

P. Overrein og R. Madsen: Bøker om norske aviser
B.K. Fonn: Det feministiske magasinet Sirene
J. Roppen: Den første fellingen i Pressens faglige utvalg
P. Dahlén: Bryllupet mellom Olav og Märtha i 1929
T.S. Anckarman: Hans Berge, Norges første filmfotograf
R. Ottosen: Juss og folkerett i krig

Å gjenskape virkeligheten

Film, aviser og faglitteratur

Mediehistorisk
Tidsskrift
nr. 1 2025
Årgang 22, nr.42

Hans Fredrik Dahl er
utnevnt til Ridder 1. klasse av
Den Kongelige Norske St. Olavs orden

Norsk Mediehistorisk Forening
www.medietidsskrift.no

Redaksjon for dette nummeret
av Mediehistorisk Tidsskrift:

Redaktør:

Øystein Pedersen Dahlen

Redaksjonsråd:

Astrid Gynnild

Roy Krøvel

Christine Myrvang

Arnhild Skre

Ove Solum

© 2025 Forfatterne

Design/Grafisk produksjon: Endre Barstad Grafisk

endre.barstad@online.no

Foto av Hans Fredrik Dahl på forsiden: Anders Nilsen

Korrektur: Hegelin Waldal, Språksmia

hegelin@spraksmia.no

Engelsk og svensk korrektur: Akasie språktjenester

ISSN digital utgave: 2464-4277

Utgitt av Norsk Mediehistorisk Forening

Tidsskriftet er Open Access og publiseres under lisensen

Creative Commons CC BY-NC 4.0. Betingelsene kan leses her:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.no>

Mediehistorisk Tidsskrift er medlem av

Directory of Open Access Journals (doaj.org).

Mediehistorisk tidsskrift er utgitt med støtte fra Kunnskapsdepartementet ved ordningen for åpne tidsskrift innen humaniora og samfunnsvitenskap.

Adresse:

Norsk Mediehistorisk Forening

c/o Mediebedriftenes Landsforening

Skippergata 24

0154 Oslo

www.medietidsskrift.no

Å dokumentere virkeligheten

Film, aviser og faglitteratur

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 1 2025

(Årgang 22, nr. 43)

Utgitt av

Norsk Mediehistorisk Forening

Innhold

Leder	
Å gjenskape virkeligheten.....	6
Birgitte Kjos Fonn	
Mediehistorisk pioner ble Ridder av St. Olavs orden.....	10
FAGFELLEVDERTE ARTIKLER	
Per Overrein og Roar Madsen	
«Ingen av oss er historikere. Vi er journalister.»	14
Birgitte Kjos Fonn	
Da kvinnefrigjøringen møtte mediemarkedet. Ukebladet Sirenes vekst og fall	42
Johann Roppen	
Den første felling: Anders Lange og Agder Tidend (1932)	72
Peter Dahlén	
Bryllupet mellom kronprins Olav og prinsesse Märtha som mediebegivenhet	112
Tina Stenkulla Anckarman	
Hans Berges aktualitetsfilmer.....	140
Rune Ottosen	
Underrapportering av juridiske spørsmål i medienes dekning av USAs og Norges kriger	176
MEDIEMINNER	
Jon Magnus	
Den gang VG-døra stod på vidt gap.....	204

BOKANMELDELSE

Birgitte Kjos Fonn

En illustrert etterkrigshistorie

Anmeldelse av Bjørn Tore Pedersen: *Øyeblikk med aktuell*.....210

FORUM

Hans Fredrik Dahl

Okkupasjon som kommunikasjon

Bokessay om Ingar Sletten Kolloen: *Under krigen*.....218

Stian Hårstad

Den første joiken i de tusen hjem. Et glimt fra samisk mediehistorie.....230

Hege Duckert

Kvinnestemmer i radio238

Tina Stenkulla Anckarman

På jakt etter stumma kvinner244

Hugo Lauritz Jenssen

En forunderlig og stutt beretning om «journalistikkens logikk»258

Birgitte Kjos Fonn, Paul Bjerke og Ellen Lexerød Hovlid

Svar til Hugo Lauritz Jenssen268

Om bidragsyterne.....270

For forfattere og fagfeller.....271

Tidligere utgaver.....274

Å gjenskape virkeligheten

Øystein Pedersen Dahlen

Redaktør for Mediehistorisk tidsskrift

Dosent ved Høgskolen Kristiania

Oystein.dahlen@kristiania.no

orcid.org/0000-0002-4591-4581

Både forskere, journalister og dokumentarskapere forsøker å gjenskape eller forstå virkeligheten. Resultatet er forskjellig og blir tolket ulikt.

Vi er alle med på å skape et bilde av historien og dagens samfunn – om vi er journalister, dokumentarskapere, historikere, mediehistorikere eller sosiologer. Men våre valg av metoder og modeller skaper en bestemt forståelse. Andre valg skaper andre forståelser. Forståelsen av virkeligheten er derfor skapt av medier og mennesker, inkludert forskere, journalister og dokumentarskapere. På denne måten er virkeligheten skapt av samfunnet selv. Og det er nettopp vår felles forståelse av samfunnet som ligger til grunn for den videre utviklingen av samfunnet.

Ut fra kunnskap skapes vaner som blir gjort til rutiner og spres til flere personer. Handlingene er først rasjonelle konstruksjoner, men de blir raskt gjort om til ikke-reflekterte praksiser (såkalt eksternalisering). Etter hvert som disse vanene sprer seg, oppstår institusjoner – handlingssystemer som påvirker sosiale systemer. Når institusjoner knyttes sammen med andre institusjoner, dannes samfunnet som et sosialt system.¹

Men fordi ulik forståelse av fortiden former hvordan vi forstår nåtiden, er kunnskap om historien avgjørende for å kunne forstå dagens institusjoner og samfunnsstrukturer. Man kan nemlig ikke forstå hvorfor samfunnet fungerer som det gjør i dag, uten å kjenne til den historiske prosessen som skapte normer, verdier og forventinger til andre.² Skal vi forstå et fenomen, må vi forstå dets opprinnelse,³ og fortiden er det eneste råmaterialet vi har for å konstruere fremtiden.⁴

«Det er nemlig bare ved studier av fortidens forskjellighet i forhold til nåtiden at vi kan settes i stand til å forstå hvor vi befinner oss i dag.»⁵ Faglig kunnskap kan derfor ha stor allmenn betydning. Kunnskap om mediehistorien kan for eksempel være relevant for å utarbeide fremtidens mediepolitikk og forstå hva slags rolle mediene har hatt i det norske demokratiet. For å forstå mulighetene og begrensningene for mediene i dag er vi nødt til å undersøke de historiske betingelsene.

Men samtidig er det en maktkamp og en konfrontasjon mellom alternative symbolske universer for å fremme sitt eget syn på virkeligheten.⁶ Og både fortiden og dagens virkelighet blir forstått forskjellig, ut fra hvilke modeller vi bruker til å observere, kategorisere og konkludere.

Vi er nemlig nødt til å bruke noen modeller og teorier for å forstå hva vi ser.⁷ Det vi observerer, oppfattes ulikt, ut fra ulike erfaringer og ulik kunnskap. Forståelsen av verden er nemlig avhengig av ideologiske, teoretiske og vitenskapsteoretiske posisjoner. Og det «finnes utallige fremgangsmåter for å etablere en etterprøvbart og dermed vitenskapelig holdbar kunnskap om fortiden».⁸

Modellene og representasjonen av virkeligheten er også sosialt produsert, og de kan endres over tid,⁹ slik også forståelsen av historien endres over tid på grunn av uforutsigbare økonomiske, kulturelle,

politiske eller teknologiske endringer.¹⁰ En viktig oppgave for historikere er derfor å utfordre sosialt motiverte mistolkninger av fortiden.¹¹

Nye og gamle virkelighetsbeskrivelser

Spørsmålene om virkelighet, fortolkning og makt berøres også i artiklene i dette nummeret av *Mediehistorisk tidsskrift*.

I den første fagfellevurderte artikkelen i dette nummeret av *Mediehistorisk tidsskrift* etablerer **Per Overrein** og **Roar Madsen** en oversikt over 106 bokutgivelser etter 1970 om norske aviser. Her setter de opp et skille mellom forventningene til bøker skrevet av journalister og akademikere. Innenfor faglitteraturen er det en forventning om etterprøvnbarhet, pålitelighet og kumulativ og kontekstsynlig kunnskapsutvikling, mens andre står friere i sine fortellinger om egne eller andres aviser.

I år er det 50 år siden FNs internasjonale kvinneår. To år tidligere ble magasinet *Sirene* etablert. **Birgitte Kjos Fonn** har undersøkt historien om magasinet, som brakte nye feministiske tanker og virkelighetsbilder ut i samfunnet. Det spilte derfor en betydelig rolle i å påvirke synet på kvinner og forholdet mellom kvinner og menn i Norge.

Anders Lange var den første som ble felt i Pressens faglige utvalg (PFU). To leserbrev i Agder Tiende i 1932 ble beskyldt for å ha sjikanerende innhold mot to avisredaktører i Kristiansand. **Johann Roppen** legger frem nytt unikt historisk materiale og diskuterer omstendighetene rundt prosessen.

Peter Dahlén undersøker hvordan mediene presenterte bryllupet mellom kronprins Olav og den svenske prinsessen Märtha i 1929. Norsk og svensk radio sendte sammen i tre dager og var med på å skape en ny samhörighet mellom nordmenn og svensker etter unionsoppløsningen i 1905.

Tina Stenkulla Anckarman har studert 143 av Hans Berges filmer og øvrige filmsamling. Berge (1877–1934) er kjent som Norges første filmfotograf. Anckarman konkluderer med at den beskrivende fortellerstilen i Berges filmer gjenspeiler de dominerende tendensene i hans samtid.

Rune Ottosen drøfter norske mediers (mangel på) dekning av juridiske og folkerettslige problemstillinger knyttet til norsk deltagelse i kriger som de i Libya og Afghanistan. Ut fra analysen hevder Ottosen at det er behov for en grunnlovsendring i behandlingen av norsk krigsdeltagelse, og han kritiserer manglende norsk tilslutning til konvensjonen mot angrepskrig.

Jon Magnus forteller i et *medieminne* om da døra til VG var åpen for hvem som helst – også for dem som skulle ha tak i Knut Haavik og truet Magnus med en Colt 45.

Birgitte Kjos Fonn anmelder boka om *Aktuell*, Norges første illustrerte reportasjemagasin, som ble utgitt fra 1945.

Hans Fredrik Dahl kommenterer Ingar Sletten Kolloens trebindsverk *Under krigen* i et eget bokessay.

Stian Hårstad forteller om da det ble sendt joik for første gang i norsk radio, i september 1930.

Hege Duckert forteller om holdningene til kvinner i radioens tidlige barndom.

Tina Stenkulla Anckarman har også vært på jakt etter kvinner i norske stumfilmer på begynnelsen av århundret. Noen av dem presenteres her.

Hugo Lauritz Jenssen skildrer sine opplevelser rundt den sterke kritikken av hans bok *En samisk verdenshistorie*.

Alt dette illustrerer hvordan virkeligheten blir skapt og gjenskap gjennom medier, forskning og debatt – også i *Mediehistorisk tidsskrift*.

I april i år ble **Hans Fredrik Dahl** utnevnt til Ridder 1. klasse av Den Kongelige Norske St. Olavs orden. Vi gratulerer! Dahl har i stor grad formet vår forståelse av hva mediehistorie er, og hvordan vi skal tolke og forstå den norske mediehistorien. På de neste sidene forklarer Birgitte Kjos Fonn hvorfor Dahl fikk den ærefulle utmerkelsen.

Asker, 21. juni 2025

Øystein Pedersen Dahlen

Noter

- 1 Falkheimer, J. (2018). Interpreting Public Relations through Anthony Giddens's Structuration and Modernity Theories, side 177–192. I Ihlen, Ø. og Fredrikson, M. (red.): Public Relations and Social Theory. Key Figures, Concepts and Developments. 2. utg., London: Routledge, s. 180.
- 2 Berger, P.L. og Luckmann, T. (2006)[1966]. Den samfunnsskapte virkelighet. Bergen: Fagbokforlaget, s. 70.
- 3 Bastiansen, H. og Dahl, H.F. (2008). Norsk mediehistorie. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget, s. 11.
- 4 Abrams, P. (1982). Historical Sociology. Ithaca, New York: Cornell University Press, s. 3–8.
- 5 Bastiansen, H. og Dahl, H.F. (2008). Norsk mediehistorie. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget, s.17.
- 6 Jf. Berger, P.L. og Luckmann, T. (2006)[1966]. Den samfunnsskapte virkelighet. Bergen: Fagbokforlaget, s. 117.
- 7 Burr, V. (2025). Social constructionism. London: Sage, 5. utg.
- 8 Bastiansen, H. og Dahl, H.F. (2008). Norsk mediehistorie. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget, s. 14.
- 9 Burr, V. (2025). Social constructionism. London: Sage, 5. utg.; Neumann, I. (2001). Mening, materialet, makt: En innføring i diskursanalyse. Bergen: Fagbokforlaget, s. 33–34.
- 10 Gergen, K. (1985). Social constructionist inquiry: Context and implications, side 3–18. I Gergen, K.J. og Davis, K.E. (red.) The social construction of the person. New York: Springer-Verlag, s. 6.
- 11 Tosh, J. (2015). The pursuit of history. Aims, methods and new directions in the study of history. 6. utg. London: Routledge, s. 19.

*Hans Fredrik Dahl ble slått til Ridder 1. klasse av Den Kongelige Norske St. Olavs orden 29. april 2025 for sin innsats som forsker, sakprosaforfatter, redaktør, journalist og forlagsmann.
(foto: Anders Nilsen).*

Mediehistorisk pioner ble Ridder av St. Olavs orden

29. april i år ble Hans Fredrik Dahl slått til Ridder 1. klasse av Den Kongelige Norske St. Olavs orden. Ordenen ble tildelt for over seksti års innsats for norsk samfunnsliv – som forsker, journalist, redaktør, forlagsmann og en generelt betydelig sakprosaforfatter. Kongens begrunnelse pekte både på Dahls brede forskningsvirksomhet innen historie og medievitenskap og på annen innsats i den norske offentligheten. På mediehistoriefeltet har han vært helt avgjørende.

Da Hans Fredrik Dahl, f. 1939, ble cand.philol. i historie i 1969, hadde han begynt å spesialisere seg på okkupasjonshistorien. Det utviklet seg til en rekke bidrag blant annet om fascismens og nazismens historie. Etter hvert fikk han en helt sentral rolle i utviklingen av mediestudier som akademisk felt i Norge.

Da Dahl leverte hovedoppgaven sin, hadde han blant annet rukket å være skribent i avisen *Orientering* i flere år, en av stifterne av Pax forlag og den første redaktøren av Pax-tidsskriftet *Kontrast*. I 1976 ble han dr.philos. i historie, og to år senere ble han headhuntet av Arve Solstad som *Dagbladets* kulturredaktør. Der ble han fra 1978 til 1985 og ble så professor i medievitenskap ved Universitetet i Oslo fra 1988. Han har også vært medredaktør for Pax Leksikon, professor II ved BI og ved Høgskulen i Volda, jazzmusiker og bonde.

Fascismen i Norge

I den selvbiografiske *Fra Pax til paven. Minner om meninger* forteller han at interessen for krigen og fascismen begynte i forbindelse med 20-årsmarkeringen for slutten på 2. verdenskrig, på et tidspunkt da det fortsatt ikke var vanlig å diskutere den norske krigsinnsatsen og norske holdninger med kritisk blikk. Arbeidet med *Kontrast* var sterkt med på å utvikle interesse og kunnskap om emnet. Høsten 1966 redigerte han *Kontrast*-nummeret «Fascismen i Norge 1920–1940». Nummeret «vakte en oppsikt vi knapt hadde kunnet drømme om. (...) Det var) som et lokk sprang av kjelen», skriver han i *Fra Pax til paven*.

Dahls produksjon om fascismen, nazismen og okkupasjonen er betydelig, men det som er mest kjent for allmennheten av Dahls krigshistoriske arbeider, er trolig den kritikerroste Vidkun Quisling-biografien. Den kom i to bind på begynnelsen av 1990-tallet, ble oversatt til engelsk og ga Dahl internasjonal anerkjennelse som historiker. I denne biografien gikk han tett på Quislings liv og forestillingsverden og forsøkte å forklare personen Vidkun Quisling, ikke bare hans politikk.

Kringkastings historie

Professor ble imidlertid Hans Fredrik Dahl i egenskap av å være mediehistoriker, og han har vært selve pioneren i utviklingen av mediehistorie som fag i Norge. Han hadde allerede arbeidet i flere år med journalistikk og redaksjonelt arbeid i avis, tidsskrift og radio da han ble engasjert til å skrive historien i forbindelse med at kringkastingen i Norge ville fylle 50 år i 1975. Doktorgraden avla han på første bind av denne studien.

Det første bindet av kringkastingshistorien, *Hallo-hallo!*, tok for seg den perioden han allerede hadde

interessert seg for innen politisk historie, 1920–1940, og parallelt med dette utviklet han kunnskaper og teorier om medievitenskap, blant annet med boken *Massekommunikasjon*, den første samlingen om dette feltet på norsk. Etter hvert kom *Dette er London*, om krigsperioden, og *Over til Oslo*, om tiårene frem til oppløsningen av kringkastingsmonopolet. Da *Norsk presses historie* ble påbegynt rundt årtusenskiftet, ble Hans Fredrik Dahl drivkraft og hovedredaktør.

«Kontroversiell, produktiv og fremragende»

Det var tre ting i Hans Majestet Kongens begrunnelse for tildelingen som det er verdt å merke seg. Det *ene* er altså bredden i Dahls virksomhet som forsker. Det *andre* er Dahl som en original fagperson, som har turnert rollene som journalist og forsker og skrevet forskning for hele samfunnet, ikke bare forskersamfunnet – og også formidlet bredt utover dette. Stilisten Hans Fredrik Dahl har ikke latt seg begrense av snevre rammer for hvordan forskning skal skrives, og han har heller ikke vært redd for å ta rollen som samfunnsdebattant. Han blir beskrevet som kontroversiell – «kontroversiell, produktiv og fremragende», som det het i begrunnelsen for tildelingen – og med «stor evne til å si fra».

Det var kontroversielt å være marxist og tilknyttet Pax-kretsen på 1960-tallet. Senere har han vært nytenkende og gått rakt mot den faglige strømmen, og også vært gjenstand for enkelte store kontroverser knyttet til historiefaget – den kanskje aller mest opprivende var da han i en periode forsvarte kildearbeidet til den britiske historikeren David Irving. Dahl mente at Irvings kildekritiske arbeid var solid, til tross for Irvings nazistiske sympatier. Men da det etter hvert ble klart at Irvings kildekritiske arbeid ikke var så solid likevel, viste Dahl også at han var i stand til å ta selvkritikk og endre mening.

Det *tredje* fremtredende trekket er Hans Fredrik Dahl som en usedvanlig sjenerøs og varm fagperson, et trekk som ofte nevnes, og som det også ble lagt vekt på i Kongens begrunnelse. Her het det at Dahl hadde «inspirert, utfordret og løftet» fagfolkene rundt seg. I *Fra Pax til paven* forteller Dahl selv om da han som 24-åring begynte å studere historie og «forstod at dette var faget for meg». Her stiftet han ikke minst bekjentskap med tre av de viktigste fagpersonene i norsk moderne historie på dette tidspunktet: Sverre Steen, Johan Schreiner og Jens Arup Seip. «For dem alle gjaldt det at deres faglige tyngde var formidabel, og at den var helt personlig vunnet; ingen kopi eller etterplapring av fortidige læremestre her, men en innsikt som hos alle tre skyldtes egne, indre krefter, som igjen hadde spredt seg til mange andre, oftest litt yngre historikere», skrev Dahl om disse tre personlighetene.

Seksti år etter kan karakteristikken passe på Dahl selv – en fagmann med formidabel og original tyngde som har inspirert så mange av oss som har kommet inn i faget etter ham. Han har veiledet eller på andre måter samarbeidet med og spilt en betydelig rolle for svært mange av dem som arbeider med mediehistorie i Norge i dag, blant annet denne forfatter.

Konverterte i 2006

Hans Fredrik Dahl har også vist at han har evne til å endre mening i privat sammenheng. Festskriftet til 70-årsdagen hans var delt opp i fire deler – historie, krig, offentlighet og tro. Det siste er med årene blitt en viktig pilar i livet til den opprinnelige ateisten. I festskriftet skriver datteren Janne om hvordan hun og søsteren Ulla som barn ble fritatt fra kristendomsundervisningen og «måtte dingle på husken mens de andre leste bibelen». I 2006 konverterte Dahl til katolisismen. Janne forteller om hvordan dette valget ble tatt mens faren lå på intensivavdeling midt i et tilfelle av livstruende sykdom: «Jeg vil bli katolikk!»

Valget var kanskje nærliggende, fra før hadde han en bror som på det tidspunktet hadde vært katolsk munk i 50 år, og Janne beretter om det som kan ha vært en ubevisst dragning når familien besøkte broren og latineuropeiske katedraler, kirker og klostre om somrene. Hilsenen fra broren Jac peker i

samme retning. Men som Janne likevel påpeker: «Herregud, for en ustoppelig far! Selv når han ser døden i hvitøyet, må det skje intellektuelle begivenheter!»

«Utmerkede fortjenester for Norge og menneskeheten»

Ridder 1. klasse av Den Kongelige Norske St. Olavs orden er den høyeste utmerkelsen som gis til sivile personer i Norge. Det er en «belønning for utmerkede fortjenester for Norge og menneskeheten». Utdelingen fant naturlig nok sted i Fritt Ord, under et seminar arrangert av Stiftelsen Fritt Ord, Avdeling for mediefag ved Høgskulen i Volda og Norsk Mediehistorisk Forening om kringkastingens 100-årsdag, 29. april i år. Dahl holdt åpningstalen, og reflekterte over hva radio er, og hvilken samfunnsmessig betydning radioen har hatt. Han la særlig vekt på radioens fellesskapsfremmende rolle, noe han også kom tilbake til i takketalen.

Forslaget om tildeling var fremsatt av Høgskulen i Volda ved Bernt Hagtvatn og Rolf Werenskjöld, og støttet av en rekke fagfeller fra forskning og journalistikk, den katolske biskopen i Oslo, Statsforvalteren i Oslo og Norsk Mediehistorisk Forening.

Hans Fredrik Dahl går nå i sitt 86. år og er fortsatt en aktiv professor emeritus, forsker og skribent. Bare de siste fem årene er det kommet fem nye bøker fra hans hånd, om temaer som politikk og krig, medier og musikk, tro og religion. Han bidrar jevnlig blant annet her i *Mediehistorisk Tidsskrift*, og deltar aktivt i mediehistoriske forskningsprosjekter.

Birgitte Kjos Fonn

Professor i journalistikk

OsloMet

birgitte@oslomet.no

Avishistorie har vært en omfattende sjanger fra mindre hefter i et jubileumsår til forskningsbaserte bøker på flere hundre sider

“None of Us Are Historians. We Are Journalists.” Newspaper History Between Journalism and Academic Literature.

Abstract: This article provides an overview of 106 books and booklets on the history of specific Norwegian newspapers published between 1970 and 2023. We map which newspapers have been covered, when the publications were released, and the backgrounds of the authors. One of our key findings is that the number of such publications has declined sharply in recent years. We also analyze the extent to which these works include what we term “non-fiction features”—such as the use of sources and references—and compare this with practices in the field of local history. Former editors and journalists authored the largest proportion of the publications, and their works tend to show less incorporation of non-fiction features. Finally, we analyze the prefaces and epilogues of books written by editors and journalists, many of whom employ various rhetorical strategies to distance themselves from the notion that they have produced a historical work. Several assert that they write history in a “journalistic form,” though this is seldom clearly defined.

Keywords: Newspaper history, Historiography, Nonfiction features, History writing, Journalism

FAGFELLEVDERT

«Ingen av oss er historikere. Vi er journalister.»¹

Avishistorie mellom journalistikk og faglitteratur

Sammendrag: Artikkelen etablerer en oversikt over 106 avishistorier om norske aviser utgitt fra 1970 til og med 2023. Vi kartlegger hvilke aviser det er skrevet om, når utgivelsene kom, og hva slags bakgrunn forfatterne har hatt. Ett funn er at antallet slike utgivelser har gått kraftig tilbake de senere årene. Videre analyserer vi omfanget av det vi kaller faglitterære trekk, som kilder og litteraturføringer, og vi sammenligner særlig med lokalhistoriefeltet. Tidligere redaktører og journalister er forfattere av den største andelen av utgivelsene, og disse kjennetegnes av svakere innslag av faglitterære trekk. Til slutt analyserer vi for- og etterordene i avishistorier som er skrevet av redaktører og journalister. Mange av avishistoriene synliggjør at skribentene på mange forskjellige måter distanserer seg fra det faktum at de har utført et historisk arbeid. Flere argumentere for at de skriver historie i en «journalistisk form», men hva det innebærer, blir sjelden avklart.

Stikkord: Avishistorier, Historiografi, Faglitterære trekk, Historieskriving, Journalistikk

Per Overrein
Førstelektor
Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet
per.overrein@ntnu.no

Roar Madsen
Førstelektor
Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet
roar.madsen@ntnu.no

Innledning

Tittelsitatet er fra forfatterforordet i en av 106 avishistorieutgivelser i perioden 1970–2023 som denne artikkelen skal undersøke. Sitatet uttrykker en forklaring på eller legitimering av det å skrive avishistorie på journalistiske premisser. Artikkelens overordnede spørsmål er: Hva kjennetegner norske avishistorieutgivelser i perioden 1970–2023? Dette analyseres med følgende forskningsspørsmål:

- Hvem skriver avishistorie, og hvor omfattende har sjangeren avishistorie vært?
- Hvordan forholder forfatterne seg til faglitterære trekk og normer?
- Hvordan omtaler avishistoriene historieskriving og hensiktene med utgivelsene?

Artikkelen er historiografisk², med tre siktemål. Det første er å få kartlagt omfanget empirisk, tidspunkt for utgivelsene og hvilke aviser de omhandler, forfatterne og deres bakgrunn. Det andre er å analysere i hvilken grad disse utgivelsene forholder seg til *faglitterære trekk* som fremmer etterprøvbarehet, pålitelighet og kumulativ og kontekstsynlig kunnskapsutvikling. Vi bruker også begrepet *faglitterære normer* i vår drøfting, der vi språklig og faglig mener det blir et mer presiserende og dekkende begrep. Den siste målsettingen er å analysere utvalgte forord og etterord skrevet av journalister og redaktører for å avdekke hensikten med utgivelsene og hvordan de forholder seg til det å skrive historie. Våre metodiske

valg beskrives kort i underkapitlet «Vår framgangsmåte». Metodiske valg utover denne generelle omtalen framkommer der disse blir anvendt.

Aviser har vært en svært sentral del av norsk offentlighet og meningsdanning. Det har blitt gitt ut mange historiebøker om disse avisene, men de har ikke blitt systematisk og samlet undersøkt. I tillegg har avisene i seg selv gjennomgått store forandringer. Derfor er en slik undersøkelse av betydning både for å forstå avishistoriesjangeren og som et mulig utgangspunkt for videre tematiske undersøkelser av denne sjangeren.

Lokal- og regionalhistoriefeltet vil være et sammenligningsgrunnlag. Forskning om lokalaviser og lokaljournalistikkens posisjon og begrepet *avisidentitet* er viktige for å forstå hvorfor avishistorieskrivingen har vært i tilbakegang de senere årene.

Hva regner vi som avishistorie?

Undersøkelsen omfatter utgivelser om enkeltaviser med alle typer nedslagsfelt – lokalaviser, regionaviser og riksaviser. Et lite antall utgivelser om flere aviser som har blitt til én, ved nedleggelser eller fusjoner, er inkludert. Vi har utelukket utgivelser om fagpresseaviser som *Forsvarets Forum*³ og *Journalisten*⁴ og den elektroniske avisen *Tele Tidende*⁵, som var et forsøk med teledata etablert av det daværende Televerket med *Bergens Tidende* som deltaker. Historien til avis konsern, pressebyråer eller litteratur som omhandler pressen som *kollektivt fenomen*, er ikke tatt med i undersøkelsen. Det samme gjelder historisk orienterte og ofte spesifikt temainnrettede artikler, rene jubileumsutgaver av gamle avisoppslag og litteratur som omhandler betydelige mediepersonligheter. I noen tilfeller er bøker som har en dominans av lokalhistorie, sett gjennom avisens spalter,⁶ tatt med, selv om det kan diskuteres om de kan regnes som *avishistorie* i vår betydning av begrepet.

De 106 avishistorieutgivelsene (empirien) ble identifisert ved søk på Oria (tidligere Bibsys) på alle norske fagbibliotek for kategorien bøker i perioden 1970 til og med 2023. Søketermene var «avishistorie» og «pressehistorie». Det første søket gav 66 treff og det andre 573 treff i september 2024 i alle kategorier. Tilsvarende søk i Nasjonalbibliotekets nettbibliotek gav 919 treff på «pressehistorie» under kategorien faglitteratur og 340 treff på «avishistorie».⁷ Etter å ha gått gjennom treffmengden og ekskludert arbeider som ikke ligger innenfor vår avgrensning av avishistorie, stod vi igjen med 106 utgivelser i årene 1970–2023. 18 aviser har fått gitt ut sin historie flere ganger og en fusjonert avis hele fire ganger, der utgivelsene dekket ulike tidsepoker.⁸ Ved utgangen av 2022 ble det utgitt 245 aviser med minst én utgave per uke.⁹ De 106 utgivelsene omhandler dermed en stor del av den eksisterende avisfloraen mellom 1970 og 2023, og de har et samlet omfang på i underkant av 25 000 sider.

Vår empiri omfatter naturlig nok langt flere avishistorier enn de henholdsvis ca. 60 og 66 som kunne identifiseres ut fra forarbeidene til Norsk presses historie¹⁰ og en noe senere oversikt fra 2005.¹¹ Ambisjonen er at empirien vår skal omfatte *alle* utgivelser innenfor våre definerte kriterier.

Et tilsvarende søk etter avishistorier utgitt før 1970 viser 19 utgivelser.¹² Den eldste historien var utgitt av avisen *Varden* ved 25-årsjubileet i 1899¹³ og kan regnes som den første norske avishistorien, ut ifra vår definisjon av avishistorie. Av disse 19 avishistoriene er det bare to aviser som ikke har fått skrevet sin historie på nytt etter 1970. Dette gjelder *Hamar Stiftstidende*, som ble nedlagt i 1971/1972,¹⁴ og avisen *Den Constitutionelle* (utgitt fra 1836 til 1847)¹⁵ som fikk sin historie skrevet i 1943. Den avisen som har gitt ut sin historie flest ganger, er *Hamar Arbeiderblad* med fem utgivelser, den siste i 1985.¹⁶ Tre av disse utgivelsene er ikke blant de undersøkte avishistoriene fordi de er utgitt før 1970. Ingen utgivelser før 1970 er omtalt utover ovenstående avsnitt. Vi har likevel utarbeidet en egen litteraturliste over avishistorieutgivelser før 1970.

Vår framgangsmåte

Studien hviler på ulike klassifiseringer av avishistoriene og av forfatterne som har skrevet dem. Flere av kategoriene følger det vanligste klassifiseringsprinsippet, det vil si de er aristoteliske – entydige og gjensidig utelukkende.¹⁷ Dette gjelder klassifiseringene av avisene etter oppstartsår, avisene etter ca. opp-lagsstørrelse ved utgivelsestidspunktet for avishistorien, og avishistoriene etter omfang og utgivelsesår. I utvalgte tilfeller kommer slike klassifiseringer til uttrykk i deskriptiv statistikk i frekvenstabeller, noen ganger også med tekstlige fortolkninger av tendenser som synes å være tydelige. Andre klassifiseringsvalg er mindre entydige, dette gjelder for eksempel klassifiseringen av forfattere etter deres bakgrunn og forhold til den avisen de skriver om. Ettersom denne klassifiseringen er vesentlig for artikkelen, har vi beskrevet valgene vi har gjort der klassifiseringene blir brukt. Fortolkningen av samvariasjon gjøres i tekstlige kommentarer til tabellen som oppsummerer observerte faglitterære trekk ved avishistoriene skrevet av ulike kategorier forfattere. Analysen av bruk av faglitterære trekk inneholder også en tradisjonell kvalitativ tekstanalytisk gjennomgang av forord eller etterord. Denne gir grunnlag for å vurdere journalistene eller redaktørenes intensjoner, siktemål eller ambisjoner for avishistoriene, og deres syn på om utgivelsen regnes som historieskriving, lokalhistorie eller journalistikk. Denne delen av analysene har hermeneutiske innslag, der kontekstene som trekkes inn, hovedsakelig er avis- og mediehistorisk, lokalhistorisk, men også i noen grad vitenskapsteoretisk knyttet til hva historie er.¹⁸

Noen perspektiver på avishistorie

Det massive flertallet av de omskrevne avisene er lokal- eller regionalaviser, derfor er lokal- og regional-historiefeltet et relevant sammenligningsgrunnlag. I svært mange avishistorier markeres det ofte at historien til avisen også er *lokalhistorie*.

Lokalhistorie defineres gjerne som studier av fortiden til et lokalsamfunn¹⁹ eller en region der lokal-samfunnet både er initiativtaker til studiet, gjenstand for undersøkelsen og i siste instans mottaker av det ferdige produktet.²⁰ Lokalhistorie er en akademisk forskningsgren fordi initiativet kommer *ovenfra*, for eksempel fra en lokal institusjon. Likevel er lokalhistoriefeltet langt mer tvetydig. En betydelig del blir båret fram *nedenfra* ved at initiativet til forskningen har mer eller mindre folkelig støtte for eksempel fra lokale historielag. Denne særegenheten er blitt omtalt som lokalhistoriens janusansikt, der ett blick er vendt mot akademiske miljøer av profesjonelle historikere og ett er vendt mot de entusiastiske amatør-forskerne.²¹ Andre regner dette som ulike roller som må spilles for å skape lokalhistorie.²² Lokalhistoriske arbeider kan «overvåkes» av en bokkomité med representanter fra oppdragsgiveren, mens forfatteren sikres faglig frihet gjennom kontraktsformuleringer.²³ I det lokalhistoriske miljøet er et hovedkriterium for å regnes som profesjonell at forfattere har hovedfag/mastergrad i historie eller tilgrensende fag.²⁴

På det lokalhistoriske feltet hadde nesten tre fjerdedeler av by- og bygdehistorieforfatterne på begynnelsen 1990-årene «akademisk skolerig»,²⁵ de fleste av dem hadde avslutta universitetsutdanning med hovedfag i historie. Hovedfaget ble fra studieåret 2003–2004 erstattet med mastergrad som høyere akademisk grad. Tendensen til at by- og bygdehistorikerne hadde høyere grads utdanning, var da blitt ytterligere forsterket. I 2002 hadde 78 prosent universitet- eller høgskoleutdanning, de fleste med historie hovedfag eller tilsvarende. Bare noen få hadde lavere grads utdanning.²⁶ Som vi senere skal se, har det lokalhistoriske feltet en lengre akademisk tradisjon enn det avishistoriske, og akademiseringen startet tidligere på det lokalhistoriske enn på det avishistoriske feltet.²⁷

Lokalhistorie kan også være historien til et enkeltaspekt ved lokalsamfunnet, noe som også omtales som sektorhistorie. Dette kan være en bestemt sosial eller kulturell gruppe, lokale institusjoner og organisasjoner, eller lokale næringer og bedrifter.²⁸ De fleste avishistorier vil begynne seg i den siste kategorien,

men det kan stilles spørsmål ved om de skal omtales som sektorhistorie eller bedriftshistorie. I utvalget er også historiene til riksaviser og regionaviser, og disse kan ligne mer på bedriftshistorie.

Det store flertallet av avishistoriene handler om aviser med lokal- og regionaljournalistisk hovedprofil. Journalistikken i disse er tiltenkt en viktig publisistisk og samfunnsmessig rolle i lokaldemokratiet, særlig gjennom å bygge lokal identitet og tilhørighet. Etter partipressens avvikling ble den lokale rollen i aviser og mediehus forsterket.²⁹ Dette er blitt omtalt som lokalavisenes motsetningsfylte dobbeltrolle som både lim og lupe i lokalsamfunnet. Limet er identitetsbygging, mens lupen er det kritiske blikket på lokalsamfunnet.³⁰ På tross av idealene har lokaljournalistikken ofte blitt kritisert for ikke å fylle den siste rollen – som en kritisk gransker av (lokale) makthavere.³¹ Rollen som lokale identitetsbyggere, med en tydelig patriotisme for lokalsamfunnet, er langt mer framtrædende i flere av avishistoriene.

I USA har det vært omfattende avisdød,³² ofte omtalt som direkte eller indirekte konsekvenser av digitaliseringen. I Norge har antallet aviser holdt seg nokså stabilt, men det har foregått sterk rasjonalisering i mediekonsernene. Disse har innført omfattende stoffdeling og digitale fellestjenester for sine konsernaviser. Avisene går dermed i retning av å være lokale medieportaler knyttet opp mot «en felles server drevet av konsernet».³³ Slik sett blir lokaljournalistikken utfordret av digitalisering, globalisering og de nye nettverksamfunnene. De lokale mediene er i mindre grad enn større medier knyttet til andre nettaktører, og de havner i utkanten av større medienettverk. Samtidig flyttes makt ut av lokalsamfunnet gjennom sentralisering og kommunesammenslåing, noe som kan utfordre lokaljournalistikken og gi lokalavisene mindre sosial kapital å spille på. Annonserer ønsker også aviser med størst mulig dekningsgrad, dermed rettes også journalistikken seg vekk fra leserne i rurale områder med liten varehandel.³⁴

De nye nettverkssamfunnene bidrar også til å endre tids- og stedsidentifikasjonen hos leserne, noe som kan svekke den lokale identiteten. Konstruksjonen av det felles lokale minnet og av identitet skjer like gjerne på Facebook og andre medieplattformer som i lokalavisen. Dermed utfordres den enkelte lokalredaksjonen i arbeidet med sin egen identitet som mediehus, og vi får «en lokalforståelse på glid»,³⁵ noe som kan utfordre nærhetsidealet til lokaljournalistikken og *avisidentiteten* i redaksjonene og blant leserne.

Man må anta at utgivelser av avishistorier både fordrer sterk redaksjonell identitet, god økonomi og et publikum med tilknytning til avisen og dens historie. I den grad noen av disse elementene svekkes, er det rimelig å anta at dette også utfordrer avishistorie som sjanger og faglitterært felt og kan resultere i færre avishistorieutgivelser. Dette kommer vi tilbake til.

Avishistoriene og avisene de omhandler

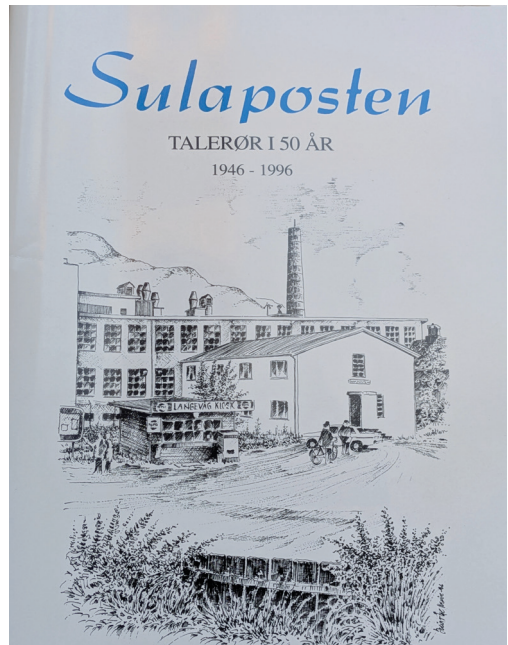
I ca. fire av ti utgivelser omtales aviser som ble grunnlagt før 1900, og bare ca. én av fire ble grunnlagt etter 1925. Det tunge innslaget av utgivelser om tidlig etablerte aviser er ikke overraskende. Det omfatter for eksempel én eller flere utgivelser om riksdekkende aviser som *Aftenposten*, *Arbeiderbladet* (senere *Dagsavisen*) og *Dagbladet*, og store regionaviser som *Adresseavisen*, *Bergens Tidende*, *Fædrelandsvennen* og *Stavanger Aftenblad*. Dette er aviser som har eller har hatt høye opplagstall etter norsk målestokk, og som har rådd over betydelige ressurser. I tillegg er alle disse nevnte avisene tidligere meningsbærende partiaviser, og det kan tenkes at slike aviser generelt har vært mer tilbøyelige til å prioritere avishistorieutgivelser enn andre aviser. Utgivelsestidspunktet for avishistoriene gir også en vesentlig delforklaring på at en stor del av utgivelsene kom som en del av markeringen av større og mindre jubileer.³⁶ Det finnes selvfølgelig også unntak fra dette «jubileumsmønsteret», for eksempel den for lengst nedlagte avisa *Orienterings* historie.³⁷ I de alle fleste tilfeller kommer utgivelsene på initiativ fra ledelsen i avisene, som da er både oppdragsgiver for og mottaker av avishistoriene. Det viktigste og mest kjente unntaket fra denne regelen er *Aftenpostens* historie fra 1974.³⁸ Den ble utgitt av det politisk venstreorienterte Pax for-

lag – konservative *Aftenpostens* ideologiske rivaler.

Ikke uventet handler nærmere én av fire avishistorier om aviser med opplagstall nærmest mulig utgivelsesåret på 30 000 eller mer, som er storaviser i norsk målestokk. Når vi sammenholder dem med et vesentlig innslag av utgivelser om aviser med opplag mellom 20 000 og 30 000, betyr dette at landets store og mellomstore aviser er tilnærmet «fulldekket» av avishistoriske utgivelser. Det er ikke overraskende ut fra at disse avisene gjennomgående – iallfall i perioder – har rådd over store ressurser. I noen tilfeller har også store og mellomstore aviser mer enn én avishistorieutgivelse i perioden fra 1970 til og med 2023. På den andre siden handler også i overkant av en tredjedel av utgivelsene om aviser som har under 10 000 i opplag. *Nordlands Avis* er den avisen med lavest opplag som har fått utgitt sin historie.³⁹ Avisen hadde da et opplag på så vidt under 1400. Flere aviser med svært lave opplagstall, mellom 2000 og 3000, har også fått utgivelser. Det gjelder for eksempel *Fjuken*⁴⁰ og *Andøyposten*.⁴¹ De fleste, men slett ikke alle utgivelsene om små lokalaviser er publikasjoner med svært lave sidetall. Unntakene er for eksempel utgivelsene om *Svalbardposten*⁴² og *Sykkylvsbladet*⁴³, som begge hadde tett oppunder 3000 i opplag. Disse to utgivelsene var på henholdsvis 198 og 173 sider.

De mange lokal- og regionalavishistoriene gjør at aviser med utgiversted i alle fylker som eksisterte før regionreformen⁴⁴, er representert. De tre fylkene Oslo, Nordland og Oppland rommer utgiverstedene til ca. en tredjedel av avishistoriene. At Oslo ligger på topp med 13 aviser med 15 utgivelser, kan forklares med at både riksavisene og de meningsbærende avisene kommer ut der. I motsatt ende ligger utgivelser om aviser utgitt i Finnmark, Troms, Nord-Trøndelag, Sogn og Fjordane, Agderfylkene og Telemark. Historien til de få store riksavisene og en liten gruppe andre landsdekkende aviser er unntaket fra dominansen av avishistorier om lokal- og regionalaviser.

Det er stort spenn i avishistorienes omfang. Den *korteste* er historien til *Brønnøysunds Avis*, den strekker seg over en periode på 50 år og er et 15-siders hefte, utgitt ved avisjubileet.⁴⁵ Det er 30 utgivelser på under 100 sider, disse utgivelsene utgjør en drøy fjerdedel av avishistoriene. Det største arbeidet er verket om *Tønsbergs Blad* på over 1000 sider fordelt på to bind.⁴⁶ Arbeidet fikk en kronologisk hovedinndeling, men har flere hundre tematiske underkapitler med stoff hentet fra avisårgangene. Verket måtte nødvendigvis bli omfattende ettersom *avishistorien* først og fremst ble skrevet med bakgrunn i avisens nyhetsoppslag og samtidig fikk betydelige innslag av ren byhistorie. Det dominerende ble byens historie basert på avisens nyhetsoppslag. Avishistoriene til for eksempel *Stjørdalens Blad* fikk også et dominerende innslag av lokalhistorie, så sterkt at selve avishistorien til tider ble lite synlig.⁴⁷ Andre avishistorier kan være faksimiler av avisens samtidige lokaljournalistikk, med innslag av avishistorie. Dette gjelder for eksempel historien til *Moss avis*⁴⁸ og andre bindet til *Drammens Tidende og Buskerud Blad*⁴⁹, der nyhetsoppslag ble gjengitt fra dag til dag. I disse tilfellene kan kvalitetene som avishistorie diskuteres. I andre tilfeller, som

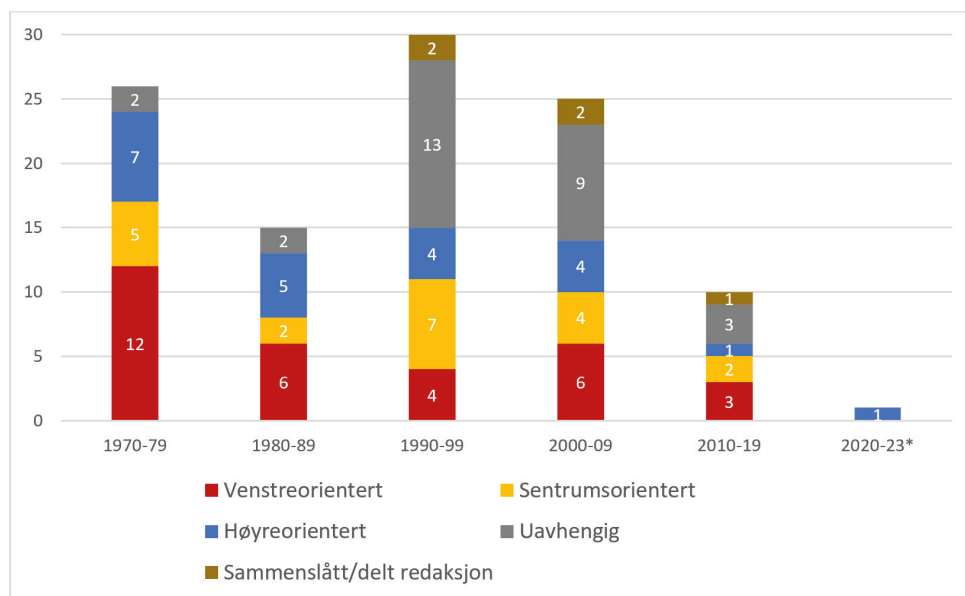
Sulapostens historie er et 52 siders hefte som ble utgitt i 1996

for eksempel i historien til *Eidsvold Blad*,⁵⁰ kan hensikten være det som tittelen signaliserer: å utgi *nyhetsglimt* fra avisårgangene, men samtidig ha betydelige innslag av avisens egen historie.

Andre utgivelser kjennetegnes av at den samtidige journalistikken og den lokalhistoriske konteksten blir brukt til å bygge opp under en helhetlig avishistorie. Dette gjelder avishistoriene til for eksempel *Oppland Arbeiderblad*⁵¹, *Tidens Krav*⁵², *Finnmarken*⁵³, *Asker og Bærums budstikke*⁵⁴ og *Varden*⁵⁵, for å nevne noen. I motsetning til arbeider som ble til hovedsakelig som en fortettet gjengivelse av det fortidige avisinnholdet, er disse arbeidene sammenhengende avishistoriske tekster.

Rundt tre av fire avishistorieutgivelser handler om aviser som har vært partiaviser eller aviser med ideologisk forankring i ulike tidsintervaller innenfor partipresseepoken. Siden utgivelsestidspunktene strekker seg over en periode på mer enn 50 år fra og med 1970, er det også slik at mange utgivelser handler om aviser som *fremdeles* var partiaviser da avishistoriene ble utgitt.⁵⁶ I stolpediagrammet nedenfor er avishistorieutgivelsene sortert kronologisk etter utgivelsestiår, og historisk politisk tendens er indikert med fargekoder. Ettersom tidligere partitilhørighet for de omskrevne avisene ikke er vesentlig for artikkelens hovedsiktemål, har vi grovt kategorisert avisenes historiske orientering som venstre-, høyre- eller sentrumsorientert – eller som uavhengige. De få tilfellene av avishistorieutgivelser for aviser med partipolitisk «delt» redaksjonell styring eller for sammenslåtte aviser som historisk hadde ulik politisk orientering, har vi slått sammen og skilt ut i en egen kategori.

Figur 1. Avishistorieutgivelser 1970 -2023, historisk politisk tendens, n=106

I det kortere intervallet mellom 2020 og 2023 kom bare én avishistorie, men vi har likevel valgt å definere denne perioden som eget tidsintervall.

Et klart flertall av utgivelsene om partiaviser handler om aviser som før eller på utgivertidspunktet var organer for de tre største partipressegruppene. Historieutgivelser om Arbeiderpartiets tidligere aviser er

mest tallrike (29), fulgt av utgivelser om Høyres (19) og Venstres (15) tidligere aviser. Senterpartiets aviser var langt færre, og fire utgivelser handler om dem. Her må det bemerkes at Senterpartiets viktigste tidligere partiavis, *Nationen*, ikke er blitt omskrevet i en avishistorie. Dette i motsetning til «nummer en-organene» for Arbeiderpartiet, Høyre og Venstre. Partiaviser med tidligere delt partiloyalitet (Senterpartiet og Høyre eller Venstre og Det nye Folkepartiet (DnF)) finnes også blant historieutgivelsene. Det er også gitt ut avishistorier om organer for tidligere partier. Dette gjelder Kjos Fonn (2011), som handler om den tidligere SF-avisen *Orientering*, og Skjeseth (2011), som handler om det tidligere AKP-organet *Klassekampen*.

Figur 1 viser at under én av fire avishistorier kom ut i 1970-årene, at flest kom ut i 1990-årene, og at færrest kom ut i perioden 2010–2019. Vi har ikke ambisjoner om å konkludere om hvorfor så mange utgivelser kom i 1990-årene, eller hvorfor så få kom ut fra og med 2010. I de to periodene fra og med 2010 er bare elleve avishistorier utgitt, og av dem er bare en utgitt så langt i 2020-årene.⁵⁷

En forklaring på at vi fikk mange utgivelser 1990-årene, kan være at kombinasjonen av mange hundreårsjubileer for avisene og den sterke trenden med konsernoppkjøp av aviser fremmet avishistorieutgivelser. Det siste kan både ha gjort historieskriving i forkant av oppkjøp eller historieskriving som del av «pakka» ved konsernoppkjøp til aktuelle handlingsmønstre. Det relativt lave antallet utgivelser fra 2010 til 2023 kan muligens forstås som resultat av at store og mellomstore aviser i svært stor grad tidligere hadde gitt ut avishistorier, slik at terskelen for flere utgivelser ligger høyere. Forklaringen kan også være at avisøkonomien var vanskeligere. Det kan også tenkes at papiravisen og den redigerte e-avisen bar i seg en sterkere identitetsskapende funksjon både for redaksjonen og leseren enn tilfeldige klikk på avisenes nettsider gjør. Dermed kan det tenkes at en svakere lokal/redaksjonell *avisidentitet*, som vi tidligere omtalte, har svekket «presset» fra avisens medarbeidere/ansatte på å skrive avisens historie. Dette har denne artikkelen ingen ambisjoner om å undersøke videre.

Ut fra dette er det sannsynlig at det vil komme få avishistorieutgivelser de kommende årene, iallfall finansiert av aviser eller konserner. I tilfelle gjenstår utgivelser finansiert av forskningstid ved universiteter og høyskoler som en mulighet. Ettersom avis- eller pressehistoriske forskningsmiljøer i Norge er små og universitetssektoren i dag rammes av betydelige nedskjæringer, virker det lite trolig at dette skal resultere i særlig mange utgivelser.

Tung mannsdominans blant forfatterne

To av 106 utgivelser er uten identifisert forfatter, og det er en *massiv* mannsdominans blant forfatterne. Bare tre utgivelser har en kvinne som eneforfatter. Den første kom i 1988 og tematiserte *Aftenpostens* ukeavis *Ukens Nytt*.⁵⁸ De to siste (2010 og 2011) handler om den nedlagte SF-avisen *Orientering*⁵⁹ og lokalavisen *Grenda*.⁶⁰ En kvinne har vært medforfatter sammen med en mann,⁶¹ og i et felles studentarbeid om lokalavisen *Fjordabladet* var to av fem forfattere kvinner.⁶²

Vi skal se at svært mange forfattere var eller hadde vært journalister eller redaktører med eller uten andre kvalifikasjoner. Ved valg av forfattere er det sannsynlig at oppdragsgiverne ønsket seg personer med lang fartstid i avisen. For de tidligst utgitte avishistoriene i vår periode betydde det sannsynligvis personer med fartstid i hvert fall gjennom 1960-årene. I 1960 var bare 13 prosent av de 948 medlemmene i Norsk Journalistlag kvinner, i 1991 var kvinneandelen steget til 31 prosent av noe over 5600 medlemmer, mens tallene fra 2021 viste i overkant av 45 prosent.⁶³ Kjønnsubalansen var enda sterkere blant redaktørene. Så sent som i 2006 var bare 17 av 161 ansvarlige redaktører i avisene kvinner,⁶⁴ og andelen var nok lavere i tiårene før. Året etter var *Dagbladet* den eneste av de 30 største avisene som hadde kvinnelig redaktør.⁶⁵ På bakgrunn av den svært lave kvinneandelen tidlig i perioden vil det trolig ha vært svært få kvinnelige journalister eller redaktører som kunne engasjeres internt. De *senere* avishistorie-

utgivelsene i perioden kom da et betydelig antall kvinner var journalister, mens redaktørene fremdeles i svært dominerende grad var menn. Få kvinner å velge blant kan da alene neppe forklare den massive mannsdominansen. Dette aktualiserer en antakelse om at en hegemonisk mannskultur hang igjen som etterslep også etter at kvinnene kom inn i avisverdenen i større antall.

Bakgrunnen til forfatterne

Vi har kartlagt utdanningen, kvalifikasjonene, yrkesbakgrunnen og tilknytningen forfatterne hadde til avisene de skrev om da avishistoriene ble gitt ut. Vi har gjort omfattende søk i Nasjonalbiblioteket, Oria, Store norske leksikon, Lokalhistoriewiki, Wikipedia og Facebook, i tillegg til målrettede googlesøk på navn. Etter hvert som komplikasjonene omkring klassifiseringen ble tydelige, justerte vi til fem kategorier.⁶⁶ Alle klassifiseringene er gjort ut fra opplysningene som var tilgjengelige på eller så nært utgivelsestidspunktet som mulig. Klassifiseringene er gjort ut fra eneforfattere eller der minst én medforfatter tilfredsstiller kriteriene. Forfatterkategoriene er:

0: Forfatter ukjent

- 1: **Forsker(e)** – Har høyere grads utdanning i historie eller et samfunnsfag og tilknytning til universitet/høgskole.
- 2: **Lokalhistoriker(e)/historiker(e)** – Har høyere grads utdanning i historie eller et samfunnsfag eller har skrevet lokalhistorie/historie/sakprosa i betydelig omfang og har yrke utenfor journalistikken, men kan ha vært journalist/redaktør eller sittet i eller tidligere ha vært i ledelsen for et avishus/en presseorganisasjon.
- 3: **Journalist(er)/redaktør(er)** – Er journalist/redaktør da boken ble skrevet, eller har permisjon eller er pensjonert fra denne posisjonen. Kan ha varierende høyere utdanningsbakgrunn og kan ha skrevet lokalhistoriske arbeider.
- 4: **Annen bakgrunn** – Er for eksempel student, lærer, museumsansatt, skjønnlitterær forfatter eller har teknisk-administrativ rolle i avissektoren.

Underveis i studien fant vi det tjenlig i noen sammenhenger å slå sammen kategoriene 1 og 2 slik at avishistorier med kjent forfatter fordelte seg på tre kategorier: 1) forskere/(lokal-) historikere, 2) journalist(er)/redaktører og 3) annen bakgrunn – se tabell 1.

Tabell 1. Avistilknytning etter forfatterbakgrunn

Forfatterbakgrunn	Journalist/redaktør	Forsker/historiker	Andre	Alle kategorier
Tidligere/tilknyttet avisen	65 (97 %)	6 (21 %)	6 (60 %)	77 (73 %)
Ikke tilknyttet avisen	2 (3 %)	23 (79 %)	4 (40 %)	29 (27 %)
Totalt	n = 67 (100 %)	n = 29 (100 %)	n = 10 (100 %)	N= 106 (100 %)

Tabellen ovenfor viser at personer som hadde eller hadde hatt en tilknytning til avisen de skrev om, var forfattere av 73 prosent eller nesten tre av fire utgivelser.⁶⁷ Denne undersøkelsen tar utgangspunkt i utdannings- og yrkesbakgrunnen og tidligere forfatterskap da avishistorien ble skrevet. Vi har også

undersøkt hvilke andre roller forfatterne hadde da avishistorien ble utgitt. Det store flertallet av forfatterne hadde vært journalister eller tidligere redaktører. Forfatterinnslaget av tidligere journalister eller redaktører er høyere enn det som kan leses ut av tabellen. Flere forfattere som hadde vært journalister eller redaktører, er blitt klassifisert som historikere fordi de har publisert hovedsakelig lokalhistorisk sakprosa i vesentlig omfang. I de tre tilfellene der forfatteren ikke var oppgitt, er det mest sannsynlig at de hadde et ansettelsesforhold eller styreverv i avisen, ettersom en «ekstern» forfatter høyst sannsynlig ville blitt navngitt. Forfattere uten tilknytning til avisen har svært ulik bakgrunn: de er lærere, studenter, skjønnlitterære forfattere og i noen få tilfeller forskere.

Forfatterne av drøye ett av fem verk har tidligere skrevet faglitterære/historiske arbeider, mange av dem har sannsynligvis kompetanse på hovedfagsnivå (i dag mastergrad), uten at vi har kunnet dokumentere dette i alle tilfeller. Bare seks av avishistoriene er skrevet av profesjonelle forskere.⁶⁸ Disse arbeidene oppfyller i de fleste tilfeller strenge faglitterære krav om etterprøvbarehet gjennom referanser til kilder og støttelitteratur i teksten og litteratur/referanselister. Samtidig er perspektivene som ligger til grunn for arbeidene, tydelig uttrykt i innledninger og kapitteoversikter.

En mulig forklaring på at avishistorisk arbeider ofte utføres av folk uten tydelig historiefaglig kompetanse eller forskerkompetanse, er at oppdragsgiverne (avishuset) overlater arbeidet til interne medarbeidere som står på lønningslistene fra før. Interne forfattere kan også være teknisk eller administrativt ansatte eller personer med styreverv i avisene. Men oftest er de journalister, og gjerne med betydelig fartstid i avishuset. Et historisk arbeid er i all hovedsak tekstproduksjon, noe også journalister har som hovedgeskjeft. En underliggende logikk kan da være at det ikke er vesentlig forskjell på den faglige kompetansen som kreves for å skrive redaksjonelle tekster, og den kompetansen som kreves for å skrive et avishistorisk arbeid.

At avishistorie i all hovedsak blir skrevet av interne medarbeidere, er i forbausende grad lite problematisert. I bare fire arbeider, som vi har registrert, reises det i forordene forsiktige kritiske refleksjoner over det å skrive egen historie.⁶⁹ I forordet til *Helgeland Arbeiderblads* historie skriver forfatterne at det på mange måter ville vært en fordel å gi historieoppdraget til «en person som har sett det hele på noe avstand».⁷⁰ I avishistorien om *Asker og Bærum's Budstikke* konstateres det at det hadde vært nødvendig å vurdere om forfatteren også skulle skrive om sin egen redaktørperiode.⁷¹ Det settes også spørsmålstegn i historien om *Dagningen* om nærheten kunne bli for stor etter 40 års tilknytning til avisen. Men det hadde sine praktiske fordeler «fordi en annen oppgave var å gå gjennom *Dagningens* arkiver».⁷² At den tidligere redaktøren hadde lett tilgang til arkivene, er forståelig, men at det skulle være en «annen oppgave» enn det å arbeide med avisens historie, virker noe merkelig.

Med bakgrunn i dette har det avishistoriske feltet gjennomgående en lengre vei å gå når det gjelder å slippe til forfattere som har et uavhengig forhold til avisen, formell faglig kompetanse eller forskerkompetanse.

Faglitterære trekk i avishistoriene

Vi har valgt å ikke analysere avishistoriene som *faglitteratur*, som er et noe snevert sjangerbegrep som langt på vei inviterer til en enten-eller-klassifisering, og som forutsetter at en legger de dominerende fagtekstnormene til vitenskapsfaget (historie) til grunn. Dette mener vi ville være for strengt og ute av kontakt med de ambisjonene de fleste oppdragsgivere for avishistorieskriving har lagt til grunn. Vi har heller ikke brukt det svært brede sjangerbegrepet *sakprosa*, som må betraktes som en universell sjangerkategori for all litteratur som ikke hører til skjønnlitteraturens undersjanger. Selv om sakprosasjangeren absolutt må sies å ha kvalitetskriterier, ville et slikt valg gjøre det mer komplisert å skille mellom

avishistorier i spennet mellom ytterpunktene ikke grunnlag og svært godt grunnlag for å vurdere kilde- og litteraturbruk og forståelseskontekster. *Faglitterære trekk*, som vi har valgt, representerer en slags aristotelisk gylden middelvei. Det signaliserer at avishistorieutgivelser *er* historieskriving, og at avishistorieskriving – som all annen historieskriving – kan befinne seg på skalaen alt fra «helt fjernt fra» over «å ha varierende grader av fellestrekk med» og til «å anvende historievitenskapens fagtekstnormer fullt ut».

Å oppgi kilder og støtte- og referanselitteratur gir prinsipielt muligheter for etterprøvbarehet og innsikt i forfatterens konteksthorisont. Tabell 2 viser i hvilken grad avishistorieutgivelsene fra ulike forfatterkategorier har litteraturlister, referanser i tekst og bruker faglitteratur. Kategoriene forsker og lokalhistoriker/historiker er her slått sammen til forskere/historikere.

Tabell 2. Faglitterære trekk etter forfatterbakgrunn

	Journalist/ redaktør	Forsker/ historiker	Andre	Alle kategorier
Med referanser i teksten	7 (10 %)	14 (48 %)	1 (10 %)	22 (21 %)
Oppgitt faglitteratur	18 (27 %)	18 (62 %)	2 (20 %)	38 (36 %)
Med litteratur og kildeliste	20 (30 %)	19 (66 %)	2 (20 %)	41 (39 %)
Antall utgivelser	n = 67	n = 29	n = 10	N = 106

Tabell 2 viser at bare én av fem (21 prosent) av utgivelsene har referanser i løpende tekst, drøyt en tredjedel (36 prosent) oppgir faglitteratur som er brukt, og kun fire av ti (39 prosent) har litteratur-/kildeliste.

Vurdert ut fra den svært liberale klassifiseringspraksisen vår gir det en klar indikasjon på at det avishistoriske feltet som helhet bare i relativt liten grad har anvendt faglitterære trekk som handler om referanser i tekst, litteraturlister og bruk av faglitteratur. Tabellen viser også store forskjeller mellom forfatterkategoriene. Den store gruppen av journalist- eller redaktørforfattere sammen med den lille gruppen andre forfattere trekker representasjonen av faglitterære trekk klart ned, mens den delen av vårt materiale som er skrevet av forskere/historikere ikke uventet i langt sterkere grad skriver avishistorie preget av faglitterære trekk. Det lave innslaget av faglitterære trekk, særlig i avishistorier skrevet av journalister/redaktører eller forfattere i kategorien «andre», kan gi inntrykk av at innholdet i disse publikasjonene kan være mer tilfeldig og mindre gjennomtenkt enn ønskelig. Dette vanskeliggjør også etterprøving og vurdering for bruk i andre avis- eller mediehistoriske arbeider og i andre lokalhistoriske arbeider.

Hovedmønsteret der referanselitteratur og kilder blir oppgitt, er at avisen selv, lokalhistoriske arbeider (for eksempel årbøker), nasjonale historiske oversiktsverk og leksikalske oppslagsverk er dominerende. Muntlige kilder blir i mange tilfeller nevnt og i de fleste tilfeller navngitt, ofte er disse kildene ruvende redaktørpersonligheter.

Avisen *Hallingdølen*s historie oppgir for eksempel bare de kildene som har vært «mest [til] nytte»,⁷³ og i historien til *Nordlands Framtid* er bare «viktige kilder»⁷⁴ oppgitt. Det pressehistoriske arbeidet til Norsk Arbeiderpresse⁷⁵, som ikke er med i denne undersøkelsen, har en tilsvarende praksis. Eksempelen viser at betydelig og omfattende *presseforskning* skrevet av en journalist hadde få og sporadiske referanser i teksten og ble publisert uten litteraturliste som gav oversikt over kildegrunnlaget. Arbeidet hadde åpen-

bart vært omfattende og hadde mange gode kvaliteter, men i et pressehistorisk og medievitenskapelig perspektiv svekkes arbeidet dermed unødvendig.

Til sammen kan dette virke noe merkelig når vi vet at kildekritikk og kildebruk har fått økende oppmerksomhet innenfor journalist- og mediefagutdanningene.⁷⁶ På den annen side er det ikke tradisjon innenfor journalistikken å referere til kilder på samme måte og med samme systematikk som i humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagtekster. I journalistikken kan kilden bli oppgitt ved navn og direkte sitat i teksten eller en åpen henvisning uten direkte sitat, eller ved at journalisten legger ut opplysninger fra en kilde, men *uten* å opplyse «at denne informasjonen kommer fra en annen enn journalisten selv».⁷⁷ Journalistene kan også bruke sin egen bakgrunnskunnskap, som enkelte ganger blir oppgitt i en faktaboks. Ofte forblir slike kilder skjult for leseren. Journalisten kan regne bakgrunnskunnskapen som allment kjent eller kan regne opplysningene som ikke-kontroversielle og derfor ikke se behovet for synliggjøring av kilden for å styrke troverdigheten til oppslaget.⁷⁸ Bare i noen få nisjeaviser kan lengre avis Kronikker ha fotnoter med kilder oppgitt til slutt.⁷⁹ Praksisen med å oppgi kilder i avistekster har mange varianter som faglitterære arbeider vanligvis ikke benytter. Og som vi har påpekt, blir kildene heller ikke oppgitt i mange avisoppslag. Det kan tenkes at denne praksisen er blitt sett på som uproblematisk å overføre når journalister utfører et avishistorisk arbeid. Litt senere skal vi se at dette er ikke helt uproblematisk.

Vi ser også at den nasjonale presseforskningen sjelden blir brukt til å etablere kontekst i bøkene. Svært få avishistorier oppgir referanser til presseforskning, og i de fleste tilfellene der dette blir gjort, er avishistoriene skrevet av folk med høyere universitetsutdanning. Denne typen forskning ble første gang registrert brukt av forfatteren Ragnar Ulstein i historien om *Sunnmørsposten*, utgitt i 1982.⁸⁰ Ulstein hadde yrkesbakgrunn som journalist, men på grunn av hans mange historiske arbeider og det at han var statsstipendiat (tildelt 1972), er han her kategorisert som historiker. Først i andre halvdel av 1990-årene, med arbeidet til Martin Eide om avisen *VG*,⁸¹ ble det noe mer vanlig å forholde seg til denne typen faglitteratur. Samtidig kan vi finne betydelige avishistoriske arbeider publisert etter tusenårsskiftet som heller ikke forholder seg til den nasjonale presseforskningen. Et eksempel er historien om *Tidens Krav*, som er et betydelig avishistorisk arbeid som forholder seg til andre lokale avishistorier, men likevel er uten referanser til den nasjonale presseforskningen.⁸² Variasjonen i bruk av nasjonal presseforskning kan ha naturlig bakgrunn i at de som skriver avishistorien, har ulik kompetanse og fagbakgrunn og kanskje ikke kjenner til sentrale arbeider innenfor presseforskningen. Det kan også sees på som blinde flekker, der forfattere ikke ser sentrale strukturelle rammebetingelser, nasjonale kontekster og mediepolitiske føringer som kan ha påvirket avisens historie. Denne mangelen på systematisk kontekstualisering gjør at begrepsmessige brohoder til for eksempel den nasjonale pressehistorien eller til komparative forståelser av avisenes historie i mange tilfeller nesten blir usynlige.⁸³ Et slikt utgangspunkt inviterer til å forstå (avis)historie som formidling av de umiddelbare nærliggende fakta.

At en rekke arbeider er skrevet av medarbeidere i avishus, sier i seg selv hverken noe negativt eller positivt om kvaliteten på innholdet. I et arbeid blir det framhevet at redaksjonssekretæren hadde de beste forutsetninger til «å se utviklingen i perspektiv»⁸⁴ da boken kom ut. Det trenger heller ikke å være avgjørende for den lokalhistoriske leseren at arbeidene mangler kontekst til presseforskningen, eller at kilder ikke er oppgitt. Dette er spørsmål om profesjonalitet og om hvilke *ambisjoner* oppdragsgiverne har for utgivelsen. Ofte er det lagt ned betydelige ressurser i arbeidet. Det er fullt mulig å skrive avishistorie uten at kildene er oppgitt, eller uten at utgivelsen har forskningsmessige ambisjoner. Slike arbeider vil likevel ha en snevrere bruksverdi, fordi de i mindre grad vil inngå i en kumulativ prosess som bygger opp avishistoriekunnskap for andre avishistorieforfattere, for det bredere lokalhistoriske feltet og for forskningsmiljøene. Dette kan gjøre det vanskeligere å se hva man kan bygge videre på i arbeidet, og

betydelige arbeider vil derfor stå i fare for å bli oversett. Dette er et argument for at også avishistoriske arbeider som ikke har forskningsmessige ambisjoner, bør utstyre teksten med referanser og litteraturliste.

I dag er det ukontroversielt og vanlig å erkjenne at forfattere som har et nært forhold til studieobjektet, vil ha problemer med å innta en kritisk distanse til det som skal studeres og omtales. Dette er også velkjent innenfor journalistfaget. Det skal ikke kunne settes spørsmål ved den redaksjonelle integriteten ved at journalisten kan mistenkes å ha et partsforhold i saker som omtales i avisen.⁸⁵ Når det gjelder avishistorie, kan det virke som at disse normene gjelder i langt mindre grad, da storparten av avishistoriene er skrevet av journalister eller tidligere redaktører i avisene. Redaktørene er jo også sentrale beslutningstakere i redaksjonen, og det er vanskelig å tenke seg at de skal kunne ha kritisk distanse til beslutninger de selv har tatt eller vært vesentlig delaktige i å ta. I noen av arbeidene skrevet av redaktører blir likevel tilknytningen til avisa problematisert, som vi tidligere har vist.

Denne gjennomgangen viser at en betydelig del av de utgitte avishistoriene både mangler noe av den håndverksmessige profesjonaliteten som det i lang tid vanligvis har blitt forventet av (lokal)historiske arbeider, og dessuten at det klare flertallet er skrevet av journalister og tidligere redaktører i avisene. Dette aktualiserer spørsmål om hvordan disse forfatterne så på normer for historieskriving da avishistoriene ble utformet. Det skal vi se nærmere på.

Avishistoriene – journalistikk eller historieskriving?

Vi har sett at forfattere med journalist- eller redaktørbakgrunn (og forfattere i forfatterkategorien andre) i klart sterkest grad skrev sine avishistorier uten tydelig representasjon av faglitterære trekk. Tendensen er såpass sterk at det virker lite sannsynlig at dette ikke enten reflekterer en utbredt tenkemåte i journalist- og redaktørstanden eller en individuelt gjennomtenkt intensjon. Vår empiri gir mulighet til å vurdere intensjonene til journalist- eller redaktørforfattere ved å analysere for- og etterordene i deres utgivelser. Bare for- og etterord som har tydelige formuleringer om formålet med utgivelsen, om forfatterens egen posisjonering og utvalgsprinsipper, er representert i tabellen.

Et fenomen som går igjen i flere forord, er at forfattere på ulikt vis markerer distanse til historie som faglitterær tradisjon. Dette ble gjerne gjort ved å markere at bøkene var skrevet ut fra et *journalistisk* perspektiv. Slike markeringer av distanse er nesten uten unntak uten klargjøringer av hva det faktisk innebærer å skrive en avishistorie ut fra journalistiske perspektiver eller i journalistisk form.

Tabellen nedenfor inneholder utdrag fra forord eller etterord i utvalgte avishistorier skrevet av journalister og redaktører.

Tabell 3: Omtale av avishistorie og journalistikk i utvalgte for- og etterord

Avis	Utdrag fra forord	Tekstreferanse
Oppland Arbeiderblad	«Her er det ikke tale om en fullstendig og utfyllende historikk, bare om glimt. Når alt kommer til alt, er det vel heller ikke mulig å måle alle menneskers innsats ved hjelp av en jubileumsbok.»	Finslo 1974: 5
Arbeider-Avisa	«Den gjør ikke krav på å være noe historisk dokument i den forstand at den forteller alt om Arbeider-Avisas utvikling (...) men det viktigste som skjedde ...»	Gullvåg 1974: i forordet
Hamar Arbeiderblad	«(...) det er lagt en hovedvekt på stille avisens engasjement inn i en utviklingsmessig sammenheng, å avspeile dens rolle som meningsdannende medium, som talerør for den politiske og faglige arbeiderbevegelse, og som service-organ for sitt distrikt.»	Wilhelmsen 1975: 7

Østlendingen	«Dette er ikke en roman, som skal leses fra perm til perm. Boka er formet som en avis i miniatyr.»	Skjegstad 1976: i forordet
Demokraten	«Noe historisk verk i vanlig forstand er det ikke lagt opp til fra forfatterens side. Snarere et forsøk på å presentere avisas historie i en moderne journalistisk form med håp om at stoffet skal engasjere flest mulig.»	Simensen 1981: i forordet
Fredrikstad Blad	«De siste 25 år ligger så nært i fortid at vi har funnet det riktigere å gi en oversikt over hva som skjedde enn å gå inn på historiske vurderinger. Oversikten er ført i pennen av redaksjonssekretær Sten Walter Karlsen som med 22 års allsidig tjeneste i avisen har hatt de beste forutsetninger for å se utviklingen i perspektiv.»	Redaktør Erik Skogstrøm i Dehli 1988: s. 255
Bergens Tidende	«Det er ingen dyptpløyende analyse eller kronologisk bedriftshistorie vi har forfattet (...) Vi har imidlertid brukt fantasi på å plassere Bergens Tidendes utvikling i samtidens begivenhetslys og ikke foreta noen 'dom' over rett eller galt. Det overlater vi til historien – historikerne – når den tid måtte komme.»	Eriksen, Hoshovde og Rødland 1992: i forordet
Rana Blad	«Beretningsformen dugde ikke. Det falt naturlig, med den bakgrunn jeg har, å forsøke en journalistisk tilnærming til stoffet. [...] Målet har vært en bok som også skal kunne leses som en bok.»	Hirsti 1992: i forordet
Stjørdalens Blad	«Kildene er angitt tydelig i teksten. I alt vesentlig bygger beretningen på Stjørdalens Blads årganger og personlige observasjoner. Forøvrig har det som forrige gang vært noe besværlig å måtte gjøre seg nytte av oppramsende framstillingsformer, men man kunne ikke skrive alle årgangene en gang til.»	Salberg 1992 i forordet
Stavanger Aftenblad	«Denne boken omhandler bare en mindre del, og er ikke ment å være en bedriftshistorie i den seriøse betydningen av ordet.»	Aadnøy og Pedersen 1993: i forordet
Haugesunds Avis	«'Avisen ved Sundet' er ikke ment å være et faghistorisk verk. Arbeidsformen har mer vært journalistens enn historikerens, og både utvalget og tolkningen av begivenheter og utviklingslinjer vil være preget av det.»	Osland 1995: i forordet
Asker og Bærums Budstikke	«Forfatteren har ønsket å gi plass for det særpregede og underfundige, de journalistiske poeng, uten å forsømme den historiske oversikten og beretningen om Budstikkas utvikling ...»	Kluge 1998: i forordet
Oppland Arbeiderblad	«'Ingens herre – ingens trell' er ingen historiebok, slik en historiker ville skrevet den. Den er en journalists verk, og er preget av det. Stoffmengden som måtte pløyes gjennom var enorm.»	Paulsberg 1998 i forordet
Eidsvold Blad	«Denne boken gir et streif inn i denne lokale avisverdenen. (...) Men den må absolutt ikke oppfattes som noe historiebok. Boka gir bare eksempler på hva avisen har skrevet om og hvordan stoffet er presentert. Artiklene som er helt eller delvis er gjengitt, er slik nyhetene ble presentert. De er sett i datidens lys ikke i historiens oppklarende perspektiv.»	Sandholtbråten 2001: 6.
Østlands-Posten	«En ting var at tiden var altfor knapp til å nærlese et par tre hundre tusen avis-sider ... [og andre kilder, vår merknad]. Kort sagt, agere forskere, ingen av oss er historikere. Vi er journalister. (...) Vi har valg ut emner og saker etter hva vi oppfatter som vesentlig for avisen og lokalsamfunnet, men også til dels etter et journalistisk con-amore-prinsipp.»	Hansen og Hansen 2006: 6
Finnmarken	«Intensjonen med mitt prosjekt, som journalist, er å presentere en helhetlig historie om avisa Finnmarken, fra starten i 1889 og fram til begynnelsen av 2007.»	Hildonen 2007: 7

Utdragene i tabellen ovenfor er fra de 16 av de 67 avishistorieutgivelsene som har journalister eller redaktører som forfattere, og som inneholder utsagn om eller posisjoneringer når det gjelder å skrive (avis)historie. De resterende 51 er mer uklare eller mangler tydelige formuleringer. I disse forordene eller etterordene mangler hensikten med utgivelsen utover at jubileumsåret og avisens betydning for lokalsamfunnet omtales. De omtaler heller ikke valg og bortvalg som er gjort, eller kildearbeidet. I slike avishistorieutgivelser blir det ofte omtalt at avishistorien var et viktig bidrag til byen, bygdas eller distriktets historie, og noen ganger til (distriktets) pressehistorie og avisens utvikling i bred forstand. Samtidig rettes det takk til forfatteren, eller forfatteren takker sentrale aktører i avisen, ofte tidligere redaktører, som også var viktige kilder til avishistorien. Ofte inneholder utgivelsene heller ikke tydelige vurderinger rundt det at redaktøren eller andre interne medarbeidere har skrevet historien, noe vi tidligere har omtalt.

I avishistorien om *Asker og Bærums Budstikke* (1998) markeres det i forordet at «det særpregede og underfundige, de journalistiske poeng» skulle få plass, men at dette likevel ikke skulle medføre at den historiske oversikten og beretningen om avisas utvikling ble fortrenget.⁸⁶ Dette var signal om en *intensjon* om en slags balanse mellom journalistiske perspektiver og historieskriving.

Oversikten viser at første gang det journalistiske perspektivet ble markert i en avishistorie etter 1970, var i 1981, i boken om *Demokraten*. Der poengterte forfatteren i forordet at boken *ikke* var et historisk verk, men en «avishistorie i en moderne journalistisk form».⁸⁷ Kanskje er tidspunktet tilfeldig, men det sammenfaller med perioden fra slutten av 1970-årene og utover 1980-årene da journalistene utviklet en klarere profesjonsidentitet.⁸⁸ Senere ble journalistperspektivet understreket i ulike former. Det kunne skje ved at forfatteren understreket at arbeidet ikke var ment å være noen *dyptpløyende* historisk analyse⁸⁹, eller at arbeidet ikke var et faghistorisk arbeid, men at arbeidsformen lå nærmere «journalistens enn historikerens».⁹⁰ Hva det innebar, ble ikke klarlagt. Et annet arbeid hevdet at det ikke var bedriftshistorie i den *seriøse* betydningen av begrepet.⁹¹ Retorisk kunne en da spørre om det var bedriftshistorie i en mindre seriøs betydning av begrepet. I en annen avishistorie blir det hevdet at arbeidet ikke måtte oppfattes som en «historiebok».⁹² Likevel var betydelige deler av avisens historie omtalt. I dette tilfellet virker det som at holdningen om at historieskriving må ha encyklopediske og «fulldekkende» ambisjoner for å være historie. Dette er for eksempel tydelig i historien om *Arbeideravisa*, der det hevdes at arbeidet ikke gjorde krav på å være et «historisk dokument i den forstand at den forteller alt om *Arbeider-Avisas* utvikling».⁹³ Dette kommer også fram i historien om *Oppland Arbeiderblad*, der det understrekes at det ikke handler om «utfyllende historikk, bare om glimt».⁹⁴ Her understrekes det at det ikke er mulig å «måle alle menneskers innsats» gjennom en jubileumsbok, som om det skulle være mulig i en «utfyllende historikk».⁹⁵ Refleksjoner om at historieskriving alltid innebærer valg og bortvalg – noe ellers også journalistikken gjør – er i begge tilfeller fraværende. Heller enn å bortdefinere egne arbeider som historieskrivning kunne forfatterne for eksempel påpekt ressurs- og tidsbegrensningene for arbeidet, klargjort hvilke prioriteringer og bortvalg disse begrensningene har forårsaket – og enkelt skissert hvilke blindsoner dette kan ha skapt i framstillingen. I forordet til Østlendingens historie posisjoneres utgivelsen i opposisjon til en skjønnlitterær tekstsjanger – «dette er ikke en roman, som skal leses perm til perm» – før det konstateres at utgivelsen er formet journalistisk «som en avis i miniatyr».⁹⁶ I noen tilfeller blir også historieskriving forbundet med «oppramsende framstillingsformer»⁹⁷ der avisen og forfatteren selv er de vesentligste kildene. Forfatteren av *Stjørdalens Blads* historie syntes det var en besværlig form, men erkjente at «man kunne ikke skrive alle årgangene en gang til».⁹⁸ At det kunne finnes andre måter å skape og formidle historie på, ble det ikke reflektert over.

I *Fredrikstad Blads* historie, som har to deler med ulike forfattere, får markeringen av distanse til historieskriving et særegent utslag. I forordet til del to hevder redaktøren at han ikke ville vektlegge «historiske

vurderinger», men bare «gi en oversikt over hva som skjedde».⁹⁹ Hvordan denne oversikten ble etablert uten valg/bortvalg av ulike slag, og som nødvendigvis må hvile på nettopp historiske vurderinger, ble ikke tematisert. I sum blir dette et noe paradoksalt utgangspunkt for en avishistorie. Paradoksene blir ytterligere forsterket i omtalen av redaksjonssekretæren, som var forfatter av siste del. Forordet sier her at redaksjonssekretæren med sin fartstid i avisen hadde de beste forutsetninger for «å se utviklingen i perspektiv».¹⁰⁰ Holdt opp mot ønsket om å ikke vektlegge historiske vurderinger representerer dette en liten elegant intellektuell kortslutning.

Andre forfattere/forord er langt mer tydelige på at det dreier seg om et avishistorisk arbeid. I historien til *Finnmarken*¹⁰¹ legges det vekt på at boken var et historisk arbeid som var utført av en journalist. Her drøftes kort bokens kildetilfang, som var registrert med en litteratur- og kildeliste til slutt. Det gjøres også i historien til *Oppland Arbeiderblad*, men her markeres det likevel at arbeidet ikke var en historiebok slik en *historiker* ville skrevet den.¹⁰² Den var skrevet av en journalist som også hadde anlagt en fiksjonshistorie i starten av boken. Men både i omfang og kvalitet var dette et betydelig avishistorisk bidrag. I historien til *Hamar Arbeiderblad*¹⁰³ heter det at hensikten med avishistorien ikke bare var å gjengi, men også å forklare sammenhengene i utviklingen. Dette avishistoriske arbeidet fra tidlig i vår periode (1975) markerte tre perspektiver som boken skulle formidle. For det første avisen som meningsdannende medium, for det andre avisen som talerør for den politiske og faglige arbeiderbevegelsen, og til slutt avisen som serviceorgan for sitt distrikt. Hvorvidt forfatteren lyktes med disse intensjonene, skal vi i denne omgangen la ligge, men dette er et av få forord skrevet av journalister/redaktører som er tydelig på hva som var hensikten med boken.

Lokalpatriotisk historieskriving

Få avishistorier går nærmere inn på hva som ligger i å skrive avishistorie ut ifra et journalistisk perspektiv, men det er unntak. I historien til *Østfoldposten*¹⁰⁴ hevder forfatterne at boken var skrevet ut fra et journalistisk *con-amore-prinsipp*. Dette innebar en journalisthistorisk patriotisme til det stoffet de selv hadde kjærlighet til, som opplyste, engasjerte og var underholdende historie for lokalsamfunnet. De ønsket ikke å «agere forskere»¹⁰⁵ eller skrive bedriftshistorie som knapt nok ble lest av andre enn ansatte i et jubileumsår – de var journalister. Det kunne virke som om historien skulle skrives ut fra et service-journalistisk eller nyttehistorisk perspektiv.¹⁰⁶

Forfatterne hadde utstyrt boken med *fiksjonshistorier* foran hvert kapittel som trolig var ment å gjøre det tradisjonelt historiske stoffet lettere tilgjengelig for leserne. Fiksjonene skulle bygge på kildebaset faktainformasjon, men det framgikk ikke i teksten hvor kildene var hentet fra. I stedet ble det hevdet at sannheten lå i det subjektive, og at «intet forandrer seg så ofte som fortiden».¹⁰⁷ Det ville opplagt være

Historien om avisen Raumnes viser at lokalhistorien om bygda har en betydelig plass i avishistorien

problematisk å legge seg på det motsatte, positivistiske ytterpunktet ved å framstille egen framstilling som objektiv sannhet, men det er svært ytterliggående å likestille sannhetsverdien til alle subjektive fortolkninger. Ulike tilpassede varianter av det som omtales som intersubjektivitet på det vitenskaps-teoretiske språket, kunne vært langt mer fruktbare. At ingenting forandrer seg så ofte som fortiden, kan dessuten bare være tilfelle dersom en med fortiden mener *fortolkninger* av fortiden. Videre heter det at alle generasjoner skaper sine egne historiske bilder, og at det ikke finnes en «objektiv sannhet om verden».¹⁰⁸ Sannheten ligger i subjektiviteten. Det første er det vanskelig å trekke i tvil at alle generasjoner *kan* gjøre – det andre er en generell påstand som plasserer tenkningen som tydelig – eller om en vil – ytterliggående *relativistisk*. Det er interessant at en slik «programerklæring» eller posisjonering med problematisk distanse til sentrale faglitterære normer uttrykkes i forordet til et betydelig avishistorisk arbeid. Godt innpå 2000-årene ville de fleste vente av andre større lokalhistoriske publikasjoner at de i vesentlig grad etterlever sentrale faglitterære normer. Innenfor historiefaget er utgangspunktet at rekonstruksjonen av fortiden skal skje gjennom kildekritiske og anerkjente vitenskapelige metoder.¹⁰⁹ I dette tilfellet blir i stedet en postmoderne og relativistisk argumentasjon markert som utgangspunkt for nærmest full frigjøring fra historiefagets kildekritiske tenkning. Denne argumentasjonen har paralleller til Per Olav Reintons utsagn om å frigjøre journalistikken fra «kildenes tyranni».¹¹⁰ Reinton hevdet at den akademiske samfunnsforskningen var «irrelevant for nyhets- og reportasjearbeidet»¹¹¹ og først og fremst representerte et maktforhold som måtte brytes. Dette makt- og kildekritiske perspektivet er senere blitt kritisert for ikke å anerkjenne at makt også blir utøvd i kraft av legitim fagkompetanse.¹¹² I en avishistorisk sammenheng kan slike holdninger omtales som *historisk journalistisme*, der forfatterne ønsker frihet fra sentrale kildekritiske- og historiemetodiske prinsipper. Det kan virke som at det var utenkelig for forfatterne av Østfoldpostens historie at et faglitterært historisk arbeid lot seg kombinere med en populærhistorisk og god historieformidling. At det finnes en stor mengde gode lokalhistoriske og relativt bredt leste fagpublikasjoner, reiser sterke innvendinger mot en slik synsmåte.

En annen måte å distansere seg fra det at utgivelser om avisers historie er historieskriving, finnes i *Rana Blads* historie. Der fastslås det at (den historiske) beretningsformen ikke dugde, og at det på grunn av forfatterens bakgrunn var naturlig å velge en «journalistisk tilnærming til stoffet».¹¹³ I dette tilfellet hevdes det også at målet med utgivelsen var å produsere en bok «som også skal kunne leses som en bok».¹¹⁴ Den implisitte påstanden her er at en ikke-journalistisk bok om avisens historie ikke er lesbar.

Gjennomgangen viser at det kan være problematisk å gi entydige svar på hva redaktør- og journalistforfatterne legger til grunn når de markerer at de skriver et historisk arbeid ut fra et journalistisk perspektiv. Noen forfattere har tydeligvis problemer med å erkjenne at et historisk arbeid er utført, selv om det er begrenset i omfang og trolig gitt begrenset tid. Samtidig finner vi journalistforfattere som uten forbehold anerkjenner at å skrive avishistorie er et spørsmål om å utføre et historisk arbeid. Noen få velger en strategi der de åpent gir uttrykk for at sentrale faghistoriske normer blir brutt. Holdningene kan kanskje forklares med ønsket om å gi seg selv ryggdekning for å gå inn på et fagfelt som de synes de bare delvis behersker. Men forklaringen kan også være et ønske om å signalisere bruk av metoder som vanligvis blir knyttet til journalistikken og tilgrensende fagfelt. Dette gjelder for eksempel det å ta i bruk fiksjonen som virkemiddel og gi intervjuet en framtrædende plass i teksten for å bryte opp en tradisjonell, historisk framstilling. Slike grep er også både kjent og relativt bredt akseptert innenfor historievitenskapen – også spesifikt innenfor lokalhistorie, men likevel med en annen metodisk tilnærming. Særlig viktig er muntlige kilder innenfor den såkalte Oral history-tradisjonen som vokste fram i USA og Europa fra 1960-årene. Men det som kjennetegner denne tradisjonen, er systematiske minneinnsamlinger fra grupper i samfunnet som ofte har falt utenfor historieskrivingen.¹¹⁵ Dette har gjerne vært under-

privilegerte grupper, og historieskriving innenfor denne tradisjonen vil derfor ofte i en viss forstand være «historie nedenfra». Signaler om en slik tilnærming er likevel fraværende i vår empiri, avishistoriene er i langt tydeligere grad historie innenfra og i mange tilfeller også ovenfra.

Innenfor historiefaget vil intervjuet først og fremst bli brukt som kilde i forfatterens analytiske framstilling der bare viktige deler blir direkte gjengitt. Fiksjonene forbindes kanskje først og fremst med kontrafaktisk historieskriving. Men den kontrafaktiske historieskrivingen har like sterke krav til kilder for å etablere relevante og ikke-usannsynlige hypoteser om årsaksforhold som i en ordinær historieframstilling.¹¹⁶

At noen journalister velger å etablere en fiksjonshistorie i et historisk arbeid, kan kanskje forklares med at journalister ofte overdriver sin frykt for å kjede sitt publikum. Løsningen blir å iscenesette en egen dramaturgi, men dermed kan også formidlingsansvaret og analysene bli trengt i bakgrunnen.¹¹⁷ Spørsmålet blir om den historieinteresserte leseren kjenner seg komfortabel med å få iscenesatt en fiksjon dersom fiksjonen går på bekostning av den virkelige avishistorien – en godt skrevet historie, med begrunnede utvalg, enkelt formidlet, med synlige relevante kontekster og med forsøk på å vurdere utvalgte sentralspørsmål.

Hovedtendenser i avishistoriene

Artikkelen har hatt til hensikt å undersøke hva som kjennetegner norske avishistorieutgivelser i perioden 1970–2023. Vi stilte disse spørsmålene: Hvem skrev avishistoriene? Hvor omfattende har sjangeren avishistorie vært? Hvordan forholdt forfatterne seg til faglitterære trekk og normer? Hvordan omtalte avishistoriene historieskrivingen og hensiktene med utgivelsene?

Undersøkelsen identifiserte 106 utgivelser i tiden 1970–2023. I tillegg registrerte vi 19 utgivelser før 1970 som ikke er undersøkt – den eldste fra 1899.

Figur 1 viser at det kom ut flest avishistorier i delperioden 1990–1999 (30), fulgt av delperiodene 1970–1979 og 2000–2009 med henholdsvis 26 og 25 avishistorier. I tiden etter 2010 har vi registrert elleve utgivelser, hvorav bare én så langt i 2020-årene. Sjangeren avishistorie har dermed vært i klar kvantitativ tilbakegang fra og med begynnelsen av 2010-årene. Vi har pekt på faktorer som gjør det sannsynlig at denne trenden vil fortsette.

Et stort flertall av utgivelsene handler om aviser som historisk har hatt et politisk-ideologisk grunnlag. Blant de 106 avisene som er omtalt i utgivelsene, er det aviser som kom ut i alle landets fylker slik inndelingen så ut før regionreformen. Store regionaviser og riksdekkende aviser har alle fått utgitt sin historie, med unntak av avisa *Nationen*. Avishistoriene omhandler også et betydelig antall aviser med lave og til dels svært lave opplagstall, og i omfang varierer de fra mindre hefter til flerbindsverk på over tusen sider.

Studien viser at menn har vært massivt dominerende blant forfatterne. Vi antar at dette et stykke på vei kunne være forståelig tidlig i perioden 1970–2023. Da var en svært liten del av journalistene og ikke minst redaktørene kvinner, og dermed var det svært få kvinner å velge mellom, gitt at utgiverne foretrakk forfattere med betydelig fartstid fra avisene. Senere i perioden, da kvinnene hadde blitt sterkt representert, kan en vanskelig komme unna at et kjønnsrolleettelseslep må være en vesentlig forklaring på denne massive mannsdominansen.

Det klare flertallet blant forfatterne, drøyt tre av fem, var eller hadde vært redaktører eller journalister. I overkant av én av fire er klassifisert som forskere/historikere, mens ca. én av ti var i kategorien andre. Forfatterne med journalist- eller redaktørbakgrunn og andre forfattere anvender, som en kunne vente, faglitterære trekk i *langt* mindre grad enn forsker-/historikerforfatterne. Dette gjelder alle de tre indikatorene (referanser, litteraturlister og faglitteratur) vi har undersøkt.

Det svært sterke innslaget av forfattere med bakgrunn fra avisene bidrar til at et markert mindretall av utgivelser i utvalget oppviser faglitterære trekk (se tabell 2). Ettersom det lokal- og regionalhistoriske feltet

er et relevant sammenligningsgrunnlag, er det tydelig at avishistorieutgivelsene ikke avspeiler den samme faglitterære utviklingslinjen som vitenskapeliggjøringen av lokal- og regionalhistoriefeltet har medført.

Grunnene til dette kan være mange, for eksempel at mange utgivere har hatt små økonomiske muskler, og at bokprosjektene derfor ble gjennomført med korte tidsrammer. Samtidig kan forklaringen også ligge i hvordan utgivere og forfattere tenker om sine avishistorieutgivelser, deriblant hvilke ambisjoner de har med dem. Studiet av forord og etterord viser at svært mange av utgivelsene ikke hadde spesifikke eller klare formuleringer om slike forhold. Det er i seg selv en indikasjon på at refleksjonsnivået omkring hva avishistorieutgivelsene egentlig er, i mange tilfeller har vært lavt.

Studien viser et stort spenn i hensikts- og posisjoneringssignalene i forord og etterord. Noen vedkjenner seg at de skriver eller gir ut historie eller lokalhistorie. Andre uttrykker at utgivelsene er journalistiske og ikke sikter mot å oppfylle tradisjonelle fagtekstkrav i historieskriving. I en del tilfeller markeres klar kritisk distanse til historieskriving som faglig tekstsjanger. Det er også innslag av eksplisitt fornektelse av at utgivelsene faktisk er historieskriving, for eksempel fordi det ikke var mulig å omtale *alle* sider ved avisens historie, det vil si å ha en encyklopedisk ambisjon – eller at forfatterne ikke ville late som om de var historikere. Her finner vi også relativt obskure påstander som for eksempel uttrykker ønske om å ikke gjøre vurderinger/valg, eller sterkt relativistiske utgangspunkt som tilkjennegrir likestilling av alle subjektive framstillinger.

Ettersom avishistoriene i så bredt omfang manglet omtale av hva som var hensikten med og ambisjonene for utgivelsene – eller de inneholdt utydelig omtale av slike forhold – kan vi vanskelig komme med sterke slutninger om alle avishistoriene på dette feltet. Det nokså svake innslaget av faglitterære trekk i selve utgivelsene og de relativt utbredte for- og etterordsformuleringene som på ulike måter konstaterer at utgivelsene er journalistiske produkter – og som i en del tilfeller både implisitt og eksplisitt på ulike måter fornektet at utgivelsene er historieskriving – inviterer likevel til en relativt tydelig *hypotese*: at avishistoriefeltet i vesentlig grad kjennetegnes av et lite reflektert forhold til både hva ambisjoner, siktemål og *historie* er. Slik sett skiller feltet seg tydelig fra nyere lokal- og regionalhistoriske oppdragsarbeider. Konsekvensene av dette er at en kvantitativt nokså omfattende tematisk historiesjanger i betydelig grad er 1) vanskelig eller lite etterprøvbart, 2) ofte kontekstfattig og 3) ofte dårligere egnet til å inngå i en kumulativ kunnskapsutvikling enn det som bør være mulig og ønskelig.

Noter

- 1 Hansen og Hansen 2006: 6
- 2 Stor takk til professor Oddveig Storstad (NTNU) og universitetslektor Gunnar Grut (NTNU) for konstruktive bidrag til artikkelen.
- 3 Omvik 2021
- 4 Geard og Gjerstad 2017
- 5 Skreien 2004
- 6 Se f.eks. Berg, Christensen og Dyrhaug 1984.
- 7 Treffmengden i Oria og i Nasjonalbiblioteket var svært forskjellige. Mange avishistorier kommer opp både ved søk på «avishistorie» og «pressehistorie». Det tolker vi som indikasjon på forskjellig registreringspraksis og klassifisering ved Nasjonalbiblioteket og ulike biblioteker.
- 8 Nilssen 1974; Ramberg 1994 og 2004; Hosar 2007
- 9 Smith-Meyer og Orgeret 2024
- 10 Dahl 2000: 3 ff.
- 11 Overrein 2005: 59 f.
- 12 Se litteraturlisten Avishistorier før 1970.
- 13 Se litteraturlisten Avishistorier før 1970, S.n. (1899).
- 14 Ovlin og Søberg 2024
- 15 Ottosen 2024

- 16 Larssen 1935; Solbakken 1950; Solbakken og Hamar Arbeiderblad 1955; Wilhelmsen 1975 og 1985
- 17 Myhre 2014: 132 f.
- 18 For vitenskapsteoretiske og vitenskapsfilosofiske resonnementer om hva historie er, se f.eks. Behan McCullagh 1998.
- 19 Se nærmere omtale av sjangerbegrep og lokalhistorie på lokalhistoriewiki.no.
- 20 Alsvik 1998
- 21 Alsvik 1998; Niemi og Winge 1994: 1f.
- 22 Tretvik 2004: 20 f.
- 23 Regjeringen.no. Standardkontrakt for oppdragsforskning
- 24 Tretvik 2004: 20 f.
- 25 Alsvik 1998: 14
- 26 Tretvik 2004: 77
- 27 Landslaget for bygde- og byhistorie (nå Landslaget for lokalhistorie) ble etablert 1920. I 1970-årene fikk lokalhistorisk forskning sterk vekst (Tretvik 2004: 75 og 83). Norsk Pressehistorisk Forening (NPF) ble først etablert i 1998, og i 2002 kom den første læreboken i Norsk pressehistorie (se Ottosen 2002).
- 28 lokalhistoriewiki.no
- 29 Mathisen 2010: 36
- 30 Mathisen 2018: 14
- 31 Olsen 2021: 4
- 32 Lindholm 2022: 76
- 33 Lindholm 2022: 76
- 34 Olsen 2021: 6 f.
- 35 Olsen 2021: 7
- 36 Blant de mange eksemplene på dette er Gullvåg 1974 (*Arbeideravisa*), Arnøy 1993 (*Stavanger Aftenblad*), Overrein 2001 (*Østlendingen*) og Christiansen 2016 (*Adresseavisen*).
- 37 Fonn 2011
- 38 Calmeyer og Mathisen 1974
- 39 Tverrå 1997
- 40 Grjotheim 1999
- 41 Aune 2004
- 42 Amundsen 2009
- 43 Høidal 2005
- 44 Artikkelen ble påbegynt før fylkessammenslåingene i regionreformen. Sammenslåingene fikk effekt fra 1. januar 2020, men de sammenslåtte fylkene Viken, Vestfold og Telemark og Troms og Finnmark ble oppløst igjen etter vedtak i 2022. Vi har klassifisert utgiversteder etter fylkesinndelingen som gjaldt før regionreformen. Utgivelsen om *Svalbardposten* mangler fylkesregistrering fordi Longyearbyen/Svalbard ikke er kommune/fylke.
- 45 Skogmo 1970
- 46 Davidsen 1970
- 47 Salberg 1992
- 48 Vogt 1976
- 49 Sørensen 1981
- 50 Sandholtbråten 2001
- 51 Paulsberg 1998
- 52 Innvik 2006
- 53 Hildonen 2007
- 54 Kluge 1998
- 55 Norby 1999
- 56 Bare Syvertsen og Østby (1976), handler om en avis som fremdeles (2024) er partiavis (*Friheten*).
- 57 Dette var historien om *Morgenbladet* (2021). Da artikkelen ble ferdigstilt i januar 2025, var ingen andre nye avishistorier registrert.
- 58 Braathen Dahr 1988
- 59 Fonn 2011
- 60 Hass 2014
- 61 Historien til avisen *Friheten* av Syvertsen og Østby (1976)
- 62 Sandnes mfl. 1975

- 63 Norsk Journalistlag (NJ) 2023
- 64 Jensen 2016
- 65 Stafne 2007
- 66 Det er utfordrende å finne eksakt informasjon om forfatterne. Det kan skyldes bruk av ulike navnevarianter og initialer. Det har også vært utfordrende å kartlegge rollen forfatteren hadde da boken ble utgitt. Beskrivelsene av ulike kategorier inneholder gradsvurderinger (f.eks. omfattende publisering).
- 67 I *Tønsberg Blads* historie (Davidsen 1970) er forfatteren ført opp uten tilknytning til avisen, men forfatterens «uavhengighet» kan problematiseres når han samtidig var sentral i avisens pressebyrå – Høyres Pressebyrå.
- 68 Dette gjelder f.eks. historien til VG og *Dagbladet* av Eide (1995 og 2018), historien til *Nordlys* (Tjelmeland og Christensen 2003) og historien om avisen *Orientering* (Fonn 2011).
- 69 Dette gjelder historiene til *Dagningen* (Larsen 1998), *Asker og Bærums Budstikke* (Kluge 1998), *Nordlands Framtid* (Jensen 1985) og *Helgeland Arbeiderblad* (Jensen 1979).
- 70 Jensen 1979: i forordet
- 71 Kluge 1998: i forordet
- 72 Larsen: 1998: i forordet
- 73 Solhjell 1988: 197
- 74 Jensen 1985: 74
- 75 Lyshagen 2008
- 76 Se f.eks. Østbye, Helland, Knapskog og Larsen (2007).
- 77 Allern 2015: 110–111
- 78 Allern 2015:112
- 79 Se f.eks. den norske utgaven av *Le Monde diplomatique*.
- 80 Ulstein 1982
- 81 Eide 1995
- 82 Innvik 2006
- 83 Se Kjeldstadli 1992: 169 og 176 ff. om betydningen av å etablere kontekst i historieforskning.
- 84 Dehli 1988: 255
- 85 Uavhengighet og integritet blant journalister er kontroversielt og er drøftet i Bjerke og Dyb 2006: 145 ff.
- 86 Kluge 1998: i forordet
- 87 Simensen 1981: i forordet
- 88 Raaum 1999: 30 f.
- 89 Eriksen, Hoshovde og Rødland 1992: i forordet
- 90 Osland 1995: i forordet
- 91 Aadnøy og Pedersen 1993: i forordet
- 92 Sandholtbråten 2001: 6
- 93 Gullvåg 1974: i forordet
- 94 Finslo 1974: 5
- 95 Finslo 1974: 5
- 96 Skjegstad 1976: i forordet
- 97 Salberg 1992: i forordet
- 98 Salberg 1992: i forordet
- 99 Erik Skogstrøm i Dehli mfl. 1988: 255
- 100 Erik Skogstrøm i Dehli mfl. 1988: 255
- 101 Hildonen 2007: 7
- 102 Paulsberg 1998: 5
- 103 Wilhelmsen 1975: 7
- 104 Hansen og Hansen 2006
- 105 Hansen og Hansen 2006: 6
- 106 Se en nærmere drøfting av servicejournalistikk og nyttejournalistikk i Eide (2004).
- 107 Hansen og Hansen 2006: 6
- 108 Hansen og Hansen 2006: 6
- 109 Kjeldstadli 1992: 53
- 110 Raaum 1999: 59

- 111 Reinton 1984: 22
 112 Eide 2004: 44 f.
 113 Hirsti 1992: i forordet
 114 Hirsti 1992: i forordet
 115 Grove og Heiret 2020: 123 ff.
 116 Sørensen 2004: 182
 117 Eide 2004: 41

Litteratur

- Allern, S. (2015). *Journalistikk og kildekritisk analyse*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Alsvik, O. og Norsk lokalhistorisk institutt (1998). *Norsk lokalhistorisk institutt og lokalhistorie i Norge*. Instituttet.
- Behan McCullagh, C. (1998). *The truth of history*. London: Routledge.
- Bjerke, P. og Dyb, E. (2006). *Journalistikk i risikosamfunnet*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Bratberg, Ø. (2021). *Tekstanalyse for samfunnsvitere*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Dahl, H.F. (2000). Gjort og ugjort i Norge. I R. Ottosen og G. Hjeltnes (eds.). *Trenger vi en ny pressehistorisk satsing i Norge? Rapport fra pressehistorisk seminar 10. april 2000* (pp. 3–13). [Oslo]: Høgskolen i Oslo, Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag.
- Eide, M. (2004). *Hodet på blokken: essays om journalistikk*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Geard, K. og Gjerstad, L. (2017). *Frifant og budbringer Journalisten 100 år*. Brumunddal, Absolutt Forlag
- Grove, K. og Heiret, J. (2020). Å arbeida med munnlege kjelder. I Melve L. og Ryymin, T. (red.) *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hubbard, W.H. (1995). *Making a historical culture: historiography in Norway*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Hundstad, D. (2020). Lokale historier. Lokalhistorie, muntlig historie og historiefag i et historiografisk perspektiv. *Tidsskrift for kulturforskning*. Volum 19, nr. 1.
- Jensen, A. (2016). 1. Kalde fakta. Norsk Redaktørforening. <https://www.nored.no/NR-dokumentasjon/Rapporter-og-veiledere/Rekruttering-av-kvinnelige-ledere/1.-Kalde-fakta>
- Kjeldstadli, K. (1992). *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lindholm, M. (2022). *Makt og journalistikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lokalhistoriewiki.no. (2023) *Sektorhistorie*. Hentet 13.02. 23 fra <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Sektorhistorie>
- Lyshagen, G. (2008). *Fra storhusholdning til moderne mediekonsern: Norsk arbeiderpresses historie*. [Oslo]: A-pressen.
- Mathisen, B.R. (2010). *Lokaljournalistikk : blind patriotisme eller kritisk korrektiv?* Oslo: IJ-forlaget.
- Mathisen, B.R. og Morlandstø, L. (2018). *Lokale medier: samfunnsrolle, offentlighet og opinionsdanning*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Myhre, J.E. (2014). *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. Oslo: Pax.
- Niemi, E., Winge, H., Etterkrigshistorisk register og LOS-senteret. (1994). *Lokalhistorie som etterkrigshistorisk forskningsfelt*, vol. 19, 45. Oslo: LOS-senteret.
- Norsk Journalistlag (2023). *Oversikt medlemstall i NJ*. Hentet 15.02.2023 fra <https://www.nj.no/nyheter/medlemsvekst-i-norsk-journalistlag/>
- Olsen, K. S. (2021). Lokaljournalistikken i en grenseløs tid. *Norsk medietidsskrift*, 28(1), 1–15. <https://doi.org/10.18261/ISSN.0805-9535-2021-01-02>

- Omvik, E. (2021). *God vakt!: Journalistikk i Forsvaret gjennom 75 år 1945–2020*. Oslo: Forsvarets forum.
- Ottosen (2024). Den Constitutionelle. I *Store norske leksikon*
- Ottosen, R. (2002). *Norsk pressehistorie*. Samlaget.
- Overrein, P. (2005). *Avviklingen av partipressen : en studie av avisen Østlendingen og norske partiavis-historier 1970–2004*. Trondheim: Hovedoppgave i statsvitenskap, Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet.
- Ovlin, L. og Søberg E. (2024). Hamar Stiftstidende. I *Store norske leksikon*
- Piesla, K.M. (2007). *Lesere i sikte: lesermarkedsundersøkelser i 12 lokalaviser*. Universitetet i Oslo: Masteroppgave i medievitenskap.
- Regjeringen.no. *Standardavtale for forsknings- og utredningsoppdrag*. <https://www.regjeringen.no/no/tema/forskning/artikler/standardavtale-for-forsknings-og-utredni/id673546/>
- Reinton, P.O. (1984). Kildenes tyranni. *Nytt norsk tidsskrift*, 1(4), 21–32.
- Raaum, O. (1999). *Pressen er løs!: fronter i journalistenes faglige frigjøring*. Oslo: Pax.
- Store norske leksikon. www.snl.no Avis
- Smith-Meyer, T. og Orgeret K.S. (2024). Avis. I *Store norske leksikon*
- Skreien, N. (2004). *Teledata og Norges første elektroniske avis*. Oslo: Norsk Telemuseum.
- Stafne (2007). *Engebrethevegelsen og kvinnelige journalister: Anne Lise Stafne forteller*. Hentet 15.02.2023 fra <https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-3758>
- Stranger-Thorsen, I. (2006). *Kamp om Klassekampen: en institusjonsanalyse av Klassekampen med fokus på redaktørskiftet i 1997 og utviklingen av redaktørrollen i avisa*. Oslo: Masteroppgave i medievitenskap UiO
- Sørensen, Ø. (2004). *Historien om det som ikke skjedde. Kontrafaktisk historie*. Oslo: Aschehoug.
- Tjelmeland, S. og Kvinnheringen. (1997). *Da sto i aviso: Kvinnherad 1973–1997*. Husnes: Kvinnheringen.
- Tretvik, A.M. (2004). *Lokal og regional historie*. Oslo: Samlaget.
- Østbye, H., Helland, K., Knapskog, K. og Larsen, L.O. (2007). *Metodebok for medievitenskap*. Bergen: Fagbokforlaget.

Avishistorier etter 1970 – kildene for undersøkelsen

- Amdahl, K. og Uv, O. (red.) (1992). *Adresseavisen 225 år: 1767–1992*. Trondheim: Adresseavisen.
- Amundsen, B. (2009). *Minnebok og klagemur: 60 år med Svalbardposten*. Longyearbyen: Svalbardposten.
- Arnøy, J. (1993). *Stavanger Aftenblad: 1893–1993*. Stavanger: Stavanger Aftenblad.
- Aune, J. (2004). *Andøyposten: Andøypostens jubileumshefte 2004*. Andenes: Andøyposten.
- Baggethun, R. (1975). «Gjengangeren» 125 år: 1851–1976: 1: *Stenberg-epoken 1851–1900*. Horten: A/S Gjengangerens trykkeri.
- Baggethun, R. (1977). «Gjengangeren» 125 år: 1851–1976: 2: *Tiden fra 1900 til 1951*. Horten: A/S Gjengangerens trykkeri.
- Belsvik, J. (2002). *Sunnhordland 100 år*. Stord: Sunnhordland.
- Berg, B. (2007). *Adressa – avisen, byen og distriktet*. Grimstad: Grimstad Adressetidende.
- Berg, K., Christensen Ø.V. og Dyrhaug, L. (1984). *Sandefjords historie – sett gjennom Sandefjords Blads spalter. 1940–1983 (vol. 2)*. Sandefjord: Sandefjords blad og trykkeri.
- Braathen Dahr, E. (1988). *Ukens nytt i 99 år*. Oslo: Aftenposten.
- Bjørnland, B. (2003). *Det sto i Amta. Smaalenes amts tidende – 143 år i Halden*. Halden: OK-trykk.
- Bjørnsen, B. (1984). *Har du hjerte? Tusener lider! Arbeiderbladet 100 år*. Oslo: I kommisjon Tiden norsk forlag.

- Bækken, A., Arbeidets rett og Mauren. (1982). *Speilbilde av et lokalsamfunn: Mauren/Arbeidets rett 1907–1982*. Røros: Arbeidets rett.
- Calmeyer, B. og Mathisen, K-O. (1974). *Aftenposten*. Oslo: Pax.
- Christiansen, P. (2016). *Det sto i Adressa 250 år med nyheter*. Trondheim: Museumsforlaget.
- Christensen, P. og Tjelmeland, H.. (2003). *Flammende budbringer. Nordlys gjennom 100 år*. Tromsø: Bladet Nordlys.
- Dagre, T. (1996). *40 år i Norges tjeneste. Historien om flypostavisen Nytt fra Norge 1955–1995*. Oslo: Nytt fra Norge.
- Dahl, H.F, Forr, G., Mjeldheim, L. og Solstad A. (red.) (1993). *Utskjelt og utsolgt*. Oslo: Aschehoug.
- Dahr, E.B. (1988). *Ukens Nytt i 99 år*. Oslo: Aftenposten.
- Dalastøl, O. (1979). *Halden Arbeiderblad er 50 år. En avis som brøt gjennom grensene-*. Halden: AL Halden Arbeiderblad
- Davidson, Ø. (1970). *Tønsbergs Blad. Historie og forhistorie bind I og II*. Tønsberg: Tønsbergs Blad.
- Davidson, Ø. (1975). *Drammens Tidende og Buskeruds Blad – Bind I Opprinnelsen*. Drammen: Drammens Tidende og Buskeruds Blad/Harald Lyche & Co. AS.
- Dehli, M., Skogstrøm, E. og Karlsen, S.W. (1988). *Fredrikstad Blad gjennom skiftende tider. «Bladet» i det lokale miljø og i den politiske strid*. Fredrikstad: Fredrikstad Blad.
- Dybing, L. (2009). *Dalane Tidende i 125 år 1885–2009*. Egersund: Dalane Tidende.
- Eide, M. (1995). *Blod, sverte og gledestårer: VG, Verdens gang 1945–95*. Oslo: Schibsted.
- Eide, M. (2018). *Alltid foran skjermen. Dagbladet og det digitale skiftet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, E., Rødland, K., Hoshovde, N. og Bergens Tidende. (1992). *År i forandring. En kavalkade over de siste 25 år i Bergens Tidendes historie*. Bergen: Bergens Tidende.
- Finslo, M. (1974). *Døgnetts historie gjennom 50 år: Oppland Arbeiderblad 1924 – 30. januar – 1974: en jubileumsbok*. Gjøvik: Oppland Arbeiderblad.
- Fløtten, E. (1984). *Sør-Varanger Avis gjennom 35 år 1949–1984*. Kirkenes: Sør-Varanger Avis.
- Fonn, B.K. (2011). *Orientering – Rebellenes avis*. Oslo: Pax Forlag.
- Fylling, J. (1999). *Avisa på Jæren: Jærbladet 50 år: 1949–1999*. Bryne: Jærbladet.
- Gjerdåker, J. (1983). *Med «Hordaland» gjennom 100 år*. Voss: Vestanbok.
- Grjotheim, S. (1999). *Fjuken – dei ti fyrste åra*. Skjåk/Stryn: Fjuken/Fjordprent.
- Gullvåg, E. (1974). *Arbeider-Avisa gjennom 50 år: 1924–1974*. Trondheim: Arbeider-Avisa.
- Gullvåg, S. (1974). *Hardanger folkeblad 25 år, 1949–1974*. Odda: Bladet.
- Hansen, K.-W. og Hansen, S.E. (2006). *Det står i bla'e*. Larvik: Østlandsposten.
- Hansen, K., og Helgelands Blad. (2004). *«Dæ sto' i avisa»: Bruddstykker fra Helgelands Blads avishistorie og utviklingen på ytre Helgeland i periodene ca. 1911–1920 og 1951–1960*. Sandnessjøen: Helgelands Blad.
- Hass, E.B. (2014). *Grenda – ei lokalavis blir til*. Bergen: Kapabel forlag.
- Hasselknippe, O. (1985). *Slik ble VG til*. Oslo: Schibsted.
- Hildonen, B. (2007). *Avis i grenseland: Finnmarkens historie*. Vadsø: Dagbladet Finnmarken.
- Hirsti, Ø. (1992). *Folkets røst i 90 år. Dunderlandsdølen, Helgelands fremtid, Rana blad 1902–92*. Mo i Rana: Rana blad.
- Hoffstad, A., Berg, K. og Sandefjords Blad (1983). *Sandefjords historie – sett gjennom Sandefjords spalter. 1861–1940 (Bind.1)*. Sandefjord: Sandefjords Blad og Trykkeri.
- Holm, Y. (1999). *Svæarta: Morgenposten – en gang Norges største avis*. Oslo: Orion.
- Hosar, K. (2007). *I døgnetts tjeneste. Avishuset Gudbrandsdølen Lillehammer tilskuers historie : 3*. Lillehammer: Gudbrandsdølen Dagningen AS og Thorsrud Lokalhistorisk forlag.

- Høidal, E. og Sykkylvsbladet. (2005). *Lim og lupe i lokalsamfunnet : Sykkylvsbladet : 1946–2006*. Sykkylven: Sykkylvsbladet Lokal nytt.
- Håland, P. (1979). *Gula Tidend i 75 år. Eit liv i strid for fridom og norskdom, bygdenorsk kulturarv og norsk bondereising på fullnorsk målgrunn*. Bergen/Oslo: Gula Tidend/Samlaget.
- Innvik, P.E. (2006). *Et fyrstårn i havgapet. Tidens krav gjennom 100 år: 1906–2006*. Kristiansund: Tidens krav.
- Jensen, E. (1979). *En milepel: Helgeland Arbeiderblad 50 år*. Mosjøen: Helgeland Arbeiderblad.
- Jensen, E.R. (1997). *En by i verden – en avis i byen. 120 år med lokalavisen Agder*. Flekkefjord: Avisen.
- Jensen, K. (1985). *Kultur og kampmiddel. Nordlands framtid gjennom 75 år: 1910–1985*. Bodø: Nordlands framtid.
- Jønsson, M. (1976). «Nordlys» i 75 år. Tromsø: Nordlys.
- Karlsen, W. og Lundestad, S. (red.) (2012). *Start Pressen! Avisene i Bodø gjennom 150 år*. Trondheim: Akademika Forlag.
- Kluge, R. (1998). *For Asker og Bærum gjennom 100 år: Asker og Bærums budstikke 1898–1998*. Billingstad: Budstikka.
- Kullerud, D. (2019). *Dagen 1919–2019 Kulturell motstemme i hundre år*. Oslo: Cappelen Damm.
- Larsen, E.W. (2006). *Demokraten i hundre : fra Smaalenenes social-demokrat til Demokraten 1906–2006*. Fredrikstad: 2mar forlag A/S.
- Larsen, K.H. (1998). *Avishistorien: 1924–1997: fra komité til GD*. Lillehammer: Thorsrud, Lokalhistorisk forlag.
- Larsen, P. (1980). *Vi treffes i Fremtiden – gjennom 75 år*. Drammen: Fremtiden.
- Løvland T. (1999). *Idealisme og livskamp i 25 år: Aviseventyret i indre Troms*. Moen i Målselv: Nye Troms.
- Mørkedal, S. (1996). *Sulaposten – talerør i 50 år 1946–1996*. Langevåg: Sulaposten.
- Møst, M. (2015). *Kroner og røre. Historien om NHST og Dagens Næringsliv*. Oslo: Gyldendal.
- Ness, A. og Firda. (1993). *Firda 75 år: 1918–1993*. Førde: A/S Avishuset Firda.
- Nilssen, A.B. (1974). *Ved en milepel: Dagningen 1924–1974*. Lillehammer: Dagningen.
- Norby, T.E. (1999). *Varden fra fjord til fjell gjennom 125 år: avishistorie i Telemark fra 1874 til 1999*. Porsgrunn: Forlaget Grenland.
- Osland, E. (1995). *Avisen ved Sundet – Haugesunds Avis 1895–1995*. Haugesund: Haugesunds Avis.
- Overrein, P. (2001). «Hvor ånden bærer bud» : Østlendingen fra Arbeiderdemokratene til Orkla. Elverum: Østlendingen.
- Ovlien, L. (2010). *Nær og nyttig – Glåmdalen 1885–2010*. Kongsvinger: Mediehuset Glåmdalen.
- Oxem, A., Bladet Vesterålen AS og K. Nordahls trykkeri AS. (2000). *Bladet Vesterålen: bindeledd i øysamfunnet gjennom 80 år*. Sortland: Bladet Vesterålen AS og K. Nordahls trykkeri AS.
- Paulsberg, T. (1998). *Ingens herre – ingens trell. Oppland Arbeiderblad: 75 år i distriktets tjeneste*. Gjøvik: Oppland Arbeiderblad.
- Rabben, B. og Vestlandsnytt. (1995). *Vestlandsnytt: Bodberar i 60 år*. Fosnavåg: Vestlandsnytt.
- Ramberg, K. (1994). *I døgnetts tjeneste. Avishuset Gudbrandsdølen Lillehammer Tilskuers historie I*. Lillehammer: Gudbrandsdølen Lillehammer Tilskuer og Thorsrud a.s, Lokalhistoriske Forlag.
- Ramberg, K. (2004). *I døgnetts tjeneste. Avishuset Gudbrandsdølen Lillehammer Tilskuers historie II Laagen*. Lillehammer: Gudbrandsdølen Dagningen AS og Thorsrud a.s, Lokalhistoriske Forlag.
- Reidem, J. (red.) (1993). *Hadeland 1918–1993. Fra aviside til moderne mediebedrift*. Gran: A/S Hadeland.
- Robøle, O., Valdres og Valdres trykkeri, AS. (2004). *100 år i Valdres: Avis «Valdres» 1903–2003*. Fagernes: AS Valdres og Valdres trykkeri.
- Rudeng, E. (2021). *Morgenbladet: En historie for seg*. Oslo: Pax forlag A/S.

- Rødland, K. (2000). *Til vern om bygda Raumnes og Nes – samliv i 50 år*. Årnes: Raumnes A/S.
- Røste, O. (1995). *En varde i distriktet. Ringerikes Blad 150 år*. Hønefoss: Ringerikes Blad.
- Sandnes, A. (red.) (1975). *Fjordbladet gjennom 100 år*. Bergen: Centraltrykkeriet/Fjordbladet.
- Salberg, B.T. (1992). *Stjørdalens Blad gjennom 100 år*. Trondheim: s.n.
- Sandholtbråten, J.A. (2001). *Nyhetsglimt gjennom 100 år. Eidsvold Blad 1901–2001*. Eidsvoll: Eidsvold Blad.
- Simensen, J.O. (1981). *Fra menighetsorgan til moderne avis. Fredrikstad-avisa Demokratens 75 års jubileumshistorie*. Fredrikstad: Demokraten.
- Seland, J. (1975). *Med Fædrelandsvennen i hundre år: 1875–1975*. Kristiansand: Fædrelandsvennen.
- Skjeseth, A. (2011). *Sykle på vannet – historia om Klassekampen*. Oslo: Samlaget.
- Skjegstad, A. (1976). *Østlendingen*. Elverum: Østlendingen.
- Skjeldal, G. (2017). *Vestover: Bergens Tidende i 150 år*. Oslo: Cappelen Damm.
- Skogmo, A. (1970). *Brønnøysunds avis og bokhandel gjennom 50 år: 1920–1970*. Brønnøysund: Brønnøysunds avis.
- Sletbakk, K. (2003). *Fremover i 100 år: Fremover 1903–2003 og litt om arbeiderbevegelsen hjemme og ute*. Narvik: Fremover.
- S.n. (1973). *Asker og Bærums budstikke. 75 år. 1898–1973*. Sandvika: Asker og Bærums budstikke.
- S.n. (1976). *Eidsvold blad gjennom 75 år: 1901–1976*. Eidsvoll: Bladet.
- S.n. (2000). *125-årsjubileum 3. juli 1875–2000. Fædrelandsvennen: Avisen for Sørlandet*. Kristiansand: Fædrelandsvennen.
- Solhjell, K.O. (1988). *Lokalavisa vår 50 år: Hallingdølen 1936–1988*. Ål: Hallingdølen.
- Sveli, A. (1995). *En milepel: folkets tjener i 75 år: As Brønnøysunds Avis og Bokhandel 1920–1995*. Brønnøysund: Brønnøysunds Avis og Bokhandel.
- Syvertsen, H. og Østby, T. (1976). *Friheten*. Stavanger: s.n.
- Sørensen, L. (1981). *Drammens Tidende og Buskerud Blad – Bind II 1900–1945*. Drammen: Drammens Tidende og Buskerud Blad.
- Sørli, E. (1976). *Fra småbyavis til distrikts-organ: Glåmdalen 1926–76*. Kongsvinger: Glåmdalen.
- Tjelmeland, S. (1997). *Da sto i aviso: Kvinnherad 1973–1997*. Husnes: Kvinnheringen.
- Torvik, O. R., Tjønneland, K.P., Selvik, T., Brunvand, O. og Helle, E. (1977). *Ved en milepel. Smakebiter av en avishistorie. Samlet til Bergens Arbeiderblads 50 års jubileum*. Bergen: Bergens Arbeiderblad.
- Tveit, T. (1996). *Du er ikke alene: TA gjennom 75 år*. Skien: Telemarksavisa.
- Tverrå, K. (1997). *Samlingspunkt for distriktet: Nordlands avis*. Bodø: Landsdelsutvalget for Nord-Norge, Nord-Trøndelag, Nordland fylkeskommune og Hemnes kommune.
- Ulstein, R. (1982). *By og land i 100 år: Sunnmørsposten 1882–1982*. Ålesund: Sunnmørsposten.
- Vogt, J.H. (1976). *Med Moss Avis gjennom 100 år: 1876–1976*. Moss: Moss Avis.
- Voksø, P. (1994). *I strid siden freden: Historien om Vårt land 1945–1995*. Oslo: Vårt land AS.
- Wilhelmsen, K. (1985). *Partiorgan og distriktsavis: Hamar Arbeiderblad 1925–1975 og 1975–1985*. Hamar: Hamar Arbeiderblad.
- Wilhelmsen, K. (1975). *Partiorgan og distriktsavis: Hamar Arbeiderblad 1925–1975*. Hamar: Hamar Arbeiderblad.
- Zakariassen, O. (2008). *Slik ble ØB ØB: Jubileumshfte til Østlandets Blads historie fra 1908 til 1919*. Ski: Østlandets Blad.
- Zakariassen, O. (2002). *«Mossavisa»: Moss Avis 125 år: 1876–2001*. Moss: Moss Avis.

- Zakariassen, O. (2001). *Øvre, Indre og andre: presse- og mediehistorien i Indre Østfold 1899–2000*. Askim/Mysen: Smaalenene medier.
- Øisang, Å. (1979). *Med lokalavisa i 50 år: 1929–1979*. Sarpsborg: Sarpsborg Arbeiderblad.
- Aadnøy, A. og Pedersen, H. (1993). *Avisen og menneskene: Stavanger Aftenblad 100 år*. Stavanger: Paul T. Dreyers forlag.

Avishistorier før 1970

- Anthonsen, R., Vold, R., Borgen, J. og Kortner, O. (1968). *Dagbladet i krig og fred: 1930–1954*. Oslo: Aschehoug.
- Fasting, K. (1967). *Hundre års kavalkade: Bergens Tidende 1868–1968*. Bergen: Bergens Tidende.
- Nilsen, S. (red.) (1953). *Fremover: 1903–1953: jubileumsnummer*. Narvik: Fremover.
- Grambo, P. (1951). *Østlendingen gjennom 50 år: 1901–1951*. Elverum: Østlendingens trykkeri.
- Hauge, Y. og Steen, R. (1963). *Morgenbladets historie*. Oslo: Morgenbladets forlag.
- Husby, E. (1943). *Den Constitutionelle: Et dagblad for hundre år siden*. Kristiansund: Sverdrups Bokhandel.
- Larssen, O. (1935). *Beretning for Hamar Arbeiderblad gjennom 10 år*. Hamar: Hamar Arbeiderblad.
- Lofotposten. (1956). *Lofotposten 1896–1956: Jubileumsnr*. Svolvær: Lofotposten.
- Pedersen, J. (red.) (1968). *Hadeland: 1918–1968: Omkring avisens 50 år – og litt til*. Brandbu: Hadeland.
- Rieber-Mohn, C.I. (1947). *Hamar Stiftstidende 1847 – 29. juli – 1947: Med stikka gjennom 100 år*. Hamar: Hamar Stiftstidende.
- Solbakken, E.O. (1950). *Hamar Arbeiderblad gjennom 25 år: Trekk av Arbeiderpartiets pressehistorie i Hedmark fra 1909*. Hamar: Hamar Arbeiderblad's Trykkeri.
- Solbakken, E.O. og Hamar Arbeiderblad. (1955). *Hamar Arbeiderblad's festskrift*. Hamar: Hamar Arbeiderblad's Trykkeri.
- Skogsaa, T. (1969). *Helgeland Arbeiderblad 40 år, 1929–1969*. Mosjøen: Helgeland Arbeiderblad.
- Støren, W., og Adresseavisen. (1967). *Adresseavisen to hundre år: Fra postrytternes til telesatellitenes tidsalder*. Trondheim: Adresseavisen.
- S.n. (1912). *Nordlandsposten: Nordlands Amtstidende i femti Aar: 1862 – 1ste Oktober – 1912*. Bodø: Bodø boktrykkeri
- S.n. (1899). *25 Aar: Varden's Jubilæumsnummer: 17de Decbr. 1874–17de Decbr. 1899*. Skien: Chr. Pedersens Bogtrykkeri.
- Vold, R. (1949). *Dagbladet i Tigerstaden*. Oslo: Aschehoug.
- Vårt Land (1965). *Vårt land 20 år: 1945–1965: En hilsen fra bladet til venner og medarbeidere*. Oslo: Vårt Land
- Wasberg, G. (1960). *Aftenposten i hundre år: 1860–1960*. Oslo: Schibsted.

1. mai-toget i Oslo i kvinneåret 1975. Demonstrantene bar plakater om at kvinneåret ville ta slutt, men at likestillingsarbeidet måtte fortsette. Foto: Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

When women's liberation met the media market The rise and fall of the magazine *Sirene*

Abstract: In 1973, the Norwegian public was introduced to a magazine that aimed to emulate the style of weekly magazines while promoting feminism in new and provocative ways: *Sirene*. The magazine attracted widespread attention and likely played a significant role in raising awareness of women's liberation in Norway. Paradoxically, interest in the magazine peaked in the International Women's Year in 1975, but it continued to challenge and provoke until it had to cease publication in 1983.

Sirene was not just a political outlet, it was also a magazine that attempted to operate in the commercial market with journalistic tools. As the years went by, the magazine had to fight for its market position, competing both with mainstream newspapers and weekly magazines that increasingly featured similar content, as well as with more sectarian women's rights publications. *Sirene* maintained its provocative nature, but gradually distinguished itself with a more profound ambition for journalistic breadth – in both sources and opinions – than many comparable publications. This article discusses *Sirene* from a media history perspective, exploring the interplay between politics, journalism, social change and the general conditions for a magazine of this type operating in the commercial market.

Keywords: feminism, women's liberation, magazines, journalism, media markets

FAGFELLEVDERT

Da kvinnefrigjøringen møtte mediemarkedet

Ukebladet Sirenes vekst og fall

Sammendrag: I 1973 fikk norsk offentlighet et tilskudd i form av et blad som skulle etterligne ukebladenes modus, men promotere feminisme på nye og provoserende måter: *Sirene*. Bladet skapte enorm oppmerksomhet og bidro sannsynligvis betydelig til oppmerksomheten om kvinnefrigjøring. Paradoksalt nok nådde interessen for bladet en topp allerede i kvinneåret 1975, men bladet fortsatte å utfordre og provosere frem til det måtte gå inn i 1983.

Sirene var ikke bare et politisk organ, det var også et blad som forsøkte å operere i det kommersielle markedet og med journalistisk utstyr. Etter hvert måtte bladet slåss for sin markedsposisjon i konkurranse både med en presse og ukepresse som innlemmet mer og mer liknende stoff, og med mer sekterske kvinnesaksorganer. *Sirene* beholdt sitt provokatoriske vesen, men utmerket seg etter hvert med større ambisjoner om å få til journalistisk bredde, både når det gjaldt kildebruk og synspunkter, enn mange tilsvarende publikasjoner. Denne artikkelen tar for seg *Sirenes* historie som mediehistorie, i samspillet mellom politikk, journalistikk, samfunnsendring og de generelle forutsetningene for et blad av denne typen som konkurrerte på det kommersielle markedet.

Nøkkelord: feminisme, kvinnefrigjøring, ukeblad, journalistikk, mediemarkeder

Birgitte Kjos Fonn

Professor i journalistikk

OsloMet

<http://orcid.org/0000-0002-4337-7663>

birgitte@oslomet.no

«I fjor var det lemenår, i år er det kvinneår», het det på folkemunne i FNs kvinneår 1975. Det kan ha stammet fra *Aftenposten*-spaltisten Charles Middelthon, som høsten 1974 hadde skrevet at det finnes «rypeår, multeår, lemenår og fenalår, og for den som er interessert i damers frigjøring, kan vi minne om at 1975 blir det store kvinne-året».¹ Det store kvinneåret både provoserte og engasjerte og gjorde kvinnesak til noe alle måtte forholde seg til. For det politiske ukebladet *Sirene* ble det selveste toppåret – men kanskje også starten på veien nedover igjen, inntil bladet gikk inn i 1983.

I årene forut hadde det skjedd betydelige ting i norsk likestillingshistorie. Etter noen lange etterkrigsår hvor kvinnens plass var mer eller mindre i hjemmet, hadde det regjerende Arbeiderpartiet satt likestilling høyt på dagsordenen på 1960-tallet. Andelen kvinnelige artianere og studenter begynte å stige, mens forskjellen mellom kvinners og menns valgdeltakelse sank. Kvinneandelen på Stortinget økte, og det gjorde også andelen gifte kvinner som søkte seg ut i arbeid. Mer effektive prevensjonsmidler dukket opp, ikke minst P-pillen.

1960-årene var også opprørsbevegelsesens tiår. I amerikansk kvinnebevegelse boblet det. Betty Friedans *The Feminist Mystique* fra 1963 (*Myten om kvinnen* på norsk, i 1967) regnes som den publikasjonen som for

Denne artikkelen er også publisert separat, med følgende url:

https://medietidsskrift.no/wp-content/uploads/2025/06/MHT-43-2025-Kjos_Fonn-IDO.pdf

alvor sparket i gang den såkalte «andre bølgen» med feminisme i USA. I 1969 publiserte Gloria Steinem, som i mange år var spaltist i *New York Magazine*, artikkelen «After Black Power, Women's Rights». De nye impulsene nådde snart Norge. I januar 1970 skrev Siri Nylander Mæland kronikken «Nyfeminister, foren dere» i *Dagbladet*,² og samme høst fant det sted et skjellsettende arrangement da den amerikanske feministen Jo Freeman gjestet Norge.

Stemningen under Freemans foredrag i Vilhelm Bjerknes auditorium på Blindern var «elektrisk», har den tidligere NRK-journalisten og en av gründerne av bladet *Sirene*, Gøril Strømholm, fortalt i et presseminne i *Mediehistorisk Tidsskrift* i 2015.³ Møtet er blitt beskrevet som selve oppsparket til den andre bølgen med feminisme i Norge (den første førte til kvinnestemmeretten i 1913) og ga støtet til dannelsen av en rekke såkalte bevisstgjøringsgrupper.

Det som gjorde nyfeminismen ny, var at den la særlig vekt på å endre det rådende kjønnsrollemønsteret og det såkalte «patriarkatets» dominans. Den eksisterende kvinnebevegelsen var mer opptatt av å endre samfunnet gjennom systematiske reformer. I korte trekk var det dette som hadde skapt endringene gjennom det foregående tiåret – en allianse mellom politikk, forskning og organisasjonsliv. Men for de «nye» feministene var ikke dette nok, selve maktforholdet mellom kjønnene måtte endres.

Norske medier var fortsatt nokså mannsdominerte. Journalistyrket hadde i årene etter krigen en økende pågang av kvinner, og de var også gjennomgående bedre utdannet enn sine mannlige kolleger.⁴ De store hovedstadsavisene samt NRK og NTB hadde begynt å rekruttere kvinner allerede på 1960-tallet, men journalistikken var fortsatt nokså kjønnsdelt. Kjønnssrollespørsmålet i seg selv hadde ikke den tradisjonelle pressen «våget å ta på alvor», hevdet Strømholm.⁵

Fra et feministisk synspunkt sto det heller ikke spesielt bra til i den delen av offentligheten som var spesifikt beregnet på kvinnene. Ukebladene skrev i motsetning til avisene mye om kvinners domene, men ikke på måter de nye feministene oppfattet som spesielt frigjørende. Medieforskningen hadde på sin side nettopp begynt å interessere seg for ukeblader. En av de første studiene i Norden var en dansk rapport om det kvinnerettede ukebladet *Søndags-BT* (siden *Ugebladet Søndag*) fra 1971, og i Norge fulgte statsviteren Per Torsvik opp like etter. Undersøkelsene dokumenterte at veiledningsandelen (det vi i dag ville kalt «DU-journalistikk») var mye større i damebladene enn i de tilsvarende bladene for menn, og bidro til å bekrefte oppfatningen av dette populære kvinnelesestoffet som både innadvendt og innholdstomt.⁶

Men de nådde ut. Opplagene var store, de fleste kvinner leste disse ukebladene jevnlig, og de brukte mer tid på dem enn mennene gjorde på sine blader. I tillegg oppfattet leserne bladene som viktige informasjonskilder på en rekke områder, også når det gjaldt generell samfunnskunnskap, og de hadde stor tillit til det som sto i bladene. Alt dette fikk også kvinnebevegelsen til å interessere seg nettopp for ukebladene og det verdensbildet de skapte.⁷ Og det var i dette skjæringspunktet, mellom nyhetsinstitusjoner hvor kvinnene fortsatt var relativt usynliggjort, og en kulørt ukepresse som i høyeste grad skrev om og for kvinner, men bidro til å sementere de rådende kjønnsrollemønstrene, at ukebladet *Sirene* ble til.

Det var flere som hadde syslet med tanken på å lage et feministisk blad. Bjørg Vik, journalist og en av sin tids mest markante feministiske forfattere, var en av dem, journalistene Gøril Strømholm og Astrid Brekken var andre. Strømholm hadde vært *Arbeiderbladets* korrespondent i Paris og lest Paris-utgaven av *New York Herald Tribune*, som av og til brakte stoff om de amerikanske nyfeministene. Brekken hadde studert i USA og opplevd den amerikanske kvinnebevegelsen på nært hold – og dessuten kommet over bladet *Ms. Ms.* var et «glanset» ukeblad, men likevel oppsiktsvekkende annerledes, skriver Amy Erdman Farrell som har skrevet historien til *Ms.*⁸ Bare tittelen bar bud om samfunnsendring i en tid da en gift kvinne var Mrs. og den ugifte Miss, da kvinner ikke uten videre fikk kredittkort uten mannens signatur, og valgmulighetene både når det gjaldt reproduksjon og skilsmisser var begrenset. *Ms.* brøt med alt

Tirsdag aften **Aftenposten** 17. september 1974

Ms. avløser Miss og Mrs. — ny seier for kvinnesaken

Vi har forskjellige slags år. Vi har rypeår, multeår, skuddår, lemenår og fenalår, og for den som er interessert i damers frigjøring, kan vi minne om at 19/5 blir det store kvinne-året. Da skal det gjøres fremstøt så det suser. Forberedelsene er i gang over hele verden, og blant alle Jordens undertrykte og diskriminerte kvinner, ikke minst her i landet, er forventningene formidable.

Den store internasjonale konferanse i FN-regi skal finne sted i februar. Det vil si at det ennå er 4–5 måneder til, og det kan være en utallig lang ventetid for de utålmodigste. Så meget hyggeligere er det da å kunne notere at resultater allerede kan innkasseres.

gore verden. Ialfall på dette felt, og i det minste vis-a-vis passmyndighetene har man oppnådd likestilling med m-nn.

Vi ville ikke være den galante damevenn vi så utvilsomt er, hvis vi ikke lita med å gratulere med seieren, og vi håper at fagbladet *Sirene* vil kommentere og utdype det inntrufne. Den foreløbige avsmelding er nemlig noe snau. Det fremgår for eksempel ikke hvordan dette Ms. skal uttales. Hva er det forkortelse for? Man kan bare tippe. For alt vi vet kan det stå for «My siste.» eller kanskje endog «Men's slave», men frykter at vi da er aldeles på villspor. Alt vi kan si er at vi håper på en snarlig oppklaring.

Den britiske seier vil iallfall sikkert bli fulgt opp med en nyfeministoffensiv mot norske passmyndigheter, og suken har på en brennende måte aktualisert pro-

nelse for det engelsk Ms., og det må være en betegnelse som alle retninger innen kvinnesaken kan enes om. Når man så har beseitret passmyndighetene, vil turen komme til toll-etaten. Her er problemene av en annen natur. Her består forskjellsbehandling i reglementet som bestemmer at mannlige reisende skal kroppssvisiteres av mannlige funksjonærer, mens kvinnelige reisende derimot bare kan kroppslig tolbehandles av kvinnelig betjening.

Det er slike antikke bestemmelser som stadig minner om at visse etater ennå er forankret i et for-gangent kjønnsdilemmonster. Istedenfor å fortolke mennesker, har mannsamfunnet bestemt at kvinner og menn skal fortolles hver for seg seg.

Det ville være en triumf for våre nyfeminister om de når de møter på verdenskvinnekonferan-

I fjor var det lemenår, i år er det kvinneår, ble et vanlig munnhell i FNs kvinneår 1975. Kunne det stamme fra denne Aftenposten-kommentaren?

dette. Bladet skrev om søsterskap, om hvorfor kvinner frykter suksess, og publiserte saker med navn som «How to Write Your Own Marriage Contract». Gloria Steinem var en av dem som var med og etablerte *Ms.* – først som et innstikk i *New York Magazine*, og deretter et svært suksessfullt magasin på egen rygg.

Andre interesserte var Bitten Modal, Kari Rolfsen og Sissel Biong. Journalisten Bitten Modal var en av dem som stiftet den første feministgruppen i Norge i 1970, og kjente derfor Bjørg Vik.⁹ Billedkunstneren Kari Rolfsen og designeren Sissel Biong hadde begge erfart å være kunstutdannede i mannsdominerte miljøer, og var blitt kjent med hverandre da de jobbet med bøker for Gyldendal.¹⁰ Sissel Biong hadde også erfaring fra ukepressen, og kunne ikke forstå at det skulle være så vanskelig å lage et blad som angikk reelle spørsmål i kvinners liv, har hun fortalt.¹¹ Disse tre, samt Brekken, Strømholm og Vik, fant hverandre, og Bjørg Vik bearbeidet sin forlagsforbindelse hos J.W. Cappelen. Snart krystalliserte dette seg, av alle ting, ut i et nytt norsk «ukeblad», dette utskjelte, tabloide og kjendisforherliggende konseptet, etter manges mening selve innbegrepet på en patriarkalsk og kvinneundertrykkende offentlighet.

Sirene er omtalt i flere bøker og artikler om norsk kvinnehistorie og generell samtidshistorie, og noen bidrag handler spesifikt om bladet. Det er skrevet i alle fall én hovedoppgave, om den første halvdel av bladets levetid, av Turid Kleiva, og én diplomoppgave på BI om bladets markedsbetingelser, av Trude Wangsvig. Studentoppgaver har tatt for seg stoffsammensetningen i publikasjonen,¹² og ikke minst har Synnøve Skarsbø Lindtner tatt for seg det ideologiske tankegodset *Sirene* og den andre feministbølgen var bygd på, i sin doktoravhandling¹³. Astrid Brekken har fortalt om arbeidet med bladet blant annet på kvinneforskning.no,¹⁴ og Gøril Strømholm har i tillegg til bidraget i *Mediehistorisk Tidsskrift* gitt ut sine selvpubliserte erindringer om tiden hun var i bladet (i hovedsak de første tre årene)¹⁵.

Flere av de tidligere studiene har levert viktige bidrag til å forstå bladet som en kvinnepolitisk aktør og suksesshistorie. Denne artikkelen forsøker primært å forstå *Sirene* som *mediehistorisk aktør og produkt*, i skjæringspunktet mellom den store, kommersielle medieoffentligheten og de mer aktivistiske organene som preget perioden. *Sirene* var nokså unikt i det at det sprang ut av en politisk bevegelse men konkurrerte i det brede allmennmarkedet, og at flere involverte hadde solid journalistisk bakgrunn. I disse årene var medieverdenen dessuten i rask endring, partipressen ble oppløst og kommersiell og internasjonal påvirkning ble sterkere. Hvordan skal man forstå både suksessen og tilbakegangen til bladet i de ti årene det eksisterte, som en del av det store mediekretsløpet? I tillegg til bladets elleve årganger, annen presse og foreliggende litteratur er hovedmaterialet mitt bladets arkiv, som er bevart hos Arbeiderbevegelsens arkiv. Jeg har også tidligere, i 2013-2014, gjort intervjuer med flere sentrale medarbeidere i *Sirene*, hvorav noen også har delt skriftlige erindringer med meg. Noe av dette er sitert i denne artikkelen.

«De gifte er jo forsørget»

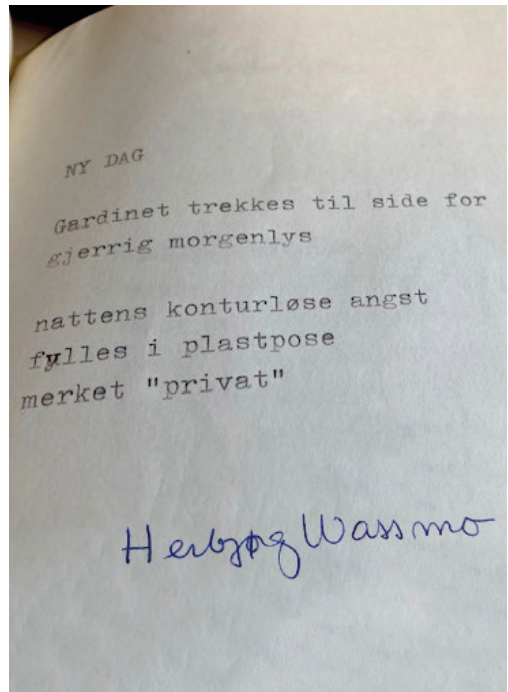
Som med det amerikanske forelegget var interessen for *Sirene* enorm. Bladet startet som en kommersiell suksess. Førsteopplaget av prøvenummeret gikk i 35 000 eksemplarer. Mange steder var det utsolgt allerede etter første dagen,¹⁶ og det fortsatte på samme måten i ukene som kom. Vi trykker opp blader «for harde livet», det er «helt nifst», sa en representant for Cappelens salgsavdeling til *Dagbladet* et par uker etter oppstarten.¹⁷

I begynnelsen var bladets uttalte credo at «(v)i er klar over at ikke alle kvinner føler seg undertrykt, men vi vet at de er det». Allerede prøvenummeret slo til med den feterte filmstjernen Liv Ullmann på forsiden og tittelen «Den undertrykte Liv Ullmann» inne i bladet. Deretter gikk det slag i slag. *Sirene* kastet seg inn i abortkampen, som på det tidspunktet var særdeles kontroversiell, lanserte en ikke mindre kontroversiell spalte ved navn «Ditt besværlige underliv», og langet ut mot lønnsforskjeller. Bladet brukte statistikk og juss, regnet, tegnet og fortalte i kampen for å få kvinnene ut i arbeidslivet, og viste frem det de oppfattet som gammeldagse og fordomsfulle oppfatninger om kvinnens stilling. Det siste var ofte en takknemlig oppgave: «De gifte kvinnene er jo på en måte forsørget, da», som daværende arbeidsdirektør Reidar Danielsen uttrykte det da han ble konfrontert med mangelen på relevante arbeidsplasser.¹⁸

Suksessen skyldtes imidlertid ikke bare den gjennomslagskraften feminismen hadde på dette tidspunktet, men etter alt å dømme også utgiveren. Cappelens redaktør Per Glad fulgte arbeidet i alle fall i et trekvart år før første utgivelse. Han mente de første utkastene ble for tannløse, med for mye «generelle påstander og betraktninger». Han ville ikke ha et blad preget av det han karakteriserte som «trøstesnakk over tekoppene», men ønsket aktuell reportasje og konkret informasjon, bokspalter og saker om lokale og landsdekkende aksjoner, barnehager og familiespørsmål. Glad kommenterte også førsteutkastet til det som skulle bli *Sirenes* famøse underlivsspalte, og ville at den skulle være mye mer konkret: For hvordan skulle man unngå de problemene mange kvinner strevde med for 50 år siden? Hvordan skulle de unngå å bli uønsket gravide, hva innebar det å måtte stille foran en nemnd og trygle om å få foretatt en abort – og hvor fantes mødrehygienekontorene (institusjoner som ga veiledning om prevensjon)?¹⁹

Cappelens råd ser ut til å ha blitt nokså retningsgivende for hva slags blad det ble. Redaksjonen kom snart frem til at de hadde funnet den rette balansen mellom en klar feministisk profil og ønsket om å nå frem til flest mulig. Verdien av å bringe konkret informasjon og å ta opp aktuelle problemstillinger slik forlagsredaktøren hadde foreslått, ble fremhevet.²⁰

Det nye bladet vakte interesse langt ut over Norges grenser. Det kom brev fra enkeltpersoner i Norrköping og feministgrupper i Uppsala som ville «prenumerera». Danske *Politiken* berømmet nyskapningen

Liv Ullmann fikk oppdraget med å være Sirenes ansikt utad i nr. 1 1973. I årene som fulgte sendte kjente og ukjente skribenter skjønnlitterære tekster til Sirene. En av dem var den senere Nordisk Råd-nominerte Herbjørg Wassmo. Dette lille diktet finnes i Sirenes arkiv.

i et stort oppslag, og kommenterte at *Sirene* godt kunne ha strøket ordet «under» i «vårt besværlige underliv» – for det var kvinners liv generelt dette handlet om. Ifølge *Varden* skrev til og med Hongkong-avisen *China Mail* om *Sirene* og den oppsiktsvekkende suksessen til den norske kvinnebevegelsen.²¹

Når et av de tre store forlagene så potensialet i et lite og egentlig motkulturelt blad om kvinnesak for 50 år siden, handlet det både om børs og katedral. Cappelen satset neppe på å gi ut et blad uten å anta at det var mulig å tjene penger på det. Også redaksjonen må ha sett for seg at bladet hadde et kommersielt potensial, eller i alle fall vurdert det kommersielle potensialet som en viktig motor i arbeidet med å spre de nye tankene. Blant redaksjonens rådgivere var blant annet den forholdsvis nybakte bladgründeren og *Kapital*-redaktøren Trygve Hegnar. Hegnar dukker opp i arkivet med ujevne mellomrom, hjelp til med råd om redaksjonsutgifter, distribusjon og i flere omganger med å utarbeide kontrakter. Innimellom ga han også noen spredte råd om bladets redaksjonelle profil, men medga at han ikke var helt i målgruppen.²²

Det kom tre prøvenumre i 1973, og så ble det undertegnet kontrakt om regulær utgivelse fra januar 1974. Ifølge den skulle det nye feministiske bladet komme med åtte numre i året. Cappelen oppebar utgifter og inntekter, men honorerte redaksjonen med 30 000 kroner per nummer, et beløp bladet kunne beholde eventuelt overskudd fra. Riset bak speilet var at redaksjonshonoraret ble kuttet med en tredel dersom bladet solgte mindre enn 20 000.²³ Det var et opplagsnivå som få år senere viste seg å være svært optimistisk. Men hvorfor skjedde det? Hvorfor gikk det slik med et blad som startet med 35 000 solgte eksemplarer og ble oppfattet som oppsiktsvekkende helt på andre siden av kloden?

Utkledt ukeblad

Sirene skulle være et kritisk organ utkleddt som et ukeblad. Det hadde stort sett de samme stoffkategoriene som et vanlig ukeblad, men med mer vekt på nyhet og samfunn. Ifølge Turid Kleiva, som i 1978 skrev hovedoppgave i nordisk litteratur om bladets første fem år, besto omtrent halvparten av stofflaten av samfunnsaktuelle artikler.

Bladet skrev om norsk politikk og om kvinner i andre land, og selv veiledningsspalter og skjønnlitterære innslag skulle ha kritisk substans. I tillegg skulle bladet ha humor og snert, og favne brede lesergrupper i konkurranse med de «egentlige» ukebladene. Veiledningsstoffet kunne ligne på det som fantes i ukebladene, det slektet på de såkalte «agony aunts»-spaltene, men skulle være fri for kommersielle – og undertrykkende – råd. Det politiske budskapet var ikke til å ta feil av, som i titler som «Bøker som kan endre verda for deg»,²⁴ og ikke minst denne: «Liste over legene som ikke vil hjelpe deg» (om abort).²⁵

Innenfor disse rammene var sjangrene flytende. Mye var en frisk blanding av nyheter, reportasje, intervju og bakgrunn. Spørsmålene i intervjuene var gjerne provokatoriske, sakene kunne være ispedd skribentenes egne meninger eller refleksjoner, og de kunne være flankert av alt fra poesi via små referater fra møter i kvinnebevegelsen. Et annet kjennetegn ved bladet var Kari Rolfsens mange satiriske og humoristiske samtidskommentarer i form av striper med slitne husmødre, gretne gubber eller tøffe, men ennå ikke helt bevisstgjorte ungjenter i hovedrollen.

Sirene skrev seg inn i en tidstypisk trend på 1970-tallet med en oppblomstring av mindre publikasjoner med et tydelig politisk siktemål. I dette perspektivet er *Sirene* en interessant case, ettersom det ikke var noen politisk fanzine. Flere i redaksjonen var profilerte journalister, bladet ble etablert hos et av de store forlagene, og sakene var profesjonelt og tabloid fremstilt med effektivt språklig og visuelt utstyr.

Sirene ble likevel et langt mindre kommersielt organ enn sitt amerikanske forbilde. Amy Erdman Farrell beskriver et blad der redaktørene bevisst spilte på mulighetene som lå i en allianse med «kapitalkreftene og Madison Avenue».²⁶ I *Sirene* var det fra begynnelsen av for eksempel understreket at det ikke skulle være annonser. Synnøve Lindtner har pekt på at *Sirene* ble langt mer nøkternt og opplysende enn *Ms.*, noe hun også setter i sammenheng med en lang og solid norsk opplysningstradisjon. Sissel Biong har i tillegg gjort et poeng av at *Ms.* langt fra var den eneste inspirasjonskilden. Som designer var hun langt mer inspirert av det tyske magasinet *Twen*, som beskrives som grensesprengende både når det gjelder innhold, foto og layout, og er blitt kalt selve 1968-revolusjonens blad.²⁷

Det personlige og det politiske

Et av nyfeminismens grunnleggende slagord var at det personlige var politisk. Det betydde også at personlige erfaringer var sentrale. Stoffet i *Sirene* skulle hovedsakelig skrives av kvinner – norske kvinner. Dette gjaldt også fiksjonsslagene. Det skulle være ekte, jordnær og realistisk litteratur. Dette viste seg å være en trykkoker: Det rant inn stoff fra ivrige og begeistrede lesere, i form av leserinnlegg, noveller, dikt og betraktninger. Særlig i begynnelsen ga redaksjonen uttrykk for at den nærmest druknet i stoff.²⁸

Det skjønnlitterære stoffet var først og fremst en samling mangfoldige inntrykk fra norske kvinners liv, mer eller mindre fiksjonalisert. Turid Kleiva har karakterisert det som «den fyrste spiren til å skjøne og gjere opprør».²⁹ En leser skrev illustrerende nok brev til bladet og spurte hva en feministisk novelle egentlig skulle være – skulle den handle om kvinner som ble frelst for kvinnesaken, eller bare forhold der kvinnen ble undertrykket?³⁰

Gjennom fremhevingen av forhold som i utgangspunktet var regnet til privatlivet, men som kvinnebevegelsen så på som både felles og foranderlig, ble det politiske i det personlige en rød tråd også i fiksjonstoffet. Opp gjennom årene ble også en rekke prominente kvinnelige norske forfattere publisert

i *Sirene*, som Liv Køltzow, Cora Sandel, Tove Nilsen, Margaret Johnsen og Torborg Nedreaas. Noen av de yngre skrev i *Sirene* før de hadde debutert, eller tidlig i forfatterskapet. I den selvbiografiske romanen *Disse øyeblikk* fra 2013 forteller den senere vinneren av Nordisk Råds litteraturpris, Herbjørg Wassmo, om stoltheten over å ha fått et av sine første dikt på trykk i *Sirene* – og om hvordan mannen hennes siden fyrte opp i peisen med den utgaven av bladet fordi han ikke var ferdig med å løse kryssordet i sin egen avis ...³¹

I leserundersøkelser ga respondentene uttrykk for at skjønnlitteraturen og leserbrevene var det de likte best, fordi de ga innblikk i andres situasjon og meninger og ga grunnlag for samhørighetsfølelse.³² Om *Ms.* skriver Amy Farrell at bladet ganske enkelt var en livline – det knyttet kvinner sammen på tvers av geografi og livsbetingelser.³³ Reaksjonene fra *Sirene*-leserne viser at det norske bladet hadde mye av den samme funksjonen.

En stor del av det omfattende arkivet til *Sirene* er forholdsvis utførlig kommunikasjon med bidragsytere, både de som kom på trykk, og de som ikke gjorde det. Både følgebrev og en del skjønnlitterære tekster er bevart og forteller en del om hvordan kvinner opplevde ekteskap, morsrollen, mishandling etc. IdaLou Larsen, som etter hvert ble bladets de facto redaktør, sa på et tidspunkt at hun hadde lurt på om bladet hadde satt opp en altfor kunstig motsetning mellom kjønnene, men når hun leste det innsendte stoffet, innså hun at det var mange kvinner der ute som virkelig hadde det vondt i ekteskapene sine.³⁴ For disse var erkjennelsen av at det faktisk var andre der ute i samme situasjon, antakelig helt avgjørende.

Et fagblad for underlivet?

Det ble tidlig en etablert sannhet at bladet skrev mye om sex. Seksuell frigjøring var en fundamental understrøm i den nyfeministiske tenkningen, noe Synnøve Lindtner viser godt i sin forskning om det idéhistoriske tankegodset i bladet. Hun peker på mange inspirasjonskilder, men blant de viktige var den historiske rollen institusjoner som Arbeiderbevegelsen og Sosialistiske legers forening spilte i Norge, også når det gjaldt seksualitet.³⁵ Et annet poeng er også at et rendyrket presseorgan som *Dagbladet* i mange tiår hadde bidratt til frisinnethet på dette området, senest med spørrespalten «Inge og Sten» fra 1969. Men frisinnethet var fortsatt ingen selvfølge for 50 år siden. «Jeg hadde ventet meg noe annet enn noen sider rikelig utvannet skvip. Dette er det simpleste og elendigste jeg har sett, takke meg til *Cocktail*, som er respektabelt», skrev en sint mannlig leser i et upublisert leserbrev i 1974.³⁶ Noen kalte bladet «et fagblad for underlivet».³⁷

De forsøkene som er gjort på å kvantifisere stofftilfanget, nyanserer bildet av at *Sirene* bare skrev om sex. De peker blant annet ut arbeidslivsspørsmål og likelønnskamp som sentrale stoffområder.³⁸ Abort-saken peker seg ellers ut som særlig viktig, og dette beskrives også som den viktigste samlende enkelt-saken for kvinnebevegelsen etter innføringen av kvinnestemmerett i 1913.

Motstanden mot fri abort var fortsatt overveldende. I 1974 samlet Folkeaksjonen mot fri abort den største norske underskriftsaksjonen siden 2. verdenskrig.³⁹ På Stortinget gikk skillelinjene stort sett langs den klassiske høyre–venstre-aksen, bortsett fra at enkelte fra Fremskrittspartiet skal ha vært villige til å støtte selvbestemt abort hvis kvinnene betalte for det selv – og at SV hadde en representant som stemte imot av overbevisningsgrunner da forslaget om selvbestemt abort ble reist første gang i 1974.⁴⁰

Men hvor trekker man egentlig grensen mellom saker om seksualitet og saker om abort eller samliv? Noen reaksjoner fra samtiden kan tyde på at alt som på en eller annen måte kunne relateres til reproduktionsorganene, og kanskje til og med til kjønnsforskjeller, ble sauset sammen i samme gryte, og oppfattet som «å skrive om sex».

Undersøkelsen Trude Wangsvig gjorde ved BI i 1980, er i så måte svært interessant. Dette var en intervjuundersøkelse blant kvinnelige lesere generelt, for å få tilgang til *Sirenes* image som merkevare og

Forsiden i Sirene nr. 1 1975. Dette var den dristigste forsiden frem til da, og bladet toppet alle løssalgskurver mellom 1974 og 1976.

Sirene drev aktiv kampanjejournalistikk for fri abort, som denne forsiden fra nr. 2 1976 viser.

dermed markedspotensial. Respondentene visste ikke at undersøkelsen handlet spesifikt om *Sirene*. Det viste seg at de som ikke brukte bladet, likevel kjente til det og hadde klare forestillinger om innholdet.⁴¹ Alle forestillingene stemte riktignok ikke, men det viktige her er at navnet og konseptet var godt kjent.

Mange gjorde seg altså opp en mening om bladet uten noensinne å ha holdt i et nummer. Det ble jo hyppig omtalt i samtiden, og det fantes på Narvesen og andre utsalgssteder som bokhandler. Av *forsidene* som ikke-lesere fikk tilgang til, er det imidlertid bare én de første årene som virkelig kan ha utfordret den allmenne bluferdigheten, og det er det første nummeret i 1975. Det hadde en naken – og temmelig forsagt – pike i puberteten på fronten. De små brystene syntes, ellers dekket hun seg til. Oppslaget fremstår ikke i utgangspunktet som spekulativt, men som et visuelt forsøk på å politisere synet på kvinnekroppen. Det er selvsagt en ambisjon som kan ha blitt misforstått ute blant deler av publikum. Men uansett var dette den dristigste forsiden frem til da, og dette bladet toppet, uansett årsak, alle løssalgskurver mellom 1974 og 1976.⁴²

I en leserundersøkelse *Sirene* laget selv, var dessuten seksualitet og samliv på topp blant lesernes tematiske preferanser. Salgskurvene de første årene fortalte også at dersom bladet prøvde seg på en forside med arbeidslivsstoff, solgte det heller dårlig.⁴³ Slik signaliserte leserne selv at det som var av stoff om seksualitet og samliv, var en viktig grunn til at de kjøpte bladet.

«Divergerende oppfatninger, som alltid»

1970-tallet var den kollektive ledelsens tid. I utgangspunktet hadde også *Sirene* kollektiv ledelse, inspirert

av friske tanker om søsterskap og flat struktur. Alle viktige spørsmål ble avgjort med alminnelig flertall. Det ble stemt over titler, ledere, illustrasjoner og hvordan førstesiden skulle være.⁴⁴ Det tok ikke lang tid før denne typen organisering begynte å vokse de involverte over hodet. «Divergerende oppfatninger, som vanlig. Alle ønsket noe annet, og ingen var enige i noe», skrev referenten etter et møte.⁴⁵

Allerede etter et års drift skrek bladet etter en redaksjonssekretær som kunne ta seg av forefallende administrativt arbeid i redaksjonen. Høsten 1974 ble IdaLou Larsen ansatt. Larsen var franskfødt filolog og hadde blant annet vært med på å gi ut Simone de Beauvoir på Pax.⁴⁶ Hun ble senere en profilert kulturjournalist, blant annet som kulturredaktør i *Ny Tid* og *Nationen*.

Den flate organiseringen innebar også at alle i utgangspunktet skulle lese alt som kom inn. En del av Larsens jobb ble å stensilere alt som kom inn, og sørge for at det ble sirkulert rundt. Snart var også denne ambisjonen blitt for krevende. Larsen fikk tillatelse til å begynne å sile ut det mest lovende stoffet. Noe ble returnert, mye ble satt på vent i en perm i tilfelle noen noensinne ville få tid til å lese det.⁴⁷

Etter noen år begynte noen av gründerne å forsvinne ut. Bitten Modal var den første, hun trakk seg ut allerede i 1975 på grunn av uenighet om bladets linje, særlig uenighet med IdaLou Larsen. Tidlig i 1976 trakk Bjørg Vik seg ut, blant annet for å få tid til å skrive. Både Brekken og Strømholm var NRK-journalister, med *Sirene* som et fritidsprosjekt. Etter drøye fire års drift var Sissel Biong den eneste av de seks opprinnelige som sto igjen i kolofonen, selv om flere dukket opp igjen siden, og fortsatte å la seg intervju eller leverte bidrag.

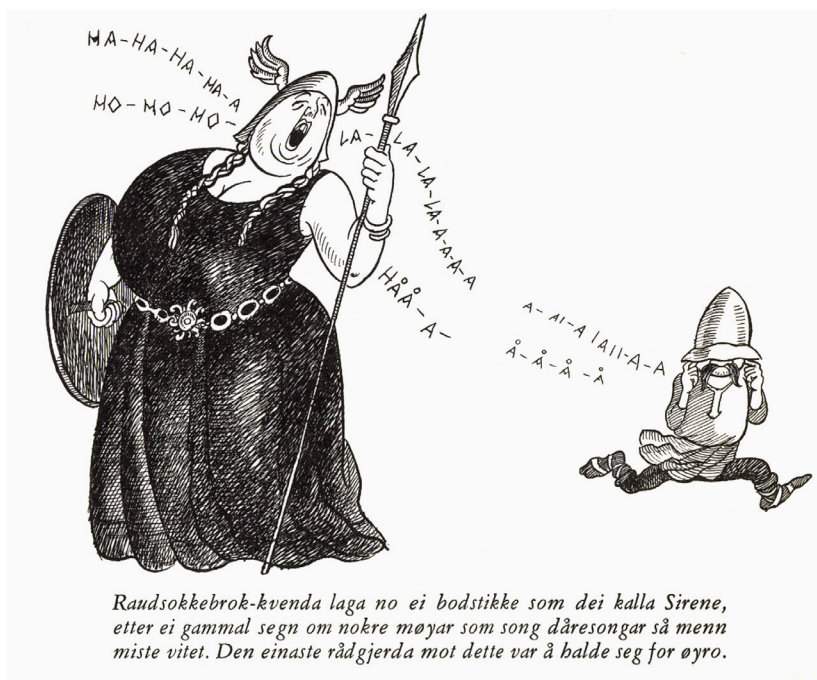
Sissel Biong og Kari Rolfsen var de som var med lengst. Biong sluttet som layoutansvarlig i 1980 og gikk etter hvert tilbake til Gyldendal, men fortsatte i redaksjonen et års tid til.⁴⁸ Rolfsen forsvant etter hvert fra kolofonen, men med sine skarpe observasjoner og gjengivelser fortsatte hun å illustrere *Sirenes* kvinnekamp helt til siste nummer. Hun har beskrevet *Sirene*-fellesskapet som helt avgjørende for henne som kvinnelig kunstner i hennes generasjon: «Jeg var fast med på redaksjonsmøter i 10 år, og jeg nøt uhemmet å få inspirasjon fra alle temaer vi tok opp». Hun beskrev også seriene sine som skapt for *Sirene*.⁴⁹

I navnet fortsatte den redaktørløse strukturen til bladet gikk inn, men i praksis ble IdaLou Larsen med årene bladets redaktør. Etter hvert kom det også flere *ansatte* inn i redaksjonen. I årene fremover ble Inger Anne Olsen og Gerd Korbøl sentrale medarbeidere. Senere *Aftenposten*-journalist Inger Anne Olsen hadde vært 20 år da *Sirene* kom på gaten for første gang. «Jeg opplevde det som et mirakel, og da jeg tre år etter fikk fast jobb der, følte jeg at det var det viktigste jeg kunne gjøre som journalist på denne tiden», har hun fortalt.⁵⁰ Gerd Korbøl ble ansatt som forretningsfører da Cappelens administrative apparat forsvant. Hun hadde i flere år vært telegrafist i utenriksfart, og var på arbeidsjakt da hun kom hjem til Norge. Med bakgrunn fra sjøen hadde aldri Korbøl følt seg undertrykket, men det nye kvinnebladet viste seg å være akkurat hva hun var ute etter: «Det var et så morsomt miljø. Jeg skjønte det allerede idet jeg kom inn av døren.»⁵¹

Alle disse tegner et bilde av en redaksjon der det fortsatt ikke var noe formelt hierarki, men der IdaLou Larsen var den klare frontfiguren. Larsen beskrives som en person med en naturlig autoritet, brede kunnskaper og stor arbeidskapasitet som medarbeiderne hadde tillit til, og en fastere struktur ser ut til å ha vært gunstig for samarbeidsforholdene etter som årene gikk. At IdaLou Larsen fikk en så sentral posisjon i redaksjonen, fikk også avgjørende betydning for retningen bladet tok.

Traff bølgen

Flere av dem som var med i *Sirene*, peker på forskjellige måter på hvordan *Sirene* «traff bølgen». Kvinneåret 1975 bare forsterket oppmerksomheten fra oppstarten.⁵² I dette året var opplaget for enkelte numre på 30 000.⁵³

I 1975 ga politikerer Jon Leirfall og karikaturtegneren Audun Hetland den satiriske Soga om det store kvinneåret. Det var selvsagt umulig uten et vink til Sirene. Faksimile fra bokens s. 59.

Bølgen var høy – men den trakk seg også påfallende fort tilbake. IdaLou Larsen identifiserer kvinneåret som en årsak til at det begynte å gå nedover med bladet. Dette året representerte et vendepunkt – og et metningspunkt, mener hun: Det var allerede nå blitt skrevet så mye om kvinnesak, også i andre medier, at folk gikk lei.⁵⁴

Interessen for kvinnespørsmål hadde vært for oppadgående i flere år, opp mot starten på FNs kvinnetiår. Lindtner har vist at flere av de store nasjonale medieinstitusjonene tok opp kvinnespørsmål allerede tidlig på 1970-tallet – ved en anledning ble det til og med (positivt vinklet) lørdagsunderholdning hos Rolf Kirkvaag i Store studio. Offentligheten hadde lenge vært i ferd med å modnes for tematikken, påpeker Lindtner.⁵⁵

Ikke minst hadde kvinnelige journalister begynt å spille en viktig rolle i å ta opp kvinneverrettet stoff. I 1974 oppsto blant annet et viktig initiativ blant en gruppe kvinner i hovedstadspressen – den såkalte Engebret-bevegelsen. En del av bevegelsens arbeid handlet om arbeidsvilkår og bidro til mer lønns- og arbeidsmessig likestilling. Men arbeidet førte også til «økt bevissthet og en opplevelse av solidaritet mellom de kvinnelige journalistene, i tråd med den generelle kvinnereisningen på 1970-tallet», og økt fokus på stoff om kvinner og spørsmål som angikk kvinner, fortelles det i Norsk presses historie.⁵⁶ Også den voksende skaren av kvinnelige journaliststudenter ble mobilisert, og de laget blant annet et spesialnummer av *Journalisten* om kvinnespørsmål.⁵⁷ Kvinnesak var ganske enkelt på vei til å bli et stuerent dekningsområde.

Men det feministiske prosjektet ble også møtt med mye skepsis, og den ser ut til å ha økt med bølge-toppen i 1975. En alminnelig forestilling blant skeptikerne var at nyfeministene var ille vesener som hatet

menn («mannshatske burugler» som IdaLou Larsen beskrev det i en kommentar),⁵⁸ og trenden ble ofte også latterliggjort. Sammenligningen med lemenåret som *Aftenpostens* journalist sto for, var ett talende eksempel. På 1970-tallet ga dessuten politikeren Jon Leirfall, sammen med karikaturtegneren Audun Hetland, ut flere populære og satiriske «soger» om norsk politikk, inspirert av de islandske ættesagaene. Leirfall sparket i mange retninger og slett ikke bare mot feminister, men i 1975 var i alle fall turen kommet til de nye rødstrømpene, i boken *Soga om det store kvinneåret*. Feministene var «kvende som gjekk med raud sokkebrok, og fekk nam etter det. Dei ville ikkje lyde nokon mann og var sær s hatige på alle menn, og enda meir på alle kvende som ikkje ville gå med det same plagget som dei», skrev Leirfall. Selvsagt ble også *Sirene* avlagt en visitt: Dette var nemlig «ei bodstikke» laget av «raudsokkebrok-kvenda» som hadde tatt navnet sitt «etter ei gammal segn om nokre kvende som song dårsongar så menn miste vitet». Leirfall trakk følgende konklusjon: «Den einaste rådgjerdja mot dette var å halde seg for øyra», skrev han.

At bølgen trakk seg tilbake, betydde også at salget og lønnsomheten til bladet begynte å synke. Forholdet mellom utgiveren Cappelen og *Sirene* kjølnet dessuten raskt i takt med at opplaget sank. Da avtalen med forlaget skulle fornyes høsten 1976, var totalopplaget nede i 17 500, og løssalget gikk stadig nedover. Antallet abonnenter lå ifølge interne dokumenter på 11 000, med 15 000 som et absolutt «gulv» for at bladet skulle være lønnsomt.⁵⁹

I den første avtalen hadde redaksjonen fått frie hender til å etablere den selskapsformen de ønsket, i utgangspunktet med Cappelen som overbygning, og stiftelsen *Sirene* ble etablert allerede 2. september 1975. Det var også avklart i den opprinnelige avtalen at redaksjonen skulle ha med seg både navnet og de opphavsrettslige verdiene ved et eventuelt brudd.

Det er tidlig tegn i arkivene på at redaksjonen hadde planer om å løsrive seg, men det er litt uklart hvor frivillig det egentlig var. Den bevarte dokumentasjonen antyder at bladet ikke lenger følte seg så ønsket av utgiveren. Cappelen var «som alltid velvillig innstilt», men *Sirene* var bare en liten del av et stort foretagende, het det i et brev fra redaksjonen til styret i august 1976:

For det første er det opplagt for oss alle at Cappelen i 1976 vil gå et ikke ubetydelig underskudd på *Sirene*. (...) Konkret har vi fra en pålitelig kilde at Cappelen ikke akter å beholde oss som underskuddsprosjekt. Produksjonsavdelingen har allerede forsøkt å skjære ned på utgiftene. Personlig anser vi det for overveiende sannsynlig at Cappelen vil beholde oss i alle fall et år til, men de vil diktere betingelsene på en helt annen måte enn tidligere. Vi vil ikke lenger være et prosjekt med store utviklingsmuligheter, men noe lite og pent som helst ikke bør sprelle for mye».⁶⁰

Redaksjonen fryktet også at Cappelen skulle benytte seg av muligheten til å drive forhåndssensur. De hadde følelsen av at Cappelen vurderte «godt *Sirene*-stoff på en helt annen måte enn redaksjonen».⁶¹ De var også skuffet over at ikke utgiveren foretok seg noe for å øke salget hos Narvesen eller skaffe nye abonnenter. Mindre enn et halvt år senere, 1. januar 1977, var stiftelsen *Sirene* ute av Cappelen-foretaket.

Demografiske endringer

I årene midt på 1970-tallet forsøkte redaksjonen stadig å ransake årsakene til tilbakegangen: Hadde *Sirene* blitt et likegyldig blad, i utakt med leserne, vært for tannløst og forsiktig og tatt for mye hensyn, vært for snusfornuftig, var det simpelthen blitt litt kjedelig, var det kvinnesaken som hadde mistet sin appell?⁶²

Gjennom en nærlesning av bladet 50 år etter er det vanskelig å se at tematikken i bladet forandret seg så mye på få år. Det er mer sannsynlig at interessen sank fordi det tankegodset bladet forfektet, ikke

lenger var nytt, og det hadde beveget seg over i allmennmediene. Endringene skjedde både i det små, i det generelle nyhetsutbudet, og der hvor journalistikkens «øverste divisjon» ble definert, som Magne Lindholm har vist i sin doktoravhandling om norske journalistiske ærespriser.

Lindholm har poengtert hvordan 1970-årene var en brytningstid der politisk uavhengighet og til og med objektivitet vokste frem som journalistiske idealer, samtidig som flere publikasjoner eksperimenterte med nye former for politisk og subjektiv journalistikk. I 1976 fikk for eksempel Gerd Isern i *Adresseavisen* Hirschfeldprisen, på det tidspunktet Narvesenprisens «lillebror», for å ha belyst «kvinnenes situasjon, både i vårt eget land og i fremmede verdensdeler» og for en dekning av kvinneåret 1975 «som utmerket seg med bredde og kvalitet». ⁶³ I 1974 hadde videre journalisten Berit Eriksen dratt på en lengre reisereportasje til Afrika for *Arbeiderbladet*. Mens hun var i Afrika, fikk hun kreft. Eriksen skrev så flere reportasjer og en bok om å ha kreft, som hun fikk Narvesenprisen for i 1976. Både reportasjene og boken til Eriksen «kunne sammenfattes i 1970-tallets nye slagord om at det personlige var politisk». I det hele tatt åpnet dette slagordet for at «journalistikk i større grad kunne bygges på personlige opplevelser, for å skildre områder som sykdom og seksualitet», skriver Lindholm. ⁶⁴

En annen grunn var trolig demografiske endringer. Runa Haukaa har påpekt at deltakerne i den nye kvinnebevegelsen stort sett var fra «de nye mellomlagene: Ansatte i helse- og sosialsektoren, lærere, kulturarbeidere og studenter. Bevegelsen lyktes aldri med å rekruttere så mange fabrikkarbeidersker eller fulltidshusholdere, men noen ufaglærte arbeidere og lavere funksjonærer var blant de mest aktive, skriver Haukaa. ⁶⁵

Også *Sirene*-leserne ser ut til å ha hatt et tyngdepunkt i de nye mellomlagene. En leserundersøkelse gjort av Ellen Pollestad ved Norsk Journalisthøgskole i 1977 viste at nesten tre firedeler av leserne hadde middelklassebakgrunn. Nesten 90 prosent var i arbeid eller utdanning. Mange var pedagoger eller i helsesektoren, en del var journalister, fotografer, bibliotekarer, kunstnere og kontorpersonale. Følgelig var brorparten av *Sirenes* lesere en elitegruppe sammenliknet med totalbefolkningen. Man kan også gå ut fra at de som valgte å ta arbeid og utdanning på grunn av likestilling og ikke bare økonomi, hadde middelklasseyrker. Det kan dermed være at kjerneleserne allerede hadde begynt å oppnå mye av den friheten de ønsket.

Det ville imidlertid være urettferdig å si at ikke *Sirene* forsøkte å lukke det sosiale gapet mot arbeiderklassen. Det ble skrevet flere saker om situasjonen til kvinner i lavtlønnsyrker, ⁶⁶ og mange av Kari Rolf-sens tegninger hadde et tydelig klasseperspektiv. Men *Sirene* var ikke noe klassekampblad i seg selv – og skulle heller ikke være det. ⁶⁷ Fokuset på dårlige arbeidsvilkår handlet først og fremst om *kvinnens* kår, og det spesifikt nyfeministiske, med kjønnsrollekamp og det politiske i det personlige, var det viktigste.

Undertrykt av kvinnebevegelsen

En tredje grunn til nedgangen henger nok sammen med endringer i kvinnebevegelsen. Det hadde ligget en skjult bombe i den organiseringsiveren arrangementet med Freeman ga støtet til. Det hadde oppstått en rekke forskjellige kvinnesaksgrupper med forskjellig politisk tilhørighet. Opprinnelig var dette uttrykk for forståelse av makt som noe som skulle flyttes ned på grasrotnivå, der folk levde livene sine. Bieffekten var at gruppene utviklet ulike syn på likestillingsspørsmål. Noen ble mer og mer opptatt av det teoretiske grunnlaget for kvinnekampen, av å finne «den rette linjen».

Rundt 1974/75 fikk AKP (m-l) kontrollen over Kvinnefronten. Det som bare få år før hadde vært en entusiastisk grasrotbevegelse, ble i Kvinnefronten underlagt hierarkisk organisering, sentralledelse og et program med lite rom for opposisjon. Kvinnefronten mente hovedmotsetningen gikk mellom arbeid og kapital, og at kjønnskampen måtte ses som underordnet klassekampen. Snart levde den ml-dominerte

Hvordan vet man at kvinner er kommet like langt som menn? Kari Rolfsens skarpe analyser fulgte *Sirene* i ti år. Her faksimile fra *Sirene* nr. 4 1975

Kvinnefronten side om side med Nyfeministene, med Brød og Roser, som var etablert av en utbrytergruppe fra Kvinnefronten, med Norsk Kvinneforbund, som hadde utviklet seg til en organisasjon med forbindelser til Norges Kommunistiske Parti, og så videre.⁶⁸

Sirenes linje ble oppfattet som «borgerlig» og i strid med den «proletære» linjen Kvinnefronten nå la seg på. Høsten 1975 tilspisset forholdet mellom *Sirene* og Kvinnefronten seg. Kvinnefronten etablerte avisen *Kvinnefront*, som oppfordret «til kamp mot all kvinneundertrykking». Etableringen av det nye bladet hadde en klar brodd mot *Sirene*, som ble beskyldt for å prioritere seksualstoff og ikke ta klassekampen på alvor.⁶⁹

«Åssen kan vi veta at kvinnfolka er kommi like langt som oss mannfolk», spurte en mager gammel kall som tegneren Kari Rolfsen hadde tryllet frem i 1975. Han satt på benken i parken mens han lente seg over stokken sin. Kompisen, en piperøyker med hatt, hadde svaret: «Nårrem byner å slåss mot hverandre.»⁷⁰

På et større, tredagers redaksjonsseminar på Klækken høsten 1975 kom bekymringene for utviklingen i kvinnebevegelsen til overflaten. Samtidig luftet forsamlingen bekymringen for at idérikdommen fra den første tiden hadde tørket inn. «Vi er blitt fattigere på ideer, er halvblinde, har fått skylapper, det gror mose på oss», sa én. Hun mente dette var et kapasitetsproblem i den lille redaksjonen – men ikke bare det: En vesentlig grunn var at de som drev bladet, var blitt redde for å støte de radikale. Man gikk på

På dette bildet fra 1975 ser vi fire av medarbeiderne i Sirenes redaksjon, fra venstre tre av gründerne, Bitten Modal, Astrid Brekken, Sissel Biong, og lengst til høyre IdaLou Larsen, som i praksis etter hvert ble den som drev skuta - blant annet med god hjelp av Sissel Biong, som var en av de som var med i Sirene lengst. Foto: Tore Fredenlund / Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

gummisåler, i frykt for å skrive feil saker eller ha feil vinkling på sakene. Flere ga uttrykk for at de hadde blitt redde for å skrive ting som angikk kvinnebevegelsen, fordi de var redde for å ta stilling i den betente striden. En sa at hun var lei av å lete etter den rette linjen hos kjente feministiske forbilder som Shulamit Firestone eller Juliet Mitchell. En annen mente de nå måtte formidle til leserne at de ganske enkelt ikke visste hva den rette linjen var. Spissformulert kan man si at *Sirene*-redaksjonen hadde begynt å føle seg undertrykket av Kvinnefronten.

Å dømme etter det fyldige referatet tente også seminaret en opprørsgnist. *Sirene* skulle reise seg og få nye lesere. Men skulle bladet fenge igjen, var det ikke nok å skrive om interessante temaer. Det var nødvendig å utfordre noen igjen, å ta opp nye tabuemner.

Ett slikt tabuemne handlet om hvordan det sto til i kvinnebevegelsen selv. Tiden var inne for å ta opp og avsløre alle konfliktene som hadde oppstått i kvinnebevegelsen bare på de fire–fem årene som var gått siden 1970. Kvinnefronten hadde bare få år før vært viktig for saken, men «nå er det vår moralske plikt å gjøre politisk utrente og ubefestede oppmerksom på hva de står for», sa én. Samtidig var det frykt for at det bare ville slå negativt ut å røre i disse konfliktene, at det bare kunne føre til enda mer matthet hos mange lesere: «Nå orker vi ikke mer kvinnesak.»

Også andre tabuemner ble reist. *Sirene* måtte ha «spissartikler» som lå et hakk foran, som publikum igjen begynte å snakke om. Men hvem var publikum? Bladet hadde hatt ambisjoner om å være et organ

for «alle» kvinner. Da kunne de ikke binde seg til det de oppfattet at var i ferd med å bli en tvangstrøye i kvinnebevegelsen. Likestilling og frigjøring måtte ikke bety at det ikke fortsatt var rom for noe kvinnelig – om det aldri så mye var noe som ble forbundet med tradisjonelle kjønnsroller. Det var kvinner der ute som var redde for å bli feminister fordi de trodde det betydde at de måtte slutte å bry seg om sin kvinnelighet, slutte å bry seg om utseendet, slutte å stille seg, fremholdt et av medlemmene i redaksjonen.

Ved oppstarten hadde *Sirene* representert et opprør mot et storsamfunn som både ble oppfattet som puritansk og låst i gamle kjønnsrollemønstre. Nå ble det også satt ord på et ønske om å utfordre puritanske og ortodokse holdninger i kvinnebevegelsen som sådan. Som følge av seminaret ble det blant annet vedtatt at de neste hovedtemaene i bladet skulle være gleden ved å være kvinne, gleden ved å kapre en mann, hvor deilig det var å erobre en mann, og kvinners sexdrømmer.⁷¹ Etter hvert som disse ideene ble realisert, var det med en ny journalistisk innstilling til stoffet.

«Jeg vet nå det som bør vites»

Selv om løsrivelsen fra Cappelen kanskje var det beste for *Sirenes* sjel, var det verre for den praktiske driften. Et bittelite grasrotforlag skulle fra 1977 forsøke på egen hånd å lage et blad som kunne konkurrere med den alminnelige ukepressen. Kontrasten til det gjennomadministrerte Cappelen, med sine nitide beskrivelser av detaljer ved distribusjon, økonomi, meldinger til fylkesskattesjefen, bokhandlerkontrakt, innføring i handelsregister og så videre, var stor. På tampen av 1977 skrev IdaLou Larsen en leder om hverdagen på egen kjø: «Vi løper på postkontoret, betaler skatt, arbeidsgiveravgift og regninger, vi pakker blader og sveiver på maskinen som trykker innbetalingskort og som stadig slår seg vrang.»⁷² Lederen var også i praksis et «tiggerbrev» fra redaksjonen, som nå for alvor begynte å merke effekten av sviktende salg.

Økonomiske bekymringer ble et gjennomgangstema på styremøtene i *Sirene*. Hvor skulle pengene tas fra? Var det mulig å få flere leger, tannleger og institusjoner til å abonnere?⁷³ Ringreven Trygve Hegnar hadde tipset om at man kunne presse Narvesen litt på prosentsatsen, var det en mulighet?⁷⁴ Kunne man prøve mer utradisjonelle metoder, som å annonsere i *Hjemmet*, sette opp plakater på trikk og t-bane,⁷⁵ få støtte fra forskjellige organisasjoner til temanumre, som Norad-støtte til nummer om kvinner i u-land etc.⁷⁶ Etter hvert måtte også bladet gå vekk fra prinsippet om å være reklamefritt, men valgte i stedet en uttalt feministisk reklameprofil.

Redaksjon og redaksjonskomite diskuterte stadig hvordan bladet skulle ta tilbake posisjonen som urokråke. Bladet ville fortsette å engasjere, provosere og irritere, lage nyheter som ble sitert av andre medier, strekke seg mot 25–30 000 lesere igjen. Det gjaldt å jobbe hardt og å finne de overraskende vinklingene, ikke minst de som gjorde at *Sirene* igjen kunne sette dagsorden.

Sirene ble dristigere utover 1980-tallet. Nr. 5 1978 handlet om kvinners orgasme og kampen for fri abort på samme tid.

FNs internasjonale kvinneår skapte stor interesse for kvinnesak. På 8.mars 1975 deltok 6000 mennesker i demonstrasjonstog i Oslo, blant annet i kampen for selvbestemt abort. Foto: Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

hadde fått stadig flere brev som lød omtrent slik: «Takk for et godt og inspirerende blad som i mangt og meget har påvirket mine holdninger. Men nå er jeg så bevisstgjort at jeg ikke trenger *Sirene* lenger, så jeg sier herved opp abonnementet.»⁷⁹ Noen av dem ble trykket i bladet, som denne: «Vil nå avbryte mitt abonnement på 'Sirene'. – Jeg vet nå det som bør vites.»⁸⁰

Når det gjaldt *Sirenes* egne lesere, viste Pollestadts undersøkelse at mot slutten av tiåret lå hovedtyngden av leserne mellom 20 og 40 år. De som var født rundt 1960 og trolig hadde opplevd avtrykkene av andrebølgefeminismen gjennom hele tenåringstiden, var klare til å begynne å studere. Det var altså mange av leserne som var på vei ut i verden med utdanning, og dermed mer økonomisk selvstendighet og høyere status, i bagasjen – ganske enkelt utsiktene til friere liv. Det endret sannsynligvis spillereglene. Det er jo ikke 'in' å være kvinnesakskvinne lenger, og særlig ikke når en bare er tjue år, kommenterte en leser i 1979.⁸¹

Oppdaget kvinnene

Samtidig endret medievirkeligheten seg nesten år for år, og ikke bare i nyhetsmediene – studier av de

Men på 1970-tallet skjedde endringene fort. Andelen yrkesaktive norske kvinner økte fra ca. 50 prosent i 1972 til 60 prosent fem år etter og 70 prosent på begynnelsen av 1980-tallet. I 1970 hadde til sammen seks prosent av norske kvinner høyere utdanning. I 1980 var det fortsatt bare 9,5 prosent, men bryter man disse tallene ned på aldersgrupper, ser man at i 1980 hadde 20 prosent av kvinnene i aldersgruppen 25–29 en eller annen form for høyere utdanning, mot 11 prosent av kvinner i alderen 40–49.⁷⁷ De yngre kvinnene var på full fart inn i studier og arbeid. På slutten av 1970-tallet må det dermed ha vært merkbare ulikheter i oppfatningen av hvilke muligheter og begrensninger som fantes, mellom kvinner med bare fem års aldersforskjell, for ikke å snakke om ti.

I løpet av et kort tiår ble kvinnerepresentasjonen på Stortinget og i kommunestyre minst fordoblet. Ved utgangen av tiåret var det kvinner i toppledelsen i alle partier, og både likestillingsloven og loven om selvbestemt var abort gått gjennom i Stortinget. «Den nye kvinnebevegelsens nyskapende tid lå særlig i første halvpart av 1970-årene. Gradvis overtok etablerte partier og statsapparatet mer av initiativet», skriver historikeren Edgeir Benum.⁷⁸

Selv om det fortsatt var ting som gjensto på likestillingsfronten, nøt de yngste kvinnene godt av at andre hadde begynt å gå opp løypa for dem. Mange kan ha følt at det ikke lenger sto så mye på spill. Før jul i 1977 skrev bladet i en leder at det den siste tiden

tradisjonelle ukebladene vitner også om at de lot seg modernisere.

Så sent som på 1950-tallet hadde ikke markedsførerne vært spesielt interessert i yrkeskvinner som dameblad-målgruppe. De var for kritiske og lite mottakelige. Men allerede i annen halvdel av 1960-tallet begynte amerikanske trend- og markedsforskere å oppdage de utarbeidende kvinnene.⁸² Det amerikanske Hearst-magasinet *Cosmopolitan* var en pioner på denne måten. Da Helen Gurley Brown tok over som sjefredaktør i *Cosmopolitan* på midten av 1960-tallet, hadde hun med seg de nye tankene om selvstendighet og seksuell frihet for moderne single kvinner inn i redaksjonen – hun hadde til og med skrevet en bok om det allerede i 1962: *Sex and the Single Girl*. Hun argumenterte for at kvinner burde både bli økonomisk selvforsørgende og ha seksuelle forhold før de giftet seg. *Cosmopolitan* begynte å utstyre forsidene med henvisninger til den nyvundne økonomiske og seksuelle friheten – men også med unge og lekre kvinner i utfordrende positurer. Strategien ble en salgssuksess.⁸³

Norske studier viser at lignende tendenser etter hvert også gjorde seg gjeldende i norske blader. Flere hovedoppgaver, i alt fra medisin til sosiologi, viser for eksempel at damebladet *KK* begynte å ta for seg både kvinnelig frigjøring generelt og seksuell frigjøring spesielt. Allerede i 1970, altså omtrent før *Sirene* var påtenkt, er det mulig å se at bladet skifter fokus fra 1960-tallets mer autoritære, biomedisinske rettede helsestoff, til en sterkere vekt på livskvalitet og det å realisere egne muligheter. Bladet tok også opp betydningen av bedre samliv, og begynte å legge vekt på kvinners rett til «nytelse» i alle fall fra 1972. Seksualiteten ble beskrevet som «frigjort», men den var fortsatt sterkt knyttet til å være vellykket og «lykkelig». Kjønsrollene ble også problematisert i *KK*, og i alle fall i 1974 hadde bladet for eksempel begynt å skrive om kvinner i mannsominerte yrker. En undersøkelse av *Det Nye* er også interessant, ettersom det var ukebladet for de yngste leserne og kanskje dermed den publikasjonen som fanget opp endringer først. Også her ser man at 70-tallsvarianten er markant mer frigjort enn i tidligere tiår.⁸⁴

Medieviteren Janice Winship har pekt på at selv om de kommersielle ukebladene ikke var del av den «ekte» kvinnebevegelsen, var de åpenbart inspirert av feminismen, men på litt mer ambivalent vis.⁸⁵ Ellen de Vibe og Anne Krogstad peker på det samme når det gjelder norske *KK* på 1970- og 80-tallet.⁸⁶

Journalistisk tvisyn

Sirene bidro til å endre offentlighetens syn på kjønnsspørsmål, men det kan også synes som om mentalitetsendringer i offentligheten bidro til å endre *Sirene*. Våren 1977 slo Astrid Brekken fast i en leder at menn og kvinner er ulike, men at dette var noe det til tider hadde vært «farlig å snakke om». Det som hadde vært brukt til å holde kvinner nede, var også det man kunne bruke til å løfte dem opp, mente hun: Det hadde virket farlig å innrømme at kvinner er «svake» på punkter som skyldes biologiske forskjeller. Men det er også frigjørende, skrev hun – for «ein blir krøkt av å måtte fornekte det ein sjøl er». Kvinnene hadde «apa etter mannen», men det hadde bare skapt nye tvangssituasjoner.⁸⁷

Men det var jo ikke overfor patriarkatet og mannssamfunnet, de såkalt «undertrykkende strukturene» som *Sirene* opprinnelig hadde rettet skytset sitt mot, at det ble opplevd som farlig å komme med slike synspunkter i 1977. «Vi lagar organisasjonar der det blir lavt under taket, der det blir viktig å kunne spelet», skrev Brekken.⁸⁸

En vesentlig endring, når man ser hvordan bladet utviklet seg i tiden rundt decenniumskiftet, handlet ikke bare om å utfordre de mest ortodokse delene av kvinnebevegelsen, men også hvordan bladet ble et tydeligere journalistisk produkt i takt med endringene i norsk journalistikk. 1975 var et viktig år også på den måten. Norske journalister tok et grunnleggende valg om politisk uavhengighet. En ny paragraf i Vær varsom-plakaten inneholdt det som er blitt kalt en «uavhengighetserklæring».⁸⁹ Det kan også se ut til at det faktisk at *Sirene* måtte slåss for å opprettholde posisjonen i et kommersielt marked, bidro til en

større ambisjon om å behandle stoffet *journalistisk*. Det betydde ikke å legge fra seg det provokatoriske preget, men å sørge for et bredere kildegrunnlag: Det innebar å slippe både uortodokse, upopulære og til og med kjetterske stemmer til. Ett eksempel var da en aktiv kvinnesaks kvinne sto frem og sa at også feminister måtte ha lov å bruke sminke. «Sminke seg, pynte seg, leke (...) prøve å gjøre seg tiltrekkende, til og med sexy ... Er det uforenlig med kvinnebevegelsens budskap?» het det i ingressen til intervjuet med Mona Hauge, som var frisør, SV-politiker og feminist.⁹⁰

I kvinneåret hadde også «kvinner i andre land» blitt en mer synlig kategori enn før.⁹¹ En håndfull saker om islam og kvinnelig omskjæring er interessante, fordi bladet, særlig representert ved Inger Anne Olsen, som senere ble en av *Aftenpostens* mest profilerte eksperter på innvandring og islam, på den måten tok opp et betent spørsmål som ennå ikke var satt på dagsordenen i Norge⁹² – og som åpenbart provoserte og skapte debatt.⁹³

De virkelig kontroversielle sakene dreide seg imidlertid om pornografi og prostitusjon. I 1978 ble loven om selvbestemt abort vedtatt med knapt flertall på Stortinget. Dermed var en av 70-tallets store kvinnekampsaker vunnet. Motstanden mot pornografi og prostitusjon var nå i ferd med å avløse abort-saken som kvinnebevegelsens store kampsak. Det kom blant annet til uttrykk i pornobål og aksjoner som innimellom gikk hardt ut over aktørene i bransjen.

Sirene kastet seg på den nye bølgen av engasjement, men i mer journalistisk modus. Skulle den journalistiske viljen til bredde tas på alvor, måtte de kjetterske stemmene med – også de mannlige. I 1978 ble *Ny Tid*-journalisten Jan Otto Hauge intervjuet i et stort oppslag. Han beskrev seg som et politisk menneske som trodde på likestilling, men han nektet å være med på tidens «myk mann»-bølge – et annet utslag av 1970-tallets kjønnsrolledebatt⁹⁴ – han kunne ikke ta helt avstand fra sin natur, slo han fast. Han stilte spørsmål ved om alle de mennene som hadde forsøkt å ta på seg den nye mannsrollen, var helt ærlige, og forbeholdt seg retten til fortsatt å gjøre typiske «mannsting» – som å se etter pene jenter på gaten og le av grove vitser. Hauge forbeholdt seg til og med retten til å lese pornografi.⁹⁵

For mange lesere var dette sterk kost. SV-eren Marit Landsem Berntsen skrev i *Sirene* at hun ikke hadde fått sove på grunn av intervjuet med Jan Otto Hauge,⁹⁶ andre sa opp abonnementet. Men flere intervjuobjekter og skribenter med uortodokse synspunkter slapp til i spaltene. En av dem som kom til orde, med stor boltreplass til og med, var Weiert Velle, rektor på Veterinærhøyskolen, som skapte store kontroverser i tiden rundt 1980 med sin forskning om biologiske kjønnsforskjeller.⁹⁷

Forskjellige syn ble satt opp mot hverandre. Skulle for eksempel pornografi forbys? Og var det ønskelig, var det juridisk mulig? Skulle prostitusjon forbys? Ville det i så fall være praktisk gjennomførbart? Hvordan ble kvinner prostituerte? Og hvordan så det ut på innsiden av pornobransjen?

Blant de spørsmålene som ble reist, var hvordan jenter havnet i prostitusjon. Bladet trykket case-historier om jenter som var mishandlet eller foreldreløse og hadde mer eller mindre glidd inn i prostitusjon.⁹⁸ Men *Sirene* ville også belyse hvem mannen som brukte gatejentene, var. Forskning antydte at den typiske prostitusjonsbrukeren var mellom 30 og 50 år og kom fra ulike samfunnslag. En 29 år gammel gift mann ble brukt som case – han sto frem anonymt og fortalte at han brukte gatejenter – fordi han i de situasjonene slapp å «gi noe av seg selv», som han sa.⁹⁹

IdaLou Larsen fulgte opp sakene med å legge vekt på behovet for å stille spørsmål, uten nødvendigvis å gi svar. «(D)et er på tide å åpne for debatt i langt større grad enn tidligere. (Vi prøver) å finne forklaringer på hvorfor menn kjøper jenter. Men det er ikke vi som gir svarene», skrev hun.¹⁰⁰ «Vi var opptatt av å behandle stoffet journalistisk. Hva gjør de, hvordan tenker de», forteller Inger Anne Olsen. «Vi var opptatt av å være profesjonelle journalistisk. Var det noe jeg virkelig føler jeg lærte i løpet av disse årene, er det verdien av *tvisyn*. Å forsøke å belyse en sak fra flere sider, å prøve å komme et skritt videre enn de vedtatte sannhetene.»¹⁰¹

Pornografispørsmålet ble behandlet på samme måten. Et vell av kilder uttalte seg. Kvinnefrontere som ble intervjuet i *Sirene*, ville forby all pornografi. Justisminister Inger Louise Valle representerte den offisielle røsten. Hun mente at forhåndssensur ville være grunnlovsstridig, men det var åpenbart ut fra uttalelsene hennes at hun så at saken hadde mange ubehagelige dilemmaer. En anonym pornobruker, en 40 år gammel mann, fikk lov til å forsvare sin egen pornobruk. En kvinnelig redaktør av et mykpornografisk magasin, *Lek*, kom til orde og hevdet at hun hun talte kvinnens sak gjennom sin virksomhet.¹⁰²

Også porno-distributørene ble kontaktet av *Sirene*, men de fleste nektet å snakke på grunn av risikoen for aksjoner. Bare innehaveren av en bladsjappe på Grünerløkka, Six Bladsalg, stilte opp. Han hevdet at han ikke var noen typisk pornoforhandler i det hele tatt, men at han var homofil og drev bladsjappa av ideelle årsaker for å skape åpenhet. Likevel var han blant dem Kvinnefrontens aksjoner gikk hardt ut over. Han hevdet videre at pornografi, i alle fall av den sorten han selv solgte, var frigjørende for homofile, som hadde det vanskelig nok om ikke restauranttoalettene var det eneste stedet de kunne møte likesinnede. Nummeret hadde dessuten et stort og flatterende portrettfoto av redaktøren av *Lek* på forsiden, og fristet med titler av typen «Jeg taler kvinnens sak» og «Porno er frigjørende».¹⁰³ «Dette nummeret solgte grassat, det var antakelig det eneste vi måtte trykke opp igjen», forteller Inger Anne Olsen i intervju.

Pornobransjen var gjenstand for *Sirenes* oppmerksomhet flere ganger, og på forskjellige måter. På ett tidspunkt ville for eksempel redaksjonen walraffe i pornobransjen. Inger Anne Olsen som var en habil fotograf, meldte seg på kurs i nakenfotografering på Ibiza i regi av pornoentreprenøren Sten-Ture Jensen, men ble selv avslørt som *Sirene*-medarbeider før kurset ble noe av.¹⁰⁴ I 1982 dokumenterte bladet at pornobladet med det noe misvisende navnet *Aktuell Rapport* (etablert av «pornokongen» Leif Hagen, men som Jensen var redaktør for i en periode) leflet med barneporno. Dette var åpent i strid med straffeloven, og *Sirene* anmeldte bladet til politiet. *Sirene* tipset også Forbrukerombudet om deler av bladets innhold. Noen måneder senere kunne *Sirene* triumferende trykke fakisimile av et brev fra Forbrukerombudet til Leif Hagen Import A/S, med klar beskjed om at bladet måtte slutte å trykke annonser med «krenkende» innhold.¹⁰⁵

Sirene bedrev både kampanjejournalistikk mot pornografi og prostitusjon og forsøkte samtidig å bestrebe at flest mulig synspunkter skulle bli hørt. Men en slik mellomposisjon ble trolig oppfattet som et sterkt politisk signal i seg selv på det politiserte 1970-tallet. Ledere og kommentarer i bladet fulgte dessuten opp på langt mer bastant vis. IdaLou Larsen beskrev kvinnebevegelsens pornoaksjoner som overspente og ute av takt med tiden. Hun tok klar avstand fra alle former for hardpornografi og fordømte barnepornografi i harde ordelag, men tok samtidig til orde for et mer nyansert syn på «mykere» publikasjoner med erotisk innhold. Grensene for hva som kunne regnes som utuktig, var blitt tøyd langt på tjuer år – noe den feministiske bølgen selv hadde bidratt til. Men gjennom pornoaksjoner og pornobål hadde Kvinnefronten gått i allianse med mektige puritanske krefter i samfunnet der man ikke akkurat hadde inntrykk av at «forståelse for homofile, bedre prevensjonsordning, likestilling av papirløse forhold og større seksuell åpenhet akkurat (var) merkesaker», skrev hun.¹⁰⁶ Etter hvert brakte disse utfallene bladet på en uunngåelig kollisjonskurs med andre deler av kvinnebevegelsen.

Mus og elefanter

Til tross for en bredere rettett journalistikk ble bladets økonomi jevnt strammere. Vervekampanjer med direkte brev til potensielle abonnenter ga positivt svar fra fem prosent. Tidlig i 1981 forutsatte budsjettet at bladet klarte å beholde 6400 abonnenter.¹⁰⁷ På de fem årene siden løsrivelsen fra Cappelen var opplaget nesten nede i en tredel av det redaksjonen hadde regnet som en forutsetning for å kunne klare seg på egne ben.

«Hvis tendensen mindre salg/høyere utgifter fortsetter også til neste år, vil vi sannsynligvis ikke greie oss ett år til», heter det i en styreprotokoll fra september 1981.¹⁰⁸ Fortsetter det slik, kan vi ikke klare dette et år til, het det fire måneder senere, i januar 1982.¹⁰⁹ Diskusjonene om nedleggelse ble nå et fast innslag på hvert eneste styremøte. Dette styrevedtaket fra mai 1982 taler sitt tydelige språk:

Styret vedtok at *Sirene* fortsetter å komme ut.¹¹⁰

Følgende episode er muligens illustrerende for utviklingen: Høsten 1981 fikk IdaLou Larsen et muntlig tilbud fra Tor Bjerkmann, hovedarkitekten bak forlagssuksessen Pax på 1960- og 70-tallet, om å la *Sirene* gå inn i Universitetsforlaget hvor han nå var forlagsdirektør.¹¹¹ Dette tilbudet ser ut til å ha blitt videre spesifisert i form av et muntlig tilbud i 1982. Ifølge *Sirenes* referat var tilbudet såpass spesifikt at bladet skulle kunne beholde to og en halv stilling, herunder en halv på layout. Både honorarer og reklamebudsjettet skulle ifølge dette utvides. Avtalen gikk videre ut på at *Sirene* skulle sende regnskapet til Universitetsforlaget for nærmere vurdering.¹¹² I 1982 skrev bladet i en leder at Universitetet ikke våget å ta sjansen.¹¹³ Det kan bety at Universitetsforlaget fikk se regnskapet.

Fortsatt var det imidlertid en del som ønsket å holde liv i *Sirene*. Våren 1982 tok NRK-profilen Else Michelet et initiativ overfor Engebret-bevegelsen, der det ble startet en egen redningsgruppe for bladet.¹¹⁴ Støtten fra Engebret-bevegelsen bidro til at bladet fortsatte, men situasjonen var fortsatt vanskelig.

Samtidig fortsatte *Sirene* med kommentarstoff som i realiteten var en provokasjon mot andre deler av kvinnebevegelsen. I 1982 skrev IdaLou Larsen en leder med navnet «Mus og elefanter»,¹¹⁵ som ble oppfattet som et direkte angrep på den mer ortodokse delen av kvinnebevegelsen. Delvis knyttet til disse spørsmålene antydte hun i andre ledere og essays at deler av Kvinnebevegelsen var gjennomsyret av mannshat.¹¹⁶

I pornokampen mente Larsen at de mest rettroende hadde blandet kortene voldsomt. Ved å slå den mer uskyldige erotiske litteraturen og den virkelig grove pornoen sammen, hadde radikale kvinner gått i allianse med både husmorlaget og de kristne kvinneorganisasjonene. Dermed svekket de også den viktige delen av kampen, den som dreide seg om pornografiens heslige og voldsfremmede utslag (som porno med barn involvert). «Jeg liker selv ikke porno», skrev IdaLou Larsen, men når det gjaldt den mer uskyldige delen av det, mente hun det måtte være «hver sin smak». Hun oppfattet det også som tøvete å blande sammen forskjellige former for *sexpress* – «slibrige bemerkninger, sjefen med lange øyne ned i en utringning» og en mann som prøvde å bruke sin stilling til å oppnå seksuelle ytelser fra en kvinne. Det var bare det siste som virkelig kunne kalles *sexpress*, skrev hun. «Mener de seriøse kvinnesakskvinner virkelig at enhver form for flørt er nedverdiggende og kvinneundertrykkende? Da tror jeg virkelig vi er i ferd med å miste kontakten med kvinner flest.» Nå måtte kvinnebevegelsen lære seg å se forskjell på mus og elefanter, for de er rett og slett ikke like store, mente hun: «Jeg kan til og med tåle å bli betraktet også som sex-objekt (...) all den tid jeg også får lov til å se på mannen på den måten!»¹¹⁷

Det var et svært frittalende utspill, selv til *Sirene* å være, og i nummeret etter fulgte bladet opp med kvinners seksuelle fantasier. I seg selv var ikke dette noe oppsiktsvekkende nytt påfunn. Det nye var at *Sirene* i dette nummeret også tematiserte at kvinner kunne ha underkastelsesfantasier, ja til og med fantasier om å bli voldtatt. SV-politikeren Ellen Hartmann gikk i samme nummer ut mot nypuritanismen. Hun mente at menneskets seksuelliv ikke stemte med kvinnebevegelsens ideelle krav. For det hadde hun allerede opplevd å bli møtt med fyrop på et møte på Chateau Neuf, og var dermed et naturlig intervjuobjekt i bladet som ønsket å beholde posisjonen som offentlig provokatør.¹¹⁸

Uttalelsene om *sexpress* og sexobjekt skapte voldsomme reaksjoner. I tiden som fulgte, gjentok

Larsen slike synspunkter både i *Sirene* og etter hvert i andre medier, og det var den enkeltstående årsaken til at debatten om *Sirene* flammet opp igjen – til slutt med ødeleggende kraft.

En del av kretsløpet

Dette ble forklaringen på hvorfor bladet gikk inn. Og det er helt riktig at da konflikten med kvinnebevegelsen nådde et endelig høydepunkt i 1983, var det åpenbart det som til slutt skjøv bladet over den tynne grensen der det ikke lenger var økonomisk levedyktig. Men det er en forklaring som overser det komplekse samspillet mellom politikk, journalistikk, samfunnsendring og de generelle forutsetningene for et blad som ble distribuert gjennom kommersielle salgskanaler.

I Trude Wangsvigs diplomoppgave, med materiale fra 1979, gikk det frem at markedsposisjonen til *Sirene* og *Kvinnefront* i utgangspunktet var lik, på det tidspunktet begge med rundt 12 000 i opplag (*Kvinnefront* hadde også hatt en merkbar opplagsnedgang siden lanseringsåret). Men ut fra en slik kjennskaps- og imageundersøkelse blant *tilfeldige* mediekonsumenter som Wangsvig gjennomførte, hadde *Sirene* en dominerende posisjon. Det var langt flere som kjente til bladet enn som leste det, og også ikkelesende respondenter var interessert i det Wangsvig kalte «Sirene-temaer» – som seksualitet og samliv, miljøvern og ressurspørsmål, kjønns- og samfunnsroller, kvinnelitteratur og kvinnekultur, utdanning og yrkesvalg samt barn og miljø.

Det betydde at bladet i utgangspunktet hadde ganske gode muligheter til å vokse. Men, som Wangsvig skrev, hvis man utvidet markedet til også å omfatte «aviser, bøker, ukeblad og andre tidsskrifter, (ble) *Sirenes* markedsandel svært liten», og muligheten til å vokse langt mindre.¹¹⁹

Leserne oppfattet nemlig avisene som den viktigste informasjonskilden når det gjaldt disse temaene.¹²⁰ Det betyr at temaene på dette tidspunktet var godt etablert som nyhetsstoff. Gjør vi noen mindre stikkprøver av *Dagbladet*, den avisen Wangsvig mente hadde en målgruppe som var lettest å sammenligne med *Sirenes*, finner vi stadige eksempler på «Sirene-temaer» rundt tiårsskiftet – fra generell kvinnesak via pornoaksjoner og fordeler og ulemper med å være myk mann, til den beste måten å føde på. *Dagbladet* hadde på dette tidspunktet blant annet etablert en spalte som het «Du og livet ditt», med lesernes betraktninger og spørsmål om denne typen temaer. Og *Dagbladet* laget ikke bare stoff om «brede» temaer som de overordnede, men også nokså eksplisitt sex-relaterte artikler. I 1978 publiserte for eksempel *Dagbladet* en dobbeltside basert på en fersk bok av journalisten Åshild Ulstrup, *Menn og elskere*, og den amerikanske *Kjærlighetens gleder*.¹²¹ Den siste beskrev Sissel Benneche Osvold som en «Kokebok for elskovslystne», med tilsvarende veiledende tegninger. I «Du og livet ditt»-spalten i 1980 skrev en kvinnelig leser under tittelen «Sex mer spennende enn før» om den friheten overgangsalderen ga.¹²²

Dagbladet har senere fått et litt tvilsomt rykte for sitt løssalgs- og klikkbaserte sex-fokus, men på 1970-tallet var denne journalistikken ofte knyttet til kultursidene. Det er antakelig ikke tilfeldig. Ifølge Wangsvig var nemlig også *bøker* viktige informasjonskilder for de som var interessert i de over nevnte temaene. I hennes undersøkelse var bøker den medieformen som scoret aller høyest på seksualitet og samliv blant respondentene, og de var også på topp når det gjaldt kvinnelitteratur og kvinnekultur.¹²³

I den forbindelse er det grunn til særlig å nevne de norske bokklubbene, som i løpet av 1970-tallet gikk fra å være distribusjonskanaler for ærverdige klassikere til folkeklubber med mye vekt på kvinnelitteratur. Dette gjaldt et stykke på vei Den norske Bokklubben, men ikke minst Bokklubben Nye Bøker, som ble etablert i 1976. Her var kvinnelige forfattere og kvinneperspektiver gjennomgående, med hovedbøker av internasjonale forfattere som Doris Lessing, Marilyn French og Fay Weldon og norske som Bjørg Vik og Tove Nilsen. Vervepremier og såkalte «plussbøker» var i tillegg ofte av den dristige sorten: Her kom i løpet av få år den over nevnte av Åshild Ulstrup, Erika Jongs *Jeg tør ikke fly*, Suzanne Brøggers *Creme*

Fraiche, Venusdeltaet av Anaïs Nin, eller *Noen ord til min elskede*, en novellesamling som ble beskrevet som «anstendig pornografi» i medlemsbladet *Bokspeilet*. *Vårt seksuelle liv* av Berthold Grünfeld og *Kjærlighetens gleder* var for eksempel begge vervepremier i en og samme måned høsten 1979. Ikke minst hadde det som er blitt en feministklassiker, *Our Body Ourselves*, kommet på norsk – *Kvinne, kjenn din kropp*. Det var slett ikke lenger nødvendig å vende seg til *Sirene* for å få seksualopplysning, og heller ikke for å finne ut hva som rørte seg på kvinnelitteraturfronten. I en petit i *Bokspeilet* for september 1982 spurte Bokklubben Nye Bøker selv: «Oversvømmes vi nå av kvinnebøker?»¹²⁴ Jeg finner også en nokså klar korrespondanse mellom de bøkene som kom i bokklubb, og hvilke som ble gjenstand for omtale i *Sirene*.¹²⁵

Alt dette betyr at den tematikken *Sirene*-redaksjonen gjorde seg til talskvinner for, ganske enkelt ikke var like nyskapende eller smalt etter ti år med andrebølgefeminisme. Det var kanskje ikke engang spesielt kontroversielt, selv om det skapte voldsomme reaksjoner i kvinnebevegelsen. Ikke engang de mest omstridte påstandene i IdaLou Larsens kommentar om mus og elefanter var mer kontroversielle enn at det samme sto i Nancy Fridays banebrytende bok om seksuelle fantasier, *My secret Garden*, som kom på norsk – og i bokklubb – som *Min himmelige hage* i 1983.¹²⁶

«– La Sirene dø!»

31. august 1983 ville det være ti år siden det første *Sirene*-nummeret kom på gaten og skapte like stor begeistring blant tilhengerne som det skapte harme hos motstanderne. Våren 1982 hadde styret satt i gang med å planlegge en jubileumskampanje. Selv om det var trangt med penger, var det viktig å feire tiårsjubileet for et blad som hadde spilt så stor rolle for å endre kjønnsrolledebatten i Norge.

Høsten 1982 hadde bladet begynt å se på mulighetene for å kutte ut samarbeidet med Forlags-sentralen, som hadde ansvaret for abonnementsføringen. Dette kunne bety store besparelser på lengre sikt, men innebar at den fra før pressede redaksjonen måtte gjøre abonnementsjobben selv. Dessuten var investeringen som skulle til, ingen billig affære – det innebar å kjøpe det som på dette tidspunktet het en EDB-maskin. I 1983 var det et ganske drastisk skritt å ta.

Men i mellomtiden ulmet det i kvinnebevegelsen. Like før påske i 1983 ble IdaLou Larsen innkalt til oppvaskmøte hos en nesten samlet kvinnebevegelse. Innkallingen kom i form av et brev til *Sirene*-redaksjonen fra Oslo Kvinnesaksforening, sendt med kopi til Nyfeministene, Brød og roser, Oslo faglige kvinnebevegelse, Lesbisk bevegelse, Oslo avdeling av Norsk Kvinneforbund og Kvinnefronten i Oslo. I brevet sto det at *Sirene* av mange var oppfattet som kvinnebevegelsens talerør, men nå var forholdet blitt så vanskelig at det måtte ryddes opp.¹²⁷

De kommende ukene ble *Sirene* igjen hett stoff i dagspressen, men ikke helt som i glansdagene i 1973. Forholdet mellom *Sirene* og den øvrige kvinnebevegelsen var en sak som hadde alle de ingredienser pressen kunne ønske seg – konflikt, kvinnebevegelse, sex og ikke minst lukkede møter – for det var nemlig ingen som ville fortelle offentlig hva som var blitt sagt der. På toppen av dette handlet det om en konflikt i egen bransje – en indikator for godt stoff i seg selv.

Ikke minst var konflikten forlokkende for det gamle kulturradikale organet *Dagbladet*, som hadde brukt påsken i 1983 til å fullføre sin langtrukne omlegging til tabloid. Både *Dagbladets* liberale grunnverdier og sympati for kvinnesaken og avisens nese for sensasjon tilsa at saken var viktig. Lørdag 16. april skrev Sissel Benneche Osvold at *Sirene* «utrolig nok feiret tiårsjubileum «med å motta enstemmig nedsabling fra en samlet kvinnebevegelse». Osvold fortsatte i dagene etterpå med å vise til at IdaLou Larsen og *Sirene* den siste tiden hadde «avlevert en rekke solide spark som er ment å ramme midt i sentrale kvinnepolitiske holdninger (som det hadde) tatt tid, krefter og hardt arbeid hos kvinnebevegelsen å bygge opp», og som bare var å spille ballen rett i armene på «gutteklubben Frisk»:

Når hun (uttaler seg) om gleden ved å være kjønnsobjekt, så lenge hun også får lov å være kjønns-subjekt, ja da klinger det muntert i alle andre ører enn dem som vet at kjønnssubjekt ikke er en rolle kvinne «får lov til» å spille. Det er en rettighet vi tar oss, kvinners identitet på alle nivåer og områder er det mest fundamentale i hele kvinnefrigjøringen. Og vår kamp for den retten handler ikke om «å få lov». ¹²⁸

Liknende synspunkter fulgte på. NRK-profilen Else Michelet, som hadde tatt initiativ til en redningsaksjon for *Sirene* et drøyt år før, mente at *Sirene* var blitt et blad som underbygde de verste og villeste mytene om kvinnebevegelsen, og ble sitert med heftig nytelse av alle som motarbeidet dem. ¹²⁹ Pionerene ble intervjuet og avslørte varierende grad av støtte eller forferdelse over utviklingen i sitt eget organ. «Sirene er ikke hva kvinner venter seg av et engasjert kvinnepolitisk blad. (...) La *Sirene* dø i stillhet», sa Bitten Modal, som sju år før hadde forlatt redaksjonen i protest. Dermed hadde også *Dagbladet* tittelen på sin store lørdagssak: *La Sirene dø*. ¹³⁰

Kritikken var ikke enstemmig, og den rettet seg også mot kvinnebevegelsen. Sissel Benneche Osvold mente også at den interne og lukkede oppvasken i kvinnebevegelsen var både arrogant og feig, og at det måtte være mulig å ha mot til å ta diskusjonen offentlig og bruke klar tale. ¹³¹ En kjent anarkist og urokråke med pseudonymet Syphilia Morgenstjerne raljerte over både en «stadig mer rigid kvinnebevegelse» og *Dagbladet*: «Sirene banner i kjerka ved å hevde andre synspunkter på gamle og kjære samfunnsproblemer, enn den forbudslinje som kvinnebevegelsen krever autorisert», og «(f)ramstående mediakjendiser av hunkjønn 'står fram' i *Dagbladet* og fordømmer *Sirene*, og *Dagbladet* fremstiller dette som en 'enstemmig nedsabling fra en samlet kvinnebevegelse'», var hennes dom. ¹³²

Dag og Tid skrev på lederplass at det ikke var uvanlig at det kom krav om at en avis bare skulle skrive ting organisasjonene rundt var enige i. Nå var det *Sirene* som var i utakt med hele kvinnebevegelsen, «korleis nå nokon har greidd å få oversyn over heile den.» Den isolasjonistiske tendensen hadde hele tiden vært en trussel for kvinnebevegelsen, men det var fortsatt for mange ugjorte oppgaver til at man kunne overlate kvinnesaken til en liten sekt. «La *Sirene* leve!», konkluderte *Dag og Tid*. ¹³³

IdaLou Larsen «lekket» etter hvert det hun mente hadde vært stridens kjerne på møtet: Lederen i Oslo Kvinnesaksforening skulle ha åpnet møtet med å si at «Alle kvinner er, og skal føle seg, undertrykte» – altså ekstremversjonen av det som på et tidlig tidspunkt hadde vært *Sirenes* slagord. Mange kvinner var undertrykte, men de hadde ingen plikt til å føle seg undertrykte, mente Larsen, slik kom man ikke videre: Vi skal føle oss opprørske! «Kvinnebevegelsen vil tvinge oss til å føle oss undertrykte. Gjør vi ikke det, skal den sannelig sørge for å undertrykke oss!» ¹³⁴

Men nå begynte oppsigelsene fra leserne å komme, og i større skala enn tidligere. I måneden etter at debatten var på sitt friskeste, hadde 25 prosent av leserne, for første gang i bladets historie, latt være å fornye sitt abonnement. Den samme tendensen fortsatte utover sommeren. ¹³⁵

I de siste månedene kom det blandede signaler fra *Sirenes* ledelse. Samtidig som bladets dødsdom stadig ble omtalt i interne dokumenter, er det ingen tvil om at forsøkene på å holde liv i bladet fortsatte. 1. juni 1983 satte styret sitt godkjentstempel på å ta et kassakredittlån på 50 000 kroner til å kjøpe EDB-maskin. ¹³⁶ I august sa IdaLou Larsen til *Aftenposten* at bladet så sent som våren 1983 hadde hatt håp om å gå med overskudd for første gang på lang tid. Men leserne «ble tydeligvis vettskremte da ortodokse feminister sto fram i *Dagbladet* og ønsket død over *Sirene*», sa hun. ¹³⁷

På lit de parade i kransekakedeig

24. august 1983, på en uke nær tiårsdagen for det første prøvenummeret, møttes bladets styre igjen og konstaterte at det ikke var grunnlag for fortsatt drift. Det ble meldt at innsparelsene ved å kjøpe egen EDB-maskin ville vært på 36 000 kroner. «Men dessverre er det for sent nå», står det i styreprotokollen. Og deretter: «Styret vedtok enstemmig å legge ned driften av bladet etter jubileumsnummeret.»¹³⁸

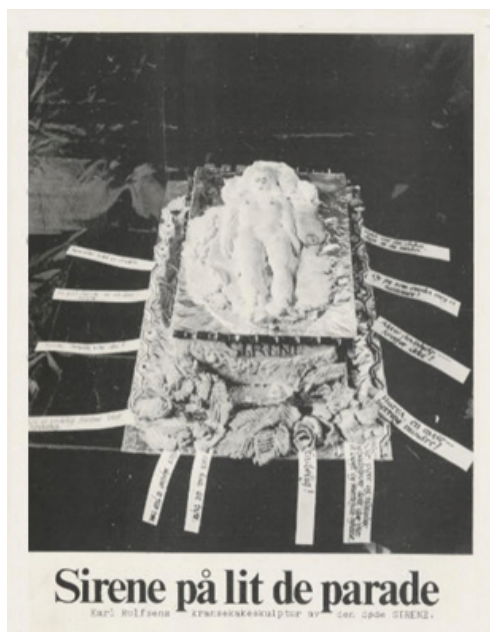
30. august 1983 holdt *Sirene*-redaksjonen gravøl med en anslagsvis 50–60 centimeter lang kvinne i kransekakedeig på *lit de parade* på en blomsterpyntet kiste, laget av Kari Rolfsen. Avslutningsnummeret viser en bildeserie av redaksjonen idet de la siste hånd på kransekake-*Sirene*. «Endeleg ferdig var (...) *Sirene* nydelig. Berre så trist at ho (var) død», sto det i bladet.¹³⁹

Kransekakebegravelsen fikk selvsagt stor oppmerksomhet. De siste offentlige utspillene om *Sirene* artet seg mest som en diskusjon om hvem som var morderen. «Det som (...) skulle være tiårsfesten for kvinnebladet ble et gravøl, og deler av kvinnebevegelsen anklages for mord», kommenterte VGs Rampelys.¹⁴⁰ *Aftenposten* skrev at det var «mannshat-debatten» som drepte *Sirene* (underforstått at debatten hadde utviklet seg til en debatt om mannshat).¹⁴¹ *Sirene*-gründer Bitten Modal mente det ikke var kvinnebevegelsen som drepte bladet, men IdaLou Larsen.¹⁴² *Sirene*-redaksjonen mente kvinnebevegelsen var morderen, men antydte at *Dagbladet* i det minste hadde medvirket til drap. På en av «hilsenene» på *Sirenes* kiste sto det «Aktiv dødshjelp – hvorfor ikke? *Dagbladet*».¹⁴³

Dagbladet nektet straffeskyld, og mente at hvis offentlig debatt var grunnen til at bladet gikk inn, «skulle jo de fleste politiske blad være døde i Norge.» Hvorfor *Sirene* mistet lesere, fikk bladet finne ut av selv. «Vi andre må nøye oss med å konstatere at en verdifull kanal i samfunnsdebatten er gått tapt.»¹⁴⁴

Dermed var punktum satt for *Sirene*. Avslutningsnummeret kom i september 1983, ti år etter oppstarten. I realiteten hadde *Sirene* strevd økonomisk så lenge at fortellingen om at det var konflikten med den øvrige kvinnebevegelsen som knekket bladet, trenger å nyanseres. Uten denne kontroversen kunne bladet sikkert fortsatt, men opplaget var konstant for nedadgående. Sluttutskriften fra Forlagssentralen datert 8. desember 1983 tallfester antallet abonnenter til 4901 – 1500 færre enn det som var regnet som et absolutt gulv to år før – og før den siste striden med kvinnebevegelsen.

Norge i 1983 var et helt annet land enn i 1973. De temaområdene som interesserte leserne mest, hadde bredt seg utover i andre medier. *Sirene* hadde bidratt til å åpne en sluse i den norske offentligheten, og ikke minst kvinneåret hadde ført med seg et økt fokus på de spørsmålene *Sirene* var opptatt av, i allmennpressen. På ett nivå var dette et resultat av en langsom utvikling, men på 1970-tallet gikk det fort. Ukeblad, aviser og bøker tok opp lignende tematikk. Tilnærminger som hadde vært nyskapende fem og ti år før, ble alminneliggjort og kommersialisert, ble en del av det generelle kulturkretsløpet.

Da løpet var kjørt for *Sirene* i 1983, laget Kari Rolfsen denne modellen av *Sirene* på *lit de parade* i kransekakedeig. Faksimile fra nr. 5 1983.

Markedet var ganske enkelt, slik både Larsen og Wangsvig har påpekt, blitt mettet. Det er vel så sannsynlig at alminneliggjøringen var det som til slutt avgjorde saken, men at oppsigelsene i kjølvannet den harde konflikten med kvinnebevegelsen var den avgjørende dråpen.¹⁴⁵ «Vi hadde laget et viktig blad i ti år. Vi hadde gjort vårt. Nå var ikke lenger tidsånden på vår side,» sier IdaLou Larsen.

Det store kvinneåret ble både toppår og begynnelsen på slutten for det feministiske ukebladet. Trekker man noen linjer inn på 1980- eller 1990-tallet, er liberaliseringen iøynefallende både når det gjelder yrkesliv, seksualitet og øvrige livsvalg – for ikke å si 2000-tallet. Snart bredte den nære og personlige journalistikken seg inn i allmennmediene, samtidig som forbrukerjournalistikk, helseinformasjon og informasjon om sex etter hvert fløt sammen. I dag kan man se innflytelsen fra kvinneopprøret og den seksuelle revolusjon side om side med innflytelsen fra ukepressen i det meste mediestoff.

Det er viktig å understreke at den selvrealiseringstrenden som de mer kommersielle medieaktørene etter hvert kastet seg på, ikke er synonym med andrebølgefeminismens frigjøringsprosjekt. Men *Sirene* var ikke bare et politisk organ. Det var også et blad som forsøkte å operere i det kommersielle markedet og ta samfunnsutviklingen på pulsen med journalistisk utstyr. Det var et blad som trolig spilte en betydelig rolle i å fange opp, påvirke og kanalisere mentalitetsendringer som allerede var på gang, ut i en større offentlighet. Et eller annet sted på den veien bidro *Sirene* til å overflødiggjøre seg selv.

Noter

- 1 Aftenposten, 17. september 1974, gjengitt i *Sirene* nr. 7 1974
- 2 Dagbladet, 31. januar 1970
- 3 Strømholm 2015: 160
- 4 Hjeltnes (red.) 2010: 340
- 5 Strømholm 2015: 160
- 6 Kleiva 1978: 17 ff.
- 7 Kleiva 1978: 17 ff.
- 8 Farrell 1998
- 9 *Sirene* nr. 2 1979
- 10 Epost-kommunikasjon med Sissel Biong 30. januar 2014
- 11 Ibid.
- 12 Pollestad 1977 og Hemli og Skattum 1979
- 13 Lindtner 2015
- 14 Astrid Brekken: Om *Sirene* | Kilden
- 15 Strømholm 2023
- 16 Fædrelandsvennen, 4. september 1973
- 17 Dagbladet, 19. september 1973
- 18 *Sirene* nr. 1 1974
- 19 Arbark, Sirenes arkiv (SA), notat fra Per Glad, 26. februar 1973
- 20 Arbark, (SA), møte i Sirenes redaksjon, 15. mars 1973
- 21 Ifølge Varden, 28. februar 1974
- 22 Arbark, (SA), redaksjonsmøte, 6. desember 1973, 23. april 1975 og notat til redaksjonsseminar 25. september 1975.
- 23 Arbark, (SA), kontrakt mellom *Sirene* og Cappelen 28. januar 1974
- 24 *Sirene* nr. 3 1973
- 25 *Sirene* nr. 2 1976
- 26 Farrell 1998: 3
- 27 Sissel Biong, 30. januar 2014; 60. Jubiläum von «Twen»: Je ärger desto besser - Medien - SZ.de
- 28 Arbark, (SA), redaksjonsmøte, 15. januar 1974
- 29 Kleiva 1978: 125
- 30 Arbark, (SA), brev til *Sirene*, 29. mars 1974

- 31 Wassmo 2013: 181
- 32 Pollestad 1977
- 33 Farrell 1998
- 34 Arbark (SA), referat fra redaksjonsseminar på Klækken, 3.-5. oktober 1975
- 35 Lindtner 2015: 237 ff.
- 36 Arbark, (SA), brev fra leser til Sirene 4. november 1974. Cocktail er Norges eldste mykpornografisk magasin, og var på dette tidspunktet ansett som temmelig dristig. Cocktail – Store norske leksikon
- 37 F. eks. Arbark, (SA), referat fra redaksjonsmøte 29. desember 1973, Sirene nr. 7 1978
- 38 Se f.eks. Kleiva 1978 og Hemli og Skattum 1979. Som det fremgår av publiseringsårene, har ingen av disse materiale etter 1979.
- 39 Danielsen 2013: 305–308
- 40 Abortkampen og SVs dilemma: Torild Skard forteller
- 41 Wangsvig 1980: 39–41. Totalt kjente 85 prosent Oslo-kvinner til bladet, tilsvarende anslagsvis 60 prosent i hele landet.
- 42 Arbark, (SA), udatert oversikt over løssalg, Sirene, 1974–1976
- 43 Sirene nr. 4 1980
- 44 Til og med en del av lederne ble skrevet av kvinner utenfor redaksjonen, ifølge Kleiva (1978: 57)
- 45 Arbark, (SA), stormøte (utvidet redaksjon), 8. september 1976
- 46 Intervju med IdaLou Larsen 7. oktober 2013
- 47 Arbark, (SA), referat fra redaksjonsmøte, 11. september 1974
- 48 Sissel Biong 30. januar 2014
- 49 Epost-kommunikasjon med Kari Rolfsen 15 og 16. juni 2014.
- 50 Intervju med Inger Anne Olsen 16. oktober 2013
- 51 Intervju med Gerd Korbøl, u.d., 2014
- 52 Wangsvig 1980: 37
- 53 Wangsvig 1980: 48
- 54 IdaLou Larsen 7. oktober 2013
- 55 Lindtner 2015, 150 ff.
- 56 Hjeltne 2010: 346–50
- 57 Ibid., Fonn 2015: 127
- 58 Sirene nr. 2 1983
- 59 Arbark, (SA), brev fra Else Bugge Fougner, 29. juni 1976
- 60 Arbark, (SA), brev fra redaksjonen til styret, 18. august 1976
- 61 Arbark, (SA), brev fra redaksjonen til styret, 18. august 1976
- 62 Sirene nr. 1 1977
- 63 Lindholm 215: 121, 210
- 64 Lindholm 2015: 166 ff., 205, 210
- 65 Haukaa 1982: 11
- 66 Se f.eks. Sirene nr. 3 1973, 2 1974 og 1 1977
- 67 Noen av redaksjonsmedlemmene befant seg nok på venstresiden, men den store kretsen rundt Sirene var sammensatt, både politisk og næringsmessig. For eksempel satt Else Bugge Fougner lenge i styret, og hun var gjennom årene både lokalpolitiker og justisminister for Høyre.
- 68 De forskjellige utspringene av 70-tallsfeminismen er på ulike måter beskrevet nærmere hos blant andre Haukaa 1982, Danielsen 2013 og Lindtner 2015.
- 69 Bl.a. Lindtner 2015, og **Kvinnefronten**
- 70 Sirene nr. 4 1975
- 71 Arbark (SA), referat fra redaksjonsseminar på Klækken 3.–5. oktober 1975, fulgt opp i AU-møte 28. oktober 1975
- 72 Sirene nr. 11–12 1977
- 73 Arbark, (SA), protokoll fra styremøte, 16. januar 1977
- 74 Arbark, (SA), protokoll fra styremøte, 16. januar 1977
- 75 Arbark, (SA), protokoll fra styremøte, 7. februar 1979
- 76 Arbark, (SA), protokoll fra styremøte, 12. juni 1979
- 77 Disse tallene er delvis hentet fra ssb.no, og delvis fra Steen Jensen 2000.
- 78 Benum 1998: 38
- 79 Sirene nr. 11–12 1977

- 80 Sirene nr. 7–8 1977
- 81 Sirene nr. 5 1979
- 82 de Vibe og Krogstad 1993: 76–77
- 83 Oulette 1999
- 84 Undersøkelsene er gjengitt i Fonn 2020
- 85 Winship 1987, sitert fra Gauntlett 2008
- 86 de Vibe og Krogstad 1993
- 87 Sirene nr. 4 1977
- 88 Sirene nr. 4 1977
- 89 Lindholm 2015: 159
- 90 Sirene nr. 6 1981
- 91 Kleiva 1978: 55–56
- 92 F.eks. Sirene nr. 3 1978, 1 og 5 1980 og 4 1981
- 93 Se f.eks. artikkelen «Kom ikkje til oss med dykkar imperialistiske sensasjonslystne kampanjar», i Sirene nr. 5 1980, hvor senegalesiske Marie-Angelique Savané kritiserte den vestlige kvinnebevegelsen for å fokusere for mye på omskjæring sammenlignet med annen undertrykkelse av afrikanske kvinner.
- 94 Det fantes til og med en egen mannsbevegelse.
- 95 Sirene nr. 6 1978
- 96 Sirene nr. 8–9 1978
- 97 Sirene nr. 3 1981
- 98 Sirene nr. 8, 1976, nr. 7–8 1977
- 99 Sirene nr. 7–8 1977
- 100 Sirene nr. 7–8 1977
- 101 Inger Anne Olsen 16. oktober 2013
- 102 Sirene nr. 11–12 1977
- 103 Sirene nr. 11–12 1977
- 104 Inger Anne Olsen 16. oktober 2013
- 105 Sirene nr. 2 1983
- 106 Sirene nr. 11–12 1977
- 107 Arbark, (SA), protokoll styremøte, 11. februar 1981
- 108 Arbark, (SA), protokoll styremøte, 3. september 1981
- 109 Arbark, (SA), protokoll styremøte, 20. januar 1982
- 110 Arbark, (SA), protokoll styremøte, 12. mai 1982
- 111 Arbark, (SA), protokoll fra styremøte, 3. september 1981
- 112 Arbark, (SA), protokoll fra styremøte, 20. januar 1982
- 113 Sirene nr. 3 1982
- 114 Arbark, (SA), protokoll styremøte, 12. mai 1982
- 115 Sirene nr. 7 1982
- 116 Sirene nr. 1 og 2 1983
- 117 Sirene nr. 7 1982
- 118 Sirene nr. 8 1982
- 119 Wangsvig 1980: 42
- 120 Wangsvig 1980: 31
- 121 Dagbladet, lørdag 26. august 1978
- 122 Dagbladet, lørdag 19. januar 1980
- 123 Wangsvig 1980: 31
- 124 Forfatteren mente riktignok at svaret var 'nei', men at kvinnelitteraturen vant stadig mer terreng.
- 125 Fonn, u.å. Det var også den typen bøker Sirene annonserte for
- 126 Friday 1983, Bokspeilet, januar 1983. IdaLou Larsen viser selv til denne boken i en av sine kommentarer.
- 127 Arbark, (SA), brev fra Norsk Kvinnesaksforenings leder Sigrun Hoel, 14. mars 1983
- 128 Dagbladet, 19. april 1983
- 129 Dagbladet, 28. april 1983
- 130 Dagbladet, 16. april 1983

- 131 Dagbladet, 19. april 1983
- 132 Dagbladet, 20. april 1983
- 133 Dag og Tid, nr. 16 1983
- 134 Dagbladet, 21. april 1983
- 135 Aftenposten, 31. august 1983
- 136 Arbark, (SA), protokoll fra styremøte, 9. februar 1982, 1. juni 1983
- 137 Aftenposten, 31. august 1983
- 138 Arbark, (SA), protokoll fra styremøte, 24. august 1983
- 139 Sirene nr. 5 1983
- 140 VG 31. august 1983
- 141 Aftenposten, 31. august 1983
- 142 Aftenposten, 31. august 1983
- 143 Aftenposten, 31. august 1983
- 144 Dagbladet, 1. september 1983
- 145 Også det amerikanske Ms. måtte gi opp etter hvert, det gikk inn i 1989.

Litteratur:

- Benum, E. (1998). *Overflod og fremtidsfrykt. 1970 –*. Aschehougs Norgeshistorie, bind 12, Aschehoug
- Danielsen, H. (et al., red.) (2013). *Norsk likestillingshistorie*. Fagbokforlaget
- de Vibe, A. og Krogstad, A. (red.,1993). *Offentlighet og kjønnsteori*. Rapport nr. 4. Institutt for samfunnsforskning.
- Farrell, A.E. (1998). *Yours in sisterhood. Ms. Magazine and the promise of popular feminism*. University of North Carolina Press.
- Fonn, B.K. (2020). Body, Mind and Soul: The Changing face of Health Issues in the Media. I Hornmoen, H., Fonn, B.K., Hyde-Clarke, N. og Hågvær, Y.B. (red.) *Media Health*. Scandinavian University Press.
DOI: 10.18261/9788215040844-2020
- Fonn, B.K. (2015). *50 år med journalistutdanning. En historie om akademiseringen av et yrkesfag*. Cappelen Damm Akademisk.
- Fonn, B.K. (u.å.). *Kvinnelitteratur i bokklubbene*. Upublisert notat.
- Gauntlett, D. (2008). *Media, Gender and Identity: An introduction*. Routledge
- Haukkaa, R. (1982). *Bak slagordene. Den nye kvinnebevegelsen i Norge*. Oslo: Pax.
- Hemli, L. og Skattum, A.M. (1979). *Register til Sirene 1973–1978. Hovedoppgave*, Statens bibliotekskole.
- Hjeltnes, G. (red.) (2010). «Kvinnernes langsomme inntog». I *Imperiet vakler 1945–2010. Norsk presses historie*, bind 3.
- Kleiva, T. (1978). *Sirene, eit feministisk alternativ til vekeblada?* Hovedoppgave i nordisk, Universitetet i Oslo.
- Lindholm, M. (2015). *Journalistikkens autoritet*. Doktoravhandling, Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Lindtner, S. (2015). «Som en frisk vind gjennom stuen.» *Kvinnebladet Sirene (1973–1983) og det utvidede politikkbegrepet*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- Oulette, L. (1999). Inventing the Cosmo Girl: class identity and girl-style American dreams. *Media, Culture and Society* nr. 21, doi: <https://doi.org/10.1177/016344399021003004>
- Pollestad, E. (1977). *Sirene og kvinnefrigjøring. En undersøkelse over hvem som leser Sirene og lesernes holdning til bladet*. Hovedoppgave, Norsk journalistiske.
- Steen Jensen, R. (2000). *Kvinner og jobb etter småbarnsfasen*. Institutt for samfunnsforskning.

- Strømholm, G. (2023). *bladet Sirene. Norges første feministblad for vanlige kvinner og menn (1973–1983)*. Giutbok AS.
- Strømholm, G. (2015). Presseminne: 40 år siden feministbladet *Sirene* vakte rabalder i hele Norden med 35 000 i opplag. *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 2.
- Wangsvig, T. (1980). *Sirene – være eller ikke være*. Diplomoppgave i markedsføring, BI.
- Wassmo, H. (2013). *Disse øyeblikk*. Gyldendal.
- Winship, J. (1987). *Inside Women's Magazines*. Pandora

Agder Tidend hadde kontor i huset til «Agder kjøpelag», i området der Rutebilstasjonen i Kristiansand ligg i dag. Foto: Vest-Agder-museet Kristiansand.

The First Ruling: Anders Lange and Agder Tidend (1932)

Abstract: *In 1932, Agder Tidend (a newspaper published by the Agrarian Party) and Anders Lange from the right-wing organization Fedrelandslaget were the first to be criticized by the Norsk Presseforbund (Norwegian Press Association) for an ethical violation. The Press Association's conclusion was that two letters by Lange, printed in Agder Tidend, contained content deemed to be harassment (sjikane) of two editors-in-chief of newspapers in Kristiansand, thus harming the press's reputation. This case has not been included in existing works on the history of Norwegian newspapers, the local history of Kristiansand, or the biographies of Lange (who later became known for establishing the party now called Fremskrittspartiet). Personal and political networks seemed more influential than ethical principles in this case. The outcome likely resulted in the opposite of what the complainants had expected: three of the four involved editors resigned in 1932 and were replaced by editors more sympathetic to Fedrelandslaget. The case also demonstrates that the Press Association in 1932 had less-than-perfect criteria for ethics violations and inadequate regulations for handling such cases.*

Keywords: *media ethics, newspaper history, newspaper competition*

FAGFELLEVDERT

Den første felling: Anders Lange og Agder Tidend (1932)

Samandrag: I 1932 vart avisa Agder Tidend (Bondepartiet) og lesarbrevskribent Anders Lange (Fedrelandslaget) dei første som vart felte i Norsk Presseforbunds faglege utval. Presseforbundet kom til at to lesarbrev frå Lange i Agder Tidend hadde sjikanerande innhald retta mot to avisredaktørar i Kristiansand, og var til skade for pressas «anseelse». Saka har tidlegare ikkje vore kjend i norsk avishistorie, i Kristiansands lokalhistorie eller i Anders Langes biografier. Lange var seinare kjend som grunnleggaren av partiet som i dag heiter Framstegspartiet (Fremskrittspartiet). Personlege og politiske nettverk var truleg vel så viktige som etiske prinsipp i saka. Resultatet av prosessen vart sannsynlegvis det motsette av det klagarane såg føre seg. Tre av dei fire involverte redaktørane slutta i 1932 – og i staden kom redaktørar som var meir sympatisk innstilte til Fedrelandslaget. Saka viser også at Norsk Presseforbund i 1932 hadde store manglar når det gjeld både regelverk og saksbehandling av etiske saker.

Emneord: medieetikk, avishistorie, aviskonkurranse

Johann Roppen
Professor
Høgskulen i Volda
johann.roppen@hivolda.no

Innleiing

I det formaliserte og institusjonaliserte arbeidet med presseetikk i Noreg er 1928 eit viktig år. Då sette Norsk Presseforbund ned eit eige konsultativt utval, «Det faglege utval», som skulle «avgi uttalelser i kutymespørsmål». Eller som Presseforbundets eigen historieskrivar Olaf Solumsmoen sa det i 1966: Utvalet skulle «(...) behandle innbyrdes stridsspørsmål mellom aviser og pressefolk.»¹ Utvalet fekk etter kvart namnet «Det faglege utval».² Før dette faglege utvalet vart sett ned, så vart liknande stridsspørsmål behandla direkte av styret i Presseforbundet.³ Namnet «Pressens faglige utvalg» vart innført med verknad frå mars 1972.⁴

I Norden hadde Sverige vore først ute med å opprette eit fagleg sjølv dømmemeorgan då «Pressens opinionsnämnd» vart oppretta av presseorganisasjonane i 1916. I Sverige hadde det kome ein etikkplakat i 1923, og den blei revidert i 1933.⁵ I 1935 vart den svenske plakaten presentert og diskutert på det 6. nordiske pressemøtet i København, der det hadde vore ein «lengre debatt om humanisering av journalistikken». Året etter vart altså ein norsk Ver varsam-plakat formulert og vedteken av Norsk Presseforbund.⁶

Kvifor vart det oppretta slike faglege sjølv dømmemeordningar i Norden og mange andre land på denne tida? Det kan vurderast som eit ledd i profesjonaliseringa av journalistikken, men det kan også vurderast som ein forkjopsstrategi for å unngå statleg regulering av media.⁷ Men det finst lite kjeldemateriale som kan fortelje korleis presseaktørane i 1920-åra tenkte om slike spørsmål, og det offentlege perspek-

tivet var kanskje ikkje så viktig, sidan fagutvalet skulle handtere interne spørsmål i pressa og heller ikkje offentleggjorde resultatet av saksbehandlinga før langt seinare. Kanskje vart ikkje sakene debatterte i særleg grad internt i pressa heller.⁸

Sjølv om fagutvalet mangla både retningslinjer for arbeidet og eit etisk regelverk i form av ein plakat eller liknande, hadde det altså starta arbeidet sitt og behandla dei første sakene i 1930.⁹

Lars Arve Røssland har i si doktoravhandling *Presseskikkens samtale. Samtaleposisjonar for Norsk Presseforbund sitt faglege utval 1930–1972* systematisert og lista opp sakene som kom opp for det faglege utvalet i åra 1930–1972.¹⁰ Etter Røsslands opplisting kjem den første fellande fråsegna i 1935, og det var avisa *Tidens Krav* i Kristiansund som vart felt etter klage frå konkurrenten *Møre Dagblad*.¹¹

Men i ein fotnote i avhandlinga refererer Røssland til ei anna mogleg sak som han ikkje fann sakspapir på i arkivet til Presseforbundet:

«[Fagbladet] Journalisten fortel om ei [sak] mellom styret i Kristiansands Presselag og Anders Lange, *Agder Tidend* frå 1931, der avisa har fått refs.»¹²

Den korte artikkelen Røssland nemner, stod på trykk i fagbladet *Journalisten* i februar-utgåva i 1932 (side 15) og har tittelen «En klage fra Kristiansand». Av artikkelen i *Journalisten* går det fram at klagen hadde vorte sendt inn av styret i Kristiansands Presselag. Klagen gjaldt to lesarbrev som hadde stått på trykk i avisa *Agder Tidend* sommaren 1931. Styret i Kristiansands Presselag meinte dei to artiklane inneheldt «personlig chikane» mot to avisredaktørar i Kristiansand, og styret ønskte at Presseforbundet skulle be redaktøren av *Agder Tidend* om «ikke å innta den slags usømmelige og for pressens anseelse nedbrytende artikler om pressefolk.»

Redaktør for avisa *Agder Tidend* var Hans Aarnes. Dei to sjikanerte redaktørane var C.I. Rieber-Mohn i *Christianssands Tidende* og Olav Scheflo i *Sørlandet*. Klagaren var redaktør Anton Beinset i *Fædrelandsvennen*. Alle dei fire avisene og redaktørane i Kristiansand var altså involverte i saka.

Hovudstyret i Norsk Presseforbund bad Det faglege utval om å vurdere klagen. Vurderinga til Det faglege utval var at dei to artiklane var sjikanerande, og basert på klagen og vurderinga i det faglege utvalet konkluderte hovudstyret med at artiklane var «egnet til å skade pressens anseelse».

Det viser seg i ettertid at saka som artikkelen i *Journalisten* handla om, faktisk er å finne i Riksarkivet, men ho har vorte arkivert i ei anna mappa enn dei andre sakene til det faglege utvalet. Mappa har tittelen «0016 - Tvistespørsmål Agder Tidend Anders Lange» og har arkivkode: RA/PA-0835/1/E/L0066/0016 (1931-).¹³

I denne artikkelen skal vi gå nærare inn på denne saka som i 1932 førte til at *Agder Tidend* og lesar-brevskrivar Anders Lange vart dei første som blei felte av Det faglege utval. Dette er tre år tidlegare enn fellinga av *Tidens Krav* i 1935.

Saka som gjaldt redaktør-sjikanane frå 1932, heng direkte saman med ei anna sak som både Røssland og Solumsmoen reknar som den aller første «eigentlege» saka som vart behandla av Det faglege utval. Røssland har nummerert saka som sak nr. 1/1932, og ho har den spennande tittelen: «Klage på [avisa] *Sørlandet* si skildring av 'svindelpredikant og ssvovelpredikant N.A.'» Klagen kom frå Hans Aarnes i avisa *Agder Tidend*, og resultatet av handlinga var at klagen vart avvist av Det faglege utval.¹⁴ Solumsmoen har også omtala saka om svindel- og ssvovelpredikanten og skriv:

I 1932 røk det opp til en heftig feide mellom bladet *Sørlandet*, Kristiansand, redaktør Olav Scheflo, og *Agder Tidend*, redaktør Hans Aarnes.¹⁵

Solumsmoen omtalar klagen som einskildståande hending, og refererer detaljert frå dokumenta i saka. Solumsmoen refererer vidare frå saksbehandlinga og siterer blant anna frå klagen til Hans Aarnes:

(...) eg gjeng ut frå at han [svovelpredikanten] er eit like verdifullt medlem av samfunnet som ein kommunistredaktør. Men dersom ein anonym innsendar skreiv slik um kommunistredaktøren som kommunistredaktøren no let den anonyme [innsendaren i *Sørlandet*] skrive um N. Abrahamsen, kva ville fagutvalet gjera då?¹⁶

Saka om svindel- og svovelpredikanten kjem i eit heilt anna lys når vi ser henne i samanheng med redaktør-sjikane-saka. Ikkje minst forstår vi meir av det tidlegare arbeidet i Det faglege utval når vi ser dei to sakene i samband med kvarandre. I dette perspektivet vert svindel- og svovelpredikant-saka meir å rekne som ein ettertanke enn ein enkeltståande «heftig feide».

Redaktør-sjikane-saka har ikkje tidlegare vore kjend eller omtala i avisene det gjaldt, eller i historiske verk om aviser eller pressefolk i Agder. Saka vil også bli sett i samanheng med aktørane i og omkring avisene i Kristiansand. Ikkje minst er Anders Langes rolle i aviser og politisk debatt på Sørlandet i dei aktuelle åra viktig.

I medieforskinga og i faghistoria har det vore retta lite merksemd mot den tidlege fasen av arbeidet med presseetikk og god presseskikk i Noreg, blant anna på grunn av mangel på kjelder. Når det så dukkar opp kjeldemateriale i ei til no ukjend sak, så kan det gi eit bidrag til presseetikken historie og utvikling i Noreg, men også til journalistikk- og medieutviklinga meir generelt.

Saka i seg sjølv er eit interessant døme på korleis Norsk Presseforbund vurderte og arbeidde med presseetikk i ein tidleg fase i historia om det presseetiske sjølvdomme-systemet. Dette var før utvalet eller Presseforbundet hadde fått retningslinjer eller reglar for saksbehandling.¹⁷

Røssland meiner det først er i 1938 at det faglege utvalet eigentleg blir formalisert som eit sjølvsten-dig utval, blant anna ved at hovudstyret i Norsk Presseforbund seier at funksjonstida skal vere tre år.¹⁸

I ein gjennomgang av dei første arbeidsåra til fagutvalet syner Røssland at den etiske debatten i all hovudsak handla om kriminaljournalistikken i pressa, og både prestar og advokatar kom med kritikk av avisene. Då den første Ver varsam-plakaten kom i 1936, handla den då også i hovudsak om kriminaljournalistikk.¹⁹

Det var få saker å bygge både plakat og prosedyrar på, så kanskje har redaktør-sjikane-saka hatt betydning. Men vi har ikkje kjelder som seier noko sikkert om det.

Det er mange spørsmål å stille i redaktør-sjikane-saka. Kva var forhistoria til saka? Kva gjekk klagen ut på? Korleis vart klagen behandla? Fekk klagen og fellinga i ettertid følgjer for presseetikken og for dei involverte aktørane? Desse spørsmåla skal vi gi svar på gjennom ein historisk og i hovudsak kronologisk presentasjon av saka.

Kjelder til redaktør-sjikane-saka

Som det går fram av innleiinga, er Olaf Solumsmoen's bok *Vær varsom redaktør : Norsk Presseforbunds faglige utvalg gjennom 50 år* ei viktig kjelde om Norsk Presseforbund og Det faglege utval i dei første åra. Solumsmoen (1896–1972) var i høgste grad ein representant for partipressetradisjonen med beina solid planta både i arbeidarprensa og i Arbeidarpartiet.²⁰ Thune reknar han som den aller første statleg tilsette pressetalsmannen, og denne jobben hadde han i åra 1948–1965.²¹ Etter regjeringsskiftet i 1965 vart Solumsmoen tilsett som den første faste sekretæren for Pressas faglege utval, og han tok då også på seg arbeidet med historieboka til Presseforbundet og Det faglege utval.

Forordet i boka om Norsk Presseforbund er ført i pennen av Vegard Sletten, dåverande formann i

Anders Lange fotografert ca. 1930. Ukjent fotograf. Publisert i Kvanmo (1993).

Norsk Presseforbund og mangeårig leiar i Norsk Journalistlag (1946–1949 og 1956–1962).²² Av forordet går det fram at det er Presseforbundet som har gitt Solumsmoen i oppdrag å skrive boka, og formålet er at boka «kunne bli til rettleiing både for pressefolk og andre om kva som er god presseskikk». ²³

I arbeidet med boka gav Solumsmoen også ei vurdering av kjeldene i ein plan for arbeidet med boka: «Særlig for tidsrommet 1920 til 1935 er kildematerialet meget mangelfullt og må suppleres ved gjennomgåing av Norsk Presseforbunds protokoller fra denne tid.»²⁴

Røssland skriv at då Olaf Solumsmoen kom inn som sekretær for Norsk Presseforbund og Det faglege utval i 1965, så rydda han i arkivet, men samtidig vart det gjort endringar som framstår som inkonsekvante, så Røssland er usikker på kva kriterium Solumsmoen har nytta i arbeidet sitt.²⁵

Eit varsku av eit anna slag er at Solumsmoen også var tett involvert i det ein kan kalle eit slags tryggleiks-nettverk med pressefolk frå både Høgre og Arbeidarpartiet.²⁶ I kva grad slike nettverk eller bindingar har hatt betydning for historieskrivinga når det gjeld redaktør-sjikane-saka, er vanskeleg å vurdere i dag.

Røssland har i avhandlinga si gjort greie for korleis arkivet som gjeld Pressas faglege utval, har vorte bygd opp og utvikla av Norsk Presseforbund. Denne delen av Presseforbundets arkiv vart overlevert til Riksarkivet i 1995. Seinare har også andre delar vorte overlevert til Riksarkivet. Då Riksarkivet overtok arkivet i 1995, vart det også gjort ein stor ryddejobb.²⁷ Sakene som er arkiverte under «Pressens faglige utvalg», har i dag arkivkode «RA/PA-0938 Pressens Faglige Utvalg».

Kva kan ha skjedd med mappa om redaktør-sjikane-saka? Det er mest sannsynleg at saka fekk sin plass i arkivet før Riksarkivet tok over arkivet. Olaf Solumsmoen ser ikkje ut til å vere klar over saka. Han omtalar i alle fall ikkje saka i si 50-års historie om Pressas faglege utval, eller rettare sagt: åra 1929–1966.²⁸ Solumsmoen var pressemann og hadde ikkje bakgrunn som historikar eller arkivar, og arkivet til Presseforbundet ser ikkje ut til å ha vore godt ordna. Det mest trulege er at saksmappa rett og slett er blitt oversett. Og hendingar frå 1932 var neppe friskt i minnet hos aktørane i 1966.

Det er også mogleg at ei eventuell feilarkivering kunne ha skjedd då Riksarkivet rydda i materialet, men det verkar mindre sannsynleg at profesjonelle arkivarar har gjort ein slik eventuell feil.

Vurderingane i Pressas faglege utval var på denne tida innstillande for hovudstyret i Norsk Presseforbund, som tok endeleg avgjerd. Solumsmoen foreslo at protokollane til Presseforbundet også burde sjåast i samanheng med arkivet etter det faglege utvalet. I Riksarkivet finst det ei utklippsbok med tittelen «Norsk Presseforbunds styremøteprotokoll 1926–1939 (nr. 3)». Dette er ikkje ein tradisjonell styreprotokoll. Her er det nemleg mange utklipp frå tidsskrifta *Dagspressen* og *Journalisten* som omhandlar hovudstyremøta og landsmøta i Norsk Presseforbund, og dessutan ymse andre klipp og hefte som til dømes menyen på festmiddagen på landsmøta. Det kan sjå ut til at denne protokollen kanskje er rekonstruert ved hjelp av medieklipp. Vi ser også at det innimellom er supplerande informasjon, men det manglar utførleg referat frå styremøtet 13. januar 1931, der redaktør-sjikane-saka vart drøfta.

Redaktør-sjikane-saka bør reknast som ei PFU-sak fordi ho ser ut til å ha gjennomgått same prosedyren som andre samtidige og seinare PFU-saker: Den innklaga får høve til å respondere på klagen, saka blei

send på sirkulasjon til dei tre medlemmene av det faglege utvalet, som så gav si vurdering av saka, før saka blei endeleg avgjort av hovudstyret i Presseforbundet. Og vurderinga til hovudstyret vart deretter publisert i *Journalisten*. Det først var i 1936 at det faglege utvalet sine vurderingar berre skulle «forelegges hovudstyret til referat og ikke til godkjenning eller forkasting».²⁹

Med vår tids briller er det uventa at ei slik sak – den første felling – vart så kort omtala og ikkje følgd opp av *Journalisten*. Men fagbladet *Journalisten* dreiv knappast sjølvstendig journalistikk på denne tida og var helst eit meldingsblad.

Avgjerder i PFU og organa i Presseforbundet var blant meldingane *Journalisten* formidla, og interessant nok vart ikkje ein omtale i *Journalisten* rekna som allmenn publisering, men som ei intern melding i pressa. Det var først i 1949 at det vart opna for at avgjerder i PFU kunne offentleggjerast på anna vis enn i *Journalisten*.

Då Solumsmoen i 1966 kom med si 50-årshistorie for Pressas faglege utval, var det første gongen det breie publikum fekk tilgang til spørsmåla som fagutvalet hadde arbeidd med i dei første tiåra av Det faglege utval, og svindel- og svoel-predikant-saka frå 1932 vart då også omtala av somme aviser då boka til Solumsmoen kom ut i 1966.

Det er kanskje lojalitet overfor pressas interne regelverk som er den enkle forklaringa på kvifor dei aktuelle avisene på Sørlandet aldri omtala redaktør-sjikane-saka i spaltene sine.

Saka er heller ikkje nemnd i historiske verk om aviser og journalistar på Sørlandet.³⁰ Heller ikkje i biografiske omtalar av hovudpersonane i saka er det omtale av saka.

I samtida kan det sjå ut til at den einaste som omtala den pågåande saka, var Anders Lange sjølv. I ein artikkel i *Agder Tidend* 14. september 1931 (side 6) skreiv han at *Fædrelandsvennen* hadde pussa Norsk Presseforbund på han, men det var ikkje hovudsaka i artikkelen. Artikkelen til Lange handla om at *Fædrelandsvennen* ikkje ville ta inn innlegget hans.

Kjelder om Anders Lange og Fedrelandslaget

For å sette redaktør-sjikane-saka i ein større samanheng må vi også sjå på dei andre involverte aktørane og dei politiske og økonomiske samanhengane dei går inn i.

Anders Lange er den viktigaste einskildpersonen i dette bildet. Det er skrive fleire bøker om Anders Lange, men då er det først og fremst rikspolitikaren Anders Lange som har vore i sentrum i fleire bøker.³¹ Lange har også hatt ein naturleg plass i bøker om Framstegspartiet.³² Så personen Anders Lange har vist igjen og vekt interesse i den norske offentlege samtalen i snart 100 år.³³

Hans politiske «ungdom» på Sørlandet har i mindre grad vore i fokus i desse bøkene, og til dels har Anders Langes eiga framstilling av desse åra vorte lagt til grunn.³⁴ Men det kan sjå ut til at den eldre Lange er ikkje alltid ei påliteleg kjelde til den unge Lange.

Fedrelandslaget er heller ikkje eit mykje utforska fenomen i norsk politisk historie,³⁵ sjølv om laget i åra 1925–1935 kanskje hadde høgre medlemstal enn alle andre politiske organisasjonar i Noreg. Det viktigaste verket er nok Andreas Norlands bok *Hårde tider. Fedrelandslaget i norsk politikk*.³⁶

Kjelder til avisene og redaktørane

Det finst noko litteratur om avisene i Kristiansand, og mest om *Fædrelandsvennen*,³⁷ som stod att som vinnar i avis konkurranse i byen. I *Fædrelandsvennens* jubileumsavis på 101 sider i 1950 er korkje Anders Lange, Fedrelandslaget, *Agder Tidend*, Hans Aarnes eller Rieber-Mohn omtala i det heile. Og heller ikkje i 100- og 125-årsutgåva i år 2000 finn vi desse aktørane nemnde i særleg grad.³⁸

Det er ikkje skrive eigne verk om *Agder Tidend*, *Christianssands Tidende* eller avisa *Sørlandet*. I Norsk

presses historie er det korte ein-sides omtalar av dei tre avisene.³⁹

Denne mangelen på kjelder om avisene står i sterk kontrast til bruken av avisene som kjelder. Til dømes er det hundre- eller tusenvis av bøker og artiklar som har brukt dei fire avisene som kjelder i større eller mindre grad, men vi har altså mindre kunnskap om korleis avisene har arbeidd, og korleis innhaldet i avisene har vorte til.⁴⁰

Sentrale kjelder som styreprotokollane til *Christianssands Tidende* og *Agder Tidend* for dei aktuelle åra er tapte. Arkivet etter avisa *Sørlandet* er i Statsarkivet i Kristiansand, men denne kjelda er ikkje oppsøkt i samband med arbeidet med denne artikkelen.⁴¹

Når det gjeld dei fire einskildredaktørane, så har tidlegare redaktør av *Fædrelandsvennen* Egil Remi Jensen redigert ei bok om aviser og pressefolk på Sørlandet, og der alle fire er omtala.⁴² Derimot er ikkje Anders Lange eller Fedrelandslaget omtala i Jensens bok. Så var då heller ikkje Lange blant dei tilsette i *Agder Tidend*, men han var ein aktiv skribent og ei kjelde til aktuelt stoff.⁴³

I det politiske Noreg var den mest kjende av dei fire avisredaktørane utan tvil Olav Scheflo. Han hadde markert seg nasjonalt som pressemann og svært sentral politisk i Arbeidarpartiet og Norges kommunistiske parti før han i 1930 vart redaktør av *Sørlandet* på slutten av livet. Sonen Inge Scheflo har redigert ei bok om faren.⁴⁴

Anton Beinset er i ettertida langt meir kjend som mangeårig journalist og redaktør i *Dagbladet* enn for dei fire åra sine som redaktør i *Fædrelandsvennen*. Det meste vi finn av biografiske arbeid om Beinset, er lokalhistorisk orienterte skrifter frå Romsdal.⁴⁵

Hans Aarnes har heller ikkje fått ein eigen biografi, men fleire har omtala han i samband med arbeidet hans for nynorsk i aviser og journalistopplæring⁴⁶ og som forlagsredaktør og arbeidet med det nynorske leksikonet Allkunne.⁴⁷

Det har ikkje lukkast å finne kjelder som omtalar Rieber-Mohn utanom einskilte avisartiklar.

Eg har prøvd å avgrense det historiske fokuset i denne artikkelen til åra 1930–1932. Tre år er ikkje lenge i eit menneskeliv. Det er difor ikkje overraskande at det ikkje er mange kjelder om dei sentrale aktørane omkring akkurat denne tida. Men dei kjeldene som finst, og ikkje minst avisene dei redigerte, gir til saman eit tilfredsstillande kjeldetilfang.

Avisene i Kristiansand i 1930: eit fireblad-system

I 1930 var Kristiansand den sjetteste største byen i Noreg, med i 18 781 innbyggjarar. I Vest-Agder var folketallet 81 233. I 1920- og 1930-åra kom det ut fire dagsaviser med ulik politisk innretning i Kristiansand. Fakta om dei fire avisene er presenterte i tabellen nedanfor.

Fire tilbydarar tilbyr av nesten same avisproduktet i den same geografiske marknaden betydde også at konkurransen var hard, og den viktigaste skilnaden mellom dei fire avisene var den politiske linja til avisene.

I kapittelet «Et kupert politisk terreng» i boka *De satte det på trykk* fortel Oddvar Munksgaard⁴⁸ om harde tak i det politiske landskapet i Kristiansand og på Sørlandet, og at avisene og dei tilsette var aktive i det politiske arbeidet, kanskje særleg i avisa *Sørlandet*.

Korleis var samarbeidet mellom dei borgarlege partia i Kristiansand? Byen fekk ordførar frå Arbeidarpartiet i 1929, og ordførar Johan Øydegard arbeidde som faktor (leiar i trykkeriet) i avisa *Sørlandet*. Byhistorikar Joh. N. Tønnessen fortel om korleis Arbeidarpartiet fekk ordføraren i Kristiansand:

«Stemningen mellom de tre borgerlige partier [Høgre, Avholdspartiet og Venstre] var så kjølig at de ikke kunne enes om ordførerkandidat, og da hvert av bystyrets fire partier stemte på sin mann, ble resultatet at Johan Øydegard av Arbeiderpartiet ble valgt, da dette var det største.»⁴⁹

Det var altså ikkje nødvendigvis eit godt samarbeid mellom dei politiske partia, og avisene var ein viktig del av den politiske kampen.

I Vest-Agder hadde partiet Venstre over 20 prosent større oppslutnad enn landsgjennomsnittet. Arbeidarpartiet hadde tilsvarende mykje mindre oppslutnad, med meir enn 15 prosent lågare oppslutnad enn landsgjennomsnittet. For Høgre og Bondepartiet var det mindre skilnader i oppslutnad mellom Vest-Agder og landet elles.

For venstreavisa *Fædrelandsvennen* var det naturlegvis ein fordel at Venstre var det største partiet på Sørlandet. Både sidetal og tal tilsette i redaksjonen kan tyde på at *Fædrelandsvennen* hadde betre økonomi enn konkurrentane. Dette blir også nærast konstatert som eit faktum hos Jensen.⁵⁰ Betre økonomi gav *Fædrelandsvennen* høve til å tilsette fleire journalistar eller å kjøpe inn meir redaksjonelt stoff. For nøytrale lesarar ville det vere eit betre produkt – og i alle fall på laurdagar. Dette vert då også formidla i *Fædrelandsvennens* eiga historie, der det står at avisa fekk ein dominerande posisjon i annonsemarknaden i Kristiansand alt i mellomkrigstida, og dette vart berre forsterka i etterkrigstida.⁵¹

Tabell 1: Fakta om avisene på Sørlandet i 1931: *Fædrelandsvennen*, *Christianssands Tidende*, *Sørlandet* og *Agder Tidend*.

	<i>Fædrelandsvennen</i>	<i>Christianssands Tidende</i>	<i>Sørlandet</i>	<i>Agder Tidend</i>
Etablert	1875 ⁵²	1883	1906	1919
År avisa vart lagt ned		1975	1990	1985
Sosiale målgrupper og orientering	Venstre	«Sørlandets største liberal-konservative dagblad»	«Organ for Det norske Arbeiderparti» ⁵³	«Blad for bøndene, maal-folket, fraahaldsfolket og fiskarane paa Sørlandet» ⁵⁴
Politisk	Venstre	Høgre	Arbeidarpartiet	Bondepartiet
Oppslutnad for partiet, byar i Vest-Agder *)	40 %	29 %	30 %	**)
Oppslutnad for partiet, landdistrikt i Vest-Agder *)	37 %	18 %	17 %	28 %
Språkleg	Bokmål (og nynorsk)	Konservativt bokmål	Bokmål	Nynorsk (og bokmål)
Utgjevar	Johanesen & Tangen	Christianssands Aktieboktrykkeri ved S. Hartmann	Kristiansands Arbeiderparti	L/L <i>Agder Tidend</i>
Trykkeri	Johanesen & Tangen	Christianssands Aktieboktrykkeri ved S. Hartmann	Sørlandets Trykkeri	Agder Tidends Prenteverk ved Adolf E. Olesen ⁵⁵
Sidetel (laurdagar)	6–8 (12–16)	6 (8)	6 (8)	6 (6)
Pris på årsabonnement (kr)	16,00	16,00	16,00	16,00
Utgjeving, kl.	14.00	07.00	14.00	14.00
Redaktør 1931 (år starta og slutta)	Anton Beinset (1928–1932)	Christian F. Rieber-Mohn (1924–1932)	Olav Scheflo (1931–1939)	Hans Aarnes (1923–1932)
Tilsette i redaksjonen ***)	5	3	2	3

*) Gjennomsnittleg oppslutnad i stortingsvalet i Vest-Agder (1927, 1930 og 1933) for partia avisene støtta.

**) Bondepartiet stilte ikkje liste i byane.

***) Tal journalistar og redaktørar nemnde i *Pressefolk*.⁵⁶

Redaktør Hans Aarnes. Foto i Kristiansand Presse-
lags julehefte 1931

Christianssands Tidende omtalte seg sjølv som «liberal-konservativ» avis, men var altså høgrevavis og hadde ikkje minst eit konservativt språk. Redaktør Rieber-Mohn var riksmålsmann, og avisa var dermed skarpt profilert i språkpolitikken. Avisa hadde som andre høgrevaviser også støtte frå næringslivet i byen.

Arbeidarpartiets avis *Sørlandet* var einaste arbeidaravisa i Vest-Agder. Trine Jansen skriv at *Sørlandet* var å rekne som fylkesavis frå 1927.⁵⁷ I Aust-Agder var avisa *Tiden*⁵⁸ i Arendal også arbeidarpartiavis, men likevel formidla *Sørlandet* også mykje stoff om hendingar i Aust-Agder.

Agder Tidend profilerte seg som avis for bønder og fiskarar, men også på fråhaldssak og målsak.⁵⁹ Redaktør Aarnes hadde både starta og leia Norsk Bladmannelag, som var ein organisasjon for nynorske bladfolk. Dei to journalistane i avisa hadde begge gått på Bladmanskulen, som Hans Aarnes hadde etablert som ei nynorsk journalistutdanning i Bergen i 1919.⁶⁰

Avisredaktørane – røynde pressefolk

Situasjonen i Kristiansand i 1931 var dermed at det kom ut fire aviser som alle var knytte til politiske parti som eigentleg ikkje var så ulike i oppslutnad. Alle dei fire avisene hadde

røynde redaktørar med fartstid eller karriere innanfor sine respektive politiske pressegrupperingar. Men det skulle også vise seg at tre av dei fire redaktørane slutta som redaktør i 1932 – under ulike omstende.

Kven var dei fire redaktørane? Kva rolle hadde dei i redaktør-sjikanen-saka? Og kvar blei det av dei? Olav Brunvand var sjølv journalist i *Sørlandet* i 1930-åra og skreiv at det var dyktige redaktørar i alle dei fire avisene i Kristiansand på denne tida:

«I de borgerlige avisene i Kristiansand satt noen av de skarpeste pennene i norsk presse på denne tiden, Rieber Mohn i Høyre-avisen, Anton Beinset i Venstre-avisen og Hans Aarnes i Bondeparti-avisen. Det kunne gnistre mellom dem fra tid til annen.»⁶¹

Eit anna samtidig vitne var journalist Sverre Opsal i *Sørlandet*, som i 1974 skreiv at det var «Fire fremragende redaktører» i Kristiansand i 1931.⁶²

Dei fire redaktørane er ikkje i særleg grad omtala i sentrale pressehistoriske verk,⁶³ men alle er omtala i Egil Remi Jensens bok om pressefolk på *Sørlandet*.⁶⁴ Vel var dei fire redaktørar i provinsen, men både byen og redaktørane var opptekne av dei store tinga i tida, og var på ulike måtar aktive både i den nasjonale og til dels internasjonale diskusjonen. Ja, heilt til Moskva.

Hans Aarnes, redaktør i *Agder Tidend* (1923–1932)

Sunnmøringen Hans Aarnes (1886–1960) var målmann og hadde brei erfaring frå avisdrift og språkpolitisk arbeid då han kom til *Agder Tidend* i 1923. Aarnes hadde skifta lojalitet frå Venstre til det nye Bondepartiet då han gjekk frå venstreavisa *Gula Tidend* til *Bondebladet* i Bergen/Voss. Aarnes hadde skipa Norsk

Bladmannelag, som arbeidde for nynorsk i aviser, og Bladmannaskulen – ei nynorsk journalistutdanning.⁶⁵ I arbeidet med journalistutdanninga hadde Aarnes også skrive fleire hefte om journalistikk og avisdrift – også om redaktørens rolle og ansvar.⁶⁶

Aarnes var også ein aktiv deltakar i den faglege debatten om aviser og journalistikk, blant anna gjennom innlegg i *Journalisten* og *Dagspressen*, og i *Agder Tidend*.⁶⁷

Både før og etter Aarnes si tid som redaktør var *Agder Tidend* ein støttespelar for Fedrelandslaget og Anders Lange ved at han fekk stor spalteplass i avisa.

Aarnes vart sparka som redaktør av *Agder Tidend* nokre få månader etter at avisa hadde blitt «felt» av Norsk Presseforbund i redaktør-sjikane-saka.⁶⁸ Det var neppe slik at denne saka førte til avskil, men ho var kanskje ei medverkande årsak.⁶⁹

Chr. I. Rieber-Mohn, redaktør i Christianssands Tidende (1924–1932)

Rieber-Mohn⁷⁰ (1891–1959) hadde heile sin yrkeskarriere innanfor høgrepressa og flytta frå Kristiansand i 1932 til *Hamar Stiftstidende*, der han arbeidde resten av livet.⁷¹

Rieber-Mohn hadde mange verv i norsk presse. Rieber-Mohn sat blant anna i Norsk Presseforbunds hovudstyre (1927–1931). Som medlem av hovudstyret i Norsk Presseforbund var Rieber-Mohn naturlegvis godt orientert om Det faglege utval.

Redaktør Chr. Rieber-Mohn, sen. Foto: I «Den konservative presses forening, 1892-1952», Petersen og Gotaas (1952).

Anton Beinset, redaktør i Fædrelandsvennen (1928–1932)

Anton Beinset (1894–1963) hadde sin yrkeskarriere som journalist innanfor venstrepressa. Beinset kom til *Fædrelandsvennen* frå ei stilling i venstre- og nynorskavisa *Den 17de Mai* i Oslo. Beinset hadde også vore aktiv i Norsk Bladmannelag saman med Hans Aarnes.

Beinset opplevde fire stormfulle år i *Fædrelandsvennen*, der han kom på kant med sørlandske merkesaker som kampen mot alkohol og for kristentru.⁷² Sverre Opsal skriv i eit tilbakeblikk at Beinset «(...) passet i grunnen ikke på Sørlandet».⁷³

I ein jubileumsartikkel for *Fædrelandsvennen* skreiv Anton Beinset beundrande om Scheflo og rekna han som ein ven – sjølv om dei politisk sett var motstandarar.⁷⁴ Jensen fortel om det same.⁷⁵

Frå 1936 og resten av yrkeslivet var han tilsett i *Dagbladet* og vart der ein svært profilert journalist og kommentator.

Olav Scheflo, redaktør i Sørlandet (1931–1939)

Olav Scheflo (1883–1943) vart tidleg engasjert i arbeidarrørsla, der det var få eller ingen grenser mellom politisk engasjement og journalistikk. Han arbeidde som journalist og redaktør i fleire arbeidaraviser rundt om i landet, og i 1920-åra var Scheflo ein markant politisk og leiande parlamentarisk i Arbeidarpartiet. Blant anna leia han i 1920 den norske delegasjonen til Komintern.

I åra 1923–1928 hørde han til kommunistfløya i arbeidarrørsla, men gjekk tilbake til arbeidarpartiet i 1928. Han hadde då ikkje lenger politiske posisjonar eller eit fast arbeid å gå til. I 1931 fekk han redaktørjobben i Kristiansand,⁷⁶ så det var altså ein svært røynd pressemann og politikar som kom til redaktørkrakken i avisa *Sørlandet*.

Scheflo vart verdskjend som vert og støttespelar for Trotskij den tida han var flyktning i Noreg. Og Scheflo heldt fram med å skrive skarpe kommentarar både om lokale og internasjonale spørsmål, med skarp brodd både mot nazistane og Stalin-kommunismen.⁷⁷ Haakon Lie formidlar anekdoten om at avisa *Sørlandet* var den einaste avisa som Kreml abonnerte på – og skriv at på eit møte i kommunistpartiet i Sovjetunionen i 1937 vart Scheflo skjelt ut av Stalin.⁷⁸

Dei fire redaktørane, oppsummert

Alle dei fire redaktørane arbeidde i mange ulike aviser mange stader i landet, men hadde yrkeskarrieren sin innanfor politisk definerte pressegrupper.

Ingen av dei fire redaktørane hadde gått på universitetet, og dei hadde dermed etter si tid vanleg skulegang. Aarnes og Beinset var målfolk og arbeidde i målpressa i starten av karrieren. For Aarnes var målarbeid meininga med livet. Beinset må ha trivest med å skrive bokmål både i *Fædrelandsvennen* og i *Dagbladet* i siste del av livet.

Både Aarnes, Beinset og Scheflo hadde bakgrunn frå små byar eller stader og heller små kår. Dei hadde i periodar i ungdomsåra vore sjømenn eller fiskarar. Men dei hadde i staden slått inn på ein karriere som skrivande menn, dels handla det kanskje om helse eller at dei av andre grunnar ikkje passa til eit liv på sjøen.

Høgreredaktør Rieber-Mohn skil seg ut ved at han hadde bakgrunn frå ein borgarleg familie i ein stor by som Bergen. Og det var ingen unaturleg bakgrunn for ein høgremann.

Poenget med desse små biografiane av dei fire hovudaktørane er å få fram at dei sjølve og avisene deira var ein del av eit større presse- og politisk system, der politiske haldningar og politisk arbeid var viktig for heile yrkeskarrieren, for arbeidet som journalistar og redaktørar.

Fedrelandslaget og Anders Lange kjem til Sørlandet

Fedrelandslaget vart etablert som eit tverrpolitisk borgarleg (anti-kommunistisk) initiativ i 1925, og Fedrelandslaget hadde i 1930 kanskje så mange som 100 000 medlemmer og var i så fall den største politiske organisasjonen i landet. Fedrelandslaget arbeidde hardt fram mot stortingsvalet i 1930, der målet var å mobilisere mot Arbeidarpartiet, som hadde vunne valet i 1927.⁷⁹

I det nasjonale bildet var Fedrelandslaget ei rørsle som rett nok hadde Arbeidarpartiet og kommunistane som hovudmotstandar, men samtidig var det ei politisk rørsle som også var vanskeleg å forhalde seg til for dei etablerte borgarlege partia Høgre og Venstre. Dei var nok redde for at Fedrelandslaget skulle vekse fram som eit nytt parti.

For dei etablerte partia skremte nok spora frå Venstre. Venstre hadde opplevd fleire splittingar, og den første var kanskje Arbeidarpartiet. Eit kjent sitat frå Olav Scheflo er at arbeidarrørsla var «Venstres ektefødte barn».⁸⁰ Men seinare vart Venstre også splitta gjennom Frisinnede Venstre, og i endå større grad i 1921, då Landmandspartiet vart etablert og seinare tok namnet Bondepartiet. Og i 1933 vart Kristeleg Folkeparti etablert.

Høgre på si side opplevde nok også Frisinnede Venstre som ein konkurrent om veljarane, men før Fedrelandslaget voks fram, hadde ikkje Høgre hatt konkurrentar på høgrefløya. Eigentleg var det først med framveksten av Anders Langes Parti / Framstegspartiet 40 år seinare at Høgre fekk slik konkurranse.

Nasjonalt ønskte Fedrelandslaget ein borgarleg allianse med front mot Arbeidarpartiet og kommu-

nistane. Men dei borgarlege partia var delvis usikre, delvis skeptiske og delvis kritiske til Fedrelandslaget. Bondepartiet vart rekna som partiet som var mest ope for samarbeid med Fedrelandslaget.⁸¹

Så av dei fire avisene i Kristiansand var Bondepartiets *Agder Tidend* avisa som ein skulle vente var mest open for Anders Lange og Fedrelandslaget, og det viste seg då også i praksis å vere slik.⁸²

Fedrelandslaget tilsette våren 1930 Anders Lange⁸³ som regionsekretær for Sørlandet.⁸⁴ Denne stillinga skulle han ha fram til 1935. I 1935 vart han vald til «riksleder» for Ungdomsfylkingen i Fedrelandslaget⁸⁵ og arbeidde deretter i Oslo. I 1938 slutta han i Fedrelandslaget.

I desse åra reiste Anders Lange rundt på Sørlandet og heldt talar, arrangerte stemne og deltok både i den politiske debatten og til dels i fysiske slagsmål. Lange var ein svært aktiv mann i det politiske livet i desse åra, også i avisspaltene i regionen.

Norland skriv blant anna dette om Anders Lange og arbeidet på Sørlandet:

Når det til tider gikk nokså hardt for seg på Sørlandet, var grunnen ikke bare at Fedrelandslaget der hadde den kampglade Anders Lange som sekretær, selv om dette nok spilte en rolle. Atmosfæren på Sørlandet var nokså opphetet. Olav Schefflo var blitt redaktør av «Sørlandet» i Kristiansand [i 1931]. I tillegg til Schefflo og «Sørlandets» redaksjon bidro også andre momenter til bitre motsetninger, blant annet byggingen av Sørlandsbanen [1920–1938], som hadde trukket mange anleggsarbeidere.⁸⁶

I Norlands historieskriving kan det sjå ut til at sosialismen kom til Sørlandet i 1920-åra nærast som importvare. Men det høyrer med til bildet at Arbeidarpartiet vart skipa i Arendal i 1887 som direkte konsekvens av Arendalskrakket, så arbeidarrørsla var til stades på Sørlandet lenge før Sørlandsbanen vart bygd.

Som politisk agitator spelte Lange på eit stort register og brukte ei rekke verkemiddel. I tillegg til å skrive vanlege lesarbrev med meningsyttringar skreiv Lange også om andre spørsmål i avisene. Han deltok i den politiske debatten, både i lesarbrev, men også ved å delta på debattmøte. Og desse kunne også bli omtala i avisa.

Den store aktiviteten førte også til aviskommentarar frå både tilhengarar og motstandarar. Han både arrangerte og deltok i politiske møte og kombinerte det gjerne med å kåsere og syne fram lysbilde frå åra sine i Argentina. Fedrelandslaget arrangerte også studiesirklar.

Lange og Fedrelandslaget i avisene i Kristiansand

Kva gjennomslag fekk Fedrelandslaget og Anders Lange i avisene i Kristiansand?

I tabell 2 er det presentert tal for kor ofte Anders Lange eller Fedrelandslaget vart omtala i avisene i Kristiansand i åra 1929–1938. Summen for dei ni åra frå 1929 til 1938 er over 1000 avisutgåver, og dermed fleire artiklar, sidan det kunne vere fleire omtalar i same avisutgåva. Kor omfattande var omtalen av Anders Lange samanlikna med andre aktørar? Vi kan få eit visst inntrykk av det ved å samanlikne med talet på omtalar av Gabriel Moseid (Bondepartiet). Moseid var kanskje den fremste parlamentarikaren på Sørlandet desse åra. Moseid sat på Stortinget i 35 år frå 1918, og også hadde ei rekke framskotne verv, blant anna var han lagtingspresident 1934–1940.⁸⁷ Men Moseid vart omtala berre halvparten så ofte i avisene i Kristiansand som Anders Lange.⁸⁸ Så vi kan trygt seie at Anders Lange var svært synleg i mediebildet og den politiske debatten på Sørlandet.

Vi ser også at Fedrelandslaget og Lange fekk særleg mange omtalar i 1930. Dette var eit valår, og Fedrelandslaget hadde lagt inn store ressursar og var kanskje på sitt toppnivå. I åra 1931–1932 var det dårlege relasjonar til avisene, med unntak av *Agder Tidend*, og dermed færre omtalar. Men i 1932 slutta

dei Lange-kritiske redaktørane både i *Fædrelandsvennen* og i *Christianssands Tidende*. Nye redaktørar er ei nærliggande forklaring på at Fedrelandslaget og Lange fekk mykje meir spalteplass – truleg også fordi både 1933 og 1936 var valår.

Det ser ut til at det første referatet frå eit politisk møte som Anders Lange heldt, kom på trykk i *Agder Tidend* 23. desember 1929. I referatet vart det lagt vekt på at Lange var frustrert over at han ikkje fekk lesarbrev på trykk i avisa *Sørlandet*.

I januar 1930 refererte *Agder Tidend* frå eit nytt politisk møte der Anders Lange klaga over at han heller ikkje fekk innlegg eller annonsar på trykk i *Christianssands Tidende*. På dette møtet deltok også redaktør Rieber-Mohn i *Christianssands Tidende*, og redaktørens svarte at han «gav ikkje stort for Fedrelandslaget. I norsk politikk spela laget ei liti rolla».⁸⁹

Tabell 2: Avisutgåver der Anders Lange eller Fedrelandslaget er omtala i avisene i Kristiansand (1929–1938). Årstal med stortingsval er utheva. *)

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	I alt
<i>Agder Tidend</i>	45	117	114	106	99	93	100	76	28	17	795
<i>Fædrelandsvennen</i>	19	91	37	45	71	68	58	65	22	10	153
<i>Christianssands Tidende</i>	30	44	21	36	77	86	60	44	12	7	119
<i>Sørlandet</i> **)	0	0	18	25	66	69	52	61	12	13	102
I alt	94	252	190	212	313	316	270	246	74	47	1169
Fase ***)	Valkamp		«Boikott»		Nye redaktørar			Lange flyttar			

*Kjelde: Nasjonalbibliotekets avisdatabase. Søketerm: [«Anders Lange» OR Fedrelandslaget OR Fædrelandslaget OR Fe-laget]. Christianssands Tidende skreiv ofte «Fædrelandslaget», medan Sørlandet gjerne omtalte organisasjonen som «Fe-laget». Anders Lange skreiv også ofte i avisene under eige namn, men utan å nemne organisasjonen der han var tilsett. *) Merk at tala tabellen referer til avisutgåver der minst eitt av søkeorda er representert. Det kan altså vere fleire artiklar i same avisutgåve som omhandlar Fedrelandslaget eller Anders Lange, eller dei kan vere omtala fleire gonger i same artikkelen.*

***) Sørlandet for 1929, 1930 og andre halvår 1931 er ikkje digitalisert i Nasjonalbiblioteket per januar 2025.*

****) Med «Fase» er det her referert til sentrale hendingar for Fedrelandslaget og Anders Lange, særleg i relasjon til avisene i Kristiansand.*

Nokre dagar seinare fekk Anders Lange likevel på trykk eit «Aabent brev» i *Christianssands Tidende*. Der fekk han først gjere greie for Fedrelandslagets program, men hovudærendet var å kritisere redaktør Rieber-Mohn for å ignorere eller motarbeide Fedrelandslaget: «Kort sagt derfor opfører De Dem som en typisk representant for pressediktaturet.» Redaktør Rieber-Mohn fann det naudsynt å utstyre innlegget med ein redaksjonell «hale». Der skreiv Rieber-Mohn at innlegget frå Lange var eit «sammensurium av smukke fraser, bevisst usandhet, uvederheftighet og vrøvl saa karakteristisk for hr. Lange som taler og skribent (...)».⁹⁰ Eit anna døme på dette er eit innlegg Rieber-Mohn skreiv i *Agder Tidend* der han imøtegjekk påstandar frå Anders Lange og brukte ord som «tøv» og «ondskapsfull misforstaaelse» om eit innlegg Lange hadde fått inn i *Agder Tidend*.⁹¹

Denne avvisande haldninga til Fedrelandslaget står i ein viss kontrast til eit sitat i verket *Høyres historie*, der Rieber-Mohn vart sitert på at han i mars 1930 meinte at Høgre kunne vere litt meir avslappa overfor Fedrelandslaget.⁹² I eit historieverk om Den Konservative Presses Forening (DKPF) er Rieber-Mohn ein

Fedrelandslaget samla til møte, truleg i 1933 då lagets ungdomsavdeling tok i bruk grå, uniformsliknande skjorter med belte, slips og logo. Anders Lange sit lengst til høgre i fremste rekke. Bildet er henta frå bildesamlinga MARCUS (UiB) og fotograf er Thorstein Knutson Samland.

av dei som er oftast sitert, og korleis høgrepressa skulle forhalde seg til Fedrelandslaget, var tema fleire gonger. I 1928 og 1929 var presseforeininga klar på at dei skulle forhalde seg kjølig til Fedrelandslaget og ikkje «innta reklamenoter eller artikler frå Fedrelandslaget».

Det kan altså sjå ut til at Rieber-Mohns offisielle haldning var i tråd med partiets avstandstaking – eventuelt at han hadde eit personleg motsetnadsforhold til Lange, men at han kunne tenkje seg at Høgre var opnare for Fedrelandslaget.

Både i Høgres historie⁹³ og i Fedrelandslagets historie⁹⁴ kjem det fram at det internt i Høgre var skepsis til Fedrelandslaget. Fedrelandslaget prøvde – og fekk – finansiering frå næringslivet.⁹⁵ Det var pengar som Høgre gjerne skulle hatt. C.J. Hambro var på si side aktiv i motsett retning og prøvde å overtyde næringslivet om at det berre var Høgre som var eit truverdig politisk parti.⁹⁶ Vidare ønskte Høgre sentralt at avisene som støtta partiet, skulle ignorere Fedrelandslaget og ikkje omtale laget eller ta inn annonsar om møte og andre arrangement.⁹⁷ Fedrelandslaget skulle «ties i hjel i partipressen».⁹⁸

Så lenge Rieber-Mohn var redaktør i *Christianssands Tidende*, ser vi at det var klart mindre omtale av Anders Lange og Fedrelandslaget i avisa enn i *Agder Tidend* og *Fædrelandsvennen*. Men *Christianssands Tidende* trykte i alle fall nokre gonger møteannonsar frå Fedrelandslaget.

Fedrelandslaget skreiv sjølv i si oppsummering av «tusendagars-valkampen» i 1930 at Arbeidarpar-

tiet etter kvart fann ut at dei ikkje ville møte Fedrelandslaget til debattmøte «(...) da de ikke ville gjøre reklame for Fedrelandslaget».⁹⁹ Så det var ikkje å vente at *Sørlandet* skulle skrive noko særleg om dei.

1930: Valsiger og boikott-konflikt

Stortingsvalet i 1930 vart gjennomført 20. oktober og vart eit stort nederlag for Arbeidarpartiet og ein siger for dei borgarlege partia ved at valet vart ei mobilisering mot Arbeidarpartiet, også på Sørlandet. *Arbeidernes leksikon* skriv at det ikkje var tvil om at Fedrelandslagets aktivitet ved valet i 1930 «bidrog til å fremkalle det parlamentariske nederlag som arbeiderklassen blev tilføiet».¹⁰⁰

I lesarbrev i *Agder Tidend* og i *Fædrelandsvennen* etter valet fekk Fedrelandslaget og Anders Lange skryt for innsatsen før valet.¹⁰¹

Men var det god stemning på borgarleg side og i Fedrelandslaget i Kristiansand hausten 1930, så skulle det brått snu nokre veker seinare.

I slutten av oktober 1930 skreiv avisene i Kristiansand om eit brev («cirkulære») som Fedrelandslaget hadde sendt til næringslivet i Kristiansand. Brevet vart oppfatta som at Fedrelandslaget meinte at *Christianssands Tidende* og *Fædrelandsvennen* hadde ignorert Fedrelandslaget før valet, og framheva *Agder Tidend* som ein betre samarbeidspart. *Christianssands Tidende* og *Fædrelandsvennen* reagerte skarpt og oppfatta brevet frå Fedrelandslaget som ei oppmoding til annonseboikott. *Christianssands Tidende* kalla brevet «det første kvælningsforsøk». Og i tillegg skreiv avisa:

Vi er bekjendt med, at en utsending fra Fædrelandslaget i god tid før det netop stedfundne valg aabenlyst har agitert med, at i Vest-Agder landdistrikt har høyre utspillet sin rolle og at alle borgerlige kræfter i dette fylke burde konsentreres om at hjælpe frem bondepartiet og venstre.¹⁰²

Dagen etter heldt avisa fram med ein ny artikkel om same saka.¹⁰³

Eit par dagar etter kom det ein notis i *Christianssands Tidende* om at det ikkje var Anders Lange som i avisa dagen før hadde vore «en utsending fra Fedrelandslaget» som hadde oppmoda folk til ikkje å røyste på Høgre. Anders Lange etterlyste fleire gonger namnet på kven som skulle ha sagt dette, men det ser ikkje ut til at han fekk svar.¹⁰⁴

Agder Tidend skreiv også 27. oktober 1930 at *Fædrelandsvennen* hadde gått til åtak på Anders Lange (og Th. Hanisch jr.) og ført fram den «lygnaktige paastand» at *Agder Tidend* hadde gitt Fedrelandslaget all ære for valresultatet. På same stad trykte *Agder Tidend* eit brev som Anton Beinset i *Fædrelandsvennen* hadde sendt til Fedrelandslagets landsstyre. I brevet frå Beinset stod det:

Hans [Anders Langes] vesen og særlig hans mangel paa balanse og grenseløse selvoptatthet har lagt ham store hindringer i veien for et fruktbringende arbeid.

Vidare meinte også *Fædrelandsvennen* og Beinset at Anders Lange hadde oppmoda til annonseboikott av *Fædrelandsvennen*. Og konklusjonen til *Fædrelandsvennen* var at:

Saalenge Anders Lange og den annen underskriver av dokumentet, Th. Hanisch jr., har noe med Fedrelandslaget paa Sørlandet aa bestille, eksisterer ikke Fedrelandslaget for oss.¹⁰⁵

På same sida i avisa formidla også *Agder Tidend* at «'Christianssands Tidende' danser etter» i vurderinga av at Fedrelandslaget oppmoda til annonseboikott.¹⁰⁶

Dagen etter, 28. oktober 1930 bad redaktør Beinset om at *Agder Tidend* dokumenterte at «'Fædrelands-

vennen' syner tvo andlit og talar med tvo tungor». *Agder Tidend* drog då fram eit sitat der *Fædrelandsvennen* kommenterte valresultatet og meinte Fedrelandslaget hadde «gjort godt i mange bygder». ¹⁰⁷ Men dagen etter sende altså Beinset i *Fædrelandsvennen* det aktuelle brevet til landsstyret til Fedrelandslaget. ¹⁰⁸

Fekk dette følgjer for omtalen av Fedrelandslaget og Anders Lange i *Fædrelandsvennen* og *Christianssands Tidende*?

Sett frå Anders Langes side hadde *Christianssands Tidende* og *Fædrelandsvennen* gått frå å vere «kjølige» til å bli motstandarar av Fedrelandslaget. Sett frå avisenes side hadde Lange no vorte ein støttespelar for *Agder Tidend*, ikkje berre gjennom å skrive i avisa, men også ved å oppmode næringslivet til å annonsere meir i *Agder Tidend*. I kva grad brevet og diskusjonen førte til endra annonsering i avisene i Kristiansand, har ikkje vorte undersøkt her.

Men det var også delte meiningar om «cirkulæret» internt i Fedrelandslaget. I eit møtereferat i *Agder Tidend* frå ungdomsorganisasjonen til Fedrelandslaget går det fram at det også var intern kritikk av brevet frå Fedrelandslaget. Anders Lange på si side ville ikkje ta imot kritikk for dette brevet, så det kan kanskje sjå ut til at det var han som hadde sendt det. ¹⁰⁹

Men samrøret mellom *Agder Tidend* og Fedrelandslaget viste seg også på andre måtar. Både Hans Aarnes og andre frå redaksjonen i *Agder Tidend* deltok på møte saman med Anders Lange. ¹¹⁰

Anders Langes redaktør-«chikane»

I juni og juli 1931 skreiv så Anders Lange dei to innlegga i *Agder Tidend* som førte til saka i Det faglege utval. I innlegga kom Lange med karakteristikkar av to av avisredaktørane på Sørlandet som eit ledd i pågåande debattar om aktuelle spørsmål.

Kva var det som stod i dei to lesarbrev?

Lesarbrev 1: Rieber-Mohn, 6. juni 1931: Chr.sands Tidende og Grønlandssaken

Morgonavisa *Christianssands Tidende* hadde 6. juni ein artikkel med brodd mot «Ishavsraadets forkjempere» i Grønlandssaka. I den siste setninga i artikkelen stod:

Grønlandssaken er for alvorlig til at benyttes i reklameøiemed av personer, som endnu ikke har overvundet sin politiske hvalpesyke. ¹¹¹

Same ettermiddag stod det svar frå Lange på trykk i *Agder Tidend*, og det hadde tittelen «Chr.sands Tidende og Grønlandssaken». ¹¹² I artikkelen kritiserte Anders Lange *Christianssands Tidendes* syn i grønlandssaka. Men det var setningane som gjekk mest direkte på redaktør Rieber-Mohn, som vart kritiserte i ettertid:

Man maa uvilkaarlig være enig med ishavsforfatteren Lars Hansen i hans karakteristikk av Chr. Tidendes ansvarlige leder. Lars Hansen utalte at der ikke bare var et politisk slektskap mellom Hambro og Tidendes redaktør [Rieber-Mohn]. Dette er forøvrig synlig for all verden. (...) Maatte redaktøren av Chr. Tidende for engangs skyld forsøke aa orientere sig som nordmann.

Kva betyr dette, og korleis skal det forståast i si samtid? Anton Beinset skreiv ei forklaring på referansen til Lars Hansen ¹¹³ i eitt av breva som vart lagde ved saksutgreiinga i Norsk Presseforbund. Avisa *Folke-tanken* (Risør) hadde i desember 1930 trykt eit referat frå eit møte der dei la hovudvekta på at innleiar

Lars Hansen var så full at han ikkje fekk sagt så mykje. Men han hadde kara seg opp på talarstolen og sagt at jødane hadde skulda for at Noreg ikkje nådde fram med sine synspunkt i Nordishavet, og peika så på redaktør Rieber-Mohn, som han meinte var jøde.¹¹⁴

Anders Lange gjorde altså Hansens utsegn til si eiga då han eit halvt år etterpå sette likskapsteikn mellom Hambro og Rieber-Mohn og sa at redaktør Rieber-Mohn i det ytre likna på Hambro. Det fører fram til den eigentlege budskapen frå Lange: Hambro var av jødisk slekt,¹¹⁵ og Rieber-Mohn likna i det ytre på Hambro og meinte det same som Hambro i grønlandssaka. Og Lange understrekar budskapen i siste setninga med oppmoding til redaktør Rieber Mohn om å «orientere sig som nordmann».

Grønlandssaka hadde i fleire tiår vore ei vanskeleg sak både i norsk politikk og i forholdet til Danmark. Dei nasjonale kreftene i Noreg såg på Grønland som norsk land som hadde gått tapt i forhandlingane i 1814, så dette var ein gammal urett som burde ordnast opp i når Noreg sidan 1905 hadde vore ein sjølvstendig stat. Norske næringsinteresser hadde også interesser på og ved Grønland. Våren 1931 handla den norske diskusjonen blant anna om Noreg skulle halde fram forhandlingane med Danmark eller gå til okkupasjon. Striden toppa seg den 29. juni 1931 då det vart kjent at private aktørar i Noreg hadde «okkupert» delar av Aust-Grønland.¹¹⁶ Dette var altså den mest aktuelle og brennbare politiske saka i Noreg sommaren 1931.

C.J. Hambro var parlamentarisk leiar og på mange måtar den sterke mannen i Høgre det meste av mellomkrigstida, og han var også stortingspresident nesten samanhengande frå 1925 til 1945.¹¹⁷ I grønlandssaka var det vel kjent at Hambro var ein tydeleg tilhengar av forhandlingslinja, noko som gjorde dei meir radikale tilhengarane av okkupasjonslinja forbitra. Anders Lange kalla då også Hambro for «Grønlandshateren» i den aktuelle artikkelen.

Fedrelandslaget hadde ikkje tidlegare vore spesielt oppteke av grønlandssaka eller vore tilhengar av okkupasjon, blant anna fordi Fridtjof Nansen var imot okkupasjon. Nasjonalikonet Nansen var også ein av grunnleggarane av Fedrelandslaget. Men då Nansen døydd i 1930, fekk Fedrelandslaget ein ny politikk og vart ein ivrig støttespelar for grønlandssaka.¹¹⁸ Ida Blom noterer også at dei nasjonale sidene ved grønlandssaka passa bra med Fedrelandslagets idear.¹¹⁹

Hambro var også den fremste motstandaren av Fedrelandslaget internt i Høgre,¹²⁰ så Hambro var nok også difor eit naturleg mål for Anders Lange.

Hambro-biograf Iselin Theien¹²¹ skriv at under grønlandsstriden vart Hambros jødiske bakgrunn dregen fram av somme meiningsmotstandarar, kanskje mest av «venstrenasjonalistar».¹²² I ei bokmelding av biografien til Theien blir det etterlyst grundigare arbeid på akkurat dette punktet.¹²³

Eit søk i Nasjonalbibliotekets avisdatabase på Hambro og jøde eller jødisk¹²⁴ gir ikkje mange resultat. Men spreidde treff tyder på at det var kjent at Hambro var av jødisk slekt, sjølv om dette berre sporadisk vart drege fram som eit viktig poeng eller noko som kunne reknast som problematisk.

Mest sitatvennleg er kanskje ein artikkel i *Arbeiderbladet* frå september 1930. Avisa siterer *Helgeland Arbeiderblad*, som har publisert eit møtereferat der Hambro har tala, og avisa skriv blant anna: «Inn i foredragslokalet kommer to korpulente herrer. (...) Blikket i de mørke øine taler sitt tydelige sprog om jødisk avstamning. (...) Applaus fra Luther-sinnede kristne setter punktum.»¹²⁵ Men denne artikkelen framstår som eit unntak.

I fleire oppslag i norske aviser i juni 1931 vart den tyske avisa *Völkische Beobachter* sitert på at Hambro var av «engelsk-jødisk avstamning» i lag med mange andre påstandar om jødar i Noreg. *Dagbladet* var blant avisene som siterte påstandane, men forsynte dei med overskrifta: «Vanvittig tysk nazi-skrøne om 'jødeveldet' i Norge. Merkelige 'avsløringer' om 'Dagbladet', statsråd Oftedal, Hambro og mange, mange andre.»¹²⁶ Seinare på året publiserte mange aviser at *Norsk slektshistorisk tidsskrift* hadde kome ut med ei

ny utgåve, der det blant anna vart gjort greie for slekta til Hambro.¹²⁷ Men hovudinstrykket er at norske aviser ikkje brydde seg særleg om Hambros slektshistorie.

Lesarbrev 2: Scheflo, 14. juli 1931: Kommunistene og kronprins Olav

Det andre innlegget stod på trykk i *Agder Tidend* 14. juli 1931 og var retta mot redaktør Olav Scheflo i Arbeiderparti-avisa *Sørlandet* og hadde tittelen «Kommunistene og kronprins Olav».¹²⁸ Anders Lange meiner Scheflo i ein artikkel 10. juli 1931 hadde vore nedlatande overfor kronprins Olav, som hadde vore på segltur på Sørlandet.¹²⁹

Lange meinte at båtliv var viktig for folk flest på Sørlandet, og at trønderen Scheflo ikkje hadde forstått dette. Men han heldt så fram med å seie at Scheflo hadde «maanedlige vinmonopolreiser» og at han var «ualmindelig anerkjent og respektert» når det gjaldt å «svinge pokaler». Meir direkte på Schefflos kropp og helse var denne setninga:

Scheflo bør aldeles ikke gi sig vondt fra sig fordi hans egne legemlige fortrinn ikke egner seg for seiling.

Scheflo hadde det meste av livet ein kronisk og smertefull giktjukdom som svekte og etter kvart invalidiserte han. Han hadde til tider store problem med å fote seg og måtte arbeide sengeliggande.¹³⁰

Kva handla reisene til Vinmonopolet om? Scheflo var styremedlem i Vinmonopolet AS, han tok båt til styremøta i Oslo og var då borte ei veke i slengen.¹³¹ Ut frå samanhengen er det ikkje godt å vite om lesarar flest kopla dei «månadlege reisene» til styrevervet, eller om det vart oppfatta som ein påstand om at Scheflo var drikkfeldig. Men *Agder Tidend* var også ei klar fråhaldsavis, og fråhaldsspørsmål var svært viktige på Sørlandet.

Klage frå Kristiansands Presselag

Det stod altså to lesarbrev på trykk i *Agder Tidend*, der redaktørane i to andre aviser i byen vart omtala. Redaktøren i den fjerde avisa var Anton Beinset i *Fædrelandsvennen*. Han reagerte på vegner av dei to uthengde redaktørane og fekk med seg styret i Kristiansands Presselag på at saka burde klagast inn for Norsk Presseforbund.

Kva slags organisasjon var Kristiansands Presselag? Kristiansand var eit lokallag i Norsk Presseforbund, og hadde altså både redaktørar og journalistar som medlemmer. I Norsk Presseforbunds historie for åra 1910–1935¹³² er historia til Kristiansands Presselag for åra 1926–1935, og der fokus for det meste er på hyggelege samkomer. Klagesaka frå 1931 var ikkje omtala i det historisk oversynet.

Protokollane frå Kristiansands Presselag frå denne tida gjekk tapt saman med alt av arkivalia då avis-huset til *Fædrelandsvennen* vart sprengt i lufta og brann ned i 1972.¹³³

I ein artikkel i *Fædrelandsvennen* av Sverre Opsal (1974)¹³⁴ står det om oppmøte i møta i Kristiansands Presselag: «Mens Beinset og Rieber-Mohn var flittige til å møte på presselagets møter, så vi mindre til Aarnes.» Jensen skriv også om eit godt personleg forhold mellom Anton Beinset og Olav Scheflo.¹³⁵ I Norsk Presseforbunds historie frå 1935 går det fram at møta i Kristiansands Presselag vart haldne på laurdagskveldar og kunne halde på til seint på natta. Og møta baud på kaldtbord, hummarfat og pils eller raudvin.¹³⁶ Kanskje ikkje det rette miljøet for Aarnes, som redigerte ei fråhaldsavis? Så kanskje var Beinset og Rieber-Mohn meir kjende med kvarandre – og treivst i kvarandres selskap – enn det Aarnes gjorde?

I saksmappa i Riksarkivet er det utskrift av møteprotokollen i presselaget med vedtak i redaktør-sjikane-saka:

Kristiansands Presselag hadde møte 16. juli [1931] hvor da blev behandlet sak 1, i utskrift etter protokollen:

Sak 1: Artikler i *Agder Tidend* av Anders Lange om pressefolk. Viceformannen [Anton Beinset] fremla en artikkel i *Agder Tidend* den 6. juni iaar og en artikkel i *Agder Tidend* den 14. juli iaar av Anders Lange, den første med personlig chikane mot redaktør Rieber-Mohn og den siste med personlig chikane mot redaktør Olav Scheflo.

Følgende forslag blev vedtatt enstemmig:

Viceformannen bemyndiges til aa sende de to artiklene inn til Norsk Presseforbunds fagutvalg med henstilling om aa be *Agder Tidends* redaktør avstaa fra aa innta denslags usømmelige og for pressens anseelse nedbrytende artikler om pressefolk. En avskrift av skrivelsen til fagutvalget sendes samtidig redaktør Aarnes.

Efter bemyndigelse skal jeg samtidig oplyse at naar styret finner aa maatte gaa til dette skridt, er det fordi at vedkommende forfatter i høi grad er egnet til aa lage fler saanne skandaleartikler, og med vaart kjennskap til forholdene hernede finner vi at det i høi grad er egnet til aa dra pressen nedover. Det har vakt almindelig forbauselse at *Agder Tidend* vil ta disse artikler inn, og man finner at den mest hensiktsmessige maate aa stanse denne trafikk paa er aa be fagutvalget om aa gripe inn.¹³⁷

Det går ikkje fram av protokollen kva styremedlemmer som var med på avgjerda om å klage saka inn for Norsk Presseforbund, men Hans Aarnes skreiv i løpet av klagesaka at styremedlemmene som gjorde vedtaket i tillegg til Beinset i *Fædrelandsvennen*, var redaksjonssekretær Jensen i *Christianssands Tidende* og redaksjonssekretær Opsal i avisa *Sørlandet*. Styreleiar var redaksjonssekretær Magnus Breilid i *Agder Tidend*, men han var på ferie. Beinset protesterte ikkje på denne framstillinga av saka i seinare brev, så det er truleg at dette stemmer.

Kva betyr chikane?

I klagen frå Kristiansands Presselag er det omgrepet chikane, eller sjikane som vi skriv i dag, som er nytta som skildring av dei to lesarbreva. Sjikane er ikkje eit så innarbeidd juridisk omgrep som til dømes ærekrenking, injuriar eller krenking av privatlivets fred.¹³⁸ Det næraste vi kjem, er kanskje «sjikanerende oppførsel», som i dag vert oppfatta som vedvarande eller systematisk plagsam oppførsel.

I norske ordbøker vert sjikane i dag definert som «(småleg personleg) forfølgning, krenking, spott»,¹³⁹ i *Norsk etymologisk ordbok* som «krenkelse, smålig forfølgelse»¹⁴⁰ og som «ubehagelighet, fortredelighet som man blir utsatt for (som ledd i forfølgelse)».¹⁴¹ Denne tydinga er nokså lik ordforklaringa i *Arbeidernes fremmedordbok* frå 1931, der det står «(...) smålig knep og forfølgelse. Chikanère, ergre, drive smålig forfølgelse».¹⁴² Også i eit samtidig leksikon vert sjikane definert som «(...) forulemping ved å erte, håne eller lage ubehageligheter.»¹⁴³

I det presseetiske systemet finn vi heller ikkje sjikane brukt som eit relevant omgrep i regelverket eller i presseetiske vurderingar i nyare tid. Men ofte vil dei som framfører klagane, hevde at mediebodskapar inneheld sjikane.

Så i klagen frå Kristiansands Presselag vert det altså framført ein påstand om at innhaldet i dei to artiklane inneheldt sjikanerande påstandar om dei to avisredaktørane. Det ser ut til at dette var første gongen at *Agder Tidend* og/eller Anders Lange kom med personkarakteristikkar av dei aktuelle redaktørane, så kriteriet om at sjikane skal vere vedvarande, var ikkje oppfylt.

Saksbehandlinga i Det faglege utval

Kven var det som tok imot klagen frå Kristiansands Presselag? Av protokollen frå Kristiansands Presselag går det fram at styret i presselaget ville at Presseforbundets faglege utval skulle få saka. I 1931 var Det faglege utval framleis for nytt å rekne. Utvalet hadde vorte sett ned i 1928.

Dei første medlemmene av fagutvalet gjorde teneste frå 1928 til 1936.¹⁴⁴ I desse åra leia Th.(omas) Tellander (1869–1941) utvalet. Han var redaksjonssekretær i *Tidens Tegn*, som var Frisinnede venstres organ – og vart rekna som støttespelar for Fedrelandslaget.¹⁴⁵ Dei to andre medlemmene var redaktør Olav Røgeberg (1885–1959) og redaktør Nils Raknerud (1881–1937). Røgeberg hadde si yrkeskarriere i venstreavisene *Dagbladet* (1928–1930) og *Nidaros* (1930–1937) og seinare *Alle Kvinners Blad* (1937–1959). Raknerud var redaktør i høgreavisane *Drammens Tidende* og *Buskeruds Blad* i åra 1919–1937. Han hadde vore medlem av hovudstyret i Norsk Presseforbund dei fleste åra frå 1910 til 1920. Utvalet var altså sett saman av representantar frå aviser med koplingar til tre ulike politiske parti. Arbeidarprensa vart representert i utvalet i 1936 då Olav Larssen i *Arbeiderbladet* vart medlem av det.¹⁴⁶

Saksbehandlinga i Det faglege utval er dokumentert i arkivet til Norsk Presseforbund, og saksmappa inneheld både dei aktuelle artiklane, klagen frå Kristiansands Presselag, tilsvar frå Hans Aarnes og dei andre aktørane, vurderingane frå Tellander, Raknerud og Røgeberg i Det faglege utval, sakspapir til og protokoll frå møtet i hovudstyret – og oppfølging av saka frå Hans Aarnes.

I saksmappa er det eit maskinskrive samandrag av dokumenta i saka som svært truleg er tilrettelegging av saka før møtet i hovudstyret i Presseforbundet, men det ser ikkje ut til at det vart laga ei saksførebuing med vurderingar og framlegg til vedtak.

Mange av dokumenta i saka er også merkte med ei handskriven nummerering som kanskje har vore til hjelp for medlemmene i hovudstyret i å halde styr på vedlegga i saka, men det er ikkje referert til denne nummereringa i den maskinskrivne presentasjonen av saka. Det er difor noko uklart kva for dokument som vart lagde fram for hovudstyret. I tillegg til breva vart det også lagt ved fleire avisartiklar. Både Anders Langes to lesarbrev og andre aviser og artiklar frå Hans Aarnes.

Tilsvar frå Aarnes

Redaktør Hans Aarnes hadde fått tilsendt klagen frå Kristiansands Presselag og kom med tilsvar i to brev. Det første brevet er datert 20. juli 1931.

Når det gjeld den formelle sida av saka, skreiv Aarnes at styremøtet i Kristiansands Presselag hadde vorte kuppa ved at møtet vart halde utan at leiaren i laget var til stades – han var på ferie. Leiar var Gustav Moseidjord, som var redaksjonssekretær under redaktør Aarnes i *Agder Tidend*.

Aarnes peika på striden mellom Beinset og Anders Lange frå hausten 1930 der Beinset prøvde å få Fedrelandslaget til å seie opp Anders Lange, og såg på klagen til Norsk Presseforbund som «ein ny stridsfront mot Anders Lange».

Aarnes si tolking av utsegnene i dei to artiklane var at

(...) bladstyrar Rieber-Mohn er i slekt med stortingspresident Hambro og at bladstyrar er ein ein gild kar um han ikkje kann sigla. Dette er det som stend i artiklane. Kva bladstyrar Beinset eller andre kann tolka dei til med paaskøyting av referat fraa Folketanken¹⁴⁷ (som eg ikkje hev lese) eller andre kjeldor, ligg utanfor saki.

Aarnes held fram med å åtvare Norsk Presseforbund mot å ta opp saka. «(...) dersom Norsk Presseforbund

skal til å vera barnegjenta for innsendarane kring um i bladi, so vil forbundet faa nok å gjera.»

Som vedlegg til brevet sende Aarnes også *Sørlandets* artikkel om kronprins Olav og siterte vidare Scheflo som i eit offentleg møte hadde sagt at *Agder Tidend* var «en meget uhederlig avis». Avisa *Lindenes* (Mandal) hadde referert møtet og sitert Scheflo.¹⁴⁸

Konklusjonen til Aarnes var at Norsk Presseforbund burde legge bort klagen mot Anders Lange og *Agder Tidend*:

«Det som hev stade i *Agder Tidend* er berre smaa fliser mot dei bjelkane som ein kann finna i andre blad.»

Den 22. juli kom Aarnes med nok eit brev med eit «(...) tilskot til samlingi av døme paa tonen i Kristianssandspressa» i form av dei to siste utgåvene av *Fædrelandsvennen*, der oberstløytnant Falkenberg hadde vorte kalla «ein tilreisande snobb».

Behandling i Det faglege utval

Fire veker seinare, den 17. august, vart saka send til Det faglege utval for behandling og uttale «saa snart som mulig». Det fanst på denne tida ikkje noko sekretariat for Det faglege utval. Utvalsleiar Tellander skreiv ei oppsummerande vurdering av saka og kom med eit framlegg til vedtak.

Vurderinga av saka vart altså skriven av Th. Tellander, leiaren i utvalet. Tellander starta med ei vurdering av om dette var ei sak for utvalet, og han var i tvil om saka burde bli teken opp av Det faglege utval. Ein av grunnane til det var at det ikkje gjekk fram av sakspapira om Scheflo og Rieber-Mohn ønskte at saka skulle takast opp.

Tellander lurar også på om saka burde vore behandla i «æresretten», men at det kanskje var eit for stort apparat å sette i sving.

Tellander er også usikker på den vidare saksbehandlinga, og om utvalet har «beføielse til å gripe inn i et blads redaksjon». Men han er også open for at Det faglege utval kan ha ei saksførebuande rolle. Og det var det siste som skjedde.

Desse kommentarane frå Tellander syner uvisse omkring fagutvalets rolle og mandat og den konkrete saksbehandlinga. Det faglege utval hadde på denne tida ikkje fått skriftlege retningslinjer, og merknadene frå Tellander tyder på at det heller ikkje var innarbeidd uformelle retningslinjer for arbeidet i fagutvalet og korleis vurderingane i utvalet skulle takast vidare.

Vurderinga av Rieber-Mohn artikkelen

Dei to artiklane fekk nokså ulik vurdering i utvalet. Tellander meinte det verste ved dei to sakene var at Lange

(...) benytter Rieber-Mohns jødiske utseende til angrepsmiddel. Vi er heldigvis ikke vant til den slags antisemitiske skyts på våre breddegrader. (...) Men efterat den ellers litet påagtede norske antisemitisme har opnådd å yde et beskjedent bidrag til nordisk storpølitik gennem statsminister Staunings utnyttelse av citatet fra «Sogns Tidende» om «en jødisk kremmernasjon», bør vi kanskje ikke overse de utslag, vi treffer på, av den slags mentalitet.

Tellander var som samtidig journalist i *Tidens Tegn* nær på aktuelle hendingar i tida. Som mangeårig medlem av sentrale organ i Norsk Presseforbund var han nok godt orientert om status når det gjaldt

«antisemitisk skyts» i pressa.

Tronstad har dokumentert korleis antisemittisme vart eit element i den politiske og kulturelle debatten i mellomkrigstida. Han skriv vidare at antisemittisme vart rekna som «allment akseptert» i 1920-års Noreg, men at det kom eit klart skilje – og ei sterk polarisering – då jødeforfølgjingane i Tyskland vart kjende utover i 1930-åra, med 1933 som eit viktig skilje.¹⁴⁹

Men vurderinga til Tellander kan også tolkast som at han meinte at politiske forhold mellom Noreg og Danmark burde telje med i vurderinga av saka. Tellander dreg her fram eit lesarbrev i *Sogns Tidend* (Sogndal) frå august året før. I lesarbrevet spekulerte forfattaren Torgeir Bjørnaraa på om danskane ville sikre seg råderett over Grønland for så å selje øya til amerikanarane, slik dei tidlegare hadde gjort med øyar i Vest-India, og han kalla Danmark for ein «jødisk kremmernasjon».¹⁵⁰

Den danske statsministeren Stauning kommenterte i september 1931 artikkelen i *Sogns Tidend* på eit fellesnordisk statsministtermøte som simpel behandling av broderfolk. Stauning vart breitt sitert i norsk presse, blant anna i Tellanders avis *Tidens Tegn*.¹⁵¹

Det kan her passe å spørje kva utsegna til Anders Lange eigentleg betydde. Han sa vel noko fordekt at Rieber-Mohn i det ytre likna på Hambro, truleg fordi begge var ein smule korpulente og om lag på same alder. Hambro var av jødisk slekt, og dermed likna også Rieber-Mohn på ein jøde.

I den korte artikkelen til Lange vert det ikkje formidla andre klassiske stereotypiar og mytologiar om utsjånaden til jødar. Men Rieber-Mohn var altså politisk sett samd med Hambro i grønlandssaka, og Lange spreier mistanke om at Hambros – og dermed Rieber-Mohns – standpunkt kunne handle om at dei var internasjonalar og ikkje nasjonale.

Aarnes på si side ser ut til å meine at Lange meinte at Hambro og Rieber-Mohn faktisk var i slekt.¹⁵²

I vurderinga av saka i Presseforbundet vart utsegna frå Lange altså utan vidare rekna som ein antisemitisk bodskap, utan at det i saksutgreiinga vart problematisert på kva måte bodskapen var jødefiendtleg, eller om Rieber-Mohn skulle kjenne seg såra av samanlikninga med eventuelt slektskap med Hambro. Det var akkurat dette Hans Aarnes la fram i brevet sitt, men Tellander gjekk altså ikkje inn på tolkinga til Aarnes.

Ei enkel tolking av Tellander og Det faglege utval må vere at det måtte reknast som «ikke fint» å dra inn etnisk eller kulturell bakgrunn i ein politisk debatt, eller i alle fall ikkje i denne politiske debatten.

I den gjeldande Ver varsam-plakaten er omsynet til etnisitet og privatliv formulert slik:

4.3. Vis respekt for menneskes eigenart og identitet, privatliv, etnisitet, nasjonalitet og livssyn.

Ver varsam ved bruk av omgrep som kan verke stigmatiserande. Framhev ikkje personlege og private forhold når dette er saka uvedkomande.

Formuleringar på dette området kom inn i Ver varsam-plakaten i 1956 og i 1975. I 1956 vart pressa oppmoda til å vere «ytterst varsom» med å trekke fram blant anna «rase, nasjonalitet, yrke, politiske eller religiøs overbevisning» i samband med kriminalsaker. I 1975 vart dette omsynet oppgradert til ei generell oppmoding om å vise respekt for «mennerskers privatliv, rase, nasjonalitet eller livssyn».¹⁵³ Og seinare vart «rase» stroke ut av Ver varsam-plakatens vokabular.

Var Det faglege utval her forut for si tid? Både når det gjeld seinare antisemittistiske utslag i Noreg og verda og seinare formuleringar i det etiske regelverket?

Vurderinga av Schefflo-artikkelen

Når det gjeld Schefflo, meinte Tellander at Schefflos angrep på kronprins Olav var provoserande, og at

«(...) Scheflo sterkt har provocert til en overhaling ved sit høist utidige og ondskapsfulle angrep på kronprinsen (...)»

Men Tellander meinte også at «Det er ikke fint» av Anders Lange å omtale Scheflos sjukdom, og at slik polemikk kan «skade pressens anseelse».

Tellander kom med framlegg til fråsegn frå utvalet der utvalet sa at artiklane «på grunn av de personlige chikaner, som de inneholder (...) er egnet til å skade pressens anseelse». Men Tellander modererte kritikken som gjaldt Scheflo, ved å seie at artikkelen om kronprins Olav 14. juli kom etter sterk provokasjon frå *Sørlandets* side og nærast var svar på tiltale. Utvalsmedlem nr. 2 Nils Raknerud slutta seg til Tellanders fråsegn utan kommentarar.

Utvalsmedlem nr. 3 Olav Røgeberg var samd i første delen av Tellanders framlegg til vedtak. Men når det gjaldt artikkelen om Scheflo, ville Røgeberg skilje mellom Anders Lange som skribent og Hans Aarnes som redaktør. Røgeberg tok det for gitt at Lange ikkje hadde «noensomhelst bemyndigelse til å øve gjengjeld på kronprinsens vegne». Men for redaktør Aarnes sin del meinte Røgeberg at det måtte vere greitt å svare på tiltalen frå Scheflo om at *Agder Tidend* var ei uheiderleg avis, ved å trykke innlegget frå Anders Lange.

Utvalet såg altså ut til å ha ein viss skilnad i vurderingane sine av artikkelen om Rieber-Mohn og om Scheflo.

Fråsegnene frå Raknerud og Røgeberg er daterte Drammen 14. september og Trondheim 15. september. Fagutvalet innførte ikkje fysiske møte før fleire år seinare.

Sakspapira vart så sende over for vidare behandling i hovudstyret i Norsk Presseforbund. Det skulle haldast 13. januar i 1932, altså eit halvt år etter at dei to artiklane hadde stått på trykk.

Ettersending frå Beinset og Rieber-Mohn

Men dagen før styremøtet fekk leiar Aadahl i hovudstyret tilsendt to nye brev i saka frå to av dei involverte. Det eine brevet kom frå redaktør Rieber-Mohn, som gjorde det klart at han ønskte at saka skulle takast opp, noko Tellander i Det faglege utval hadde peika på som eit uavklara punkt i si vurdering av saka. Rieber-Mohn beklaga vidare at han ikkje kunne delta på hovudstyremøtet på grunn av mannskapsmangel i eiga avis. Dette tyder på at Rieber-Mohn hadde fått tilsendt sakspapira i si eiga sak.

Rieber-Mohn skreiv vidare at om han hadde delteke på møtet, ville han bede hovudstyret om å ikkje gjere skilnad på hans og Scheflos sak. Argumenta var at kronprinsartikkelen i *Sørlandet* var henta frå *Arbeiderbladet*¹⁵⁴, sjølv om det ikkje gjekk fram av artikkelen i *Sørlandet*. Rieber-Mohn skriv ikkje kvifor han meiner det var ei viktig opplysning.

Når det gjaldt påstandane om at *Agder Tidend* var ei uheiderleg avis, meinte Rieber-Mohn at dette var konklusjonen på ein lengre analyse av *Agder Tidends* presentasjon av partiprogrammet til Arbeiderpartiet, og at slik ordlyd måtte ein rekne med i den politiske polemikken.

Rieber-Mohn meinte det måtte skiljast mellom avisa som institusjon og redaktøren som person, og at det ikkje «skulde være tillatelig at føre polemikken over paa vedkommende pressemands privatliv og personlige utseende».

I brevet sitt gjentok Beinset dei tidlegare skuldingane og argumenta frå Kristiansands Presselag. Beinset kom også med tilleggsopplysningar i saka når det gjaldt «boikott-cirkulæret», som også Aarnes hadde drege fram og meinte var forklaringa på at Beinset ønskte å råke Anders Lange. Beinset sa på si side at han ikkje hadde noko personleg imot Anders Lange.

Han sa vidare at det hasta med å ha møte i Kristiansands Presselag: «(...) fordi man hadde et bestemt inntrykk av at herr Lange var i den stemning at chikaneartiklene vilde fortsette i et temmelig hurtig tempo. Vi ønsket å gjøre vårt til å stanse dem.»

Sidan desse to breva kom dagen før styremøtet, var dei naturlegvis ikkje omtala i sakspapira som gjekk til styret, men vi kan heller ikkje vite sikkert om breva verkeleg vart lagde fram for styret.

Om hovudstyret fekk lagt på bordet tilsvaret frå klagaren, men ikkje innhenta tilsvaret frå Aarnes så fekk aktørane ikkje lik behandling av presseforbundet.

Behandlinga i hovudstyret – publisering i *Journalisten*

Kva som skjedde under behandlinga i hovudstyret, kjenner vi ikkje til, for det er ikkje omtale av det i skriftlege kjelder.

Protokollen frå møtet har eit kort samandrag av saka, men utan referansar til omstenda kring møtet i Kristiansands Presselag eller dei andre momenta frå Hans Aarnes.

Resultatet av saksbehandlinga var at hovudstyret samla seg om den første setninga i framlegget frå Tellander. Alle dei tre medlemmene i Det faglege utval hadde vore samde om dette.

Vedtaket i hovudstyret var nok i tråd med det Rieber-Mohn hadde ønskt seg, og tok form av ei generell oppmoding.

Vedtaket vart slik:

Hovedstyret uttaler at herr Anders Langes artikler i *Agder Tidend* for 6. juni og for 14. juli 1931 på grunn av de personlige chikaner, som de inneholder, efter hovedstyrets mening er egnet til å skade pressens anseelse. Det forhold at den saklig debatt utarter berettiger ingen overgang til denne form for polemikk.¹⁵⁵

Saka vart så kort omtala i *Journalisten* for februar 1932, utan at det vart lagt noko meir til saka enn det som stod i protokollen frå Presseforbundets hovudstyre.

Dei aktuelle innlegga frå Anders Lange vart heller ikkje kommenterte eller imøtegått då dei stod på trykk i *Agder Tidend* sommaren 1931. Men så gjaldt dei då også dei to aktuelle redaktørane personleg, og det var vel heile poenget at dei to redaktørane og andre pressefolk ikkje ville ha slike omtalar av seg på trykk.

Men den interne pressedebatten som førte saka heilt til topps i Norsk Presseforbund, vart heller ikkje kommentert undervegs i avisene det gjaldt.

Anders Lange sjølv nemnde den pågåande klagesaka indirekte i ein artikkel i *Agder Tidend*, men etter det eg har klart å finne ut, er dette den einaste medieomtalen av saka i samtida. Dette skjedde i form av to artiklar i *Agder Tidend*, 14. september 1931, side 6. Først kom ein artikkel med tittelen: «STRIDEN innen venstre i Kr.sand. 'Fædrelandsvennen' forsøker sig ogsaa med diktatur paa sitt felt!» Artikkelen heldt fram med blant anna:

Ikke nok med at redaktør Beinset i sitt blad har utsendt et forbud mot aa ta inn artikler fra mig, han har ogsaa forsøkt aa faa Norsk Presseforbund til aa forby Agder Tidend aa ta mine innlegg.

Anders Lange skreiv så vidare at eit innlegg han hadde skrive om intern politisk strid i Venstre, hadde vorte nekta plass i *Fædrelandsvennen*. Men i staden fekk Lange innlegget på trykk i *Agder Tidend* og rykte inn ein annonse i *Fædrelandsvennen* der han viste til sin artikkel i *Agder Tidend*. Både artikkelen i *Agder Tidend* og annonsen i *Fædrelandsvennen* stod på trykk same dag.¹⁵⁶ Og i artikkelen i *Agder Tidend* står det då også: «Her er den artikkel som er nektet inntagelse i *Fædrelandsvennen*.»¹⁵⁷ Artikkelen var ei meiningsytring om handheving av konsesjonslovene og hadde såleis ikkje direkte noko med redaktør-sjikane-saka å gjere. Men Anders Lange kjende seg tydelegvis utestengd frå debattsidene til *Fædrelandsvennen*.

Det er alltid noko risikabelt å påstå at noko ikkje er omtala og så dra vidtgåande konklusjonar ut frå

ein ikkje-observasjon. Med det pågåande arbeidet med digitalisering av norske aviser og tidsskrift vert det lettare og lettare å finne fram til tekstar som tidlegare var gøymde og gløymde. Men eit delvis digitalisert materiale har også sine feller og fallgruver. Til dømes er ikkje *Journalisten* digitalisert for året 1932, der den aktuelle omtalen med Norsk Presseforbund sin konklusjon i Anders Lange-saka vart presentert. Men etter å ha oppsøkt Nasjonalbiblioteket og gått gjennom dei to aktuelle årgangane av *Journalisten* (1931 og 1932), så har eg heller ikkje funne anna omtale av denne saka enn den same notisen som også Røssland viste til i doktoravhandlinga si.

Gildskap (habilitet) og tette nettverk

Det var små forhold og få personar denne saka handla om, og alle dei involverte var røynde pressefolk som heilt sikkert kjende til kvarandre. I ein slik situasjon er naturlegvis gildskap ei utfordring.

Aarnes meinte heile saka starta som eit hemntokt for Anders Lange og Fedrelandslagets påståtte annonseboikott hausten året før.

Nationen-redaktør Thorvald Aadahl var på denne tida leiar i Presseforbundet. Aadahl var også leiar i Bondepresselaget – og nestleiar var: Hans Aarnes.¹⁵⁸ Aadahl var også ein sentral medspelar for Fedrelandslaget, også i form av formelle posisjonar.¹⁵⁹ Når det gjaldt politiske standpunkt, var Aadahl og Aarnes heilt usamde på to viktige punkt: målsak og alkoholforbod.¹⁶⁰ På den andre sida var Aadahl og dermed *Nationen* på linje med Fedrelandslaget.¹⁶¹

Aadahl hadde i sine år i hovudstyret i Norsk Presseforbund også hatt både Rieber-Mohn og Beinset som medlem og varamedlem. Rieber-Mohn var medlem av hovudstyret til Norsk Presseforbund i åra 1928–1932, altså tida då dei aktuelle sakene vart behandla av Presseforbundet. Beinset var varamann i styret i 1927–1929.

I vurderinga av saka skreiv Tellander gode ord om Rieber-Mohn:

Alle som kjenner vår udmerkede, dygtige og elskverdige og fremfor alt ytterst hensynsfulle kollega Rieber Mohn (sic!) vil synes, at det er en skammelig behandling han har vært utsatt for fra Langes side. Hvis Rieber Mohn (sic!) har noen av den jødiske races karaktertrekk, så er det i alle fall de beste, og da skulde de ikke benyttes til angrep.¹⁶²

Slike personlege karakteristikkar av ein av aktørane i ei sak høyrer naturlegvis ikkje heime i ei formelt korrekt klagebehandling. Skjalg Fremo har vurdert kjeldene slik at Tellander var «et eiegodt menneske»¹⁶³ som sikkert la stor vekt på personvern. Tellanders personkarakteristikk av Rieber-Mohn kan kanskje passe med ei slik vurdering av personlegdomen hans. Viktigare er det kanskje at Aarnes ikkje får nokon karakteristikk i det heile.

Rieber-Mohn hadde møtt på utvalsmedlem Nils Raknerud i mange samanhengar innanfor Den Konserervative Presses Forening (DKPF) heilt frå før 1920. Rieber-Mohn var blant anna vararepresentant for Raknerud i styret i DKPF. Og i 1931 var både Raknerud og Rieber-Mohn delegerte frå DKPF til landsmøtet i Høgre.¹⁶⁴

Dette viser at det var små og tette forhold i norsk presse på denne tida. Etter dagens krav og forventningar ville ein nok raskt tenkje på ugildskap i slike samanhengar.

Etterspel: saksbehandling og svovelpredikant-saka

Redaktør Hans Aarnes var ikkje særleg glad for kritikken som han fekk i redaktør-sjikane-saka, og han etterlyste både mandat og retningslinjer for Det faglege utval. I eit brev han skreiv, går det fram at han

ikkje hadde fått vite resultatet av saksbehandlinga før det hadde stått på trykk i *Journalisten*, dette i kontrast til Rieber-Mohn, som var godt informert.¹⁶⁵

Det var nok fleire enn Aarnes som hadde lite kunnskap om Det faglege utval og arbeidsmåtene. Fremo skriv at då Tellander døydde, så fann han sju minneord – men ingen av dei omtalte at han hadde vore leiar i Det faglege utval i ti år, og Fremo konkluderer med at det var lite merksemd om presseetiske spørsmål, og at dei ikkje hadde mykje å seie.¹⁶⁶

Aarnes spør i same brevet også om «(...) meiningi med 'pressens anseelse' er so aa forstaa at bladstyrarane skal kunne kaste stein paa andre, men sjølve vera skotfrie?» Eller sagt på ein annan måte: Skulle det vere eitt sett av reglar for redaktørar, og eit anna sett av reglar for alle andre?

Det skulle gå 70 år frå Aarnes stilte spørsmålet, til det kom inn eit punkt i Ver varsam-plakaten om akkurat dette. NJ hadde alt i 1991 sagt i handlingsprogrammet sitt at mediebedriftene skulle dekkast ut frå vanlege journalistiske prinsipp.¹⁶⁷ Formuleringa som kom inn i Ver varsam-plakaten i 2002, var følgande:

1.4 (...) Pressa har plikt på seg til å setje eit kritisk søkjelys på korleis media sjølve fyller si samfunnsrolle.¹⁶⁸

Professor Svein Brurås skreiv i ein generell kommentar til dette punktet følgande:

Før øvrig er det viktig at journalister og presseorganer kritiserer hverandre. Dette har nok alltid til en viss grad skjedd, men det har gjerne vært lagt til interne og lukkede fora. I likhet med andre yrkesgrupper har også journalistene latt laugsånd og kollegialitet legge et lokk på offentlig kritikk av hverandres arbeid. – Kritikk av mediene bør imidlertid skje offentlig, i mediene og synlig for publikum, og mediene bør diskutere og etterprøve hverandres arbeid.¹⁶⁹

Synspunktet til Brurås er nok i tråd med tankegangen bak setninga i Ver varsam-plakaten. Men ein føresetnad for at både media og publikum skal kunne vere med på ein slik diskusjon, er at dei aktuelle sakene er kjende. Og slik var det ikkje tidlegare, og i alle fall ikkje i 1930-åra.

Utvalet fekk eigne vedtekter i 1948, og der stod det at fråsegner frå utvalet skulle sendast til *Journalisten*, og at fråsegnene etter å ha blitt vurderte av Presseforbundet, også kunne bli gjort allment kjende. Først i 1972 vart det bestemt at fråsegner frå utvalet skulle vere offentlege.¹⁷⁰

Var tidsskriftet *Journalisten* verkeleg eit internt blad berre for medlemmer av Norsk Presseforbund? Truleg ikkje. I alle fall skriv Edvard Bull i 1929 at *Journalisten* høyrde til «den allernyttigste lesning» for informasjon om norske aviser.¹⁷¹

Men Aarnes hadde i heile saksbehandlinga av redaktør-sjikane-saka meint at saka var for lita til å bli behandla av Presseforbundet, og at det fanst mange døme på slik språkbruk i avisene rundt om i landet – også dei tre avisene som stod bak klagen:

Eg vil og segja at dersom Norsk Presseforbund skal til aa vera barnegjenta for innsendarane kringum i bladi, so vil forbundet faa nok aa gjera.¹⁷²

Frustrasjon over saka var nok ein viktig motivasjon for at han eit par månader seinare serverte Det faglege utval saka som hadde overskrifta «Svindelpredikant og ssvovelpredikant N. Abrahamsen».¹⁷³ Poenget til Aarnes var nok i mindre grad omtanke for den aktuelle predikanten, men meir å få fram at også avisa *Sørlandet* kom med sterke personkarakteristikkar som han sjølv var blitt felt for i redaktør-sjikane-saka. Aarnes hadde også kome med fleire døme på det han meinte var vel så sterke personangrep som for-

svaret hans i Anders Lange-saka, men no kom han altså med ein eigen klage.

Røssland klassifiserer predikant-saka som avvist, og Solumsmoen refererer til fleirtalet (Raknerud og Røgeberg) i vurderinga til Det faglege utval:

Undertegnede finner ikke at det er grunn til å avgi noen uttalelse i anledning av hr Aarnes' skrivelser, da det fremgår tydelig av disse at han hensikt kun er å chikanere fagutvalget som han anser som «misfoster med berre eitt auga». Hvis hr Aarnes vil besvære seg over fagutvalgets avgjørelser, må vel den rette fremgangsmåte være å bringe saken frem for Presseforbundets styre og årsmøte.¹⁷⁴

Fagutvalet vurderte altså klagen frå Aarnes som ein provokasjon, og utvalet karakteriserte også ordlyden i klagen frå Aarnes som sjikane og kritikk av utvalet. Om utvalet skulle endre arbeidsmåtar, så måtte rett adresse vere andre organ i Norsk Presseforbund.

Utvalet nekta altså å gå inn på dei konkrete karakteristikkane av sjovelpredikanten i avisa *Sørlandet*. Det var altså ikkje ei vurdering av avisartikkelen og skuldingane mot sjovelpredikanten som førte til at saka vart lagd bort. Utvalet avviste saka ut frå Aarnes sin intensjon med å bringe saka inn for utvalet. Ein kunne kanskje også seie at utvalet ikkje fann det rett å vurdere ein klage mot seg sjølv.

Eg har ikkje funne spor av klagebehandling av saka i protokollen til hovudstyret for Norsk Presseforbund, så det er mest truleg at hovudstyret slutta seg til vurderinga i fagutvalet.

I dei første åra Pressas faglege utval var i aktivitet, var det seks saker frå aviser på Sørlandet eller frå aktørar involverte i redaktør-sjikane-saka. Desse seks sakene utgjør ein høg andel av det samla talet saker som utvalet behandla før verksemda stoppa opp under krigen. Frå 1930 til 1937 behandla utvalet i alt 23 saker. Til samanlikning kom det åtte saker frå aviser i Oslo i same tidsrommet. Det er ikkje urimeleg at kjennskap til sjølvdommeordninga til aktørane er ei medverkande årsak til at det kom nokså mange klagesaker frå Sørlandet desse åra.

1932: Kristiansands Presselag i ettertid

Kva skjedde så vidare med det kollegiale arbeidet i Kristiansands Presselag? Det kunne tenkast at ein såpass skarp konflikt som varte heile hausten 1931, ville skape vondt blod. Og det kan nok hende at det gjorde det. Men i 1931 arrangerte presselaget både Sørlandsstemne i juni 1931 og ein avskilsfest for redaksjonssekretær Per Taxeraas (*Christianssands Tidende*). Og dei fekk gitt ut eit julehefte.¹⁷⁵ Presselaget tente også pengar på å arrangere ein marknad.

Men 14. februar 1932 var det nytt årsmøte i presselaget, litt etter at fråsegna frå det faglege utvalet vart kjend. Hovudpersonane i Anders Lange-saka utgjorde ein stor del av dei tillitsvalde og tolv medlemmene i laget.

Både leiar Magnus Breilid (*Agder Tidend*) og nestleiar Anton Beinset (*Fædrelandsvennen*) i laget «nekta plent» attval.

Som nytt styre vart journalist Opsal (*Sørlandet*) vald til leiar, og dei andre styremedlemmene var Gustav Moseidjord (*Agder Tidend*), redaktør Rieber-Mohn og journalist Haugedal (*Fædrelandsvennen*). Som utsendingar til Presseforbundets landsmøtet 11. mars vart desse valde: Opsal, Aarnes og Beinset, med vara Scheflo, Moseidjord og journalist Strømme som personlege vara. Redaktør Aarnes fekk eit reisestipend på kr 500,-. Aarnes fekk mange reisestipend gjennom åra sine i pressa, men kanskje var det slik at når han fekk eit reisestipend akkurat på dette tidspunktet, så var det eit slags plaster på såret for redaktør-sjikane-saka? Beløpet var uansett ikkje stort – kanskje tilnærma ei halv månadsløn? Kristiansands Presselag hadde også innført ein regel som sa at presselaget ville skøyte på med kr 500,- til andre reisestipend

som medlemmer av laget fekk.¹⁷⁶ Aarnes hadde i 1931 vorte tildelt reisestipend frå Bondepresselaget,¹⁷⁷ så kanskje var stipendtildelinga frå Kristiansands Presselag berre ei følge av denne regelen.

Det kan altså alt i alt verke som eit normalt årsmøte. Vart ikkje redaktør-sjikane-saka omtala i det heile? Skjedde det ikkje noko meir på årsmøtet? *Agder Tidend* ordla seg slik: «Paa møtet vart det eit langt og livalt ordskifte um presseморalen. Noko vedtak vart ikkje gjort.»¹⁷⁸ *Avisa Sørlandet* refererte stort sett det same som *Agder Tidend* og hadde følgande formulering om debatten: «På møtet utspant der sig endel ordskifte om presseморalen. Det blev ikke fattet noen beslutning.»¹⁷⁹ *Fædrelandsvennen* skreiv berre om resultatet av styrevalet.¹⁸⁰

Avisene hadde heller ikkje tidlegare referert frå klagen frå Kristiansands Presselag til Norsk Presseforbund, så om det var temaet for debatten, var det nok for dei fleste lesarane nokså kryptisk kva «presseморalen» kunne bety i denne samanhengen. Pressa på Sørlandet heldt altså debatten høgst internt. Redaktør-sjikane-saka vart heller ikkje omtala då Norsk Presseforbund i 1935 gav ut ei jubileumsbok, og der Kristiansands Presselag fekk eit par sider til å fortelje om aktiviteten sin.^{181 182}

Redaktørane sluttar – kva gjer dei nye?

Tre av dei fire avisredaktørane i Kristiansand slutta i 1932.

Anton Beinset starta i mai 1932 på ei seks månaders studiereise i utlandet, og kom aldri tilbake som redaktør i *Fædrelandsvennen*. Den nye redaktøren, Robert Knudsen, rykte opp internt i avisa. I *Fædrelandsvennens* historie blir han omtala som ein korrekt herre og ein dyktig referent med sans for «forretningsmessige realiteter» – og ålefiske.¹⁸³

Hans Aarnes slutta som redaktør i *Agder Tidend* i august 1932. Seinare vart Johan Tveite tilsett i fast stilling som redaktør for *Agder Tidend*. Tveite hadde tidlegare vore journalist i *Agder Tidend* og hadde også arbeidd som redaksjonssekretær i avisa *Rogaland*. Tveite var også aktiv i Norsk Bladmannalag og var ein av redaktørane av 25-årsskriftet til Bladmannalaget.¹⁸⁴

Under Tveite heldt *Agder Tidend* fram med den venlege haldninga overfor Fedrelandslaget og Anders Lange. Tveite skulle vere redaktør for *Agder Tidend* heilt fram til 1945. Han vart NS-medlem i 1940 og vart etter krigen dømt til halvtanna års fengsel for landssvik.¹⁸⁵

Rieber-Mohn slutta i *Christianssands Tidende* i oktober 1932¹⁸⁶ og tok til som redaktør i *Hamar Stiftstidende*. Avisa skreiv ikkje noko om kvifor Rieber-Mohn slutta. Vidkunn Nitter Schreiner vart ny redaktør i åra 1932–1934.¹⁸⁷ Schreiner hadde blant anna arbeidd i *Avisa Norges Fremtid*, som vart gitt ut av Fedrelandslaget.¹⁸⁸ Så *Christianssands Tidende* erstatta altså Rieber-Mohn, som var svært kritisk til Fedrelandslaget, med ein redaktør som hadde arbeidd for Fedrelandslaget. Det er mogleg at redaktørskiftet var uttrykk for at eigarane ønskte ei ny linje for avisa, men det fell utanfor rammene for denne artikkelen å gå inn på.

Under Schreiner vart *Christianssands Tidende* som ein kunne vente klart meir positiv overfor Anders Lange og Fedrelandslaget. Schreiner vart medlem av NS i 1940 og seinare redaktør for *Vestlandske Tidende* i Arendal (1940–1942).¹⁸⁹ I åra 1942–1945 vart han sett inn som redaktør for *Bergens Tidende* – og vart dømt for landssvik etter krigen.¹⁹⁰

Fedrelandslaget starta i 1935 sitt eige månadsblad for Sørlandet med namnet *Fylkingen*. Bladet kom ut i åra 1935–1940 og vart trykt av Christianssands Aktieboktrykkeri, som også var eigarselskapet til *Christianssands Tidende*.¹⁹¹ Det kan tolkast som nok eit teikn på at *Christianssands Tidende* var meir positiv til Fedrelandslaget etter at Rieber-Mohn hadde slutta.

I så små redaksjonar som det er snakk om her, vil einskildtilsetingar ha mykje å bety, og naturlegvis framfor alt: redaktørane. Skjedde det ei endring i dekninga av Fedrelandslaget med dei tre nye redaktørane som kom inn i 1932?

Storingsrepresentant Anders Lange 1973. Foto: Stortinget.

Av tabell 2 går det fram at Fedrelandslaget og Anders Lange fekk mykje meir omtale i *Fædrelandsvennen* og *Christianssands Tidende* etter at Beinset og Rieber-Mohn slutta. Men framleis var det *Agder Tidend* som skreiv mest.

Så reint kvantitativt er det tydeleg at Lange ikkje la ein dempar på aktiviteten etter den fellande fråsegna frå Presseforbundet. Heller tvert imot.

Ein anna forklaring på at Anders Lange og Fedrelandslaget fekk meir omtale utover i 1930-åra er at den politiske stemninga vart skjerpa med skarpere motsetnader mellom Arbeidarpartiet og dei andre partia, i alle fall før kriseforliket i 1935, der Arbeidarpartiet og Bondepartiet fann saman.

Anders Lange flytta til Oslo i 1935 og slutta i Fedrelandslaget i 1938, så det er ikkje uventa at det blei mindre omtale av både laget og personen.

Var det antisemittisme?

Det var den nokså indirekte omtalen av redaktør Rieber-Mohn som jøde, eller tenkande som ein jøde, som truleg var den viktigaste og klaraste grunnen til at Det faglege utval «felte» *Agder Tidend* og Anders Lange.

Kva seier andre kjelder om Fedrelandslaget og Anders Lange sitt forhold til jødar og antisemittisme? Det er ingen omtale av spørsmål som gjeld jødar eller antisemittisme i det

heile teke i Norlands bok om Fedrelandslaget.¹⁹² Heller ikkje eit enkelt tekstsøk i Fedrelandslagets nasjonale avis ABC i Nasjonalbiblioteket gir gode haldepunkt for å seie at antisemittisme var ei viktig sak for Fedrelandslaget, men dette burde truleg vorte studert nærare.

Roger Tronstad har i fleire arbeid studert rasisme og antisemittisme på Sørlandet i mellomkrigstida. Blant anna i ein artikkel om nokre av aktørane i samfunnsdebatten,¹⁹³ men mest i boka «*Denne seige rase*». *Antisemittisme på Agder inntil 1945* (2021). I kapittelet «Vendepunktet i 1933»¹⁹⁴ skriv han detaljert om ei sterk polarisering på Sørlandet og i Kristiansand i 1930-åra, og han bygger i stor grad på aviser som kjelder, og særleg avisa *Sørlandet*.

Hendingane Tronstad referer til, skjer stort sett etter 1932. Tronstad meiner at Anders Lange var «den mest aktive propagandisten på Sørlandet», og han seier i si oppsummering at Anders Lange og Fedrelandslaget må ta ein stor del av skulda for jødehat på Sørlandet, ein landsdel der det nesten ikkje budde jødar.

Bjørn Westlie har fleire kjelder som tyder på at Lange nytta antisemittisk retorikk, også tidleg i 1930-åra.¹⁹⁵

Det var i året 1934 at Lange og Fedrelandslaget vart mest omtalt i avisene i Kristiansand. Det var fleire hendingar som truleg er årsak til dette, med sterk polarisering i det politiske landskapet, og mellom avisene. Journalistar i *Sørlandet* reiv ned tyske hakekorsflagg natt til 1. mai. Den 17. mai marsjerte medlemmer av Fedrelandslaget i uniformliknande kvite skjorter og gjorde nazi-helsing. Redaktør Scheflo kommenterte hendinga under overskrifta «Fascistenes dag» i *Sørlandet* 19. mai 1934:

Det finnes neppe noen by i landet, hvor fascistene opptrer så utfordrende som her i Kristiansand.¹⁹⁶ *Agder Tidend* skreiv på si side at «Dei yngste i Fedrelandslaget gjekk i kvit skjurte og helsa 'Noreg' med utstrakt høgrehand, ei verdig og fin helsing»,¹⁹⁷ og frå dei to andre borgarlege avisene kom det berre

«mild bebreidelse» over Fedrelandslagets opptreden.¹⁹⁸

Aviskrangelen etter desse hendingane i mai 1934 førte til at avisa *Sørlandet* i åra 1934–1936 var utmeld av presselaget – i protest mot at dei borgarlege avisene var vennleg innstilte til Tyskland og nazismen.¹⁹⁹

Utpå hausten 1934 skulle det skje meir. Det var kommuneval i september 1934, og på eit valmøte i Vennesla vart Anders Lange og stortingsmann Moseid bombarderte med egg etter eit politisk møte i regi av Fedrelandslaget. Avisreferata frå hendinga er nokså sprikande, men *Agder Tidend* siterte Lange på at han kommenterte eggkastinga med å seie: «Sjaa kva det internasjonale marxistiske jødepakk hev laga skikkelege ungdomar til.»²⁰⁰ Hendinga i Vennesla førte til fengselsstraff og bøter for fleire eggkastarar.

På valdagen 15. oktober 1934 gjennomførte Anders Lange eit «blod-stunt» der han køyrde rundt i Kristiansand med ein lastebil drypande av blod og utstyrt med hammar og sigd-symbol for å åtvare veljarane mot den kommunistiske fare.

I eit opprop frå Fedrelandslaget datert oktober 1934 la Fedrelandslaget for dagen antisemittisk innhald der «den jødiske internasjonisme» vart rekna som motpol til germansk nasjonalisme.²⁰¹ Tronstad reknar det som truleg at Anders Lange skreiv oppropet. Dokumentet vart sitert i avisa *Sørlandet* først året etter, i juni 1935,²⁰² og heimelsmann var arbeidarpolitiskar Tarald Nomeland frå Valle. Oppropet skulle formidlast slik: «Til oplesning på hvert lags- og sirkelmøte.» Altså i lags- og studiesirkelmøte i Fedrelandslaget.

I Andreas Nordlands bok²⁰³ om Fedrelandslaget er ikkje eit slikt dokument omtala. Så oppropet var kanskje mest eit utslag av Anders Langes meir personlege oppfatningar på denne tida, eventuelt i Fedrelandslaget på Sørlandet.

Strømmen reknar det som sannsynleg at Lange etter desse hendingane, og kanskje særleg etter blod-stuntet, flytta – eller vart flytta – til Oslo.²⁰⁴

Konklusjonar

Redaktør-sjikane-saka i Kristiansand i 1931–1932 handlar om at to lesarbrev frå Anders Lange med kritikk av to avisredaktørar førte til ei fellande fråsegn i fagutvalet. Dei to artiklane var ikkje direkte i språkbruken, men dei to artiklane blanda saman politiske argument med personlege eigenskapar hos dei to redaktørane. Den eine redaktøren vart kalla jøde, og den andre vart dels kalla drikkfeldig i tillegg til at det vart fokusert på at han hadde dårleg helse.

I ettertid kan det vere vanskeleg å forstå kvifor det vart reagert så sterkt på dette, og at fagutvalet tok opp saka. Men det personlege vennskapet – og kanskje uvennskapet – mellom aktørane er nok ei viktig forklaring på kvifor dette vart ei sak i det heile.

Samtidig sprang saka ut av eit miljø med hard politisk og forretningsmessig konkurranse mellom avisene og personlege relasjonar mellom redaktørane og Anders Lange og Fedrelandslaget.

Redaktør-sjikane-saka i Kristiansand i 1931–1932 var eit tidleg døme på iverksetting av sjølvdommeapparatet i norsk presse, men før det var formalisert eit etisk regelverk eller fanst reglar for saksbehandling. Det synest klart at det mangla kunnskap om sjølvdommeapparatet, og uvisse om korleis arbeidet skulle gjerast både i avisene, hos styret i Norsk Presseforbund og i Det faglege utval. Slike reglar kom på plass seinare.

Ei sitatvennleg utsegn frå redaktør Hans Aarnes i *Agder Tidend* handla om at Det faglege utval i 1932 opptredde som eit «einøygd misfoster» – fordi utvalet berre gav korreks til kritikk mot pressa og ikkje ville ta imot kritikk frå pressa sjølv. Først i 2002 var det Ver varsam-plakaten tok opp i seg ei oppmoding til å vere like kritisk overfor pressa som overfor alle andre.

På tide, ville sikkert Aarnes sagt.

Noter

- 1 Solumsmoen 1966: 26
- 2 I samtidige kjelder var utvalet kalla «Det faglige utvalg». Vi vil her omtale utvalet i 1931–1932 som «Det faglege utval». Dette er i tråd med Røssland (1999).
- 3 Solumsmoen 1966: 27–38
- 4 Røssland 1999: 16–17
- 5 Raaum 2003: 26–28
- 6 Erichsen 1960: 195; Fremo 1994: 16; Røssland 2010; Raaum 2003: 26–28; Wolland og Øvrum 1992: 79–82
- 7 Ihlebæk 1977; Raaum 1986, 2003
- 8 Raaum 1978: 143–144
- 9 Saxe 1935: 148; Solumsmoen 1966: 101
- 10 Røssland 1999
- 11 Røssland 1999: 120
- 12 Røssland 1999: 75 og 259
- 13 Eg kom over denne mappa i samband med at eg heldt på med eit anna arbeid om Hans Aarnes og norsk journalistutdanning. Hans Aarnes var redaktør i Agder Tidend frå 1923 til 1932, men etablerte i 1919 Norsk Bladmanskule i Bergen. Dette kan reknast som den første norske journalistutdanninga (Roppen 2024).
- 14 I arkivet til Norsk Presseforbund er saka notert motteken og oversend til Det faglege utval 31. august 1932. Riksarkivet, Privatarxiv PA 835 Norsk Presseforbund DA-0018 Korrespondanse kronologisk.
- 15 Solumsmoen 1966: 38
- 16 Solumsmoen 1966: 39
- 17 Røssland 2010: 280
- 18 Røssland 1999: 62–63
- 19 Røssland 2003, 2010
- 20 https://snl.no/Olaf_Solumsmoen
- 21 Thune 2015: 105
- 22 Ottosen 1996
- 23 Sletten & Solumsmoen 1966
- 24 Brev frå Olaf Solumsmoen til Norsk Presseforbund v/formannen Vegard Sletten [Skrive på brevarket: Statsministerens kontor], 26.12.1965. (Riksarkivet, PA 938 – Pressens faglige utvalg serie Ea/Fa-0064, mappe merkt «Vær varsom redaktør» 1965/66).
- 25 Røssland 1999: 50–51
- 26 Sjø blant andre Bjerke 2010: 76–77.
- 27 Røssland 1999: 50–51
- 28 Solumsmoen 1966: 15
- 29 Solumsmoen 1966: 16
- 30 Jensen 1997, 2003; Seland 1975
- 31 Iversen 1998; Kvanmo 1993; Lange og Eide 1974; Strømmen 2016
- 32 Iversen 1998
- 33 I 2016 (!) kom det ut ein politisk-polemisk kriminalroman skriven av Anders Lange (A.S. Lange 2016) med tittelen Herre, hold hjertene varme! en beretning om politiske gangstere og kjærlighetens makt. Hans Olav Lahlum skreiv eit forord i romanen, og fortel at manuskriptet til romanen hadde vorte liggande blant Anders Langes papir på Stortinget etter at han døydde, fram til det vart plukka opp og publisert av Juritzen forlag.
- 34 Bjorvatn 1996; Strømmen 2016: 86–87; Tronstad 2012: 95
- 35 Eidskrem 2022; Grutle 2018
- 36 Norland 1973
- 37 Fædrelandsvennen 2000; Seland 1975
- 38 Fædrelandsvennen 2000; Seland 1975
- 39 Jansen 2010; Ohrman-Nielsen 2010b, 2010a

- 40 Eit tidleg døme på diskusjon og vurdering av aviser som kjelde finn vi hos Bull (1929) i artikkelen «Den moderne pressen som historisk kilde : noen grunnlinjer, ut fra norsk materiale». Bull skreiv sin artikkel om lag på same tid som denne artikkelen handlar om, og Bull har interessante vurderingar av korleis innhaldet i dei samtidige avisene vart påverka av eigar-, konkurranse- og annonsørforhold, men også omkring forholdet mellom regjering og aviser og medieinterne forhold – som korleis overskrifter kunne bli laga, tekstreklame og lanseringsjournalistikk. Han åtvarar mot å vurdere aviser aleine som «uttrykk for de forskjellige redaktørers personlighet» (s. 29). Og så meiner han at i 1929 var «journalistikken blitt en profession som så mange andre» (s. 20–21).
- 41 I arkivet finst blant anna møtebok for bladstyret i Dagbladet Sørlandet for åra 1928–1948. <https://arkivportalen.no/entity/abb3ab61-1128-44dc-83c5-8aa0ae8adea9?ins=AV>
- 42 Siste redaktøren av Agder Tidend var Tom Svennevig. Han opplyser at han var forfattar av omtalen av Hans Aarnes i Egil Remi Jensens bok (Svennevig 2025).
- 43 Jensen 2003
- 44 Scheflo 1974
- 45 Bruaset 1998; Skarsbø 2009; Tjelle 2014
- 46 Grepstad 2010; Roppen 2024
- 47 Grepstad 2022
- 48 Munksgaard 2003
- 49 Tønnessen 1974: 201
- 50 Jensen 2003: 113
- 51 Fædrelandsvennen 2000: 10–12
- 52 Fædrelandsvennen omtalte seg i avisa også som vidareføring av Kristianssands Stiftsavis og Adressekontors Efterretninger (Høeg 1973: 188).
- 53 Den fulle teksten: «Organ for Det norske Arbeiderparti i Kristiansand, Mandal, Farsund, Flekkefjord, Vest-Agder fylkes landdistrikter og Setesdal». Dette var eigenomtalen avisa nytta i 1930-åra.
- 54 Denne eigenpresentasjonen vart trykt i avisa dei første åra ho kom ut, men ikkje etter 1930.
- 55 I ein eigenannonse for trykkeriet i Agder Tidend 6. januar 1931 står det at Agder Tidends prenteverk kunne levere «brevpapir, konvoluttar, merkelappar, faktura, innbydingskort, visitkort, brudlaupssongar, gravsongar, plakatar, katalogar, protokollar, kontrabøker, ekspedisjonsbøker, kvitteringsbøker, lagsblad, bøker og hefte». Så trykkeriet skulle ikkje berre trykke avisa, men kunne også utføre mange andre slags oppdrag. Eitt av oppdraga var å trykke lærebøker og anna kursmaterieil for Bladmanskulen, som redaktør Hans Aarnes dreiv ved sidan av gjerninga som avisredaktør (Roppen 2024).
- 56 Norsk Presseforbund 1931, 1939
- 57 Jansen 2010
- 58 I Norsk presses historie omtalar Egil Remi Jensen Tiden som ei avis som i mellomkrigstida var den minste avisa i Arendal, og med hyppige redaktørskifte fordi redaktøren Ola Solberg var stortingsrepresentant det meste av mellomkrigstida (Jensen 2010).
- 59 Jensen 2003: 56–59
- 60 Roppen 2024
- 61 Brunvand 1974: 20
- 62 Opsal 1974
- 63 Bastiansen & Dahl 2019; Eide 2000; Ottosen 1996, 2010
- 64 Jensen 2003
- 65 Roppen 2024
- 66 Aarnes 1926
- 67 Eit talande døme på at Hans Aarnes var oppteken av pressespørsmål, er at han trykte den aller første tekstreklameplakaten i Agder Tidend 1. mars 1926, s. 4, under overskrifta «Mot tekstreklamen». Norsk Presseforbund brukar også i dag utklippet i Agder Tidend som dokumentasjon på denne første versjonen av plakaten om tekstreklame (e-post til forfattaren 22. november 2024).
- 68 Sparkinga av Aarnes vart ikkje omtala i det heile av Agder Tidend, Journalisten eller Dagspressen. Somme andre aviser spekulerte i kva som var årsak til sparkinga, men Aarnes sjølv bidrog berre til debatten ved å distribuere attesten han fekk frå den tidlegare styreleiaren i Agder Tidend AS, der han fekk stor ros for si leiling av avisa (Den 17de Mai, 13. oktober 1932, s. 4 og 6). Også i nyare tid har det dukka opp speulasjonar om årsaka til at Aarnes vart sparka (Krogseth 2022).
- 69 Aarnes hadde også søkt på jobben som «filmensor» i mars 1931, så kanskje hadde han alt teke til å orientere seg bort frå Kristiansand og i retning Oslo. Lista over søkarar på stillinga som filmensor stod i Aftenposten, 7. mars 1931, s. 2.
- 70 Det fulle namnet hans var Christian Joachim Rieber-Mohn, men det ser ut til at han som regel sjølv forkorta namnet til Chr. I. (sic!) Rieber-Mohn, jf. Rieber-Mohn 1947, sjølv om det ikkje alltid vart skrivne slik av andre.

- 71 Minneord over Chr. J. Rieber-Mohn i Dagspressen, nr. 7–8 (1959), s. 19. Rieber-Mohn fekk ein son, som fekk same namn som faren, og som også var presseman. Chr. Rieber-Mohn jr. (1916–1991) arbeidde både i Hamar Stiftstidende, i Vestlandske Tidende (Arendal) og i Aftenposten (Jensen 2003: 214; Norsk Presseforbund 1950).
- 72 Bruaset 1998: 100; Skarsbø 2009: 58
- 73 Opsal 1974
- 74 Beinset 1950
- 75 Jensen 2003: 104–105
- 76 Dagspressen skreiv på same tid at det var ti søkarar til stillinga (Dagspressen 4/1931, s. 46).
- 77 Sjå kapittel III «Oppgjøret med stalinismen» for ei samling leiarartiklar av Schefflo (Schefflo 1974: 123–140).
- 78 Lie 1980: 368–369
- 79 Fædrelandslagets Landssekretariatet 1931
- 80 Brandt 1943: 10
- 81 Nielsen 2001; Norland 1973
- 82 Ohman-Nielsen 2010a: 27; Tronstad 2021
- 83 Anders Sigurd Lange (1904–1974). Lange er uløyselig knytt til partiet han starta i 1973: «Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep», som bytte namn til Framstegspartiet (Fremskrittspartiet) etter at Lange døydde.
- 84 Agder Tidend, 3. mai 1930, s. 7.
- 85 Norland 1973: 294
- 86 Norland 1973: 273
- 87 Gabriel Moseid i Store norske leksikon: https://nbl.snl.no/Gabriel_Moseid
- 88 Denne vurderinga bygger på eit tekstsøk i avisene i Kristiansand for åra 1929–1935, der det vart søkt etter «'stortingsmann Moseid' OR 'Gabriel Moseid' OR 'Lagtingspresident Moseid'» med eit resultat på 311 treff, altså under halvparten så mange treff som for Anders Lange.
- 89 Agder Tidend, 25. januar 1930, s. 3. Møtet fekk også eit referat i Fædrelandsvennen, der Rieber-Mohn også vart sitert på at han ikkje likte namnet på Fædrelandslaget. Fædrelandsvennen, 25. januar 1930, s. 4.
- 90 Christianssands Tidende, 29. januar 1930, s. 5. [Med redaksjonell hale frå redaktør.]
- 91 Agder Tidend, 11. januar 1932, s. 7
- 92 Danielsen 1984: 202
- 93 Danielsen 1984
- 94 Norland, 1973
- 95 Danielsen 1984: 196–197
- 96 Norland 1973: 123
- 97 Norland 1973: 126
- 98 Danielsen 1984: 198–199; Norland 1973: 162
- 99 Fædrelandslagets Landssekretariatet 1931: 9–11
- 100 Friis mfl. 1933: 870
- 101 Fædrelandsvennen, 24. oktober, s. 2.
- 102 Christianssands Tidende, 27. oktober 1930, s. 3
- 103 Christianssands Tidende, 28. oktober 1930, s. 3.
- 104 Agder Tidend, 30. oktober 1930, s. 6.
- 105 Agder Tidend, 27. oktober 1930, s. 6.
- 106 Agder Tidend, 27. oktober 1930, s. 6
- 107 Fædrelandsvennen, 24. oktober 1930, s. 2
- 108 Agder Tidend, 28. oktober 1930, s. 6
- 109 Agder Tidend, 5. november 1930, s. 6
- 110 Fædrelandsvennen, 14. juli 1931, s. 3 [Annonse]
- 111 Christianssands Tidende, 6. juni 1931, s. 1. Artikkelen er signert og ikkje merkt som leiarartikkel.
- 112 Agder Tidend, 6. juni 1931, s. 3
- 113 Lars Georg Hansen hadde erfaring som ishavsskipper og skreiv fleire bøker med motiv frå ishavsfangsten. Han var ein velkjend og populær forfattar i 1920- og 1930-åra. https://snl.no/Lars_Georg_Hansen
- 114 Folketanken, 17. desember 1930, s. 1

- 115 Hambro-slekta kom til Noreg frå Danmark og konverterte til kristendommen tidleg på 1800-talet (Bull 1933; Theien 2015: 8)
- 116 Blom 1973
- 117 Theien 2015
- 118 Theien 2015: 107
- 119 Blom 1973: 194
- 120 Danielsen 1984: 202
- 121 Theien 2015: 111
- 122 Theien refererer blant anna frå eit privat brev frå Anders Hovden til Halvdan Koht i 1923, der Hovden skreiv at han vona at «jøden Hambro» likevel hadde så sterke røter i norsk jord at han kunne gjere nytte for seg i forhandlingane om Grønland (Theien 2015: 111). Theien refererer også til ein artikkel (2015: 316) av Marstrander med tittelen «Presidenten» som skulle ha stått i Tidens Tegn 11. januar 1932. Eg har ikkje klart å finne eit slikt innlegg i Tidens Tegn på den aktuelle dato. I Nasjonalbiblioteket er ikkje Tidens Tegn fullstendig digitalisert per august 2024.
- 123 Tønnesson 2017
- 124 Søketerm: «hambro jødisk»~10 og «hambro jøde»~10 for åra 1927–1935. Symbolet «~» er eit «nærleikssøk» der det er eit kriterium at dei to nemnde orda skal vere maksimalt ti ord frå kvarandre i avisteksten.
- 125 Arbeiderbladet, 12. september 1930, side 3. Helgeland Arbeiderblad vart starta i 1930, men dei fire første årgangane var ikkje digitaliserte av Nasjonalbiblioteket i august 2024.
- 126 Dagbladet, 23. juni 1931, s. 5
- 127 Hortens Arbeiderblad, 17. november 1931, s. 1
- 128 Agder Tidend, 14. juli 1931, s. 7
- 129 Sørlandet, 10. juli 1931 [sidetal ukjent]
- 130 Brandt 1943: 13
- 131 Jensen 2003: 113; Opsal 1974
- 132 Saxe 1935: 257–259
- 133 Seland 1975: 220
- 134 Sverre Opsal var i 1930-åra journalist i avisa Sørlandet (Jensen 2003: 121). Opsal var også med på å redigere julehefta til Kristiansands Presselag (Opsal og Kristiansands Presselag 1931). Opsal var truleg også med på å vedta å sende klagen som medlem av styret i Kristiansands Presselag.
- 135 Jensen 2003: 105
- 136 Saxe 1935: 257
- 137 Dokumentet ligg i Riksarkivet, i privatarkivet til Norsk Presseforbund: 0016 - Tvistespørsmål Agder Tidend Anders Lange» Arkivkode: RA/PA-0835/1/E/L0066/0016 (1931-)
- 138 I eldre juridisk språk kunne chikane bli nytta som namn på «juridiske knep» som vart nytta for å hindre realitetsbehandling av ei sak.
- 139 Ordbøkene.no: <https://ordbokene.no/nob/bm,nn/sjikane>
- 140 Norsk etymologisk ordbok (Caprona 2013: 822)
- 141 NAOB (Det norske akademis ordbok): <https://naob.no/ordbok/sjikane>
- 142 Luihn 1931: 21
- 143 Keilhau 1933: 1126
- 144 Røssland 1999: 303
- 145 Jf. omtale av Tidens Tegn i Store norske leksikon (https://snl.no/Tidens_Tegn_-_morgenavis).
- 146 Solumsmoen 1966: 20
- 147 Folketanken, 17. desember 1930, s. 1
- 148 Lindesnes, 29. juni 1931, s. 2
- 149 Tronstad 2021
- 150 Sogns Tidend, 5. august 1931, s. 2 (Bjørnaraa 1931)
- 151 Tidens Tegn, 7. september 1931, s. 1 og 3.
- 152 Det ser ikkje ut til at det stemmer at Hambro og Rieber-Mohn var i slekt. I alle fall er ingen Rieber-Mohn nemnd i ei samtidig ættesoge for Hambro-familien (Bull 1933). Aarnes var heller ikkje konkret på korleis Hambro og Rieber-Mohn eventuelt skulle ha vore i slekt.
- 153 Wale 1978: 171
- 154 Arbeiderbladet, 4. juli, s. 4
- 155 Norsk Presseforbund, referat hovudstyremøte 13. januar 1931, s. 5
- 156 Fædrelandsvennen, 14. september 1931, s. 3.

- 157 Den aktuelle artikkelen til Lange hadde tittelen: «Sak – person eller litt om hr. ing. Skjeies innlegg på Peersen-møtet», Agder Tidend, 14. september 1931, s. 6.
- 158 Sjå til dømes notis: «Bondepesselaget», Nationen, 26. mars 1928, s. 5
- 159 Norland 1973
- 160 Omtale av Thorvald Aadahl i Store norske leksikon: https://nbl.snl.no/Thorvald_Aadahl
- 161 Valaker 1999; Westlie 2019
- 162 Sitat frå Tellanders saksutgreiing i redaktør-sjikane-saka i Det faglege utval. Tellander skreiv Rieber-Mohn utan bindestrek.
- 163 Fremo 1994
- 164 Petersen og Gotaas 1952
- 165 Hans Aarnes i brev til hovudstyret i Norsk Presseforbund, datert 10. februar 1932. Ligg i saksmappa om redaktør-sjikane-saka.
- 166 Fremo 1994: 21
- 167 Raaum 2003: 47
- 168 Ver varsam-plakaten per i dag: <https://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/vvpl-nynorsk/>
- 169 Brurås 2002: 59
- 170 «Redaksjonskomiteens utkast til vedtekter [for] Pressens faglige utvalg.» Riksarkivet, Privatarkiv PA 938 – Pressens faglige utvalg, serie Ea/Fa-0064), mappe merkt «Det faglige utvalg/testamente». Referatet ligg i fleire eksemplar i mappa.
- 171 Bull 1929: 21
- 172 Brev frå Hans Aarnes til Norsk Presseforbunds hovudstyre, 20. juli 1931. Brevet ligg i saksmappa til redaktør-sjikane-saka.
- 173 Sørlandet, 29. april 1932, s. 3
- 174 Solumsmoen 1966: 39–40
- 175 Jensen 2003: Opsal og Kristiansands Presselag 1931: 122
- 176 Saxe 1935: 258
- 177 Nationen, 9. mai 1931, s. 7
- 178 Agder Tidend, 15. februar 1932, s. 6
- 179 Sørlandet, 15. februar 1932, s. 3
- 180 Fædrelandsvennen, 15. februar 1932, s. 2
- 181 Saxe 1935
- 182 Også munnlege kjelder (Tom Svennevig, Egil Remi Jensen og Alf Kjetil Igland) i Agders pressemiljø har vorte konsulterte og stadfestar inntrykket både av at redaktør-sjikane-saka og for så vidt også Hans Aarnes, Anders Lange og Fedrelandslaget har vorte gløymde.
- 183 Seland 1975: 147
- 184 Dingsøy mfl. 1938
- 185 «Redaktør Johan Tveite fikk halvannet år», Stavanger Aftenblad, 28. august 1946, side 4. «Redaktør Johan Tveite for heradsretten [...] kjennar seg ikkje skuldig til straff», Agder Tidend, 23. august 1946, side 4.
- 186 Christianssands Tidende, 14. oktober 1932, s. 3
- 187 Jensen 2003: 111
- 188 Høeg 1973: 366
- 189 Jensen 2003: 160–163
- 190 Bergens Tidende, 28. april 2015, s. 8–9; Bergens Tidende, 21. april 2017, s. 36–37
- 191 Høeg 1973: 187; Jensen 2003: 93–95
- 192 Norland 1973
- 193 Tronstad 2012
- 194 Tronstad 2021: 82–126
- 195 Westlie 2022: 171–172
- 196 Scheflo 1934
- 197 Agder Tidend, 18. mai 1934, s. 3
- 198 Anders Lange vedgjekk seinare at han nok kunne skuldast for å lefle med fascismen i desse åra, men ikkje med nazismen (Lange & Eide, 1974).
- 199 Jensen 2003: 126–127
- 200 Saka vart omtala i alle avisene i byen: Agder Tidend, 28. september 1934, s. 6; Agder Tidend, 28. september 1934, s. 6–7; Sørlandet, 28. september 1934, s. 3; Christianssands Tidende, 28. september 1934, s. 2; Fædrelandsvennen, 28. september 1934, s. 1.
- 201 Tronstad 2021: 106
- 202 Sørlandet, 8. juni 1935, s. 4 og 6

203 Norland 1973

204 Strømmen 2016: 88

Referansar

Artiklar i aviser og fagblad

Aftenposten (1931, 7. mars). De som gjerne vil bli filmcensor. Det har meldt sig 38 ansøkere, s. 2

Agder Tidend (1926, 1. mars). Mot tekstreklamen, s. 4

Agder Tidend (1930, 25. januar). Fedrelandslaget i Kristiansand [.] Fraa møtet igaar kveld, s. 3

Agder Tidend (1930, 3. mai). Fedrelandslaget fær kontor i Kristiansand [.] Anders Lange sett til styrar, s. 7

Agder Tidend (1930, 27. oktober). «Christiansands Tidende» dansar etter, s. 6

Agder Tidend (1930, 27. oktober). «Fædrelandsvennen» taper hovudet, s. 6

Agder Tidend (1930, 28. oktober) Tvo tungor, s. 6

Agder Tidend (1930, 30. oktober). Den «navnløse» utsending i «Chr. Tidende» [innlegg av Anders Lange], s. 6

Agder Tidend (1930, 5. november). Ungdomsfylkingen til Fedrelandslaget i Kristiansand [.] Aarsmøtet vedtek med 53 mot 11 r. aa ikkje uttala seg om rundskrivet[.] Anders Lange hevdar at han tek ikkje eit ord tilbake av det som stod der, s. 6

Agder Tidend (1931, 6. juni). Chr.sands Tidende og Grønlandssaken [av Anders Lange], side 3

Agder Tidend (1931, 14. juli). Kommunistene og kronprins Olav, [Av Anders Lange], s. 7

Agder Tidend (1931, 14. september). Sak – person eller litt om hr. ing. Skjeies innlegg på Peersen-møtet, s. 6

Agder Tidend (1932, 11. januar). B.G. og Grønland [av Chr. I. Rieber-Mohn] s. 7

Agder Tidend (1932, 15. februar). Kristiansands Presselag, s. 6

Agder Tidend (1934, 18. mai). 17. mai. Største barne- og folketog i Kr.Sand paa mange aar, s. 3

Agder Tidend (1934, 28. september). Dragesæden spirer [Leiar], side 6

Agder Tidend (1934, 28. september). Rått overfall på stortingsm. Moseid og sekretær Lange i Vennesla, s. 6–7

Agder Tidend (1946, 23. august). Redaktør Johan Tveite for heradsretten [.] kjennar seg ikkje skuldig til straff, s. 4

Arbeiderbladet (1930, 12. september). Hambro, s. 3

Arbeiderbladet (1931, 4. juli). Tronfølgeren på regatta, s. 4

Bergens Tidende (2015, 28. april). Den motvillige NS-redaktøren, [av Kjartan Rødland], s. 8–9

Bergens Tidende (2017, 21. april). «Far og sønn sonet sammen», [av Terje Valestrand], s. 36–37

Christianssands Tidende (1930, 29. januar). Aabent brev fra Anders Lange, s. 5

Christianssands Tidende (1930, 27. oktober). Økonomisk boikott. Hvad Fedrelandslaget mener at kunne tillate sig, s. 3

Christianssands Tidende (1930, 28. oktober). Boikott-trudslen. En enstemmig fordømmelsesdom, s. 3

Christianssands Tidende (1931, 6. juni). Grønlandssaken, s. 1

Christianssands Tidende (1932, 14. oktober). Takk! [avskilshelsing frå Rieber-Mohn], side 3

Christianssands Tidende (1934, 28. september). Livlig møte på Vennesla. Stortingsmann Moseid og Anders Lange bombarderes med egg og stein, s. 2

Dagbladet (1931, 23. juni). Vanvittig tysk nazi-skrøne om «jødeveldet i Norge», s. 5

Dagspressen (1931, april). s. 46

Dagspressen (1959, nr. 7–8). [Minneord over] Chr. J. Rieber-Mohn, s. 19

Den 17de Mai (1932, 13. oktober). Vitnemaalet til redaktør Aarnes, s. 4 og 6

- Folketanken* [Risør] (1930, 17. desember). «!» [Artikkel med referat frå Lars Hansens foredrag i Kristiansand], s. 1
- Fædrelandsvennen* (1930, 25. januar). Fedrelandslagets møte igaar, s. 4
- Fædrelandsvennen* (1930, 24. oktober). Sjaa framover, s. 2
- Fædrelandsvennen* (1931, 14. juli). Stemna i Konsmo [Annonse for arrangement 19. juli 1931], s. 3
- Fædrelandsvennen* (1931, 14. september). Lilleborgkonsessjonen. Peersen-møte. [Annonse], s. 3
- Fædrelandsvennen* (1932, 15. februar). Kristiansands Presselag, s. 2
- Fædrelandsvennen* (1934, 28. september). 'Sørlandet' lager skole her i distriktet ogsaa. Utrolig frekkehett og rampet opførsel i Vennesla igaar. Rotne egg og annet kasteskyts mot Anders Lange. Verst gikk det dog ut over lagtingspresident Moseid, s. 1
- Hortens Arbeiderblad* (1931, 17. november). Hambro skulle hett Hamburg, s. 1
- Lindenes* (1931, 29. juni). Schefflo tukter, [referat frå tale av Olav Schefflo], s. 2
- Nationen* (1928, 26. mars). Bondepresselaget, s. 5
- Nationen* (1931, 9. mai). Bondepresselagets reisestipendium, s. 7
- Sogns Tidend* (1931, 5. august). Kva danskane vil [Av Torger Bjørnaraa], side 2
- Stavanger Aftenblad* (1946, 28. august). Redaktør Johan Tveite fikk halvannet år, s. 4
- Sørlandet* (1931, 10. juli). Betegnende, [sidetal ukjent]
- Sørlandet* (1932, 15. februar). Kristiansands Presselag, s. 3
- Sørlandet* (1932, 29. april). Svindelpredikant og sjoelvpredikant N. Abrahamsen, s. 3
- Sørlandet* (1934, 28. september). Anders Lange på Vennesla. Bombarderes med råtne egg. Stortingsmann Moseid i skuddlinjen, s. 3
- Sørlandet* (1935, 8. juni). Er Fedrelandslaget fascistisk? [av Tarald Nomeland], s. 4 og 6
- Tidens Tegn* (1931, 7. september). Kraftige uttrykk av Stauning på Hamar, s. 1 og 3

Arkiv

Riksarkivet:

- PA 835 Norsk Presseforbund DA-0018 Korrespondanse kronologisk
- PA-0835/1/E/L0066/0016 (1931-) «0016 - Tvistespørsmål Agder Tidend Anders Lange»
- PA-0938 «Pressens Faglige Utvalg»
- PA 938 – Pressens faglige utvalg, serie Ea/Fa-0064, mappe merka «Vær varsom redaktør» 1965/66
- PA 938 – Pressens faglige utvalg, serie Ea/Fa-0064, mappe merka «Det faglige utvalg/testamente».

Intervju

- Takk til Alf Kjetil Igland for hjelp med intervju i arbeidet med denne artikkelen.
- Alf Kjetil Igland, journalist og forfattar, 12. oktober 2024
- Egil Remi Jensen, tidlegare redaktør av *Fædrelandsvennen*, 19. desember 2024 *)
- Tom Svennevig, siste redaktør av *Agder Tidend*, 20. desember 2024 *)
- Roger Tronstad, forfattar og forskar, 11. oktober 2024

*) Blei intervjuet av Alf Kjetil Igland.

Litteraturliste

- Bastiansen, H.G. og Dahl, H. F. (2019). *Norsk mediehistorie* (3. utgave.). Universitetsforlaget.
- Beinset, A. (1950, 3. juli). To Kristiansands-redaktører. *Fædrelandsvennen* [jubileumsnummer 1950], 23.

- Bjerke, P. (2010). Samfunnsoppdraget – fra forpliktelse til rettighet. I J. Roppen og S. Allern (red.), *Journalistikkens samfunnsoppdrag*. Høyskoleforlaget/IJ-forlaget.
- Bjorvatn, Ø. (1996). Da Quisling talte på Holt landbruksskole. *Dengang – på våre kanter – årsskrift 1996 [Årbok historielaget for Dypvåg, Holt og Tvedestrand]*, 69–71.
- Bjørnaraa, T. (1931, 5. august). Kva danskane vil. *Sogns Tidend*, 2.
- Blom, I. (1973). *Kampen om Eirik Raudes land : pressgruppetilstand i grønlandsspørsmålet 1921–1931 [Doktoravhandling i historie, Universitetet i Oslo]*. Gyldendal.
- Brandt, W. (1943). Olav Schefflo (Minneord, først trykt i avisa *Social-Demokraten*, Stockholm, juli 1943). I I. Schefflo, *Olav Schefflo som politiker og menneske: 44 artikler og debattinnlegg*, 9–13. Oslo: Tiden.
- Bruaset, O. (1998). *Fargerike romsdalingar*. Oslo: Det norske Samlaget.
- Brunvand, O. (1974). Redaktøren og anti-stalinisten. I I. Schefflo, *Olav Schefflo som politiker og menneske: 44 artikler og debattinnlegg*, 20–30. Tiden.
- Brurås, S. (2002). *Etikk for journalister* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Bull, E. (1929). Den moderne pressen som historisk kilde : noen grunnlinjer, ut fra norsk materiale. *Scandia : tidskrift för historisk forskning*, 2(1), 1–30.
- Bull, T. (1933). *Kjøbmann i Bergen Edvard Isach Hambro og hans efterslekt*.
- Caprona, Y.C. de. (2013). *Norsk etymologisk ordbok : tematisk ordnet*. Kagge.
- Danielsen, R. (1984). *Borgerlig oppdemningspolitikk : 1918–1940 [Høyres historie, band 2]* (Bd. 2). Cappelen.
- Dingsøy, P., Andersson, A., Tveite, J. og Skeidsvoll, A. (1938). *Norske bladmenn og norske blad : 25 års skrift for Norsk bladmannlag og ei 80 års norsk bladsaga*. Lunde.
- Eide, M. (2000). *Den redigerende makt : redaktørrollens norske historie*. IJ-forl.
- Eidskrem, V. (2022). *Borgernes korstog – En analyse av Samfundsvernets ideologi (masteroppgåve)* [Universitetet i Bergen]. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-97671>
- Erichsen, R.W. (1960). *For ytringsfrihet under ansvar : Norsk presseforbund 1910–1935–1960*. Eide. <https://www.nb.no/items/dc8b355d8c45e42187cd3d4144afd5d6>
- Fedrelandslagets Landssekretariatet. (1931). «*En tusen dages valgkamp*» : beretning for Fedrelandslagets arbeide i treårsperioden 1928–1930. Fedrelandslagets forlag.
- Folketanken. (1930, 17. desember). ! [Artikkel med referat frå Lars Hansens foredrag i Kristiansand]. *Folketanken*, 1.
- Fremo, S. (1994). *Presseskikk : en rapport om presseetikk og personvern : med stikkprøver fra norske aviser gjennom hundre år*. Institutt for journalistikk.
- Friis, J., Hegna, T. og Juel, D. (1933). *Arbeidernes leksikon : 2 : C-Fiskemåken* (Bd. 2). Arbeidermagasinets forlag.
- Fædrelandsvennen. (2000). *125-årsjubileum 3. juli 1875–2000 : Fædrelandsvennen : avisen for Sørlandet*. Fædrelandsvennen.
- Grepstad, O. (2010). Utskild og integrert: nynorsk presse 1880–1945. I R. Ottosen (red.), *Norsk presses historie, bind 2: Parti, presse og publikum 1880–1945*, 195–225. Universitetsforlaget.
- Grepstad, O. (2022). *Bokhistorier : bøker, forfattere og forlag i norsk skriftkultur*. Grepstad skriveri.
- Grutle, E.F. (2018). «*Det glade vanvids følger*» – Norsk høyreaktivisme 1923–1930 (masteroppgåve). <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-65669>
- Høeg, T. A. (1973). *Norske aviser 1763–1969 en bibliografi*. Ubo.
- Ihlebak, H. A. (1977). *Lov og etikk i journalistikk : pressen, kildene og leserne*. Institutt for journalistikk.
- Iversen, J.M. (1998). *Fra Anders Lange til Carl I. Hagen : 25 år med Fremskrittspartiet*. Millennium.

- Jansen, T. (2010). Sørlandet. I I. Flo (red.), *Norsk presses historie, bind 4 : Norske aviser fra A til Å*, 331. Universitetsforlaget.
- Jensen, E.R. (1997). *En by i verden – en avis i byen : 120 år med lokalavisen Agder*. [Avisen].
- Jensen, E.R. (red.) (2003). *De satte det på trykk : sørlandske pressefolk i liv og trengsel gjennom 100 år*. IJ-forlaget.
- Jensen, E.R. (2010). Tiden [Arendal]. I I. Flo (red.), *Norsk presses historie, bind 4 : Norske aviser fra A til Å*, 340. Universitetsforlaget.
- Keilhau, W. (1933). *Kringla Heimsins : norsk konversasjonsleksikon, bind 5 : N-Skogopsyn*. Nasjonalforlaget.
- Krogseth, K.H. (2022). *Karen og Søren Haugland : møte med to samfunnsengasjerte mandalitter*. Karen Høyland Krogseth.
- Kvanmo, H. (1993). *Anders Langes saga*. Det Norske Samlaget.
- Lange, A. og Eide, T. (1974). *Anders Lange som han var*. Lyche.
- Lie, H. (1980). *Loftsrydding*. Tiden.
- Luihn, O. (1931). *Arbeidernes fremmedordbok : en forklaring på de viktigste fremmedord og begreper som man i almindelighet finner i arbeiderpressen og arbeiderlitteraturen*. Arbeidermagasinets forlag.
- Munksgaard, O. (2003). Et kupert politisk terreng. I E.R. Jensen (red.), *De satte det på trykk : sørlandske pressefolk i liv og trengsel gjennom 100 år*, 89–116. IJ-forlaget.
- Nielsen, M.-B.O. (2001). *Bondekamp om markedsmakt : Senterpartiets historie 1920–1959, bind 1*. Det Norske Samlaget.
- Norland, A. (1973). *Hårde tider : Fedrelandslaget i norsk politikk*. Dreyer.
- Norsk presseforbund. (1931). *Pressefolk [1931] : biografiske opplysninger om Norsk presseforbunds medlemmer 1930*. Forbundet.
- Norsk presseforbund. (1939). *Pressefolk [1938] : biografiske opplysninger om Norsk presseforbunds medlemmer 1938* (2. utg.). Forbundet.
- Norsk presseforbund. (1950). *Pressefolk [1950] : biografiske opplysninger om Norsk presseforbunds medlemmer : 1950* (3. utg.). Forbundet.
- Ohman-Nielsen, M.-B.O. (2010a). Agder Tidend. I I. Flo (red.), *Norsk presses historie, bind 4 : Norske aviser fra A til Å*, 27. Universitetsforlaget.
- Ohman-Nielsen, M.-B.O. (2010b). Christianssands Tidende. I I. Flo (red.), *Norsk presses historie, bind 4 : Norske aviser fra A til Å*, 70. Universitetsforlaget.
- Opsal, S. (1974, 7. november). Pressefolk i Kristiansand i 1930-årene [:] Fremragende redaktører i kamp. *Fædrelandsvennen*, 5.
- Opsal, S. og Kristiansands Presselag. (1931). *Kristiansandsjournalisten*.
- Ottosen, R. (1996). *Fra fjærpenn til Internett : journalister i organisasjon og samfunn*. Aschehoug : I samarbeid med Norsk journalistlag.
- Ottosen, R. (red.). (2010). *Norsk presses historie, bind 2: Parti, presse og publikum 1880–1945*. Universitetsforlaget.
- Petersen, K.T. og Gotaas, B. (1952). *Den konservative presses forening 1892–1952*.
- Rieber-Mohn, C. J. (1947). *Hamar Stiftstidende 1847 – 29. juli – 1947 : med stikka gjennom 100 år*. Hamar Stiftstidende.
- Roppen, J. (2024). Bladmannaskulen: Den første norske journalistutdanninga. *Mediehistorisk tidsskrift*, 1, 84–113.
- Røssland, L.A. (1999). *Presseskikkens samtale : samtaleposisjonar for Norsk Presseforbund sitt faglege utval : 1930–1972*. Fagbokforlaget.

- Røssland, L.A. (2003). Presseskikkforvaltarane sine utfordringar. I T. Roksvold og R. Ottosen (red.), *Presseetisk front : festskrift til Odd Raaum*, 25–35. IJ-forlaget.
- Røssland, L.A. (2010). God presseskikk blir til. I R. Ottosen, H.F. Dahl, N.E. Øy og I. Flo (red.), *Norsk presses historie, bind 2: Parti, presse og publikum 1880–1945*. Universitetsforlaget.
- Raaum, O. (1978). *Myten om pressefrihet [.] Norsk mediepolitikk og tradisjoner i presse og kringkasting*. Universitetsforlaget.
- Raaum, O. (1986). *Pressens tøyelige etikk : journalisters yrkesmoral og selvjustis*. Universitetsforlaget.
- Raaum, O. (2003). *Dressur i pressen : selvjustis i internasjonalt perspektiv*. Universitetsforlaget.
- Saxe, L. (1935). *Norsk presseforbund : 1910–1935*. [s.n.].
- Scheflo, I. (red.). (1974). *Olav Scheflo som politiker og menneske: 44 artikler og debattinnlegg*. Tiden.
- Scheflo, O. (1934). Fascistenes dag (leiarartikkel i *Sørlandet*, 19. mai 1934). I I. Scheflo, *Olav Scheflo som politiker og menneske: 44 artikler og debattinnlegg*, 100–101. Tiden.
- Seland, J. (1975). *Med Fædrelandsvennen i hundre år : 1875–1975*. Fædrelandsvennen.
- Skarsbø, S.E. (2009). Anton Beinset – stridsmannen frå Otrøya. *Årbok (Romsdalsmuseet)*.
- Sletten, V. og Solumsmoen, O. (1966). Forord. I *Vær varsom redaktør : Norsk Presseforbunds faglige utvalg gjennom 50 år*. Universitetsforlaget.
- Solumsmoen, O. (1966). *Vær varsom redaktør : Norsk Presseforbunds faglige utvalg gjennom 50 år*. Universitetsforlaget.
- Strømmen, Ø. (2016). *Anders Lange: en norsk historie* (1. utgave, 1. opplag). Cappelen Damm.
- Theien, I. (2015). *Fra krig til krig : en biografi om C.J. Hambro*. Spartacus.
- Thune, H. (2015). *Øyeblikkets triumf : et oppgjør med den mediefikserte politikken*. Spartacus.
- Tjelle, O. (2014). *Anton Beinset : 1894–1963*. O. Tjelle.
- Tronstad, R. (2012). Agders rasistiske fortid. Tilsløring og avsløring av aktører. I B. Seland (red.), *Den Vanskelige historien : Agderseminaret 2011*. Cappelen Damm Høyskoleforlaget.
- Tronstad, R. (2021). «Denne seige rase» : antisemittisme på Agder inntil 1945. Arkivet.
- Tønnessen, J.N. (1974). *Kristiansands historie : 1914–1945 : i krigens århundre*. Christianssands sparebank.
- Tønnesson, Ø. (2017). Iselin Theien: Fra krig til krig : en biografi om C.J. Hambro. *Internasjonal politikk*, 75(3), 257. <https://doi.org/10.23865/intpol.v75.1113>
- Valaker, T. (1999). «Litt fascisme, hr. statsminister!» : historien om den borgerlige pressen og fascismen. Forum Aschehoug.
- Wale, T. (1978). *Innføring i journalistikk*. Institutt for journalistikk.
- Westlie, B. (2019). *Det norske jødehatet : propaganda og presse under okkupasjonen* (1. utgave.). Res publica.
- Westlie, B. (2022). *Mørke år : Norge og jødene på 1930-tallet*. Cappelen Damm.
- Wolland, S. og Øvrum, R. (1992). *Budbringerens dilemma om ytringsfrihet, presseetikk og redaktøransvar*. Institutt for journalistikk.
- Aarnes, H. (1926). *Bladstyren*. Agder Tidends prenteverk.

«Förlovningen Sverige-Norge. Vår nya union med Norge», Porträtt av prinsessen Märtha i Vecko-Journalen nr. 3. Annonse i Svenska Dagbladet 16/1 1929.

Norway and Sweden in a New Union: The Wedding of Crown Prince Olav and Princess Märtha as a Media Event

Abstract: This article analyzes the media coverage of the 1929 wedding between Norwegian Crown Prince Olav and Swedish Princess Märtha in Oslo. Norwegian and Swedish radio jointly broadcast the three-day wedding festivities, marking their most extensive collaboration since the establishment of the two national radio corporations in 1925. After outlining Norwegian–Swedish radio cooperation up to 1928, I present a case study of the 1929 royal wedding. The reporting on the event illustrates how new technologies transformed the relationship between the public and the royal family. Radio brought ordinary people closer to the royals in unprecedented ways; it also fostered a sense of engaged citizenship by creating a democratic space in which listeners could express loyalty to the Crown through shared national experiences. The broadcasts also contributed to strengthening the ties between Norway and Sweden.

Keywords: Radio history, royal wedding, media event.

FAGFELLEVRDERT

Norge og Sverige i en ny union:

Bryllupet mellom kronprins Olav og prinsesse Märtha som mediebegivenhet

Samandrag: Denne artikkelen analyserer mediedekningen av bryllupet mellom Norges kronprins Olav og Sveriges prinsesse Märtha i Oslo i 1929. Norsk og svensk radio sendte bryllupsfestlighetene i fellesskap over tre dager, i sitt største samarbeidsprosjekt siden etableringen i 1925. Det norsk-svenske radiosamarbeidet beskrives fram til 1928, etterfulgt av en casestudie av bryllupet i 1929. Jeg viser hvordan nye teknologier som radio samspilte med mer tradisjonelle medier i dekingen av bryllupet som mediebegivenhet. Rapporteringen fra det kongelige bryllupet viser hvordan nye teknologier endret måten mediepublikum og kongelige samhandlet med hverandre på. Radioen brakte vanlige mennesker nærmere de kongelige enn noen gang før, og muliggjorde engasjert medborgerskap ved å skape et demokratisk rom der lytterne bekreftet sin lojalitet til kronen gjennom felles deltakelse i nasjonalt delte opplevelser. Sendingene bidro også til å knytte nye sterke bånd mellom Norge og Sverige kort tid etter unionsoppløsningen.

Emneord: Radiohistorie, kongelig bryllup, mediebegivenhet.

Peter Dahlén
Professor i medievitenskap
Universitetet i Bergen
peter.dahlen@uib.no

Innledning

Tjuefire år etter unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige i 1905 ble en ny, symbolsk union mellom de to landene opprettet 21. mars 1929 da kronprins Olav giftet seg med den svenske prinsessen Märtha, som også var hans kusine.¹ Bryllupet fant sted i Oslo, og norsk og svensk radio hadde tre dagers samsending fra festlighetene, 19.–21. mars. Dette var deres hittil største samarbeidsprosjekt.²

I praksis betydde dette at Sveriges Radio, som da og frem til 1957 het AB Radiotjänst, var med på de fleste av Oslo Kringkastings programmer i løpet av disse tre dagene og hadde en egen reporter på stedet, Sven Jerring, som da han snakket i sendingene, også ble hørt i norsk radio. Siden opptakstutstyr først ble tilgjengelig i 1930-årene, er det dessverre ikke noe bevart av disse sendingene.

Denne samsendingen med Sverige var ikke en plutselig og isolert hendelse, men en del av et organisert radiosamarbeid mellom Norge og Sverige som startet i 1925. Radio var imidlertid ikke det eneste mediet som skildret dette populære bryllupet. Rapporteringen i dags- og ukepressen inneholdt rikelig med fotografier, og det var også filmopptak gjort av ulike filmselskaper.

Hele mediesystemet var engasjert i rapportering om de kongelige bryllupsbegivenhetene. Tore Rem (2020), som skildrer bryllupshendelsene i 1929 i detalj i sin biografi om Olav V i perioden 1903–1940, skriver at det «ypperste av samtidens teknologi» her blir satt i monarkiets tjeneste: «De ønsker å oppnå størst mulig oppmerksomhet. Fra Sverige kommer blant annet to 'bryllupsflyvere' til den norske hovedstaden. De skal fly fotografier tilbake til svenske avisredaksjoner så snart festlighetene er over.»³

De teoretiske utgangspunktene i denne artikkelen består av forskning på mediesystemer, rituell kommunikasjon og mediebegivenheter. Etter denne teoretiske oversikten beskrives det norsk-svenske radiosamarbeidet frem til 1929.

Deretter presenteres en casestudie av hvordan de nye teknologiene spilte sammen med mer tradisjonelle medier i dekningen av bryllupet mellom kronprins Olav og prinsesse Märtha som en mediehendelse i 1929. Kildematerialet består hovedsakelig av norske og svenske aviser fra tidsperioden som studeres.⁴

Mediesystemer

Hele det daværende mediesystemet var knyttet til bryllupsarrangementene i Oslo. I sin bok *Norsk mediehistorie* skriver Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl (2003) at medienes historie hadde «hittil blitt behandlet bransjevis innenfor pressehistorie, filmhistorie, kringkastingshistorie osv.».⁵ Deres intensjon var i stedet å arbeide på tvers av disse skillelinjene, og forsøke å etablere en helhetlig forståelse av medienes utvikling, ved å studere det totalbildet de danner innenfor ulike historiske epoker. Dette er også ambisjonen med denne artikkelen, å undersøke hvordan ulike medier som radio, presse, fotografi og film samhandler i forbindelse med en konkret mediehendelse. Fra et kulturhistorisk og mediearkeologisk perspektiv handler det om å levendegjøre fortidens medielandskap og betrakte ulike medier som deler av en helhet, som et mediesystem preget av intermedialitet og intertekstualitet.⁶

Mediesystemer utgjør et analytisk perspektiv, en måte å gjennomføre historisk kulturell og sosial analyse på. Jonas Harvard og Patrik Lundell skriver: «Ved å synliggjøre sammenhengene mellom ulike medier og deres grad av integrering i deler av samfunnet, revitaliseres ikke bare mediehistorien; historiske medieanalyser blir også et alternativ til å forklare samfunnsutviklingen på andre områder. Uten mediene er for eksempel det politiske livet uforståelig.»⁷ Det samme kan sies om monarkiet og kongehuset. Deres posisjon i et moderne, demokratisk samfunn er grunnleggende avhengig av hvordan de er representert i mediene.⁸

Fra tidligere forskning kan jeg nevne tre eksempler på studier av kongelige og det omkringliggende mediesystemet før 1929 og radioens tidsalder. Pelle Snickars (2017) har undersøkt Oscar II og mediene rundt Stockholmsutstillingen i 1897. For Snickars er «forbindelsen mellom medier, monarki og kjendiskultur, nå en etablert del av kongebildet, filtrert og popularisert gjennom det 20. århundrets massemedier».⁹ Han understreker også at kongehusenes reduserte reelle politiske betydning i forbindelse med overgangen til konstitusjonelt monarki «ikke sjelden ga opphav til en slags rekyleffekt på det mer symbolsk-politiske plan – og da ofte i sameksistens med den fremvoksende mediemoderniteten».¹⁰ Betto van Waarden (2023) har kartlagt keiser Wilhelm II – hvis regjeringstid delvis sammenfalt med Oscar IIs – og hans omfattende relasjoner til samtidens medieformer i et transnasjonalt perspektiv. Espen Ytreberg (2014) viser i sin bok om jubileumsutstillingen på Frogner i 1914 hvordan for eksempel plasser var reservert oppe på tribunen for det betydelige oppbudet av pressefolk (det var utstedt nesten 200 pressekort), fotografer og en kinematograf da kong Haakon åpnet utstillingen.¹¹

Rituell kommunikasjon

Et offentlig bryllup er en rituell begivenhet. Alle som studerer ritualer, ser ut til å være enige om noen grunnleggende nøkkeltrekk som skiller det fra andre former for menneskelig aktivitet.¹² Per definisjon

er ritualer gjentatte eller vanemessige. De får sin betydning og sin verdi ved å bli gjentatt i samme form, gang på gang, i en bestemt situasjon. Antropologer har dokumentert et bredt spekter av slike aktiviteter i tradisjonelle samfunn – fra feiringer av fødsel, ekteskap og død til ritualer som markerer overganger fra barndom til voksen alder. Ritualer har derfor en tendens til å markere spesielle snarere enn rutinemessige øyeblikk i livet til et individ eller et samfunn; de symboliserer overgangen fra en tilstand til en annen, på måter som gjør den minneverdig og offentlig.

Ritualer er per definisjon formaliserte. Deres nøyaktige form betyr noe, og deres betydning hviler på felles forståelser av en større gruppe som leder individet gjennom samme seremoni, i samme livsøyeblikk, med samme forventede resultat. Et ritual trekker samtidig individet inn i gruppens erfaringsbane og feirer offentlig troen og etiske prinsipper som binder den gruppen sammen. Ordet formalisert viser også til at ritualer har en foreskrevet liturgi: En bestemt klasse personer dirigerer dem, de følger et kjent manus i fremføringen, de må holdes på et bestemt tidspunkt og sted, og de fremkaller en passende respons fra deltakerne.

Det kongelige bryllupet i Oslo i 1929 passer disse kriteriene for en rituell begivenhet.

James W. Carey skriver at to alternative forestillinger om kommunikasjon har vært gjeldende i amerikansk kultur siden begrepet kom inn i vanlig diskurs i løpet av 1800-tallet. Det handler om et *overførings-syn* på kommunikasjon («the transmission view of communication») og et *rituelt syn* på kommunikasjon («the ritual view of communication»)¹³

Overføringssynet på kommunikasjon er det vanligste i vår kultur – kanskje i alle industrikulturer – og dominerer samtidige ordbokoppføringer under begrepet. Det er dannet fra en metafor for geografi eller transport og definert av begreper som «formidle», «sende», «overføre» eller «gi informasjon til andre». Sentralt i denne forståelsen av kommunikasjon er overføring av signaler eller meldinger over avstand med mål om å kontrollere rom og mennesker. Det er et syn på kommunikasjon som stammer fra en av de eldste av menneskelige drømmer: ønsket om å øke hastigheten og effekten av meldinger når de reiser i tid og rom.

Det rituelle synet på kommunikasjon er det eldste av disse oppfatningene, gammel nok til at ordbøker kan liste den under «arkaisk». I en rituell definisjon er kommunikasjon knyttet til begreper som «deling», «deltakelse», «forening» og «fellesskap». Et rituelt syn på kommunikasjon undersøker dermed kommunikasjonens betydning for opprettholdelsen av samfunnet – ikke handlingen for å formidle informasjon, men representasjonen av felles tro. På engelsk blir de felles røttene fra antikken tydelige i de nært beslektede begrepene «commonness», «communion», «community» og «communication».

Denne studien bruker det rituelle synet på kommunikasjon.

Mediebegivenheter

Senere forskere har brukt rituell teori for å beskrive det de kaller «mediebegivenheter»: dramatiske, storstilte, ritualiserte medieforestillinger som ser ut til å forene publikum i en felles opplevelse og tro. Det mest siterte verket i denne tradisjonen har vært Daniel Dayan og Elihu Katzs *Media Events: The Live Broadcasting of History* (1992). Selv når Dayan og Katz erkjenner elementer av selvmotsigelse og konflikt som er iboende i noen mediebegivenheter, understreker de måtene slike ritualer streber etter enhet og forlik på.¹⁴

Dayan og Katz deler mediebegivenheter inn i tre hovedkategorier: contest, conquest og coronation, det vil si *konkurranser* (kan for eksempel inkludere politiske begivenheter som kongresshøringer eller presidentdebatter, eller sportskonkurranser), *erobringer* (engangsbegivenheter der hovedpersonene feires for å nå utover normale menneskelige grenser, f.eks. månelandingen) og *kroninger* (kongelige ekteskap, men også merkedager, utstillinger, statlige begravelser, hyllest ved helters hjemkomst osv.).¹⁵

Det er fortellerformer, eller «manus», som utgjør de viktigste narrative mulighetene innenfor sjangeren, og som bestemmer fordelingen av roller innenfor hver type hendelse og måtene de skal gjennomføres på. De tre kategoriene av mediebegivenheter deler en rekke kvaliteter, men hver følger sine egne protokoller og skaper sin egen tone.

Underkategorien *kroninger* som vi vil se eksempler på her, er parader, som minner samfunn om deres kulturelle arv og gir garanti for sosial og kulturell kontinuitet. De er en anledning til å bekrefte troskap, for å minne om kontrakten mellom ledere og ledete, for å bekrefte kjerneverdiene de, sammen med oss, opprettholder.¹⁶ Dette er et funksjonalistisk perspektiv, med opprinnelse i Émile Durkheims klassiske studie *The Elementary Forms of Religious Life*, først publisert i 1912. Ifølge Durkheim er riter fremfor alt middelet som den sosiale gruppen med jevne mellomrom bekrefter seg selv med.¹⁷ Durkheim skriver videre at hellige ting ikke bare forstås som de personlige vesenene vi kaller guder eller ånder: «En stein, et tre, en kilde, et trestykke, et hus, med andre ord hva som helst kan være hellig. Et ritual kan også ha denne hellige karakteren; faktisk finnes det ingen ritual som ikke har dette i en viss grad.»¹⁸

Dette perspektivet på medierte ritualer som Dayan og Katz i stor grad baserer sine studier av mediebegivenheter på, kritiseres av antifunksjonalisten Nick Couldry (2003) for ikke å ta tilstrekkelig hensyn til de maktrelasjonene som bekreftes i samfunnet og gjennom de dominerende mediene.¹⁹ Dette er selvsagt en legitim kritikk, men man kan ikke se bort fra at en mediebegivenhet som det kongelige bryllupet i Norge 1929, med sine bestemte bryllupsritualer, skaper et stort, frivillig oppmøte blant borgerne i det som er et konstitusjonelt monarki med et parlamentarisk regjeringssystem. Spørsmålet kan like gjerne være hva som er den store appellen ved et kongelig bryllup i et moderne, demokratisk samfunn.

Et svar på det kan være de kongelige selv som symbolske bærere av kulturell og nasjonal opprinnelse og stabilitet, av samfunnets sentrale verdier.²⁰ Norges regenter regnes tradisjonelt tilbake til Harald Hårfagre, som samlet mange av de norske småkongedømmene til et større rike mot slutten av 800-tallet. I den norske kongerekken finnes blant andre Olav II Haraldsson, kalt Olav den hellige, som fortsatte Olav Trygvasons innsats for å kristne nordmennene. Det kongelige bryllupet i Oslo i 1929 får et mytisk preg og hellig nimbus gjennom å være et ledd i en kontinuerlig gjentakning av kongelige bryllup og fornyelse av kongefamilien.²¹ Det var 340 år siden sist det ble feiret et fyrstebryllup i Oslo, da Anne av Danmark og Jakob av Skottland giftet seg på Oslo Ladegaard i 1589.²²

De norske kringkastingsprogrammene var sterkt preget av festlighetene og høytidelighetene som fant sted i forbindelse med det kongelige bryllupet. Programbladet *Hallo! Hallo!* skrev at dette var

en begivenhet som angår det hele folk. Nogen dagligdags begivenhet kan det jo heller ikke sies å være. Det er noget slikt som halvfjerde hundre år siden et fyrstebryllup fant sted i Oslo, og selv om skikker og opfatninger har forendret sig adskillig fra dengang, har dog visstnok de fleste følelsen av, at det ved de forestående høitideligheter på sett og vis gjenoprettes en historisk tradisjon, og at begivenhetene også derfor omfattes med en særlig interesse.²³

Stjørdalen Blad gikk lenger tilbake i tid og fortalte leserne sine at Oslo ikke hadde opplevd mange av tidligere fyrstelige brylluper: «I størstedelen av middelalderen var jo Nidaros og Bergen residensstedene og i den 600-årige unionsperiode, som derefter fulgte, holdt Norges hoff for det meste til utenlands.»²⁴ I 1250 ble det imidlertid feiret et fyrstebryllup i Oslo «under utfoldelse av stor prakt og stas. Den gang som nu var det en norsk prins som ektet en svensk prinsesse», Håkon Håkonssøns eldste sønn, tronarvingen Håkon den yngre, som ektet Birger Jarls datter Rikiza. Det neste fyrstebryllup i Oslo, fortsatte *Stjørdalen Blad*, fant sted i 1313, da Jakob VI av Storbritannia og Irland ble viet til Fredrik

lls datter, prinsesse Anna av Norge og Danmark. Det siste bryllup «av denne art her i landet» foregikk, som nevnt ovenfor, i 1589.

Mens både mediebegivenhetene *erobringer* og *konkurranser* inkluderer seremonielle innslag, er *kroning* kun seremoni. Sjangeren er, vedrørende TV-mediet, krydret med kongelige begivenheter fra kroningen av Elizabeth II (1953) til bryllupet mellom prins Charles og Diana. General Douglas MacArthurs hjemkomst til USA i 1951 var ifølge Dayan og Katz den første «TV-kroningen», og John F. Kennedys begravelse «sannsynligvis den mest rørende av alle hendelser av denne typen».²⁵

Det var mange slike hendelser selv i de tidlige tiårene med radio, før TV-mediets ankomst, og det kongelige bryllupet i 1929 er et godt eksempel på dette. I likhet med religiøse høytider innebærer store og tilsynelatende profane mediebegivenheter et avbrekk fra hverdagen, fridager fra jobben, normer for deltakelse i seremoni og ritualer, konsentrasjon om en sentral verdi, sosial tilknytning og kulturell integrasjon, opplevelse av samvær i et inkluderende miljø.²⁶ I Oslo vedtok for eksempel skolestyret at skolene skulle stenges på kronprins Olavs bryllupsdag, slik at barna kunne være med på alle feiringene. En «sentral verdi» som ble kanalisert og formidlet ved det kongelige bryllupet, var betydningen av norsk nasjonal identitet, men også fellesskapet med nabolandet Sverige.

Store nyhetshendelser handler om ulykker, om forstyrrelser, mens store seremonielle begivenheter feirer orden og dens gjenoppretting, skriver Dayan og Katz.²⁷ Mediebegivenheter er altså det motsatte av store nyhetshendelser om uventede og raskt inntreffende ulykker som forårsaker kaos og lidelse, som naturkatastrofer og terrorangrep, eller skandaler som eksploderer, uansett hvor stor interesse disse tiltrekker seg i landet eller verden over når de inntreffer. Store seremonielle mediebegivenheter er derimot planlagte og iscenesatte helligdager rundt slike hendelser, for å helbrede sorg og smerte og for å markere at den sosiale ordenen er gjenskapt eller gjenskapes.²⁸

Mediebegivenheter arrangeres selvsagt også for å bekrefte den rådende samfunnsordenen, som bryllupet mellom kronprins Olav og prinsesse Märtha er et eksempel på, eller som Tore Rem skriver: «I en måneds tid sørger fyrstebryllupet for å flytte fokus bort fra landets store politiske og økonomiske problemer.»²⁹ Graden av støtte fra publikum for et slikt arrangement indikerer også dets popularitet blant allmennheten. I totalitære samfunn er det obligatorisk å delta i hyllest av lederne. I demokratiske samfunn er det frivillig og opp til den enkelte om de vil delta i og gi sitt samtykke til hyllingene, som ved det kongelige bryllupet i 1929. Det er derfor lettvinnt å snakke her og i lignende sammenhenger om manipulasjon og maktmisbruk.³⁰

Norsk-svensk radiosamarbeid 1923–1928

Programplanene under radioens enkanalsæra, spesielt i løpet av de første tretti årene, ca. 1925–1955, var fylt med begivenheter som jubileer og innvielser av ulike slag (Sverige fikk en andre radiokanal i 1955). Det var en periode med sterk homogenitet blant befolkningen, noe som i stor grad ble underbygget av radioen både i Norge og Sverige på den tiden.

Det svensk-norske og i forlengelsen nordiske radiosamarbeidet startet i mars 1923, da representanter for de svenske, norske og danske radioklubbene holdt en første konferanse i Stockholm. På konferansen, som først og fremst tok sikte på å undersøke mulighetene for et tettere samarbeid mellom radioklubbene i de nordiske landene, ble også radiolovgivning i Sverige, Norge og Danmark diskutert, samt forslagene som var fremkommet for å løse kringkastingsspørsmålet.³¹

Kringkastingens start i Norge, unntatt tidligere prøvesendinger, kan dateres til den 15. desember 1924, siden det var på denne dagen Norsk kringkasting for første gang fremstod som en offisiell institusjon.³² Den første sendingen gikk fra Vår Frelses kirke (Domkirken) 28. desember 1924.³³ Den offisielle

åpningen av Kringkastingsselskapets program fant sted 29. april 1925 i Oslo, fjorten dager etter at den nye Marconi-senderen var tatt i bruk.³⁴ I årene 1925–1930 hadde A/S Kringkastingsselskapet i Oslo en sentral posisjon og levde i stor grad sitt eget liv ved siden av stasjonene i Bergen, Ålesund og Tromsø.³⁵

I Sverige ble AB Radiotjänst etablert i mai 1924. Navnet ble endret til Sveriges Radio i 1957. Den offisielle innvielsen og starten av sendingene til Radiotjänst var 1. januar 1925. Liksom i Norge var Telegrafstyrelsen den konsesjonsgivende myndighet i alle radiospørsmål; telegrafmyndighetene spilte en sentral rolle i alle de nordiske landene både i den tidlige forsøksdriften og i planleggingen av den faste ordningen som kom i stand 1924–1925.³⁶ I motsetning til i norsk radio, som ble drevet på kommersielt grunnlag med egne radiostasjoner før staten overtok radiodriften og opprettet Norsk Rikskringkasting (NRK) i 1933, var reklame ikke tillatt på svenske statlige radiostasjoner.

I sin bok om kringkastingen i Norge 1920–1940 skriver Hans Fredrik Dahl (1999), at svensk radio, organisert som et privat programselskap med aksjekapitalen fordelt mellom presse og radiobransjen, var modell for norsk radio, og at norsk programutvikling helt fra starten ble formet under påvirkning av den svenske: «Referansene til 'vårt naboland Sverige' er klart den hyppigste i Kringkastingsselskapets akter, både teknisk, administrativt og programmessig. Hva Sverige hadde, burde også vi få, og grunnen synes å ligge i den åpenbare likhet mellom de to lands kringkastingssystemer og problemer.»³⁷ I tillegg til å være gode naboer ga dette ytterligere muligheter for smidig samarbeid mellom norsk og svensk radio.

Drøyt tre måneder etter oppstarten av svensk radio ble, på forespørsel fra programdirektør Nils Holmberg på Radiotjänsts sentralstasjon i Stockholm, svenske Ernst Rolfs revy i Oslo sendt på de svenske stasjonene, 9. april 1925 kl. 20.00–23.15: *Utsändning från Casinoteatern i Oslo via Oslo rundradiostation av Rolfrevyn «Leve kvinnan»*.³⁸ Dette arrangementet ble starten på et organisert samarbeid mellom norsk og svensk radio.³⁹ Et første resultat av avtalen om utveksling av radioprogrammer via telefonlinje var Osloradioens gjensending av Røde Kors-programmet i Radiotjänst 14. mai 1925 med prins Carl, bror til kong Gustaf V og far til prinsessene Märtha, Astrid og Margaretha.⁴⁰ Prins Carl var styreleder i det svenske Røde Kors, og Radiotjänst arrangerte her en radiokveld med ulike artister for å samle radiolyttere rundt Røde Kors-uken og dens formål.⁴¹

En av Osloradioens tidligste utendørssendinger fant sted i juli 1925 da Roald Amundsen og mannskap ankom Honnørbrygga i Oslo etter forsøket på å nå Nordpolen med fly.⁴² Dette var store nyheter selv i Sverige. Pressen skrev mye om den norske feiringen av polarheltenes hjemkomst, og søndag 5. juli 1925 ble Amundsens tale også sendt på svensk radio, kl. 13.00–14.30: *Tal vid Roald Amundsens ankomst till Oslo. Tredje talare: Roald Amundsen. (Återutsänt från Oslo.)*⁴³

I forkant av høstsesongen 1925 meldte Holmberg at Radiotjänst ville fortsette gjensendingene fra Oslo.⁴⁴ Begge programlederne, Per Jespersen fra Oslo og Nils Holmberg fra Stockholm, møttes på en internasjonal radiokonferanse i Genève, og samtalene der intensiverte programutvekslingen slik at det i løpet av november–desember 1925 ble overført ikke mindre enn tre operaforestillinger fra Sverige til Norge, og en symfonikonsert og ett barneprogram i motsatt retning, fra Norge til Sverige.⁴⁵

Visjonen om kringkasting som en fredsfaktor ble manifestert 1. juni 1926 da et skandinavisk fredsprogram ble organisert i en felles sending for Sverige, Danmark og Norge. Det var Kvinneforbund for fred og frihet som fremmet forslaget om en fellesutstilling for de tre landene.⁴⁶ Første del av programmet ble sendt fra København og begynte med et fredsdikt av Lily Lamprecht, hvorpå utdanningsminister Nina Bang holdt foredrag om skole og fredsarbeid. Den andre delen ble sendt fra Oslo, hvor Radioorkesteret spilte Griegs «Sigurd Jorsalfar» og Nobels fredsprisvinner Fridtjof Nansen holdt foredrag. Fra Stockholm holdt deretter ordfører Carl Lindhagen en fredstale.⁴⁷

Da den norske radiosjefen Olav Midttun i 1937 publiserte en artikkel i *Nordens Kalender* om «Samarbeid

Bilde på Jerring i Hallo! Hallo! nr. 14, 1925.

millom norderlandske kringkastarar», minnet han om denne historiske fellessendingen i 1926, som «varde 1¼ time og vekte stor åtgau, endå kvaliteten var heller ring»,⁴⁸ Ifølge Midttun var den en fortsettelse av samholdet i telegrafstyrene og førte til fortsatte utvekslingskontakter. Den danske *Radiolytteren* anså programmet som en opplevelse; teknisk gikk det «tilfredsstillende», selv om det norske segmentet ble delvis forvrengt på grunn av den lange kabelavstanden. «Forhaabentlig vil det nu paabegyndte skandinaviske Radiofonisamarbejde snart blive fortsat», skrev bladet.⁴⁹

Svenske radiolyttere fikk i løpet av året også høre kong Haakon VII's debuttale på radio. Det fant sted søndag 1. august 1926 – på tolvårsdagen for utbruddet av første verdenskrig – da han innviet Minnehallen på Fredriksvern i Stavern for å hedre sjømennene som ofret livet om bord på norske handelsskip under krigen.⁵⁰ Sendingen ble altså en sensasjon på svensk radio. De som hadde radioene slått på kl. 13 for å

høre på det annonserte vaktskiftet og vaktparadekonserten ved Stockholms slott, ble overrasket over å høre norske stemmer i stedet. I siste liten hadde Radiotjänst mottatt melding om at stasjonen i Oslo ville sende fra arrangementet med start kl. 13, og tok umiddelbart kontakt med Oslo Radio for seremoniens gjensending også fra svenske stasjoner. Etter musikk av Grieg, taler av prest og andre hørte de svenske tilhørerne den norske kongen snakke med klar stemme. Kongetalen ble etterfulgt av «Ja, vi elsker» sunget unisont, hvorefter den svenske sendingen ble avsluttet.⁵¹

Før året 1926 var over, hadde de skandinaviske radioselskapene rukket å bli enige om enda en manifestasjon av den typen som fant sted i juni, på temaet fred og nordisk enhet.⁵² På nyttårsaften arrangerte de kl. 20.15–21.30 et interskandinavisk program, som ble sendt vekselvis fra Stockholm, Oslo og København med ulike nasjonale musikalske innslag og taler av den svenske utenriksministeren Eliel Löfgren, den norske handelsministeren (og fungerende utenriksminister) Charles Robertson, og den danske utenriksministeren Laust Moltesen.⁵³ I sin tale trakk Löfgren frem radiomediet, som

eliminerer avstander, forener oss. Hvilken uvurderlig hjelp til de samlende kreftene i folkene denne oppfinnelsen gir, gjennom hvilken folket i det fjerneste og mest forglemte lille hjørnet høyt oppe i Sverige kan høre stemmene til [Aristide] Briand og [Gustav] Stresemann på den store dagen da en lang og bitter nabofeide ble avsluttet gjennom dem [de hadde i fellesskap mottatt Nobels fredspris]. Men til slutt – takket være teknologiens underverk, takket være velviljen til tidligere fiender og den stadig sikrere enigheten mellom oss broderfolk – har det gamle året hatt mye å skrive på kredittsiden. Der ligger løftet for fremtiden.⁵⁴

Det ble altså knyttet store forhåpninger til radioens potensial for å styrke det nordiske fellesskapet og fremme internasjonalt samarbeid. «De forskjellige utsendelser og overføringer gikk teknisk sett utmerket, og transmisjonene gikk i alle 3 hovedstæder klart og tydelig gjennom», skrev *Stavanger Aftenblad*.⁵⁵ «Overføringa var sers vellukka», mente *Den 17de Mai*.⁵⁶

I stedet for de sporadiske «lånte» programmene fra 1925 gikk man nå mer eller mindre bevisst over i en ny periode med forhåndsplanlagte og avtalte programmer av ofte nesten demonstrativt nordisk karakter. Programansvarlige besøkte hverandre og inngikk avtaler om sendinger av felles interesse.⁵⁷

Et slikt møte fant sted i svenske Lysekil den 4.–5. august 1927. Selv på dette stadiet var dette bilaterale samtaler om utvekslingen Oslo–Göteborg–Stockholm, «men de ble gjennomført på en måte som synes å berettig oss til å betrakte møtet som det første i sitt slag», skriver Zilliacus: «I de faglige referatene nevnes delegater fra Oslo kringkasting, Jespersen, Gythfeldt og Diesen, og representanter fra A/B Radiotjänst, Reuterswärd, Rabe og Lemoine. De tekniske ekspertene var altså til stede sammen med programdirektørene og den administrative ledelsen i selskapene.»⁵⁸

Oppmuntret av suksessen fortsatte de utvekslingen. «Radioskandinavismen i full gang», noterte *Svenska Dagbladet* i september 1927. Oslo hadde da «en riktig svensk uke»: søndag overføring av Shakespeares *Macbeth* i 18 tablåer fra Stockholm, torsdag svenske sanger og svensk kammermusikk, fredag August Strindbergs *Dödsdansen*, lørdag overføring av Ernst Rolfs sanger.⁵⁹ Onsdag samme uke fikk svenske lyttere et langt norsk program laget eksklusivt for dem, med deltagelse av sangeren Rigmor Norby, forfatteren Rolf Hiorth-Schøyen, skuespillerne Magda Blanc og Fridtjof Krohn, komponist og pianist Sverre Jordan og teatersjef Ingjald Haaland. Hele det vellykkede programmet lovet godt for fremtidige overføringer fra Norge, konkluderte *Svenska Dagbladets* anmelder.

Den 20. mars 1928 gjensendte Radiotjänst «Festprogram» fra Kringkastingsselskapet i Oslo i anledning av 100-årsjubileet for Henrik Ibsens fødsel.⁶⁰ Spørsmålet om samarbeid mellom kringkastere ble videre

KRINGKASTINGSSELSKAPETS - PROGRAMBLAD

Utgis av et interessentskap og utkommer hver fredag.
Redaktør: Vilhelm Tvedt.

Redaksjonens adresse: Stortingsgaten 24—26, Oslo. Tlf. 15 736 (Centralbord).
Forretningskontor og ekspedisjon: Nordal Brunsgate 24, Oslo. Tlf. 25296.

Før innsendte manuskripter til artikler i bladet eller til radioforedrag eller før innsendte musikkstykker overtar Kringkastingselskapet eller redaksjonen fullt ansvar. Kringkastingselskapet forbeholder seg rett til å foreta forandringer i programmene. Mulige forandringer blir meddelt hver aften etter nyhetene kl. 1815. — Eftertrykk av de utenlandske programmer er forbudt. Alle rettigheter med hensyn til de norske programmer forbeholdes. Eftertrykk av dem uten kildeangivelse er forbudt.

Kronprinsens bryllup og Kringkastingen.

Ukens norske kringkastingprogrammer vil, som det allerede blev bebudet i forrige nummer av «Hollo-Hallo», bli sterkt preget av de festligheter og høitideligheter som finner sted i forbindelse med kronprins Olavs bryllup med prinsesse Märtha. Det er på mange vis gitt uttrykk for, at dette er en begivenhet som angår det hele folk. Noen dagligdags begivenhet kan det jo heller ikke sies å være. Det er noget slikt som halvfjerde hundre år siden et fyrstebryllup fant sted i Oslo, og selv om skikker og opfatninger har forandret

sig adskillig fra dengang, har dog visstnok de fleste følelsen av, at det ved de forestående høitideligheter på sett og vis gjenoprettes en historisk tradisjon, og at begivenhetene også derfor omfattes med en særlig interesse. At forbindelsen mellem Norges kronprins og den svenske prinsesse har folkets sympati, gav statsminister Moen uttrykk for i den uttalelse han lot fremføre gjennom Kringkastingen den dag forlovelsen blev offentliggjort. Statsministerens uttalelse lød således:

Kronprins Olav og prinsesse Märtha, fotografert i forlovelsesdagene.

«Kronprinsens bryllup og Kringkastingen.» Hallo! Hallo! nr. 12, 1929.

diskutert på et møte mellom de nordiske regjeringene i Helsingfors i august samme år.⁶¹

De første fire årene av norsk-svensk radiosamarbeid var altså i stor grad preget av begivenheter i kategorien *kroninger*, i form av taler av kongen og nasjonale helter som Amundsen og Nansen, ulike fredsmanifestasjoner og feiring av det nordiske.

I mars 1929 handlet det nesten bokstavelig talt om sender fra en kroning, i det hittil største samarbeidsprosjektet mellom norsk og svensk radio.

Radiosendinger fra bryllupet mellom Olav og Märtha

Radiosendingene fra det kongelige bryllupet var omfattende og kunne høres både privat i hjemmene og på ulike offentlige steder.

Den bergensbaserte avisen *Dagen* skriver før bryllupssendingene under overskriften «Fyrstebryllup i Bergen» at kringkastingen samler lytterne på strøket: «Det er ikke fritt for at der har latt sig høre mangelen røst i disse dager – 'Tænk om jeg bare kunne reise til Oslo ...'. Det er nok svært mange som gjerne vilde, men ikke kan.»⁶² Avisen minnet deretter lesere og radiolyttere om følgende moderne omstendigheter: «Vi lever imidlertid i 1929 og det betyr at der er raad for uraad. Vi har kringkastingen som flyttet Lillehammer og skøyteløp like ind i stuen til os, og som har brakt os like til konsertsaler og lærde mænds katetre i Oslo. Og kringkastingen har i disse dage til hensikt at flytte os alle sammen midt ind i folkehavet paa Karl Johan.»

For dem som ikke hadde radio, ville skolestyret i Larvik, i samråd med skoleinspektøren, installere en radio med høyttaler i kirken for å gi skolebarna mulighet til å «overvære» den høytidelige handlingen i Oslo. Sogneprest Kanestrøm ble konsultert om saken, og han stilte seg straks meget velvillig. Elektriker Faugstad fikk i oppgave å organisere installasjonen, skriver *Østlands-Posten*.⁶³

Det ble altså ordnet på mange ulike måter rundt om i Norge for å gjøre det mulig for innbyggerne å følge med på radiosendingene fra bryllupet i Oslo.

Brudeparets ankomst til Oslo 19. mars

Toget med kronprins Olav og prinsesse Märtha forlot Stockholm sentralstasjon mandag kveld den 18. mars og ankom Charlottenberg kl. 06.52 tirsdag morgen. Kronprins Olav reiste videre med et rutetog kl. 07.15 og ankom Oslo kl. 10.20. De øvrige, deriblant prinsesse Märtha, ble i Charlottenberg til kl. 08.15, da de reiste videre til Oslo med ekstratog, hvor de ankom en time senere enn Olav, kl. 11.20. Kronprins Olav kunne dermed møte sin kommende brud på plattformen som en romantisk og inkluderende gest, alt godt dekket av radio, film og aviser.⁶⁴

Lenge etter at toget begynte å rulle fra Stockholm mandag kveld, ble det pyntet langs Karl Johans gate – med flagg, vimpler og våpenskjold, det vil si symbolske tegn og bilder.⁶⁵ En original dekorasjon var de enorme søylene av isblokker som var reist på den øvre delen av Karl Johan, opp til begynnelsen av bakken opp mot Slottet. Det sies at det gikk med 3 375 000 liter vann til å lage de 1500 isblokkene. Gjennom hver søyle gikk det gassrør som førte til toppen av søylen, der ilden ble tent om kvelden.⁶⁶ Disse kan sees i filmen fra bryllupet.

Den svenske radiosendingen fra Oslo tirsdag 19. mars kl. 11–12 var som følger:

Furstebryllupet i Oslo. Prinsessan Märthas och de övriga svenska furstliga gästernas ankomst till Østbanestasjonen i Oslo och därefter kortegen genom Karl Johansgate till slottet.⁶⁷

Sendingen ble åpnet av Radiotjänsts reporter Sven Jerring, som skulle gi de svenske lytterne en kort orientering før den norske reporteren tok ordet. Under overskriften «Farbror Sven' er i byen» ble Jerring presentert og intervjuet i *Aftenposten*. «Farbror Sven» («Onkel Sven») var raskt blitt den populære måten å omtale Jerring på i pressen etter at han startet programmet *Barnens Brevlåda* (*Barnas Postkasse*) i 1925. Det var første gang Jerring var i Oslo, «for som den svenske Radiotjänsts representant å introdusere de norske kringkastingsprogram de tre kommende festdager for sine 400,000 lyttere» – et tall som var lavt fordi det ble antatt at det var minst tre lyttere på hver radiolisens.⁶⁸ Jerring forklarte sitt oppdrag til *Aftenposten* slik:

Jeg vil likesom dekke bordet for den norske utsendelse. Det er jo meget de svenske lyttere ikke er orientert i, og det forteller jeg dem umiddelbart før den norske kringkasting begynner. Jeg forteller litt om mine inntrykk her, om byen i festdrakt, om Karl Johan, intervjuer noen folk i radio, og så når mine lyttere er med på moroen, kommer [Thorstein] Diesen til mikrofonen.

Hva ville da de svenske lyttere ha fra Oslo? Jerring: «Tirsdag blir det de forskjellige fyrstelige gjesters ankomst. Onsdag blir det forspillet til festforestillingen i Nationaltheatret og torsdag vielsen i Vår Frelses kirke.» Jerring ville også fortelle de norske lytterne litt: Vilhelm Tvedt hadde lokket ham til å levere et kåseri tirsdag kveld. Han ante ikke hva han skulle fortelle, for han improviserte alltid. *Aftenpostens* intervjuere kommenterte: «Ja det er jo Deres force?» Jerring repliserte:

Ja, jeg er særlig glad i barnetimer, sketcher og referater av større begivenheter. Kravene til en radio-journalist er kanskje særlig store, når det gjelder slike referater. De skulle bare vite hvor nervøs jeg var den gang kronprins Leopold og prinsesse Astrid giftet sig og jeg skulle fortelle lytterne om når de trådte ut på slottsbalkongen for å bli hyllet av sangerne. Det var meningen de skulle ut på balkongen kl. 18.02, og så kom de ikke før 18.22, og jeg hadde ikke annet å gjøre enn å snakke vekk, stadig med faren for å bli avbrutt hvert øyeblikk. Det er i slike situasjoner en må bevare fatningen.

Bryllupet Jerring omtaler her, er prinsesse Märthas søster prinsesse Astrid, og bryllupet fant sted i Stockholm i 1926. Radiotjänst sendte prosesjonen på bryllupsdagen, men fikk ikke lov til å sende selve vielsen inne i kirken, etter beslutning fra brudens bestefar, kong Gustaf V.⁶⁹ Den samme ordningen gjaldt i England i april 1923, da det nyopprettede BBC, som frem til 1927 var et privat selskap, sendte fra bryllupet til prins Albert (senere kong George VI) og lady Elizabeth Bowes-Lyon (senere dronning Elizabeth, dronningmoren). Ledelsen i Westminster Abbey nektet BBC å kringkaste fra selve bryllupsseremonien, med den begrunnelse at det var umulig å forutsi hvor lytterne kunne befinne seg. Det var genuin bekymring for at menn kunne høre på vielsen fra puben og med hattene på. Derfor fikk BBC bare tillatelse til å sende fra prosesjonen utenfor kirken.⁷⁰

Tilbake til Oslo. Klokken 11.10 hørte man først Sven Jerring som gav lytterne i Sverige en orientering og et referat av det som skjedde, og det som var nært forestående. Så kom den norske hallomannen,

som vi forøvrig kjendte igjen som [program]sekretær Diesen. Han paapekte først at det var 47 aar siden vi hadde hat noget lignende og følte sig derefter overbevist om, at denne ankomst og indtoget vilde bli like festlig og venlig som det forrige. Han fik ret. Vi fik et godt oprullet billede av byens utseende og han fortalte at paa jernbanestasjonens tak slynget O. og M. sig i hinanden om dagen i grønt og om natten i lys.⁷¹

Den svenske redaktøren Berg ble deretter grepet av hallomannen Diesen og dratt fram til mikrofonen. Berg fortalte at utenfor sentralstasjonen i Stockholm hadde folkemengder vinket dagen før. Den offentlige avskjedshyllest som fant sted på plattformen der, ble «hjertelig og stilig», i toget var det kun bryllupsgjester og en hel vogn med pressefolk og fotografer.

På Slottet var Smidt fra *Aftenposten* stasjonert som hallomann (dvs. radioreporter). Et «tusenstemmig brus bæres svakt gjennom mikrofonen» og forteller lytterne at nå er paret på god vei. Ved universitetet møtes student kronprins Olav av akademikernes hilsen og hyllest. Garden presenterer gevær, musikken spiller, jubelen «siger til orkan. Nu høres de klaprende hestehover mot slotsportens brølægging.

Vognen stanser med et ryk. Prinsesse Märtha er hjemme.»⁷²

På Slottsplassen var det bare et par kvadratmeter som ikke var erobret av folkemassen. Da Märtha og Olav endelig viser seg på balkongen, er det tusener på tusener nedover Karl Johan som vifter og roper, «og dermed er radioreisen fra Østbanen til slottet slut, men imorgen klokken 10.30 kan vi atter svelge i fyrstedyrkelse, idet kringkastingen da sender ut de videre festligheter – som idag fra høttaler paa en altan paa Hotel Norge».⁷³

Ouverturen til det kongelige bryllupet ble nemlig også sendt fra høytteren på balkongen til Hotel Norge i Bergen 19. mars: kronprinsen og hans brud, og de mange gjesters ankomst til hovedstaden. *Dagen* skrev:

En udmerket «hallomand» visste at vække fantasien til live hos store skarer av lyttere som stod midt ute i gaten ved byparken. De fikk staa saa nogenlunde i fred; for politiet hadde spærret gaten for almindelig færdsel. Jubel og tilrop, hurrarop blandet sig med hallomandens elskværdig forklarende stemme, i malende ord og vendinger rev han publikum med.⁷⁴

Klokken 14.30 rullet de ut fra Slottet og ned Karl Johan i en åpen vogn, en firspent landauer med postiljong. Rem skriver: «I en delt by, der arbeiderpartiordfører Adolf Indrebø og hans partis sentralstyre har oppfordret til boikott av kronprinsbryllupet, må flere ha tenkt at det ikke var helt risikofritt, helsemessig som PR-messig, å legge ruten gjennom østkanten før man fant hjem i vest.»⁷⁵ Det ble imidlertid en overveldende propagandaseier, oppgir Rem:

På Aftenpostens forside feires «Kronprinsens og prinsesse Marthas triumftog gjennom Oslo». Dette overgår 1905. Alle gater, på østkant som vestkant, har vært tett besatt av begeistrede tilskuere, meldes det. Løst regnet har 180 000 vært ute for å hylle kronprinsparet. Og *det* til tross for at politiet har advart om at «barn og svakelige personer» burde holde seg unna sentrum. Lovens voktere hadde nemlig spådd folkemasser byen aldri før hadde sett maken til. Det ville kunne bli livsfarlig for skolebarn å danne espalier.⁷⁶

I *Bergens Tidende* var signaturen Fast godt fornøyd med første dags sending, og at det ikke bare var de lykkelige som hadde anledning til å være i Oslo, som fikk glede seg over prinsesse Marthas ankomst på Østbanestasjonen samt hennes og Olavs triumftog oppover Karl Johan: «Nei, hele Norges land hadde anledning til at lytte og tenke sig til hele færden i fantasien støttet av hallomænd anbragt paa forskjellige sted langs Karl Johan.»⁷⁷

På kvelden var det soaré på Slottet med 600 gjester.⁷⁸

Festforestilling 20. mars

Neste dag, 20. mars, møttes de utvalgte i Nationaltheatret for å se forestillingen til ære for brudeparet. Dette ble sendt på radio i Sverige kl. 19.55–20.20:

Furstebryllopet i Oslo. Inledningen till Nationaltheatrets festföreställning: Leverop, «Ja, vi elsker» och «Du gamla, du fria», prolog av Herman Wildenvey, uppläst av Halfdan Christensen, samt hyllningsmarschen ur Sigurd Jorsalfar av Edv. Grieg.⁷⁹

Denne begivenheten ble dermed nok en manifestasjon av nasjonalistisk stolthet i begge land, og styr-

ket samholdet mellom dem.

Samme kveld brøt det ut en omfattende brann i stormagasinet Steen & Strøm. Folk var strømmet sammen for å se de fyrstelige gjestenes ankomst til Nationaltheatrets festforestilling, og så ble de i stedet tilskuere til den største brandkatastrofen som hadde hjemsokt Oslo på generasjoner. Steen & Strøms hovedinngang var ut mot Prinsens gate, tvers overfor Telegrafbygningen, og kringkastingen måtte varsle sine lyttere om at de muligens kunne vente avbrytelse i utsendelsene på grunn av at Telegrafbygningen var truet. Heldigvis slapp man unna med trusselen, og hele Nationaltheatrets festprogram ble kringkastet uten avbrytelse, skrev *Aftenposten*.⁸⁰

Bryllupsdagen 21. mars

Allerede ved 8-tiden om morgenen på bryllupsdagen hadde de heldige som hadde fått adgangskort til kirken, begynt å komme. Oppe på pressegalleriet satte et par engelske fotografer med hjelp av kirkevergen seg i stand allerede ved 7-tiden, «hvorpå de krøp sammen på benkene ved siden av kameraene og tok en lur et par timer», skrev *Dagens Nyheter*.⁸¹ Dørene åpnes i kirken og publikum strømmer inn. Det kan ikke nektes for, fortsetter avisens utsendte medarbeider,

at Vor Frelsers Kirke ikke akkurat er det best egnede lokalet for et arrangement som i likhet med dette bryllupet er ment å finne sted i koret. Kirken er bygget som et kors, og på den måten ser ikke halvparten av menigheten noe, men hører bare. Det skal imidlertid sies at pressen på sin side ikke har noe å utsette på denne anledningen. Den har en utmerket plassering på en tribune hvis eneste feil er at det er så varmt og trangt der oppe at det nesten er verre enn i Stortinget, hvor pressetribunen pleier å bli en trang badstue når det kommer til en større debatt.

Denne dagen var det Jerring som håndterte radioreportasjen fra Slottsbakken, mens en norsk kollega tok over i kirken. Da klokken nærmet seg 11.30 og seremonien begynte, kunne en våken Göteborg-beboer på galleriet – med radio i hånden og hodetelefoner i ørene – rapportere via Jerring til *Dagens Nyheter*s medarbeidere at kronprins Olav, ledsaget av hertugen av York, nettopp hadde forlatt Slottet til musikk og «I rifle!» og var på vei ned Karl Johan, der folkemengden jublet. De kunne derfor være der i løpet av få minutter.

Alle de som ikke hadde fått adgang til kirken, fikk høre direkteoverføring i de tåkefylte gatene takket være Kringkastingsselskapet og Siemens-Schuckert, som hadde montert høyttalerne. Det vakreste øyeblikket av dem alle, mente en norsk medarbeider for et svensk ukeblad, var de hundre tusen mennesker som sto sammen i kulden mens de lyttet til «noget saapas moderne og teknisk-prosaisk som radio og høytalere».⁸² Det har, skriver Rem,

handlet om en ny type mediebegivenhet, i og med at den kan oppleves i samtid over hele landet. Teknologien har bundet folket sammen. Da biskopen gjennom den «skrallende høytaler» kom til de avgjørende spørsmål, var samfølelsen slik at «da fløi de titusener av hatter av og med blottede hoder i bevæget stillhet paahørte menneskemasserne paa den vinterkolde gate svarene, velsigelsen og Fadervor».⁸³

Kringkastingen hadde påtatt seg å dekke bryllupet fra først til sist. I Tromsø hadde en av lokalavisene satt opp høyttalere i Kirkeparken, i Bergen hadde en rekke fabrikker installert høyttalere for arbeiderne, og i Drammen kunne man følge fyrstebryllupet i skolenes gymnastikksaler; i Trondheim var den tekniske

RADIO- LYSSNAREN

**UR VECKANS
PROGRAM**

FRÅN FESTLIGHETERNA
I OSLO MED ANLEDNING
AV FURSTEBRÖLLOPET
FÖRETAGAS UTSÄND-
NINGAR PÅ TISDAG, ONS-
DAG OCH TORSDAG

PÅ ÖRATS TEATER UPP-
FÖRES PÅ SÖNDAG
»PÄRLHALSBANDET» AV
LOTHAR SCHMIDT OCH
PÅ ONSDAG »VÄNNER»
AV HERBERT FARJEON

PÅ FREDAGEN FÖRETA-
GES EN UTSÄNDNING
FRÅN FOLKTEATERN
I STOCKHOLM REVY »LI-
TET GLADARE OM JAG
FÅR BE»

FÖRFATTAREN NILS HAS-
SELSKOG KOMMER PÅ
LÖRDAG ÅTER ATT GIVA
LYSSNARNA EN GLIMT
AV GRÖNKÖPINGS LIV
OCH LEVERNE

OMSLAGSBILDEN:
KRONPRINS OLAV AV
NORGE OCH PRINCESSAN
MÄRTHA AV SVERIGE

Veckans Radioprogram

25 öre

17—23 Mars

Nr 11

Radiolyssnaren nr. 11, 1929. Olav og Märtha

skolens forsøk på overføring derimot ikke helt vellykket. «Slik bygges de nasjonale fellesskapet. Slik skapes identitet gjennom felles opplevelser og erfaringer. Slik har lojaliteten til kongehuset utvilsomt blitt styrket», konkluderer Rem.⁸⁴

Paddy Scannell og David Cardiff (1991) gir et tidlig eksempel på dette. I 1924 klarte John Reith, administrerende direktør for BBC, å få tillatelse for BBC til å videresende åpningen av Empire Exhibition på Wembley, inkludert talene til kong George V og prinsen av Wales. Dette var første gang monarkens stemme ble hørt på radio, og det var uten tvil BBCs mest vellykkede enkeltsending til dags dato. Omtrent ti millioner mennesker hørte kongen. Dette var et publikum som var langt større enn antallet husstander

med lisensierte radioapparater, og mange millioner hørte sendingen videreformidlet på offentlige steder via høyttalere. Avisene gikk i spissen for å promotere arrangementet. *Daily Mail* ordnet slik at store folkemengder kunne høre talen i større byer som Leeds, Manchester og Glasgow, mens en folkemengde på flere tusen samlet seg i Oxford for å høre sendingen, med tillatelse fra *Oxford Times* og Oxford Wireless Telephone Company. Dagen etter sendingen erklærte *Oxford Times*:

Mange mennesker har innsett vidunderet med trådløst i sine egne hjem gjennom overføringene som er muliggjort av radio, men det var ikke før en nasjonal begivenhet fant sted, som åpningen av British Empire Exhibition på Wembley [...] at vitenskapens mirakel ble realisert. For de uinnvidde er det å forestille seg at kringkasting gir dem muligheten til å høre livlig musikk og det talte ord noe helt annet enn å innse for første gang at det gjør dem i stand til å delta i en seremoni som er seksti, hundre mil [miles] eller enda lenger unna. Det ga dem en følelse av tilhørighet til et mektig folk, følelsen av å delta i en usynlig [unseen] hendelse.⁸⁵

Reith noterte i sin dagbok at det hele var en stor suksess, inkludert sendingen som gikk over hele landet og var «det største vi har gjort så langt».⁸⁶

Det samme kunne sies i Norge i 1929. Vielsehøytidelighetene ble kringkastet over samtlige norske stasjoner, og til Sverige, Danmark og Finland. De svenske lytterne kunne blant annet glede seg over å høre sangkoret stemme i med Verner von Heidenstams dikt, tonsatt av Wilhelm Stenhammar: «Sverige, Sverige, Sverige, fosterland», da bruden kom skridende opp kirkegulvet ved sin fars arm.⁸⁷ Vielsen ble foretatt av biskop Johan Lunde.

I tillegg ble en time av høytidelighetene utsendt via alle engelske stasjoner.⁸⁸ Mange norske aviser meldte, med åpenbar stolthet, at bryllupet var en veldig stor sak i engelsk presse, på grunn av at kronprins Olav var født i England og var nevø av kong George. Olav hadde også vært mye i England og vist at han var en god sportsmann som hadde utmerket seg i Oxford og vunnet laurbær i de olympiske leker. Londonavisen *Times* skrev at kronprins Olavs og prinsesse Märthas bryllup definitivt ville «bringe ut av verden de mulige rester av den uoverensstemmelse som oppstod mellom Norge og Sverige for 25 år siden», det vil si i forbindelse med unionsoppløsningen i 1905.⁸⁹

I Stockholm hadde radioavdelingen i det fornemme varehuset NK (AB Nordiska Kompaniet) organisert en høyttalersending fra «det norske prinsbryllupet» kl. 11.15 i Stora Ljussgården, ble det opplyst i en annonse i pressen: «Takket være radioopptaket av brudeparets tog fra Slottet til Vor Frelsers Kirke, vielsen der og reisen tilbake til Slottet, kan hele Sverige følge med på seremonien», og ved å installere sine «førsteklasses mottakere og forsterkere» ville de «la stockholmerna 'lytte til pompen'».⁹⁰ De forbeholdt seg imidlertid muligheten for at noen forstyrrelser *kunne* oppstå: «Disse er imidlertid utenfor vår kontroll, da radioopptaket overføres via telefon fra Oslo, som sies å være et ledd i kringkastingsmaskineriet, som vi ikke er helt sikre på. Men – hvis radiobølgene når Radiotjänst feilfritt, vil de også være i NKs Store Lysgård. Så i dag kl. 11.15!»

Etter at den ganske korte bryllupsseremonien var over, kjørte de nygifte i en svart syvsetervogn med kongekrone på taket til øredøvende jubel fra folkemengdene opp til Slottet.⁹¹ Kronprinsparets avreise fra Oslo senere samme dag ble sendt på norsk radio, men ikke på svensk.

Radioreportasjene i bryllupsdagene med sendinger fra ulike steder i Oslo kan også beskrives som banebrytende i en ny sjanger byreportasjer, som året etter, i 1930, begynte å vokse frem da radioene i Oslo, Stockholm og Hamburg arrangerte vandringer i hverandres byer.⁹² Disse mikrofonomvisningene kan ses som en radiospesifikk videreutvikling av by- og miljøskildringene slik vi kjenner dem fra de visuelle

mediene, som panoramaet og dets etterfølger reportasjefilmen.⁹³ Ironisk nok, i denne kongelige konteksten, måtte Hamburg- og Oslo-radioens – med Thorstein Diesen – planlagte reportasje fra Stockholm søndag 6. april 1930 avlyses på grunn av dronning Victorias død 4. april.⁹⁴ Reportasjen ble i stedet laget 8. april.

Svensk presse oppsummerer sendingene

Etter de tre dagene med bryllupssendinger fra Norge gjorde *Svenska Dagbladet* en samlet vurdering av dem. Avisen mente at kringkastingsselskapet i Oslo fortjente spesiell ros for den «velplanlagte og utmerket gjennomførte måten seremoniene ved det kongelige bryllupet i hovedstaden ble overført på i radio».⁹⁵ Gjennom formidling av Radiotjänst hadde svenske lyttere også kunnet være «ørevitner til noen av de mest interessante detaljene ved de strålende festlighetene». Høydepunktet ble selvsagt nådd torsdag, da radiopublikummet var vitne til det kongelige bryllupet: kronprinsparets kortese fra Slottet til kirken, bryllupsseremonien og prosesjonen tilbake til Slottet. Avisen anså denne sendingen som spesielt vellykket:

Herr Jerring begynte med noen få innledende ord, men ble snart erstattet av den sympatiske norske hallomannen, som beskrev stemningen og detaljene rundt festlighetene trinn for trinn. Da bryllupet var over, hørtes han stolt kunngjøre: «Nå forlater vårt kronprinspar kirken.» Så ble saluttene hørt fra Akershus festning, etterfulgt av endeløse hurrarop og folkets jubel, som til tider var øredøvende. Lytterne fikk følge prosesjonen opp til slottet, hvor brudeparet ble møtt av marsjmusikk, og først der ble den vellykkede sendingen avbrutt.⁹⁶

Kringkastingsselskapet hadde plassert radioreportere og mikrofoner på forskjellige punkter langs ruten som den kongelige kortesen skulle ta til Slottet, «og da det hele begynte, grep den ene etter den andre inn med samme presisjon som et tannhjul som griper inn i hverandre. Det var en organisatorisk detalj som vedkommende hadde all ære av», skrev det uavhengige programbladet *Radiolyssnaren*, som mente at bare ett ord kunne brukes som en samlet vurdering av de tre dagene med sendinger fra bryllupet i Oslo, «et ord som ofte brukes av norske radioreportere i disse dager: 'straalende'».⁹⁷

Radiolyssnaren mente også at mange lyttere ville bli slått av hvor lett det var å forstå og følge med på hva de norske reporterne sa: «De snakket også veldig tydelig og klart, og når de tilfeldigvis brukte et vanskelig ord, var de elskverdige nok til umiddelbart å tilby en svensk oversettelse.» Alle gjorde jobben sin på en utmerket måte – «den beste var kanskje reporteren som hadde base i slottsporten» – og klarte ifølge *Radiolyssnaren* å gi et klart bilde av hva som foregikk og miljøet, «livlig understøttet av folkets jubel med et, for svenske ører, litt uvant nifoldig hurra». På dette punktet virket det imidlertid som om mikrofonplasseringen hadde vært litt feil, for ropingen var «ikke så øredøvende som den pleier å være i Sverige, men til gjengjeld hørte man radioreporterens så mye bedre, og man slapp å irritere seg over uvedkommendes ufølsomme skravling og hese hilsninger til høyre og venstre».

Pressebilder

I en studie har Kerstin Widestedt (2016) vist hvordan den billedlige pressedekningen av kong Oscar IIs kroning i 1873 skiller seg fra dekningen ved hans død i 1907, samt ankomsten til Sverige av to kongelige brudepar: kronprins Gustav (V) Adolf som giftet seg med prinsesse Victoria av Baden i Karlsruhe i 1881, og deres sønn prins Gustav (VI) Adolf som giftet seg med den engelske prinsesse Margaret på Windsor Castle i 1905 (Margaret ble kalt Margareta i Sverige).

I løpet av denne perioden utviklet dags-, uke- og månedspresen gradvis sin tekniske kapasitet for reproduksjon av bilder, ettersom illustrasjoner ble endret fra tegninger til tresnitt og litografier, og til

studioportretter og nyhetsfotografering. I dagspressens pre-fotografiske fase inneholdt dekningen av kongelige offentlige opptredener vanligvis ingen visuelle bilder i det hele tatt, eller noen ganger kun en enkelt tegning med et fugleperspektiv av scenen og dens hovedaktører. Rapporteringen fra kong Oscars kroning i Stockholm i 1873 følger dette mønsteret. Økningen i tilgjengelige visuelle reproduksjonsteknikker bidro uten tvil til en langsom, men betydelig endring i kongelig rapportering.⁹⁸

Med innføringen av pressefotografering kunne publikums krav om regelmessige rapporter om hva medlemmene av kongefamilie holdt på med, og hvor de var, møtes med faktiske visuelle bevis. Pressebildene hadde utvilsomt gunstige effekter for alle involverte parter: «kongefamilien mangedoblet rekkevidden av sin framvisning av myk makt [soft power] uten å måtte mangedoble antallet offentlige opptredener; journalister utvidet omfanget av sin journalistiske dekning; og det lesende publikum fikk jevnlig visuell tilgang til kongefamilien.»⁹⁹ Likevel var overgangen i pressen fra håndtegnede bilder til fotografier ikke helt fullført da det kongelige bryllupet fant sted i 1929. Det fantes fortsatt noen tegnede bilder i både norsk og svensk presse.

Det kongelige bryllupet i Oslo var som vi så også gjenstand for stor interesse og detaljert omtale i engelsk presse, som førte lange beretninger om forberedelsene med mye tekst og bilder fra sine norske korrespondenter.¹⁰⁰ Den engelske presse bemerket med stor tilfredshet at hertugen av York var blitt valgt som forlover. Fotografier av kronprins Olav og prinsesse Märtha stod i alle avisene, og interessen for bryllupet i Oslo var ifølge *Farsunds Avis* minst like stor som da den belgiske kronprins Leopold giftet seg med prinsesse Märthas søster Astrid i Stockholm i 1926.¹⁰¹

Stavanger Aftenblad skrev at avisene i London «viser den mest levende interesse for fyrstebryllupet i Oslo» og «offentliggjør spaltelange livlige skildringer av forberedelsene til de forestående festligheter».¹⁰² *Daily Mail* hadde sendt egne fotografer, som skulle sende bildene sine med fly fra Oslo til København, hvorfra de ble telegrafert til England for å komme med i avisens utgave samme dag. I det hele tatt var det «ikke noe fyrstebryllup som har vakt slik interesse siden prinsesse Alexandra av Danmarks vielse [1863] til prinsen av Wales, den senere Edward VII».¹⁰³

I *Svenska Dagbladet* fortalte de under overskriften «En flyvende bragd i forbindelse med Oslo-bryllupet» hvordan dette skjedde, og *Daily Mail* trykket en «fin fotoreportasje» fra bryllupet. Dette ble gjort «med god hjelp av den kjente svenske flyger» Lindner. Til tross for tykk tåke tok Lindner av i en av Aero transports Junker-maskiner kl. 15.00 fra Oslo.¹⁰⁴ Han hadde blitt sterkt frarådet å reise, da det ikke fantes noen muligheter til å gjøre observasjoner eller studere terrenget. Lindner erklærte imidlertid at han uansett skulle gjøre et forsøk, siden så mye avhang av det samme, og fløy etter kompass over tåken til Ljungbyhed flyplass i Skåne (Sveriges sørligste provins), som han klarte å finne, «like mye på grunn av flaks som dyktighet.» Så fraktet mekaniker Löfqvist fotografiene med tog, ferge og bil til København, hvor han ankom kl. 22.13. Bildene ble deretter sendt «via telegram» til *Daily Mail* i London, som samme kveld kunne videresende dem telegrafisk til den franske avisen *Le Petit Parisien*. Den danske avisen *Berlingske Tidende* mottok også en rekke med «utmerkede bryllupsbilder» på denne måten.¹⁰⁵

Svenska Dagbladet hadde selv tatt spesielle grep for å kunne tilby sine lesere et vell av bilder fra bryllupsfestlighetene allerede fredag morgen, dagen etter bryllupet. Avisen hadde sendt egne fotografer til den norske hovedstaden, og bildene deres ble fraktet til Stockholm med fly. Allerede tirsdag 19. mars startet *Svenska Dagbladets* flyvende kurér til Oslo. Det var styrmann Albin Ahrenberg som påtok seg å stå for transporten. Offisielt fulgte han kun med som mekaniker og lot Gidsken Jakobsen være pilot på det lille Moth-flyet, som skulle brukes på flyturen. Jakobsen hadde like før, 17. mars, tatt sitt sertifikat ved AB Aero Materiels sivile flyskole i Stockholm, hvor hun hadde Ahrenberg som lærer. Hun ble dermed den andre kvinnen i Norge med rett til å være flypilot. Overfarten til Oslo fra Stockholm tok «bare» fire timer,

OPPLAGSSTATISTIK: ÅR 1929
HVER UKEBLAD: 100.000
HVER DAGBLAD: 100.000
HVER TIDNING: 100.000

DAGENS NYHETER.

LÖSNUMMERPRIS 15 öre
I ANSLUTNING AV DET
SVERIGSKA BOKFÖRLAGET

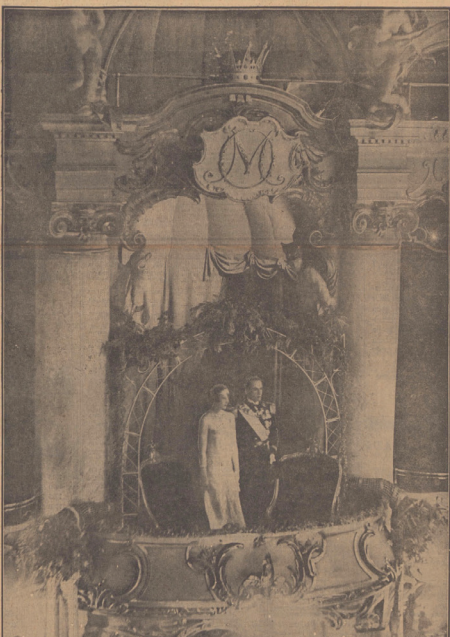
Nr 80 Upplaga A Fredagen den 22 Mars 1929 Stockholmuppl. nr 21053

Bröllopsdagen i Oslo

En verklig folkfest
med piker och gutter
på styltor och pallar,
beskådande stäten.

SPEGLERISKOPET
NORSK UPPFINNING
ÅT BRÖLLOPSPUBLIK

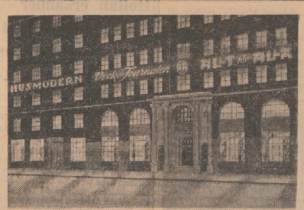
En klang och jubeldag vars like
Oslo icke upplevat
sedan 1905.

Brudparet i den kungliga logen under förtäringstillfället på Nationalteatret.

Danska regeringen störtad. Sid. 1

«Bröllopsdagen i Oslo» Dagens Nyheter 22/3 1929

Den Vecko-Journalen byggnad, Sveriges största tryckeri.

Oslo- BRÖLLOPET

i *Vecko-Journalen*
Den förnämsta bildtidningen

I GAR klockan 12 f. m. Egde festsitigelsen rum i Oslo. Ett par timmar senare var *Vecko-Journalen* bildmaterial på väg till Sverige med två flygmaskiner. Den ena av dessa anläände kl. 6 e. m. till Karlstad, varefter transporten skedde pr bil via Örebro och Eskilstuna till Stockholm.

I NATT klockan 4 f. m. började de stora rotationspressarna framställa *Vecko-Journalen* utvidgade bröllopsnummer och

I DAG finnes *Vecko-Journalen* överallt i Stockholm och utsändes över hela landet.

ETT REKORD som bevisar att *Vecko-Journalen* är Nordens förmåsta veckotidning.

Samtidigt ett rekord i upplaga

180.000 exemplar

Annonse for Vecko-Journalen og deres raskt leverte bilder. Svenska Dagbladet 22/3 1929

inkludert en halvtimme for å fylle drivstoff i Karlstad.¹⁰⁶ Avreisen fra Oslo på bryllupsdagen var planlagt til ca. kl. 14, med ankomst i Stockholm kl. 18 om kvelden.

Det svenske ukebladet *Vecko-Journalen*, etter eget utsagn «Det elegante bildemagasinet», annonserte 22. mars med bilder fra bryllupet og beskrev prosessen med å skaffe dem:

I GÅR kl. 12 fant det kongelige bryllup sted i Oslo. Et par timer senere var *Vecko-Journalen* bildemateriale på vei til Sverige i to fly. Ett av disse ankom kl. 20 til Karlstad, hvorefter transporten skjedde med bil via Örebro og Eskilstuna til Stockholm.

I NATT kl. 04.00 begynte de store rotasjonspressene å produsere det utvidede bryllupsnummeret av *Vecko-Journalen* og

I DAG er *Vecko-Journalen* tilgjengelig overalt i Stockholm og distribueres over hele landet. EN REKORD som beviser at *Vecko-Journalen* er den fineste ukeavisen i Norden.

Samtidig ble det satt rekord i opplag med 180.000 eksemplarer.¹⁰⁷

Det kan godt tenkes at mange av disse eksemplarene ble lest av mer enn én person, innen familien, på offentlige steder som hos frisøren, på tannlegekontorene og så videre.

I Norge annonserte for eksempel *Illustrert Familieblad* i *Dagbladet* at «to nydelige bilder av vår kronprins og kronprinsesse» var gratis inkludert i bladet, og at bildene, som ble «trykt på trefritt papir, er i bladets størrelse og egner sig udmerket til innramning».¹⁰⁸

Filmopptak av bryllupet

De eldste bevarte levende bildene fra et kongelig svensk bryllup er fra prinsesse Margarethas bryllup med prins Axel av Danmark i 1919. Margaretha er eldre søster til prinsesse Märtha. Dessverre mangler filmbildene fra bryllupet de originale mellomtekster, men filmbildene er klare og fine.¹⁰⁹

Etter at den svenske tronarvingen kronprins Gustaf Adolf giftet seg med lady Louise Mountbatten i London i 1923, var filmfotografer fra flere forskjellige selskaper til stede da paret ankom Göteborg en måned senere (hans første hustru, kronprinsesse Margareta, opprinnelig Margaret og bestemor til den nåværende svenske kongen, døde i 1920).

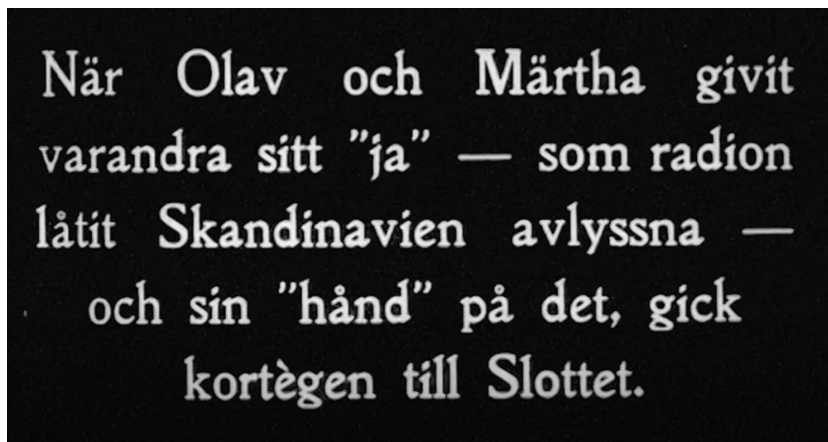
I løpet av 1920-årene skulle ytterligere to svenske kongelige bryllup finne sted, da prinsesse Märthas lillesøster prinsesse Astrid som nevnt giftet seg med kronprins Leopold av Belgia i Stockholm i 1926, og prinsesse Märtha giftet seg med kronprins Olav i Oslo i 1929. Begge disse begivenhetene ble rikt dokumentert på film, og kinogjengerne fikk en opplevelse av å komme tett på de kongelige ved å se hendelser som ellers var forbeholdt en eksklusiv krets. Svensk Filmindustri (SF) viste også et filmprogram i forbindelse med forlovelsen mellom Olav og Märtha, med følgende innhold: «Bilder av de nyforlovede på besöksvandring i Stockholm, kronprins Olav i prinsesse Astrids bryllup og på Guldpokalseilingen, prinsesse Märtha som barn, osv.»¹¹⁰

Ved prinsesse Astrids forlovelse kan vi, i filmen *Kring fursteförlovningen* (1926), se en tilsynelatende avslappet filmreportasje fra hennes foreldrehjem med søstrene Märtha og Margaretha, og deretter film av Astrid og Leopold som spaserer i Stockholm.¹¹¹

Ved prinsesse Märthas bryllup får vi se når hun ankommer med tog til Oslo Østbanestasjon, kortesen gjennom Oslo opp til Slottet og selve bryllupsseremonien i Vår Frelsers kirke i *När Norge mottog sin kronprinsessa* (Svensk Filmindustri, 1929).¹¹² Dette er jo en stumfilm uten lyd, så i en mellomtekst rett etter vielsen understrekes det i filmen at «radion låtit Skandinavien avlyssna» seremonien.

Svensk Filmindustri sørget for at filmopptakene fra Oslo ble fløyet til Stockholm slik at kinopublikumet kunne følge alle begivenhetene i det kongelige bryllupet. Onsdag 20. mars viste seks av SFs kinoer i Stockholm prosesjonen ved avreise til Oslo mandag 18. mars, sammen med en reportasje fra tirsdagens seremonielle inntog i Oslo, filmet av en utsendt fotograf.¹¹³ Kinoene var Röda Kvarn, Skandia, Sture, Arcadia, Göta Lejon og Rio.

En detaljert film laget av SFs fotograf på stedet og som skildrer alle bryllupsfestlighetene 21. mars, skulle etter planen vises i Stockholm samme kveld, men tett tåke over Norge tvang SFs fly med bryllupsbildene fra Oslo til å snu over Kongsvinger, opplyste SF i en kinoreklame.¹¹⁴ I stedet ankom filmreportasjen med fly dagen etter, 22. mars, fraktet av kaptein Ahrenberg fra Oslo til Stockholm. Den ble sammen med filmopptakene fra festlighetene i Stockholm vist samme kveld på kinoene Röda Kvarn, Palladium,

Mellomtekst från filmen direkt efter vigselceremonien

Skandia, Sture, Arcadia, Göta Lejon, Rio og Capitol – på Skandia også ved middagsforestillingene kl. 16–17.25 og 17.25–18.50.

Amerikanske Fox Film Corporation sendte «hele tre 'filmeksperter' til Oslo» for å filme kronprinsbryllupet. Det ble meldt at det ville være en «talefilm eller rettere sagt lydfilm, hvor hurraropene og alle begeistrede utbrud kommer med i filmen».¹¹⁵ Det ble oppgitt å være første gang talefilm ble tatt opp i Skandinavia. Tore Rem skriver at en av filmene fra bryllupsfestlighetene viser Olav og Märtha som vinker fra Slottsbalkongen rett etter ankomsten: «Hun med sin lille, elegante gest; han med en større vinkebevegelse. Under kjøreturen som følger, vinker han og hilser til bowlerhatten; hun vinker mer forsiktig. Snart fylles landaueren med blomster.»¹¹⁶ Lignende scener finnes også i SFs *När Norge mottog sin kronprinsessa*.

Paramount, som hadde en svensk avdeling, sendte sin nyhetsfilm fra hendelsene i Oslo til Stockholm med fly samme dag, 19. mars, for visning på kino allerede samme kveld (med forbehold om at været kunne gjøre det umulig). Filmen ble transportert av den svenske «velkjente flyver» Ernst Roll og vist på kinoen China og andre steder.¹¹⁷ Samme dag var det en avisreklame fra Paramount for følgende «Extra!»-materiale ved siden av hovedfilmen på China-kinoen i Stockholm: «Rundt Fyrstebryllupet: Den kongelige kortesjen gjennom byen.»¹¹⁸ Dagen etter, 20. mars, ble den samme annonsen oppdatert: «Nye bilder fra fyrstebryllupet i Oslo er med hver dag i programmet, levert av Filmselskapet Paramount.»¹¹⁹ Den 23. mars skrev *Svenska Dagbladet* at programmet på Rex kino i Stockholm, i tillegg til hovedfilmen, nyhetsfilmer og en kortere filmfarse i to akter, også inneholdt en populærvitenskapelig film fra Fox og «Paramounts rapport fra bryllupsfestlighetene i Oslo».¹²⁰

Avslutning

Den omfattende rapporteringen fra det kongelige bryllupet i 1929 viser hvordan nye teknologier endret måten mediepublikummet og de kongelige samhandlet med hverandre på, og at ulike medier ved store mediebegivenheter forsterker og legitimerer hverandre og budskapene som formidles. Radiomediet brakte vanlige mennesker nærmere de kongelige enn noen gang før, og de gjorde det mulig for folk å være engasjerte medborgere ved å skape et demokratisk rom der lytterne bekreftet sin lojalitet til kronen gjennom felles deltakelse i nasjonalt delte opplevelser.¹²¹

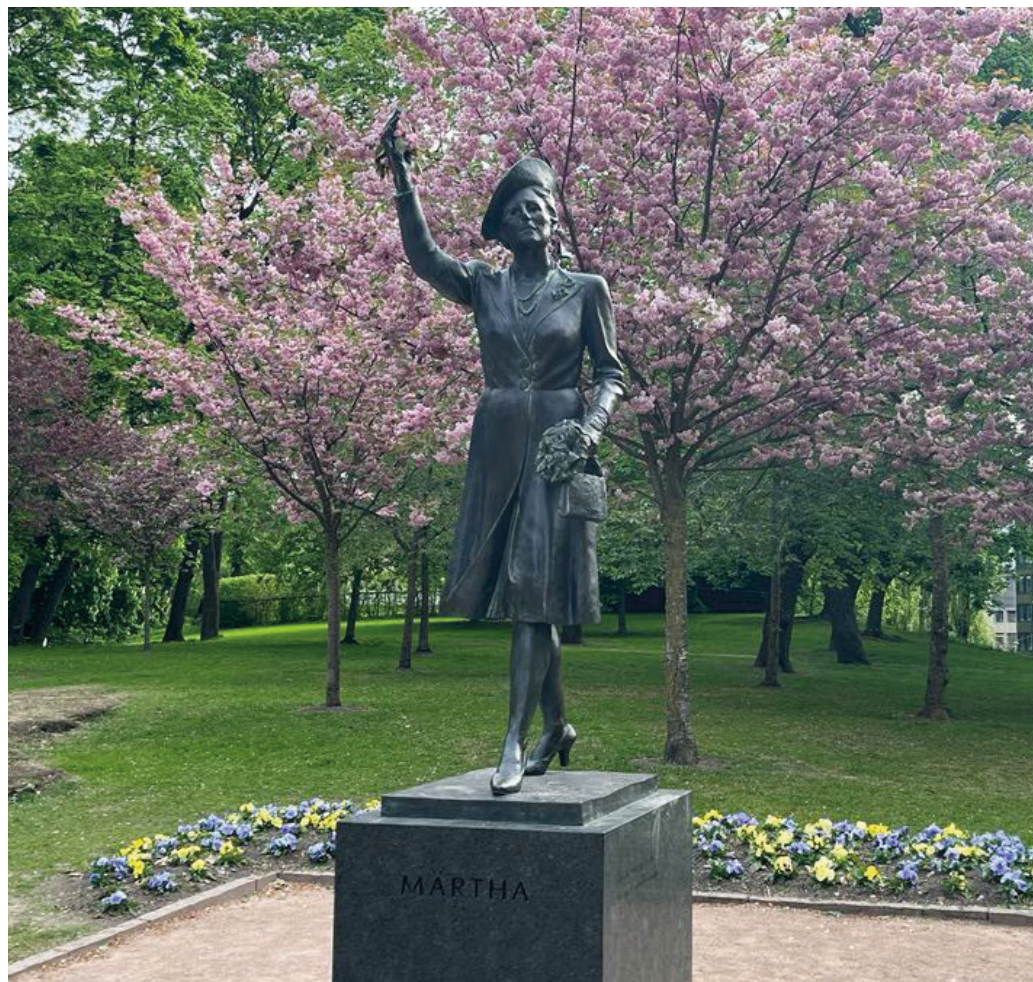

Kinoannonse Svenska Dagbladet 22/3 1929 «I kväll Bröllophögtidligheterna i Oslo» [flyget vände pga vädret, ankommer idag]

Sendingene bidro også til å knytte nye sterke bånd mellom Norge og Sverige, og de viste at konfliktene rundt unionsoppløsningen i 1905 nå tilhørte fortiden.¹²² Det norske og svenske folk kunne følge bryllupsbegivenhetene hjemme via radio eller gjennom høyttalere på ulike offentlige steder, samt lese om dem i pressen som en lang føljetong og også se filmopptak av begivenhetene på kino. Det samlede budskapet – at det eksisterte en vellykket og symbolsk betydningsfull union mellom Norge og Sverige – ble dermed effektivt spredd til begge land.

Når denne artikkelen ferdigstilles i mai 2025, fant valget av en ny pave (Leo XIV) sted. Pavevalg er en rituell begivenhet med svært gamle tradisjoner som alltid gjentas på samme måte. Alle medier er knyttet til begivenheten – *kroningen* – og TV-kameraene er rettet mot en pipe på et tak, men ikke bare en hvilken som helst pipe, men pipen i det sextinske kapell, hvor hvit røyk skal signalisere at en ny pave – en «hellig far» – er valgt. Når dette skjer, ser og hører vi på TV folk juble og gråte av glede, og fascinasjonen var stor selv i det protestantiske Norge og Sverige, etter mediedekningen å dømme. Den hvite røyken som velter ut av pipen, og som folk over hele verden kan være vitne til i sanntid, «live», symboliserer samhörigheten mellom alle verdens katolikker, i hovedsak på samme måte som kronprinsbryllupet i Oslo i 1929, gjennom radio og andre medier, i stor grad bidro til å sementere det norske folkefelleskapet og vennskapet med nabolandet Sverige.

En annen sammenligning kan trekkes med den ekstatiske feiringen – *kroningen* – i Bergen da byens fotballag Brann vant den norske ligaen i 2007. Det var deres første ligaseier siden 1963, og både lagets fans og mediene refererte stadig til heltene fra 1963 og hvordan laget i 2007 hadde gjentatt den samme heltebragden. Det var en mytisk fortelling.¹²³ Likheten er slående med hvordan historien til kongehuset ble gjenfortalt av mediene i kronprinsbryllupet i 1929. Branns ligagull ble en manifestasjon av felles-

Prinsesse Märthas statue i Slottsparken, Oslo, mai 2025.

skapet mellom innbyggerne i Bergen på samme måte som det kongelige bryllupet ble en manifestasjon av fellesskapet mellom innbyggerne i hele Norge, alt forsterket gjennom ulike medier.

Mediene, hele mediasystemet betraktet, bidrar dermed til å forsterke den rituelle dramaturgien og dens sekvenser og elementer ved sentrale begivenheter. Hvordan dette skjer og har skjedd historisk sett, er et tema for mediehistorisk forskning.¹²⁴

Noter

- 1 Takk til Hilde Arntsen for hjelp med utviklingen av manus og til Anton Rask ved Sveriges Radios dokumentarkiv for hjelp med å fremskaffe kildemateriale.
- 2 Jerring 1944: 169. Jerring 1970: 150. Hallo! Hallo! nr. 11, 1929: 23 «Kronprinsens bryllup og kringkastingen».
- 3 Rem 2020: 287.
- 4 Alle oversettelser til norsk fra svensk og engelsk er utført av meg.
- 5 Bastiansen og Dahl 2003: 9, forord.
- 6 Snickars 2006: 3.
- 7 Harvard og Lundell 2010: 14–15.
- 8 Dahlén 2024: 223–224.
- 9 Snickars 2017: 130.
- 10 Snickars 2017: 131.
- 11 Ytreberg 2014: 67.
- 12 Pauly 2014: 173.
- 13 Carey 2008: 12–18. Se også Pauly 2014: 175–177 om Careys teorier og ulike kommunikasjonsmodeller.
- 14 Pauly 2014: 179.
- 15 Dayan og Katz 1992: 25; Pauly 2014: 179. Se også Ytreberg 2022, som gir mange gode eksempler på og analyser av slike begivenhetskategorier.
- 16 Dayan og Katz 1992: 42.
- 17 Durkheim 2008: 287.
- 18 Durkheim 2008: 36. Se også Lynch 2012: 18–27 og 30–38 om Durkheim og hans teorier om det hellige.
- 19 Couldry 2003: 12–14, 19–20, 39–41, 135–142. Se også Örnebring 2004.
- 20 Lynch 2012: 9–14 og 69–100, kapittel 3 «Nation and humanity: sacred forms in the modern age» som også tar for seg betydningen av kongelige.
- 21 Thompson 2001: 232–233; Eliade 2002 om arketyper og gjentakelse.
- 22 Svenska Dagbladets Årsbok 1929: 62.
- 23 Hallo! Hallo! nr. 12, 1929: 3.
- 24 Stjørdalen Blad 19/3 1929: 4.
- 25 Dayan og Katz 1992: 26–27, 31–32.
- 26 Dayan og Katz 1992: 16.
- 27 Dayan og Katz 1992: 9.
- 28 Dayan og Katz 1992: 9, 20. Ytreberg 2022 har etter min mening en noe uklar skillelinje mellom mediebegivenheter, «media events», og rene nyhetshendelser som terrorangrepet mot USA 11. september 2001, fordi han også definerer sistnevnte og andre katastrofer som en form for medie-«events».
- 29 Rem 2020: 298.
- 30 Adam 2008: xvii.
- 31 Svenska Dagbladet 10/3 1923: 7 og 11/3 1923: 5.
- 32 Tidens Tegn 15/12 1934 «Film og radio»: 1–2, artikkel i anledning 10-årsjubileet; Dahl 1999: 34, 38, 61–62.
- 33 Dahl 1999: 63.
- 34 Dahl 1999: 75–76.
- 35 Dahl 1999: 67.
- 36 Bastiansen og Dahl 2003: 246.
- 37 Dahl 1999: 108–09.
- 38 Svenska Dagbladet 9/4 1925: 12; Zilliacus 1986: 37, 40; Dagens Nyheter 4/4 1925: 9.
- 39 Zilliacus 1986: 40–41.
- 40 Zilliacus 1986: 41–43; Dahlén 2025: 258.
- 41 Svenska Dagbladet 9/5 1925: 10.
- 42 Halse og Østbye 2003: 47; Dahl 1999: 110. Se Ytreberg 2022 om Amundsens polarekspedisjoner.
- 43 Dagens Nyheter 5/7 1925: 7 programplan, og 6/7 1925: 1, 5–6; Franzén 1991: 53–54.
- 44 Svenska Dagbladet 25/8 1925: 7.

- 45 Zilliacus 1986: 43.
- 46 Dahl 1991: 60–63 fremhever fire sentrale visjoner om kringkastingen, blant dem kringkastingen som fredsfaktor.
- 47 Svenska Dagbladet 25/5 1926: 10; Zilliacus 1986: 49–50.
- 48 Midttun 1937: 77–78. <https://runeberg.org/nordkal/1937/0079.html>
- 49 Sitat i Zilliacus 1986: 50.
- 50 Svenska Dagbladet 2/8 1926: 5. Dahl 1999: 96–97 skriver feilaktig at innvielsen fant sted 31. juli.
- 51 Stockholms-Tidningen 2/8 1926; Dahlén 2025: 232–233.
- 52 Zilliacus 1986: 51.
- 53 Dagsposten 29/12 1926: 4; Vestopland 29/12: 4; Svenska Dagbladet 30/12: 10.
- 54 Talene er gjengitt helt eller delvis i Dagens Nyheter 2/1 1927: 6 og Svenska Dagbladet 2/1 1927: 9, og i flere norske aviser 3. januar 1927.
- 55 Stavanger Aftenblad 3/1 1927: 4.
- 56 Den 17de Mai 3/1 1927: 4.
- 57 Zilliacus 1986: 51.
- 58 Zilliacus 1986: 52.
- 59 Svenska Dagbladet 29/9 1927: 24, av signaturen E.K.
- 60 Svenska Dagbladet 18/3 1928: 12, 20/3 1928: 10 og 21/3 1928: 8; Dagens Nyheter 21/3 1928: 21.
- 61 Midttun 1937: 78.
- 62 Dagen 19/3 1929: 2.
- 63 Østlands-Posten 19/3 1929: 4.
- 64 Det faktum at Olav og Märtha var søskenbarn, skapte en viss debatt om de genetiske risikoene som var involvert, men det falmet snart i lyset av den nasjonale begeistringen og all pomp og prakt.
- 65 Morgenbladet 19/3 1929: 2.
- 66 Svenska Dagbladets Årsbok 1929: 60.
- 67 Svenska Dagbladet 19/3 1929: 18.
- 68 Aftenposten 19/3 1929: 5.
- 69 Sveriges Radios dokumentarkiv: Radiotjänsts styrelses arbeidsutskotts protokoll 25/10 1926: § 2; Hallingberg 1999: 221.
- 70 Cannadine 1995: 142, 151; Thompson 2001: 249–250.
- 71 Bergens Tidende 19/3 1929: 5, av sign. Fast.
- 72 Ibid.
- 73 Ibid.
- 74 Dagen 19/3 1929: 2.
- 75 Rem 2020: 288.
- 76 Ibid.
- 77 Bergens Tidende 19/3 1929: 5, av sign. Fast.
- 78 Rem 2020: 290–291.
- 79 Svenska Dagbladet 19/3 1929: 18.
- 80 Aftenposten morgennummeret 21/3 1929: 1, 2, 10.
- 81 Dagens Nyheter 22/3 1929: 13.
- 82 Sitert i Rem 2020: 294.
- 83 Rem 2020: 294.
- 84 Ibid.
- 85 Sitert i Scannell og Cardiff 1991: 281.
- 86 Ibid.
- 87 Rem 2020: 293.
- 88 Aftenposten 21/3 1929: 5.
- 89 Sitert i Aftenposten 21/3 1929: 5.
- 90 NK-annonse i Svenska Dagbladet 21/3 1929: 5.
- 91 Svenska Dagbladets Årsbok 1929: 62.
- 92 Hallo! Hallo! nr. 11, 1930: 6–7; Dahlén 2013: 56–60.
- 93 Se Snickars (2001), doktoravhandling om Svensk och visuell masskultur 1900; Dahlén 2013: 49–52.
- 94 Dahlén 2013: 58–59; Dahlén 2024: 212.
- 95 Svenska Dagbladet 22/3 1929: 21.

- 96 Ibid.
- 97 Radiolyssnaren nr. 13, 1929: 6–7.
- 98 Widedstedt 2016: 48.
- 99 Widedstedt 2016: 57–58. Se Müller 2016 for en utmerket introduksjon til studiet av de europeiske kongehusenes gradvise overgang på 1800-tallet fra førmoderne hard makt («hard power») til utøvelse av en mykere, kulturell og symbolsk makt («soft power») innenfor rammen av et moderne, konstitusjonelt monarki.
- 100 Norges Handels og Sjøfartstidende 18/3 1929: 3; Farsunds Avis 19/3 1929: 2.
- 101 Farsunds Avis 19/3 1929: 2.
- 102 Stavanger Aftenblad 20/3 1929: 8.
- 103 Ibid.
- 104 Svenska Dagbladet 23/3 1929: 7.
- 105 Ibid.
- 106 Svenska Dagbladet 21/3 1929: 3; Store norske leksikon: «Gidsken Jakobsen».
- 107 Annonse i Svenska Dagbladet 22/3 1929: 11. Jeg har her gått over til 24-timers tid i stedet for avisens 12-timers f.m. og e.m.
- 108 Rem 2020: 299.
- 109 Rosborn 2021. Filmen fra prinsesse Margarethas bryllup i 1919: <https://www.filmarkivet.se/movies/veckorevy-1919-05-26/>
- 110 Kinoannonse i Svenska Dagbladet 16/1 1929: 18.
- 111 Filmen fra prinsesse Astrids forlovelse i 1926: <https://www.filmarkivet.se/movies/kring-fursteforlovnningen/>
- 112 Filmen fra bryllupet i Oslo i 1929: <https://www.filmarkivet.se/movies/nar-norge-mottog-sin-kronprinsessa/>
- 113 Svenska Dagbladet 20/3 1929: 11.
- 114 Kinoreklame i Svenska Dagbladet 22/3 1929: 22.
- 115 Aftenposten 21/3 1929: 3; Rem 2020: 294.
- 116 Rem 2020: 288.
- 117 Svenska Dagbladet 19/3 1929: 13.
- 118 Svenska Dagbladet 19/3 1929: 19.
- 119 Svenska Dagbladet 20/3 1929: 19.
- 120 Svenska Dagbladet 23/3 1929: 15.
- 121 Owens 2018: 601.
- 122 Se Isaksen (2016) for en undersøkelse av i hvilken grad og på hvilke måter konger og den yngre generasjonen av det svenske Bernadotte-dynastiet forsøkte å vinne over undersåttene sine i den norske delen av unionen mellom de to landene i 1814–1905.
- 123 Dahlén 2012.
- 124 Thompson 2001: 246–252; Cannadine 1995.

Litteratur

- Adam, G.S. (2008). Foreword. I Carey, J.W.: *Communication As Culture, Revised Edition: Essays on Media and Society*. London: Taylor & Francis Group.
- Bastiansen, H.G. og Dahl, H.F. (2003). *Norsk mediehistorie*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Cannadine, D. ([1983] 1995). The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the 'Invention of Tradition', c. 1820–1977. I Hobsbawm, E. og Ranger, T. (red.). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
- Carey, J.W. (2008). *Communication As Culture, Revised Edition: Essays on Media and Society*. London: Taylor & Francis Group.
- Couldry, N. (2003). *Media Rituals. A critical approach*. London: Routledge.
- Dahl, H.F. (1991). *NRK i fred og krig. Kringkastingen i Norge 1920–1945*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H.F. (1999). *Hallo-hallo! Kringkasting i Norge 1920–1940*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Dahlén, P. (2012). An Exemplary Model: The Religious Significance of the Brann 2007 Norwegian Football Championship as Told by the Media. I Krøvel, R. og Roksvold, T. (red.), «We love to hate each other». *Mediated football fan culture*. University of Gothenburg: Nordicom.

- Dahlén, P. (2013). Remediering och tidig radio. Det svenska radioreportaget 1925–1930. *Nordicom-Information*, nr. 3–4.
- Dahlén, P. (2024). Landssorg vid radioapparaterna. Drottning Victorias död och begravning. *Mediehistorisk årsbok*. Stockholm.
- Dahlén, P. (2025). Prins Wilhelm som radiopionjär. Radiotjänst, *Svenska Dagbladet* och den tidiga föredragsverksamheten. *Mediehistorisk årsbok*. Stockholm.
- Dayan, D. og Katz, E. (1992). *Media Events. The Live Broadcasting of History*. Harvard University Press.
- Durkheim, É. ([1912] 2008). *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford University Press.
- Eliade, M. ([1969] 2002). *Myten om den eviga återkomsten. Arketyper och upprepning*. Ludvika: Dualis.
- Franzén, N.-O. (1991). *Radiominnen. Historia och hågkomster*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hallingberg, G. (1999). *Stockholm—Motala. Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal*. Stockholm: Atlantis.
- Harvard, J. og Lundell, P. (2010). 1800-talets medier: System, landskap, nätverk. I Harvard, J. og Lundell, P. (red.): *1800-talets mediesystem*. Kungliga Biblioteket, Stockholm: Mediehistoriskt Arkiv 16.
- Isaksen, T.N. (2016). The Power of Presence: Crafting a Norwegian Identity for the Bernadotte Heirs. I Müller, F.L. og Mehrkens, H. (red.), *Royal Heirs and the Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe*. University of St Andrews, UK.
- Jerring, S. (1944). *På min våglängd*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Jerring, S. (1970). *Sven Jerring radioman. Farbror Sven berättar sina minnen*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Lynch, G. (2012). *On the Sacred*, Durham: Acumen.
- Midttun, O. (1937). Samarbeid millom norderlendske kringkastarar. *Nordisk Kalender 1937*.
<https://runeberg.org/nordkal/1937/0079.html>
- Müller, F.L. (2016). 'Winning their Trust and Affection': Royal Heirs and the Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe. I Müller, F.L. og Mehrkens, H. (red.), *Royal Heirs and the Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe*. University of St Andrews, UK.
- Owens, E. (2018). All the World Loves a Lover: Monarchy, Mass Media and the 1934 Royal Wedding of Prince George and Princess Marina. *The English Historical Review*, Vol. 133, Issue 562, June.
- Pauly, J.J. (2014). Ritual Theory and the Media. I Fortner, R.S. og Fackler, P.M. (red.), *The Handbook of Media and Mass Communication Theory. Volume 1*. John Wiley & Sons, Inc.
- Rem, T. ([2020] 2022). *Olav V. Den fremmede, 1903–1940*. Oslo: Cappelen Damm.
- Rosborn, M. (2021). «När Norge mottog sin kronprinsessa (1929)» og «Kungliga bröllop», *Filmarkivet.se*: <https://www.filmarkivet.se/movies/nar-norge-mottog-sin-kronprinsessa/>
- Scannell, P. og Cardiff, D. (1991). *A Social History of British Broadcasting Vol. 1, 1922–1939: Serving the Nation*. Oxford: Basil Blackwell.
- Snickars, P. (2001). *Svensk film och visuell masskultur 1900*. Stockholm: Aura förlag.
- Snickars, P. (2006). Om ny och gammal mediehistoria. *Nordicom Information*, nr. 1.
- Snickars, P. (2017). Oscar II och medierna: Kring Stockholmsutställningen 1897. I Göran Alm mfl., *I världsutställningarnas tid. Kungahus, näringsliv & medier*. Bromma: Förlaget Näringslivshistoria.
- Thompson, J.B. ([1995] 2001). *Medierna och moderniteten*. Göteborg: Daidalos.
- Waarden, B. van (2023). The transnational media-political system of the *fin de siècle*. Kaiser Wilhelm II as a locus of the converging logics of expanding communications. I Pedersen, S.B., Cronqvist, M. og Holgersson, U. (red.), *Expanding media histories. Cultural and material perspectives*. Lund: Nordic Academic Press.

- Widestedt, K. (2016). A Visible Presence: Royal Events, Media Images and Popular Spectatorship in Oscarian Sweden. I Müller, F.L. og Mehrkens, H. (red.), *Royal Heirs and the Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe*. University of St Andrews, UK.
- Ytreberg, E. (2014). *En forsvunnet by. Jubileumsutstillingen på Frogner 1914*. Oslo: Forlaget Press.
- Ytreberg, E. (2022). *Media and Events in History*. Cambridge: Polity Press.
- Zilliacus, V. (1986). *Det nordiska radiosamarbetets uppväxtår*. Helsingfors: Oy. Yleisradio Ab.
- Örnebring, H. (2004). Revisiting the Coronation. Critical Perspective on the Coronation of Queen Elizabeth II in 1953. *Nordicom Review*, Issue 1-2.

Figur 1. Stillbild från filmen *Laagendalen – Fra Vittingfoss til Geilo*. Hans Berge, ca 1919–1926

Hans Berge's Contribution to Norwegian Film History Based on the Collection

Abstract: *This article examines the surviving collection of Hans Berge, whose film production can be classified as actuality films—short, non-fictional films about real events, often presented in news reports or segments intended to be informative or entertaining. Early Norwegian film has generally received limited scholarly attention, and Berge's actuality films have remained marginal in Norwegian film history; this article seeks to help fill that gap. The main source is the film collection digitized by the National Library of Norway, supplemented by secondary sources. In the general review, the collection is organized into categories to explore questions of content and the subgenres of actuality films represented. The study finds that travelogues and place depictions constitute the majority. A closer examination of selected films compares their content with similar collections and reveals that while some themes appear universal, others are closely tied to national contexts. The analysis also highlights differences across categories, such as the use of intertitles. Finally, the article explores the production context of the films, concluding that Berge often worked on commission, which likely influenced his content choices. The descriptive narration style of Berge's films and his remaining collection is shown to reflect the dominant tendencies of his time.*

Keywords: *Silent movie; Hans Berge; film reportage; Norwegian actuality film; film history*

FAGFELLEVVURDERT

Hans Berges aktualitetsfilmer

Tina Stenkulla Anckarman

Filmarkivar
Nasjonalbiblioteket
epost@epost.no

Sammanfatning: Denna artikel undersöker den kvarvarande samlingen efter Hans Berge som kan identifieras som aktualitetsfilm, d.v.s. korta, icke-fiktiva filmer om verkliga händelser som skildras i nyhetsreportage eller inslag som kan vara underhållande eller informativa. Generellt har lite skrivits om tidig norsk film. Berges aktualitetsfilmer har fått ett begränsat utrymme i norsk filmhistoria och artikeln försöker fylla något av detta tomrum. Den huvudsakliga källan är den av Nasjonalbiblioteket digitaliserade filmsamlingen, men studien söker också stöd i sekundära källor. I en genomgång organiseras primärkällan i kategorier där studien söker svar på innehållsmässiga frågor och ser på vilka undergrupper till aktualitetsfilm som finns representerade i samlingen. Undersökningen konstaterar att ett flertal är resefilmer och platsskildringar. I en närstudie av utvalda filmer i kategorierna sammanliknas innehållet med andra jämförbara samlingar, och det noteras att vissa teman tycks generella medan andra är starkt förknippade med landstillhörighet. Närstudien undersöker olika variationer mellan kategorierna som exempelvis frekvensen av textplakat. Artikeln analyserar också omständigheter kring filmernas tillblivelse och finner att Berge påtar sig olika uppdrag i olika omfattning och att detta kan ha påverkat motivval. Vidare finner studien att filmernas beskrivande berättarstil speglar strömningar i Berges samtid.

Nyckelord: Stumfilm, Hans Berge, reportagefilm, norsk aktualitetsfilm, filmhistoria

Hans Berge, norsk filmpionjär, lämnade en imponerande filmsamling efter sig, trots att han bara var verksam i blygsamma 29 år. Merparten av samlingen består av Berges egna inspelningar från hela Norge. Men vilka bilder av Norge är det Berge presenterar för sin publik i sina reportage? Samhällsinformation upplyser och bildar – på så vis har Berges filmer påverkat sin samtid. Under vilka omständigheter blir de skapade och i vilka sammanhang blir de visade? Har valet av återgivna händelser haft som syfte att påverka, eller var Berges ambitioner helt enkelt bara att tjäna sitt uppehälle? Den här artikeln försöker beskriva det brokiga innehållet i Hans Berges norska aktualitetsfilmer genom att närstudera 143 filmer och på så vis belysa en del av norsk filmhistoria som näst intill negligerats i tidigare historieskrivning.

Genreteorier försöker gruppera filmer utifrån olika kriterier, men när det gäller aktualitetsfilm blir en tydlig genreindelning problematisk. Genren etablerades först efter att filmerna skapats och alltså blir benämningen en efterkonstruktion. Berges material har skapats i en tid av experimenterande med ett nytt media. Indelning i grupper enligt vissa kriterier är svårt, även när man utgår ifrån något så uppenbart som innehåll. Berges filmer delar ofta element – filmer med vitt skilda teman kan ha gemensamma byggklossar. Så varför denna kategorisering? Utöver att visa vilka berättelser filmskaparen önskar förmedla, kan genomgången visa en fördelning mellan olika innehåll: vilka är de mest återkommande motiven/berättelserna? Därför försöker jag mig ändå på en indelning i underkategorier.

Tidiga dokumentära filminspelningar, som inom filmvetenskapen ofta kallas aktualitetsfilmer, har i norsk litteratur tillägnats en förhållandevis begränsad uppmärksamhet. Det finns visserligen en del beskrivningar av den första tiden i norsk filmproduktion, bl.a. har en av filmpionjärerna, Ottar Gladtvat, själv nedtecknat sin biografi, som senare bearbetats med Jan Andres Diesen som redaktör.¹ Men om aktualitetsfilm som genre ofta har omtalats kortfattat så har samlingen efter Hans Berge och hans bidrag till filmhistorien visats ett ännu svalare intresse. I det norska standardverket om norsk filmhistoria *Det store tivoliet* nämner författaren inte Hans Berge med ett enda ord och trots att aktualitetsfilmer utgjorde en betydande del av filmproduktionen under de första decennierna av norsk filmhistoria berörs genren aktualitetsfilm, utan att ge den en benämning, egentligen bara i det avsnitt som beskriver de norska kungligheters medverkan vid filminspelningar och den betydelse det hade för det nya mediet.²

Senare litteratur som säger sig fokusera på den del av filmhistorien som ligger utanför den etablerade kanon – det vill säga filmer som inte tas upp i filmografier eller översikter över norsk dokumentärfilm – nämner ändå bara kort aktualitetsfilmen, och filmpionjären Hans Berge förblir i stort sett bortglömd eller åtminstone förbisedd även här. Det finns emellertid undantag och t.ex. Gunnar Iversen nämner Berge, (och andra filmpionjärer), och hans omfattande produktion av reportagefilm.³ Det ska också nämnas att det finns en masteruppsats om Berge av Espen Hansen från 2010.⁴ Hansen har dock bara haft tillgång till en begränsad del av filmsamlingen som på dåvarande tidpunkt bara delvis var digitaliserad och hans uppsats handlar till största delen om Berges liv och verksamhet. Det frånvarande intresset kan tyckas besynnerligt med tanke på den status Berge tillskrivs av sin samtid, och som tar sig uttryck både i de mångtaliga och till dels prestigefyllda uppdrag han tilldelas, men också i de ord med vilka Berge och hans filmer omtalas av den samtida pressen med ord som "udmerkede billeder",⁵ "Billederne var vakre og interessante",⁶ eller som i Østlandposten: "Hr. Berge er saa godt kjendt fra før at han neppe trænger nogen introduktion – det er nok aa minde om hans foredrag fra Syd-Amerika i fjor om utstillingen i Rio."⁷ En intervju i branchtidningen *Film og Kino* inleds med skribentens smickrande ord:

"Blandt vor filmverdens mange kjendte skikkelser indtar Hans Berge en særstilling. Ikke bare fordi han er en dygtig filmfotograf, men særlig fordi han vel er den eneste inden branchen som har hat anledning til gennem sit arbejde med filmen at udbrede kjendskabet til vort land i Amerika. Efter et længere ophold her i Norge optok han nemlig lang række meget vakre films af norsk natur, folkeliv, og industrisom baade ved den solide utførelse og sit indhold var et vel egnet materiale som anskuelsesmiddel til brug om vort fædreland".⁸

En bidragande orsak till att Berges betydelse för norsk film nästintill har ignorerats av historieskrivningen kan tillskrivas det faktum att den del av empirin som utgörs av det fysiska materialet, d.v.s. filmrullarna, under långa perioder inte varit tillgängliga vare sig för filmvetare, arkivarier eller forskare. Den här undersökningen, som består av en analys eller kartläggning av innehållet i Hans Berges aktualitetsfilmer, den i norska sammanhang kanske äldsta filmsamlingen producerad mellan 1905 och ca 1930, är ett försök till att fylla något av det här tomrummet i norsk filmhistoria.

Filmpionjär Hans Berge

Hans Berge, som föddes 1877 i Ringeby och växte upp i Fåvang, Gudbrandsdalen, reste i unga år till Kristiania där han var verksam som stillbildsfotograf. 1902 reste han till USA och sysselsatte sig som fotograf i Minneapolis. Han återvände till Norge 1906 och började då på allvar att intressera sig för filmmediet.⁹ Under några år lär Berge ha arbetat för filmdirektör Hugo Hermansen, mestadels med "instruktiv

film, billeder fra natur, folkeliv og industri – den saakaldte "education film", som Berge fremdeles driver med".¹⁰ 1913 etablerar så Berge sitt eget filmsällskap Framfilm.¹¹ Av filmsällskapets verksamhet finns spår i tidningsannonser, notiser, intervjuer o.s.v. Med Framfilm påtog sig Berge små och stora uppdrag. Han blev t.ex. utsedd att driva biografen på Jubileumsutställningen på Frogner 1914, där han visade inspelningar från norsk natur, industri och folkeliv i en serie, "Norge i levende billeder".¹² Han gjorde också filminspelningar från själva utställningen och året därpå representera Norge med sina filmer under världsutställningen Panama Pacific International Exposition (Pan-Pacific utställningen) i San Francisco, 1915. Sju år senare var han utsänd till världsutställningen i Rio de Janeiro, 1922–1923. Han påtog sig också en del större uppdrag för organisationer och föreningar.

Att Berge var en berest man framgår av det material som finns bevarat, med inspelningar från en rad olika platser. Som filmfotograf reste han inte bara till nord- och sydamerika, han reste också runt med sin kamera i Europa. Han var t.ex. på en rundresa i England, Frankrike, Belgien och Holland.¹³ Hemma i Norge gjorde Berge inspelningar tänkta både för norska biografer, ibland på lokal nivå, men också för en utländsk publik. Dessa filmer var kanske oftast tänka för USA, men inte bara. Det finns annonser som nämner visningar av Framfilms inspelningar under "den norske aften ved høstmessen i Lyon", Frankrike.¹⁴

Förutom att spela in film tycks Berge även ha anordnat visningar, ofta i form av föredragsfilmer där han själv, eller någon annan, guidade publiken genom filmen. Redan 1914 verkar Berge själv ha arrangerat visningar i sina gamla hemtrakter Ringeby.¹⁵ Efter världsutställningen i San Francisco reste Berge under 8 månader runt i en rad amerikanska stater och visade sina filmer om norsk kultur, natur och näringsliv.¹⁶ Väl hemkommen till Norge gjorde han detsamma där; han reste runt i landet och visade filmer och berättade i föreningar och studieförbund, (folkeakademierna), om sina resor både i Norge och andra länder.¹⁷ Berges resor tycks alltså ha haft en dubbel funktion: dels att visa film, dels att genomföra nya inspelningar. Hans Berge, som dog 1934 bara 59 år gammal, var med andra ord en filmpionjär med många strängar på sin lyra och som sysslade med olika delar av filmbranchen. Jag har däremot inte hittat några tecken på att han som yrke sysslade med något annat än fotografi och film.

Hans Berges filmsamling

Berge har i all väsentlighet ägnat sig åt dokumentära filminspelningar av aktuella begivenheter, alltså aktualitetsfilmer. Dessa utgör den absolut dominerande delen, men i filmsamlingen finns också ett mindre antal filmer som tillhör andra genrer, (privata inspelningar, reklam och animerade fiktionsfilmer). Filmproduktionens barndom, i den period då Berge skapade sina filmer, var en tid av experimenterande. I flera av Berges filmer kan vi se glidningar mot andra genrer, t.ex. kan plötsligen en helt fiktiv scen vara inkilad mellan de dokumentära sekvenserna. Andra gånger är det uppenbart att filmskaparen gett medverkande personer regi i olika grad, vilket får filmen att närma sig fiktion. Utöver det att vara filmskapare har Berge också samlat filmer, och därför innehåller samlingen också ett mindre antal filmer, oftast rese-skildringar, skapade av andra filmare. Exakt hur de införskaffats är oklart eftersom ett dokumentarkiv efter Hans Berge saknas. En förklaring som tycks rimlig är att Berge kan ha införskaffat dessa, mestadels amerikanska filmproduktioner, under sina många resor. Huruvida Framfilm i dessa tillfällen också har haft funktion som distributör är osäkert. Några av de här filmerna, men inte alla, finns listade i censurprotokoll där olika väletablerade distributionssällskap är angivna. Berge tycks alltså ha samarbetat med flera sällskap och eventuellt importerade han bara de här filmerna till Norge. En alternativ förklaring skulle kunna vara att Berge införskaffade dessa filmer från norska distributörer för att använda i sina föredrags- och reserapporter, men detta framstår som mindre sannolikt.

Filmsamlingen har under perioder varit splittrad och filmrullarna har då förvarats osorterade på olika

adresser. Troligtvis är de flesta av de överlevande rullarna nu samlade hos Nasjonalbiblioteket. Samlingen omfattar i dag knappt 600 filmrullar, men dessa ska inte förväxlas med färdigställda filmer. Rullarna innehåller olika typer av material: originala visningskopior, kameranegativ och i vissa fall även senare framställda kopior. I några fall, där det ursprungliga nitratmaterialet gått förlorat, lät Norsk Filminstitutt i slutet av 1990-talet ta fram svartvita säkerhetskopior vid Film Teknik i Stockholm. Längden på rullarna varierar kraftigt, från ca 20 meter till ca 1 000 meter. Ibland hör flera rullar, eller komponenter, till samma film, d.v.s. att Nasjonalbiblioteket i vissa tillfällen förvaltar flera generationer, (t.ex. både kameranegativ och visningskopior till samma inspelning), men vanligtvis överlappar komponenterna inte varandra. Från vissa inspelningar finns i dag bara ett kort fragment kvar. Det finns också korta kameranegativ som innehåller sekvenser som inte kan knytas till en realiserad film.

I inledningen beskriver jag samlingen som "imponerande". Vi kan utgå ifrån att de knappt 600 rullarna bara utgör en mindre del av Berges totala produktion – mycket har sannolikt försvunnit under de cirka 100 år som gått sedan de framställdes. Dels vet vi att Berge lämnade kvar eller sålde sina alster under sina många resor, och det finns fortfarande ett mindre antal filmer i samlingen som bekräftar att han också gjorde filmer för en engelskspråkig publik, t.ex. *Norwegian Sardine and Anchovy Industry*, som innehåller rikligt med beskrivande textplakat på engelska. Hemifrån Norge skickade han också en del av sina filminspelningar till USA för visningar där – filmer som troligtvis inte blev returnerade till Norge.¹⁸ Men den kanske största orsaken till antagandet att den kvarvarande samlingen bara utgör en mindre del av Berges samlade produktion är vetskapen om att filmer gjorda på nitrat, som var det material som användes under Berges liv, med tiden genomgår en kemisk nedbrytning. Man brukar hävda att bara 10 procent av all film som gjordes på nitratbas har klarat sig till vår tid. Utan en aktiv bevaring av det analoga originalmaterialet, som innebär kopiering till ett mer stabilt material, omvandlas originalmaterialet med tiden till en oanvändbar massa som då måste kasseras. Det faktum att samlingen har splittrats, hanterats och flyttats av olika personer utgör också en risk för att material kan ha gått förlorat. Detta är även ett skäl till en kritisk hållning gentemot filmerna i samlingen, eftersom den manuella återsamlingen kan ha lett till att filmer som varken har skapats eller samlats in av Hans Berge har smugit sig in.

Den 5 september 2024 har 343 filmrullar, (bestående av olika sorters komponenter), och som hör till Berges kvarlevande samling, genomgått någon form av digitalisering vid Nasjonalbiblioteket. Det har gjorts i olika faser och med olika utrustning, därav varierar kvaliteten hos de föreliggande filerna. Nasjonalbibliotekets ambition är att samtliga rullar i samlingen ska digitaliseras och i nuläget återstår cirka 250 filmrullar i det arbetet.

Urval av filmer till undersökningen

Undersökningen, som utgår ifrån Rick Altmans teorier om en trehövdad tillnärmning,¹⁹ fokuserar på Berges färdigställda filmer, alltså filminspelningar där en original visningskopia existerar. I filmsamlingen finns många exempel på fragmenterade visningskopior där första delen av rullen gått förlorad, d.v.s. den del av materialet som normalt innehåller titel och censurstämpel. Trots avsaknad av censurstämpel, en relativt säker indikation på visning, betraktas sannolikheten för att dessa filmer visats i något sammanhang ändå som stor. Det finns flera orsaker till att filmer som visats för publik saknar censurstämpel, mer om det senare.

De av Berges filmer som i nuläget enbart återfunnits som bildnegativ lämnas utanför analysen, eftersom de inte kan genrebestämmas annat än genom en semantisk tillnärmning. Sara Brinch beskriver i *Virkelighetsbilder: Norsk dokumentarfilm gjennom hundre år*, den fotografiska bilden som en representation av sitt motiv och som därmed kan skifta mening och betydelse beroende av den kontext i vilken bilden placeras.²⁰

Bildnegativets avsaknad av titel- och textplakat, bristen på kunskap om hur materialet klippts, samt otillräcklig information om visningssammanhang gör det omöjligt att närma sig filmerna utifrån andra perspektiv än motiv och innehåll. Filmerna kan naturligtvis ha färdigställts och visats, men utifrån den empiriska grund som för närvarande finns tillgänglig går detta inte att fastställa. Bildmaterial som endast föreligger som negativ kan i sin bearbetade form, (färdigställd visningskopia) ha blivit använda i kontext med stor variation och kan därför inte placeras i en specifik undergrupp. Rullar med kameranegativ innehåller också ofta scener som förmodligen inte har använts i samma färdigställda filmtitel.²¹

Som jag inledningsvis nämner finns i samlingen ett mindre antal filmer med tillhörighet i andra genrer och som därför lämnas utanför undersökningen. Reklamfilmer från stumfilmperioden kan dock ibland ha en form eller uppbyggnad som kan kännas igen från underkategorier till aktualitetsfilm, som exempelvis resefilm eller processfilm, något som Skretting fint beskriver.²² Ja, likheten kan vara så slående att man blir förvirrad: Är det en aktualitetsfilm med tydlig produktplacering eller en reklamfilm vi ser? Jag ska senare återkomma till filmer med tillhörighet i flera grupper. Jag har ändå valt att utelämna reklamfilmer i den här undersökningen, eftersom deras tilltal skiljer sig väsentligt från aktualitetsfilmens. Medan reklamfilmen låter en vara eller produkt ogenerat ropa till publiken: "Välj mig! Köp mig!", förmedlar aktualitetsfilmen sitt budskap på ett mer raffinerat sätt. Vi återkommer till budskapet i Berges aktualitetsfilmer längre fram. Efter urvalet återstår 143 aktualitetsfilmer i den nu digitaliserade samlingen. Dessa kan tillskrivas Hans Berge och finns bevarade som visningskopior, vilket gör att de kan betraktas som färdigställda filmer. Det är dessa 143 filmer som undersökningen utgår ifrån och som utgör dess primärkälla.

Beskrivning av primärkällan

Primärkällan består alltså av 143 aktualitetsfilmer. Filmtitlar som anges i klammer, [], är efterkonstruerade titlar utifrån innehåll där faktisk originaltitel är okänd, flera filmer har också beskrivande titelvarianter. Filmerna har varierande längd och är till dels fragmenterade.

Förutom bilder innehåller primärkällan också ofta textplakat som förklarar bildeninnehållet och sätter det i ett sammanhang. Texterna varierar från väldigt få och kortfattade, till rikliga både vad gäller frekvens och längd. Textplakaten håller sig oftast till beskrivningar utan uttryck för filmskaparens hållningar, men det finns undantag där ett eventuellt ställningstagande kan tolkas i ett enskilt textplakat, t.ex.: "I bunden av en fjorddal ligger det før saa naturskjønne Odda, et av de steder paa Vestlandet som først vandt sig internationalt ry som turiststed" i [*Låtefoss, Naturskjønne Odda*]. Filmen skildrar utbyggnaden av en fors och en kraftanläggning. Textplakaten ger också viss information om visningskontexten. En film där platsen inte nämns i texterna förutsätter att publiken redan känner till platsen. Andra filmer, som innehåller platsangivelser och till och med kartor, riktar sig tydligt till en annan målgrupp än den lokala – här ledsagas publiken genom ett område eller en företeelse som antas vara ny för åskådaren. Frånvaron av textplakat kanske också kan tyda på att filmen använts i förbindelse med en föreläsning och då haft en funktion som illustrationer till den information som förmedlades i föredraget.²³

Det faktum att hela filmsamlingen efter Hans Berge vid tiden för undersökningen ännu inte finns tillgänglig utgör en begränsning. Att utifrån primärkällan med säkerhet veta exakt hur en film presenterades under Berges egen livstid är omöjligt. Mycket kan ha hänt under årens gång. Många av filmerna är i dag fragmenterade till följd av nedbrytning, hanteringsskador och liknande – det är vanligt att början, slutet eller båda delarna saknas. Det är dessutom tänkbart att sekvenser eller scener har klippts ut för att återanvändas, kanske av Berge själv, men också av andra, i helt andra sammanhang och möjligen långt senare.

Primärkällan undersöks närmare under rubriken *Underkategorier utifrån innehåll*.

Beskrivning av sekundärkällor

Enligt genreteoretikern Rick Altman bör en genrestudie, utöver innehåll och uppbyggnad, också se på den pragmatiska situationen, alltså för vem och i vilket sammanhang filmen visades.²⁴ Utöver det att väldigt lite skrivits om Berges verksamhet och bidrag i norsk filmhistoria, så saknas också ett dokumentarkiv efter hans filmsällskap Framfilm, vilket i sig möjligen är en bidragande orsak till att så lite skrivits om Berge. (Den situationen gäller för övrigt också andra filmsamlingar av tidiga icke-fiktiva inspelningar, t.ex. samlingen efter Mitchell & Kenyon Company.)²⁵

Det finns däremot en hel del stoff i tidningar – nyttig information som hjälper oss att förstå kontext och sammanhang. Notiser i lokaltidningar berättar t.ex. om en filminspelning vid ett lokalt arrangemang. Många aktualitetsfilmer var tänka för en lokal publik och visades ofta kort efter inspelningstillfället och de som hade fastnat på linsen kunde se sig själva och/eller sina vänner och bekanta på stora duken. Det finns ett par publicerade intervjuer med Berge där han berättar om erfarenheter från sina resor. Annonseringar för Framfilm kan säga något om den del av Berges verksamhet som sysslade med uppdragsfilm.

Tidningsannonser kan också ge information om Berges verksamhet som föredragshållare. Men ofta får vi förlita oss på den information som kan läsas i den primära källan, eller på generell kunskap om aktualitetsfilm. Vi kan till exempel sluta oss till att filmerna har visats både som förfilmer eller som delar av sammansatta program på biografier, men att de också har använts i mer pedagogiska sammanhang, såsom vid föreläsningar eller liknande. Ett annat generellt antagande är att filmare ofta var mångsysslare och aktiva i flera delar av produktionen.

Censurupplysningar i protokoll och på de censurkort som följde med filmerna i emballaget vid visningar är trovärdiga källor som bekräftar att en film varit i omlopp. De ger oss information om titel, datum, längd, produktionssällskap och distributör, ibland också med en kort beskrivning av filmen. Censurupplysningar är dock inte heltäckande då det finns flera undantag från kravet om censur. Dessutom infördes censuren flera år efter det att Berge började göra film. Eftersom upplysningarna är nertecknade för hand finns här en risk både för felskrivningar och feltolkningar.

Stora delar av Nasjonalbibliotekets tidingssamling har digitaliserats men är ännu inte heltäckande. Det kan därför finnas ytterligare information som inte framkommit vid sökningar i Nasjonalbibliotekets databas. Skribenter som författat notiser och omnämmanden i tidningar kan ha haft för avsikt att väcka läsarens intresse och har kanske lagt till och tagit bort information för att bättre uppfylla det ändamålet. Detsamma kan sägas om annonser, både biografers annonser och reklamannonser för Framfilms verksamhet. Filmer kan ha angivits med titelvarianter, vilket kan försvåra kontroller av uppgifter. Ett annat exempel där det inte alltid är möjligt att få riktigheten bekräftad är notiser i lokaltidningar, som tycks förekomma endast vid ett tillfälle.

Metodiska reflektioner

Även om de flesta filmerna är korta, från ett par minuter till ca fem-sex minuter och bara i undantagsfall längre än tio, är det ändå ett stort material. Diesen et.al.,²⁶ beskriver nyttan av att för vissa forskningsändamål se stora mängder film: *Bulk viewing*. Det är en metod som förutsätter att filmerna finns tillgängliga. Tillvägagångssättet *bulk viewing* finner också stöd hos Vinzenz Hediger och Patrick Vonderau,²⁷ som menar att det är den enda möjliga metoden när det gäller tidig icke-fiktiv film. Under det stora norska digitaliseringsprojektet har förutsättningarna ändrats radikalt de senaste åren och som filmarkivarie, med tillgång till hela Nasjonalbibliotekets filmsamling, är detta en tänkbar metod.

Ett annat sätt att närma sig motiv och innehåll kan vara att närmare studera ett mindre antal representer. För att närma mig den kvarvarande samlingen efter Hans Berge har jag försökt skapa en överblick

och det har då varit nödvändigt att dela in materialet i kategorier. För att undvika ett stort antal kategorier med få representanter i varje grupp har jag i stället försökt samla filmerna under en gemensam rubrik som rymmer flera olika typer av begivenheter. Samtidigt har jag valt att titta närmare på enskilda, utvalda filmer inom respektive underkategori. Liksom många filmer från stumfilmstiden innehåller de flesta av Berges aktualitetsfilmer både bildmaterial och textplakat. Antalet plakat och mängden text varierar, men generellt ökar textinformationen över tid. Texterna kommenterar bildinnehållet, bidrar till tolkningen och därigenom till filmens placering i en underkategori. Frekvensen av textplakat skiljer sig också åt mellan de olika kategorierna.

Genom att se ett stort antal filmer och gruppera dem efter innehåll/tema försöker jag analysera Berges bildmotiv. Från varje kategori ser jag sedan på enskilda exempel och närstuderar innehållet. För att besvara frågor som rör kontexten i vilken Berges filmer skapats och visats undersöker jag, förutom filmsamlingen, också sekundärkällor. Kanske kan det samlade källmaterialet säga något om Berges ambitioner?

För att besvara frågor om de omständigheter under vilka Berges filmer skapades och i vilka sammanhang de visades genomför jag en pragmatisk undersökning. Jag granskar censurupplysningar från den relevanta tidsperioden – från censurens införande fram till 1934, då Berge avled – med fokus på förekomsten av Berges namn samt hans företag Framfilm. Utöver detta undersöker jag intervjuer, tidningsannonser, omtalanden och notiser genom sökningar i Nasjonalbibliotekets nätbibliotek, dels med olika kombinationer av Berges namn och titel, dels med företagsnamnet Framfilm.

Begreppet aktualitetsfilm

För att med ett ord enkelt förklara vad aktualitetsfilm är skulle jag använda ordet filmreportage, men låt mig börja med lite historisk bakgrund. Vid undersökningar av norska dagstidningar har jag hittat bioannonser och filmnotiser som använder begreppet aktualitetsfilm så tidigt som 1929. Benämningen förekommer, (möjligtvis för första gången i norska sammanhang?), i biograf Colosseums annonser, dels för filmen *Krassin*: "Den enestående Nordpolstragedie *Krassin* i en enestående aktualitetsfilm"²⁸ under mars månad, och dels i ett flertal tidningar i april samma år för aktualitetsfilmen *På kryss og tvers* som extra-nummer till huvudakten *En skuespillerinnes kjærlighet* med Pola Negri och Nils Asther i huvudrollerna.²⁹

Också i ett flertal filmannonser som reklamerar för festprogram med anledning av det kungliga bröllopet, *Fyrstebrylluppet* – det mellan norska kronprins Olav och svenska prinsessan Märtha i Oslo domkyrka, 21 mars 1929 – utlovas rörliga bilder som benämns som aktualitetsfilm. Annonseringen börjar redan dagen innan bröllopet,³⁰ och en del av annonserna nämner samtidigt aktualitetsfilm med scener från branden hos Steen & Strøm.³¹ Senare samma år skriver flera dagstidningar³² om påbörjandet av inspelningar till en ljudfilm, *Oslo ved dag og natt*, och kallar filmen: "... en moderne aktualitetsfilm, hvor saa aa si "hele byen" spiller med ...", (filmen blev aldrig realiserad p.g.a. bristande finanser).³³ Aktualitetsfilm blev alltså etablerat som begrepp inom norsk kulturjournalistik ca 1929.

Benämningen aktualitetsfilm kan verka vilseledande eftersom vi med "aktuell" gärna syftar till och tänker på något rykande färskt, men aktualitetsfilm är ett paraplybegrepp som famnar brett. Aktualitetsfilmer är korta beskrivningar av händelser som alltså inte behöver vara dagsaktuella, men ändå ha ett nyhetsvärde och därmed ett attraktionsvärde för publiken. Aktualitetsfilmer kan närmast liknas vid reportage i form av levande bilder. De korta filmerna presenteras ofta i ett sammanhängande program likt ett pärlband av attraktiva nyheter.

Begreppet stammar från franskans Actualité; den norska motsvarigheten "aktualitet" betyder enligt Store norske leksikon: Aktualitet er det å være aktuell og ha samtidens interesse eller betydning i øyeblik-

ket.³⁴ Rent språkligt finns ingen tidsbegränsning i begreppet. Något kan vara aktuellt över längre perioder – tänk bara på uttrycket: "evigt aktuell" – och är en nyhet för den mottagaren som nås av informationen för första gången. Den stora franska produktionen av *les films d'actualité* gick på export också till Norge. Men benämningen Actualité, som användes i Europa, har inte smittat av sig till språkbruket i norska censurlistor från den här perioden, här användes i stället beskrivande ord som "virkelighetsbilder" eller "naturbilder".

I film litteraturen hittar jag begreppet i en översättning till norska från 1937.³⁵ Begreppet dyker senare också upp i tidskriften *Norsk Filmblad*: "... Loven bestemmer at all film skal sensureres – med visse modifikasjoner. Således er det ikke nødvendig å la aktualitetsfilm ..."³⁶ Alla kreativa processer börjar med ett val: att med hjälp av något medium återge en händelse, skeende eller upplevelse. Det valet följs av en rad beslut och ställningstaganden rörande vem, var, när och hur. Även om Berge håller sig till en beskrivande – ja, kanske till och med distanserad – berättarstil och till synes inte använder filmmaterialet för att direkt argumentera eller diskutera, betyder det inte att hans reportage saknade inflytande i sin samtid. Tvärtom kan vi anta att det indirekta budskap som ligger i filmarens motivval når fram till och påverkar publiken.

Aktualitetsfilm eller reportagefilm, med syfte att återge en händelse med nyhetsvärde eller att informera och upplysa sin publik, innehåller ofta beskrivande textplakat som kommenterar bilderna. Den berättarform som klart dominerar aktualitetsfilmen har av filmhistorikern Tom Gunning benämnts som vy-estetik, *the view-aesthetic*. Filmen förlitar sig helt på att händelseförloppet inom de enskilda scenerna, eller vyerna, förmår att fånga, förbluffa och trollbinda publiken.

Gunning beskriver den tidiga aktualitetsfilmen som en återgivning av något som existerar oberoende av filminspelningen och menar att vy-estetiken utmärks av att filmen framstår som ett neutralt, iakttagande öga som bevittnar en händelse eller ett skeende. Kameran representerar oss som betraktare vid t.ex. en invigning, ett sportarrangemang, ett besök på en fabrik eller på en resa. Långa tagningar är vanliga och bara ibland panorerer kameran. Förflyttningar i djupled är i stort sett obefintliga. Däremot kan perspektivet variera och vårt, publikens öga, d.v.s. kameralinsen, kan vara placerat på ett hustak och ge oss en fågels blick, som i t.ex. [*Over Stortinget, Karl Johan, ca 1920*].

Ett annat särdrag för aktualitetsfilm är erkännandet av kamerans närvaro hos de personer som avbildas. Den spontana interaktionen från personer framför kameran, barn som vinkar och spexar men också vuxna som ser rakt in i linsen, gör oss medvetna om att det vi ser är en återgivning och inte en faktisk händelse här och nu, medan den som håller i filmkameran inte blandar sig i handlingens utveckling. I Berges fall förekommer dock flera scener där han själv syns i bild, vilket innebär att någon annan vid dessa tillfällen måste ha vevat filmen genom kameran – exempelvis medan Berge rider till häst eller vandrar i fjällen.

Trots att aktualitetsfilmer oftast är dokumentära inspelningar så kan de innehålla arrangerade scener som representerar en faktisk eller plausibel händelse. Ett exempel i Berges filmer är scener där hantverk avbildas, troligen iscensatta av filmskaparen själv. Som i filmen *Laagendalen – Fra Vittingfoss til Geilo*, där kvinnor och män i en sekvens demonstrerar hantverk som att karda lin eller spinna garn. Att en avporträtterad person anonymt representerar sig själv i bild medan hen utför en uppgift inför kameran innebär inte nödvändigtvis att innehållet inte är autentiskt.

Underkategorier utifrån innehåll

I Berges reportage ser vi valda delar av norsk kultur och näringsliv under 1900-talets första årtienden. Vilka teman och motiv finns representerade? Vad väljer Berge att visa upp för sin samtida publik och för oss i eftertid? Filmerna tillkom under en period av nationsbyggande, där syftet var att stärka den nationella samhörigheten och förankra en känsla av gemenskap och tillhörighet.

De narrativ som Berges filmer berättar var en del av den nationsbyggande rörelsen. Filmerna lyfter med stolthet fram kulturyttringar och traditioner – delar av samhället som glänser.

För att analysera innehållet i Berges aktualitetsfilmer har jag sorterat filmerna i undergrupper med utgångspunkt i motivet/motiven. För att benämna undergrupper har jag strävat efter att använda termer som speglar innehållet i de enskilda kategorierna. I detta syfte har jag undersökt historiska källor för att, i möjligaste mån, identifiera beteckningar som användes i samtida sammanhang. Ofta är dock beskrivningarna i exempelvis censurkort eller tidningsannonser övergripande och hänvisar till aktualitetsfilmer med generella termer som "verklighetsbilder", "natur" eller "kultur". Berge själv beskriver i en annons de tjänster hans filmsällskap Framfilm kan erbjuda med ord som: "Natur, folkeliv, sport og industri".³⁷ Han använder liknande beskrivningar i intervjuer: "... norsk natur, norsk folkeliv, fiskeliv o.s.v."³⁸ Eftersom termerna jag hittar i historiska källor omfattar innehåll med stor variation använder jag flera, men mer specifika, kategorier och lånar benämningar från andra, tidigare undersökningar av aktualitetsfilm.

Det ligger nära till hands att jämföra norsk produktion av aktualitetsfilm med Sverige. Materialet i den här genren speglar kulturen i ett område och en tid. Grannländer har inverkan på varandra och genom filmhistorien finns många exempel på samarbeten över landsgränsen. I Leif Furhammars standardverk *Filmen i Sverige*³⁹ nämns dock tidiga dokumentariska filmer endast med få ord. Furhammar kallar dem "verklighetsfilmer". Bland de innehållsteman han nämner som exempel finns en del överensstämmelser med de teman man hittar i Berges aktualitetsfilmer. Furhammar beskriver de första svenska "verklighetsfilmerna" ... fokuserade på högst lokala begivenheter ... och nämner *Kalkåkning i Slottskogen*, *Ballong uppstigning*. Bland Berges filmer hittar vi [*Akekonkurranse i korketrekkeren*], [*Ballong på Kontraskjæret*], vidare nämner Furhammar reportage från idrottsevenemang, Ortsbeskrivningar, kungligheter, statsbesök, militära fältövningar, beskrivningar av traditionella yrken och nyare industriella produktioner, alltså processfilmer. Detta är teman som också är återkommande i Berges aktualitetsfilmer. Han beskriver vidare vad han kallar "turistiska flumtflykter" och jämför dem med "dekorativa landskapsmålerier" som innehåller *phantom rides* med inspelningar från olika typer av färdmedel.

Pelle Snickars beskriver hur Svenska Bios filmproduktion under 1910-talet baserades på populära platsskildringar. Under Stockholmsutställningen 1897 annonserade Stockholms-tidningen för Lumières serie *Svenska Bilder* som t.ex. visade gatuliv i olika städer. Också bland Berges aktualitetsfilmer dominerar resefilmer och platsskildringar. En jämförelse med innehåll på svenskfilmdatabas.se bekräftar överlappande innehållskategorier, här finns ett stort antal platsskildringar, kungligheter, inspelningar från olika industrier, fritid och rekreation, idrottsevenemang, natur och jakt, invigningar och utställningar o.s.v.

Om vi lyfter blicken ut mot det närmaste Europa utanför Skandinavien, hittar vi i Storbritannien Vanessa Toulmins undersökning av samlingen efter filmproducenten Mitchell & Kenyon.⁴⁰ Många motivgrupper som hittas i Mitchell & Kenyon-samlingen sammanfaller med innehållet i Berge-samlingen. Men här finns också skillnader. Motiv som i Mitchell & Kenyons filmer kan utgöra huvudmotiv, finns i Berges filmer ofta som ett del-element. Ett exempel är så kallade *gate-films*, filmer som består av en lång obruten tagning där industriarbetare passerar fabriksgrinden. *Phantom rides* spelades in genom att en kamera monterades på ett färdmedel som fick rulla medan fordonet var i rörelse. I *street life*-filmer placerades en fast kamera i en livlig gatumiljö där människor och fordon passerade förbi. I Berges samling återfinns den här typen av inspelningar, inte som separat presenterade filmer, men som scener eller element, ibland med tillfogade textplakat, i filmer som hör hemma i andra kategorier.

I följande avsnitt går jag igenom underkategorier och beskriver karaktärsdrag för de olika kategorierna.

Figur 2. Passagerare leker på däck. Stillbild från filmen [*Fra Bergen til Kirkenes*]. Hans Berge, ca 1920.

Resefilmer och platsskildringar

Resefilmer och platsskildringar är den dominerande kategorin bland Berges reportagefilmer. I det här undersökta urvalet utgör de mer än en fjärdedel. Resefilmernas bilder från okända stråk var både en attraktion och en nyhet för en publik som inte själva reste. Den helt klart övervägande delen av Berges platsskildringar och resefilmer är inspelningar gjorda i Norge, från norr till söder, men också från hans många resor i utlandet finns filmer som skildrar t.ex. Teneriffa, Bremen, Barcelona, San Francisco o.s.v.⁴¹ Berge är inte den enda norska filmaren under stumfilmsperioden som bjuder publiken på förföriska rörliga bilder av Norge. På 1920-talet kom flera så kallade "Norges-filmer". Gunnar Iversen beskriver den första, *Norge- en skildring i 6 akter* 1923, som en kombination av reseskildring och geografielektion,⁴² en beskrivning som skulle passa bra också på Berges film *Nord-Norge*. Även om Berge inte gjort någon fullängdsfilm på temat, eller en film som skildrar hela riket, så har han gjort flera längre uppdragsfilmer som inte saknar motsvarande svärmeri för nationen.⁴³ Filmare som Gustav Lund, Lyder Selvig, Ottar Gladtvæt och Gunnar Nilsen-Vig m.fl. har alla gjort vackra skildringar av Norge, men Berge var förhållandevis tidigt ute med sina kortare platsskildringar.⁴⁴ Kanske var han inspirerad av utländska produktioner? Som redan nämnts finns i samlingen ett mindre antal utländska filmer och ett rimligt antagande kan vara att Berge införskaffat dessa under sina utlandsresor. Flera av dessa är gjorda av amerikanska filmare kända för sina reseskildringar.⁴⁵ Den som studerar norska censurlistor kan konstatera att utländska reseskildringar förekommer frekvent under 1920-talet, vilket får tolkas som att de varit populära.

Medan platsskildringar beskriver en plats utan eller med mindre förflyttningar, t.ex. runt en stad, som i [*Oslo bybilder, ca 1920*] eller ett naturområde, innehåller resefilmer en tydlig förflyttning från en plats till en annan och ofta förekommer bilder som visar själva transportmedlet. Att jag ändå väljer att placera dem i samma kategori beror på samstämmigheten av motiv i bildennehållet.

Resefilmernas form är genomgående vy-estetikens – det är i bilderna berättelsen ligger. Textplakatens kommentarer kan innehålla faktaangivelser som ortsnamn eller belägenhet som t.ex. höjd över havet. Vissa resefilmer har textplakat med omfattande beskrivningar, medan andra, som t.ex. [*Paris, 1920-talet*], helt saknar textplakat. En möjlig orsak till att vissa av filmerna saknar textplakat kan ju vara den att de varit tänkta som föredragsfilm och därmed kommenterades av en föredragshållare.⁴⁶ Resefilmerna bär ofta präglet av att vara kopplade till turistnäringen med sina bilder av högfjällshotell och kryssningsfartyg. Turister började besöka Norge redan under 1800-talet och 1903 upprättades Forening for Reiselivet i Norge med syfte att marknadsföra Norska turistmål.⁴⁷ Under första världskriget ökade den inhemska turismen och växte stadigt fram till den ekonomiska krisen 1929. Det är den resandes blick som representeras av kameran och filmerna innehåller scener från själva resandet, förflyttningen. Generellt tycks resefilmerna vara gjorda för en annan publik än de avbildade turisterna själva, inte sällan innehåller resefilmerna kartor, inklipta mellan bildsekvenser från olika platser som besöks under resan. Scener som beskriver vad de välbeställda, sorglösa resenärerna egentligen gör under resan är vanliga. Många resefilmer från kryssningsfartyg längs kusten innehåller sekvenser av hur passagerare hittar förströelse genom olika lekar på däck medan fartyget glider genom det vackra landskapet.

Norska resefilmer skildrar naturen genom bilder av fjäll, fjordar, vattenfall, vidsträckta vyer och panoramabilder över fjällmassiv, landsbygd eller städer, där kyrkor, monument och andra sevärdheter ofta framhävs. Tagningarna är ofta långa och panorerer över landskap eller stadssiluetter. *Phantom rides* är vanliga element med inspelningar gjorda från alla tänkbara färdmedel som tåg, bil, spårvagn, ja till och med dressin. De innehåller också gärna scener som visar själva färdmedlet. Järnvägen ska ha väckt ett speciellt intresse och Berge är inte den enda norska filmskaparen under den här tidsperioden som tycks hysa kärlek för resande på räls. Den delvis samtida filmskaparen, Ottar Gladttvet, har också efterlämnat sig en rad inspelningar från tågresor.⁴⁸ Utbyggnaden av järnvägen var en av förutsättningarna för industrialiseringen och dessutom ett modernt transportmedel för en växande turism.

Under de stopp vi gör under resans gång får vi t.ex. demonstrationer av hantverk. Ibland får vi hälsa på boskap vid ett gårdsbruk, men det görs också stopp vid fabriker och industrianläggningar. Platsskildringar visar mer av vardagsliv än resefilmerna, här är gatuscener och torghandel vanliga, liksom stadstrafik eller som i [*Drammen 1917?*] där vi ser en broöppning. Men gemensamt för filmerna i kategorin är att scenerna tycks vara placerade i en slumpartad, okronologisk ordning som saknar logik. Medan resefilmerna visserligen kan följa en viss rutt, det gäller inte minst järnvägsresor och cruising längs kusten, framstår platsskildringarna närmast förvirrade med sitt flackande mellan olika tilldragelser. Berges resefilmer och platsskildringar har producerats och visats för publik i olika kontext: för en internationell publik vid världsutställningen i San Francisco, för norskättlingar i USA, men också för publiken hemma i Norge.

Flera av Berges uppdragsfilmer, med syfte att stärka en positiv hållning gentemot uppdragsgivaren, har resefilmens form och struktur. Kanske har de också samma syfte: att genom sina glittrande glansbilder sälja idén och bilden av ett Norge som väcker stolthet och känslor av samhörighet.

Samhällsorientering

I en annan stor kategori, *Samhällsorientering*, varierar innehållet från sensationella händelser i korta reportage, till beskrivningar av olika allmännyttiga funktioner, såsom moderniseringar av transportmedel

Figur 3. Stillbild från filmen *Kristiania Politi*. Hans Berge, 1919.

och utbyggnad av infrastruktur, skildringar av verksamhet inom vård och omsorg och beskrivningar av samhällsskydd som polisär eller militär verksamhet och brandväsendets arbete. Ofta består de av en rad olika scener som beskriver ett helt händelseförlopp, men inte alltid, det kan också vara ögonblicksbilder som bara innehåller ett par scener från samma händelse. Flera av dessa är tydligt iscensatta och regisserade för att demonstrera ett plausibelt händelseförlopp vid en brand, olycka eller som i [*Kristiania Politi* 1919], där uniformerade konstuplar fraktar bort både skadade hästar och berusade män. Filmen innehåller också rena uppvisningar, konstuplar till häst uppställda framför garage/stall och fysisk träning av polisstyrkan. Scenerna följer ingen logisk ordning, kameran hoppar hit och dit mellan olika delar av polisens verksamhet. Handlingen i filmen, som inte innehåller ett enda textplakat, förlitar sig helt till bildernas berättande funktion.

Textplakat är för övrigt ganska ovanliga i de här filmerna, vilket kan tolkas som att det här ofta rör sig om snabba nyheter som skulle förmedlas kort tid efter inspelning.

Det är i den här kategorin vi hittar teman som berör samhällets mindre glamorösa sidor. Bland sensationella nyheter om brand och snöstorm finns också ett mindre antal beskrivningar av föreningsliv och frivilligt välgörenhetsarbete, som i [*Det blå kors, fra virksomhet, ca 1920*]. Filmen börjar med en lång scen där män strömmar ut från ett härbärge, och så ser vi daglönare i arbete vid Blaakorscentralens verksamhet. De skottar trottoarer och samlar lump och skrot. Filmen har flera scener från bakgårdar i fattiga stråk. I Berges samling är bilder från samhällets baksida generellt sett få, men här erkänner Berge en annan verklighet än det prydliga, framgångsrika Norge som hans filmer vanligen visar. I samlingen finns därel-

Figur 4. Stillbild från filmen *Norwegian sardine and anchovy industry*. Hans Berge, 1915.

mot få krigsreportage,⁴⁹ något vi ser mer av i t.ex. brittiska samlingar av aktualitetsfilmer. Det närmaste vi kommer i Berges filmsamling är reportage från militära övningar. Också demonstrationer som första maj-tåg och andra politiska manifestationer⁵⁰ faller under den här kategorin. Vissa element i filmerna, som panoreringar över stora folksamlingar, är också typiska för filmer i kategorin *Jubileum och invigningar*, som också visar tilldragelser som lockar folk ut på gatorna, men av helt andra orsaker.

Industri- eller processfilm

Industri- och processfilmer, en annan stor grupp i Berges samling, kan men behöver inte nödvändigtvis beskriva en industriell produktion. Det kan lika gärna handla om ett hantverk eller lantbruk. Den gemensamma faktorn är att en vara produceras, inte sällan ett livsmedel. Här finns en viss överlappning med bildsekvenser som förekommer i underkategorin *Folkeliv*. Vi som publik är på studiebesök i fabriken eller på lantbruket och det som föregår på bilderna sker oberoende av kamerans närvaro, och bara sällan ser de medverkande på oss genom linsen. I de här filmerna, som ofta är lite längre, finns en logisk ordning. Filmerna startar gärna med en beskrivning av en råvara, som via en förädlingsprocess, resulterar i en färdig produkt. Ett bra exempel är *Viking Melkens tilblivelse* som börjar på bondgården. Den kondenserade mjölken, som vi följer genom alla delar av produktionen, hamnar till slut på ett lastfartyg för att, om man ska tro texten, skeppas till hela världen. Många processfilmer, Berges liksom andras, avslutas just med en scen där den färdiga produkten lämnar fabriken, ofta med häst och vagn, på väg mot konsumenten. Generellt är textplakaten i Industri- och processfilmer fler och längre än i andra aktualitetsfilmer. Varje

Figur 5. Kung Haakon VII hälsar på åskådare på perrongen i Norefjord. Stillbild från filmen Numedalsbanens aapning den 19. november 1927. Hans Berge.

steg i processen förklaras mellan scenerna, vilket får filmerna att framstå som mer pedagogiska, det är tydligen meningen att vi ska förstå hur tillverkningen går till. Industrifilmer innehåller ofta sekvenser som berättar om förmåner för personalen. Här finns scener där fabriksarbetarna äter i gemensamma matsalar under lunchpausen och vi kan till och med få veta att fabriken har hygieninrättningar, (!), som i *[Sætre kjeksfabrik]* där ett textplakat berättar för oss: "Dampbadet, hvor alle fabrikins folk maa bade hver uke.", och efterföljs av scener från tvättrum och bastu. Mot slutet av filmen berättar sekvenser att de anställda erbjuds rekreationsmöjligheter vid sommarstugor i närheten av Grorud Hovedbygning. Tydligen får de anställdas familjer också semestra här, texten "Hytter for de gifte arbeidere" följs av scener med barn och vuxna i sommargrönskan runt husknuten. Det är uppenbart angeläget att publiken får ett intryck av att detta är en arbetsplats som månar om sin personal.

Filmerna i kategorin kan vara gjorda på uppdrag åt ett företag och kan då likna och lätt förväxlas med reklamfilm, men scenerna framstår inte som regisserade, arbetarna utför vad som verkar vara deras vanliga uppgifter. Men i kategorin finns också filmer som är gjorda i förbindelse med Berges medverkan vid världsutställningar, där filmerna med stolthet skulle visa norskt företagande och hantverk. Som t.ex. *Norwegian sardine and anchovy industry*, en förhållandevis lång och detaljerad beskrivning av produktionen av fiskkonserver, som till slut avnjuts i festligt lag runt dukat trädgårdsbord. Som jag nämner i avsnittet

Hans Berges filmsamling har många av de filmer som Berge haft med sig till utställningar gått förlorade då han troligtvis lämnat kvar dem när han återvänt till Norge. Ett element som ibland förekommer i Berges *Industri- eller processfilmer* är inspelningar som visar porten till en fabrik. I tidig aktualitetsfilm finns många exempel på filmer som visar arbetare som passerar genom portarna till fabriken när arbetsdagen är över, ofta kallade *Gate-films* (t.ex. Lumière, Mitchell & Kenyon). Berges industri- och processfilmer innehåller ibland detta element, men bara sällan som en dominerande scen som t.ex. i [*Skandinaviske tyllgardinfabrik, bybilleder fra Bergen, 1907*], där en lång tagning av arbetare som lämnar fabriken utgör ca 01:10 minuter av filmens totala längd på ca 05:18 minuter.

Jubileum och invigningar

Sjuttonde maj-firandet, unikt för Norge, tycks ha blivit förevigat år efter år med nästan identiska scener. Gärna med det kungliga slottet i bakgrunden om det är inspelningar i huvudstaden. De består av till synes oändliga tagningar av oändliga tåg av leende barn med viftande flaggor, studenter i mössa med "russestokk", marscherande blåsorkestrar och firande medborgare i finkläder längs Karl Johan-gatan. Filmerna i kategorin har vissa gemensamma element med en del filmer i kategorin *Samhällsorientering*. Både parader och demonstrationståg är också de tilldragelser med stora folkmängder i gatumiljöer. Människor rör sig i samma riktning i samlad trupp. Fanor svingas och inte sällan finns inslag av en musikkår. Orsaken till folkmassornas uppslutning är däremot vitt skilda. Paraderna i den här kategorin *Jubileum och invigningar* förenar deltagarna i ett firande, det kan vara ett jubileum, en högtid eller i en hyllning av en person eller en händelse. Men det är inte bara på gator och torg som folk samlas. Vid D/S Kristiania-fjords jungfrufärd den 4 juni 1913 följs ångfartyget av oräkneliga båtar i en kortege från huvudstaden och ut genom fjorden.⁵¹ Ombord på Den norske Amerikalinjes första skepp var både kung Haakon VII och högt uppsatta politiker.⁵²

Kunglig närvaro är inte ovanlig, liksom scener där kameran riktas mot en talarstol, där någon inflytelserik person håller invigningstal. Fascinationen för tågresor, som vi redan varit inne på i tidigare beskrivna kategorier, manifesteras här i skildringar av invigningar av nya järnvägssträckor. Detta tycks ha varit stora begivenheter som tilldrog sig mycket uppmärksamhet, både bland de nyfikna åskådare som samlats på perronger och som vi ser längs den nya linjen, men tydligen också bland biopubliken.

Ett väldokumenterat jubileum och som i Berges tillfälle gett upphov till flera filmer, är Jubileumsutställningen på Frogner 1914 (*Jubileumsutstillingen på Frogner 1914* och *Fornøielsesavdelingen*). Berge var utnämnd som utställningens filmfotograf och från de varierade attraktionerna på utställningsområdet finns inspelningar med sekvenser som visar den nya parkanläggningen med sina pampiga byggnader, interiörer från salongerna, Kongolandsbyn, lantliga miljöer och karuseller och berg-och-dalbanan, där vi i en *phantom ride* får åka med i vagnen, upp och ner för backarna. Förutom att ha gett upphov till flera filmer från samma tilldragelse är [*Jubileumsutstillingen på Frogner 1914*] den enda av Berges filmer jag hittills har påträffat som blivit föremål för censur vid flera tillfällen och av olika distributionssällskap – något som tyder på att filmen var särskilt populär. Den fanns också i olika långa versioner. Filmerna från Jubileumsutställningen var bland dem som Berge tog med sig till Pan-Pacific-utställningen i San Francisco året därpå, 1915. Som tidigare nämnts blev de flesta av de medförda filmerna kvar i USA. I dag finns bara en, till synes ganska komplett, version av [*Jubileumsutstillingen på Frogner 1914*] kvar.

Fritid och rekreation

Gränsen mellan *Fritid och rekreation* och *Sport och idrott* är inte helt tydlig eftersom många former av fritidssysselsättning också bedrivs som tävlingsform. Aktiviteter för rekreation framstår som nära för-

Figur 6. Stillbild från filmen [Badeliv i Kristiania]. Hans Berge, ca 1919.

bundna med traditioner i ett visst geografiskt område. Jämförelser med samlingar, till exempel brittiska filmer från den viktorska tiden, visar tydligt att rekreation – eller *leisure* – kan ta sig olika uttryck i olika kulturer. Ofta handlar rekreation i Norge, så som det framstår i Berges samling, om aktiviteter i fjällmiljö. Ett återkommande tema i den ganska stora kategorin är t.ex. "påsketurism". Påsk-filmerna kan ha element gemensamt med filmer i kategorin *Resefilmer och platsskildringar* och börjar ofta med att ett tåg anländer vid en perrong. De kan också innehålla panoreringar över fjällmassiv, men nästan alltid ligger fokus på fysisk aktivitet i snön. Filmerna saknar ofta textplakat, men bilderna är tydliga nog i sig själva och förmedlar obekymrad glädje och lek. Fotograf Berge tycks ha varit lika skojfrisk som påskfirarna. I flera av påskfilmerna, som t.ex. [Skisport 1920-åra], leker han med inspelningarna och låter plötsligt skidåkarna hoppa och åka baklänges uppför backen.

En annan miljö för rekreation och som Berge ägnar uppmärksamhet i sina filmer är badliv, ofta är det storstadsbor som söker sig till vatten. Men medan britter sökt sig till *the seaside* för promenader längs strand och på pir, fullt påklädda och med solparasoll,⁵³ klär Berges avporträtterade personer, både barn och vuxna, ogenerat av sig och leker, simmar och solar sig på klippor och stränder. Jaktfilmer är också placerade här. Visserligen har de element som skulle kunna placera dem i kategorin *Djur och natur*: vackra naturvyer och förekomst av djurarter, men i jaktfilmerna framstår aktiviteten som en fritidssyssla. Som t.ex. i *Rypejakt i Gudbrandsdalen*, där jägarna ser ut att roa sig, särskilt en skojfrisk kvinna som spexar framför kameran och därmed erkänner fotografens närvaro, och indirekt också

Figur 7. Stillbild från filmen [Langrenn på ski, 1920-talet]. Hans Berge.

vår, publikens närvaro.

Sport och idrott

Reportage från sport- och idrottsevenemang förekommer frekvent i många stumfilmsamlingar, oavsett ursprungsland, även om de specifika sportgrenarna varierar avsevärt. Inom kategorin återfinns inspelningar från offentligt arrangerade tävlingar eller uppvisningar. För norska filmer är det, föga förvånande, vintersport som dominerar – exempelvis skidåkning, skridskoåkning (både hastighetsgrenar och konståkning) samt backhoppning. Bland sommaridrotter ser vi en del inspelningar från fotbollsmatcher och friidrottsövningar. Ett vanligt element i starten av inspelningar från arenaidrotter är långa parader av utövare som tågar in med fanor. Ofta ägnas publiken en hel del intresse, scener med panoreringar över åskådarskaror på fulla läktare, och inte sällan stannar kameran vid kungligheter på tribunen. Men publiken porträtteras också i filmer från tävlingar utanför de stora arenorna, som t.ex. längdskidåkning som följs av publiken längs spåret eller segelregattor där åskådare ses utspridda på klippor.

Notiser i tidningar informerade sina läsare om kommande filminspelningar, t.ex. vid ett idrotts-evenemang som Graakallrendet i Trondheim i mars 1917. Vidare upplystes också om att filmen skulle visas på biografen i Prinsens gate under en av de närmaste dagarna.⁵⁴ Precis som för filmer i andra kategorier tycks många inspelningar från tävlingssammanhang vara heta nyheter som skulle ut till publiken i en hast, vilket rimligen förklarar bristen på titel- och textplakat. Många av dessa filmer är korta inspelningar

Figur 8 Kong Haakon VII och Kung Gustav V i samspråk på perrongen vid Østbanen Kristiania 1917. Stillbild från [Trekongmøte, Kristiania 1917]. Hans Berge.

där kameran placerats på läktaren och alla bilder är därför tagna ur samma vinkel. Längre reportage som visar den generella aktiviteten vid en sportklubb eller större uppvisningar är ofta mer genomarbetade, med flera scenskiften och beskrivande textplakat.

Fysiska aktiviteter som bedrivs privat har jag placerat i kategorin *Fritid och rekreation* som beskrivs i det förra avsnittet. En av de filmer där gränsen mellan *Sport och idrott* och *Fritid och rekreation* är svår att bedömma är *Livet på Lindern sportklubs skøitebane*.⁵⁵ Filmen visar bilder från sportklubbens barn- och ungdomsträning. Visserligen tycks de unga skridskoåkarna mest roa sig, men om det är på grund av kamerans närvaro som träningen är speciellt lustfylld kan vi ju bara gissa. Kanske har de alltid lika kul på isen? Hur som helst får vi i ett textplakat veta att tränaren försöker hålla ordning på sina energiska utövare.

Kungligheter, statsbesök och kändisar

Som vi sett finns det flera kategorier där inspelningar innehåller scener som avbildar kungligheter. I likhet med andra samlingar av aktualitetsfilm, både norska och utländska, finns det bland Berges inspelningar också en del reportagefilmer där det huvudsakliga temat är kungligheter (eller andra celebriteter). Ett av Berges tidigaste alster, och som fortfarande finns kvar, är faktiskt en film som ingår i just den här kategorin, [*Feiring av kongeparet i Kristiania*]. Som jag nämner i artikelns inledning beskriver Evensmo den status som kunglig medverkan vid filminspelningar förde med sig och tillskriver biografdirektör Hugo

Figur 9 Stillbild från [Bryllup i Hardanger]. Hans Berge, 1920-talet.

Hermansen stor insikt om detta.⁵⁶ Också Solum menar i sin avhandling att kröningen 1906 gav filmen en helt ny status.⁵⁷ Evensmo hävdar att det vid kröningen i Trondheim fanns 18 norska och utländska filmfotografer närvarande. I Nasjonalbibliotekets samlingar finns ett mindre antal filmer, inspelade av olika filmfotografer, som skildrar kröningen i Trondheim. Bland dessa ses t.ex. *Kroningsreisen, juni 1906*, en produktion som tillskrivs nämnde Hermansen, samt *Kong Haakon og Dronning Mauds ankomst til Trondhjem, 1906*, av den danska hovfotografen Peter Elfelt.

Bland Berges filmer av den kungliga familjen har i skrivande stund ingen inspelning från själva kröningen i Trondheim kunnat identifieras, däremot finns alltså filmer från firandet vid återkomsten till Kristiania. Det finns i samlingarna flera inspelningar gjorda av andra fotografer från dessa tilldragelser. Filmerna innehåller liknande scener, med fasta kameror utplacerade på behörigt avstånd från kungligheterna. I kategorin finns också bilder från statsbesök som t.ex. [*Trekongemøte, Kristiania 1917*]. Även vid detta tillfälle – när de nordiska monarkerna möttes en disig novemberdag – var flera filmsällskap på plats, däribland Svenska Biografteatern⁵⁹. Ett annat exempel är inspelningen [*Aleksandra Kollontaj i Bergen, 1924*].

Här är också andra typer av kändisporträtt placerade. De skiljer sig från filmer där en kunglig närvaro är huvudmotivet. [*Christian Krohg, ca 1922*] är ett bra exempel där berättelsens huvudperson ses i sitt rätta habitat, nämligen ateljén. Till skillnad från kungliga porträtt som präglas av en tydlig distans, känns porträttet av den erkända konstnären nära och personligt, trots att det i dag bara finns kortare

fragment av filmen. "Kändisfilmer" av kungligheter och andra, verkar ha framställts i rasande fart. De innehåller nästan aldrig textplakat, vilket kan tolkas som att de visades kort efter inspelning, kanske redan samma kväll, och att det inte funnits tid till efterarbete. I nästa undergrupp flyttar vi fokus från celebriteter till vanligt folk.

Folkeliv

Här lånar jag Berges eget ordval, *Folkeliv*, som han använder i annonser för Framfilms tjänster, som jag nämner på sida 14. Enligt *Bokmålsordboka og Nynorskordboka* betyder folkeliv: "1. levemåten hos vanlige folk", eller 2. "liv og røre av mye folk".⁵⁸ *Det norske akademis ordbok* ger en liknande förklaring av ordet: "1. liv og livsvilkår til folk flest", eller: "2. liv, ferdsl av mange mennesker".⁵⁹ Om båda tolkningarna skulle användas i det här sammanhanget skulle kategorin, utöver folkliga seder och traditioner, också innefatta folkfester och stora folksamlingar.

Jag har valt att använda de bådas första tolkningar av ordet, ("levemåten hos vanlige folk" och "liv og livsvilkår til folk flest") och låter folkfester och folksamlingar ingå i kategorin *Jubileum och invigningar*. I stället innehåller *Folkeliv* filmer som i bred betydelse beskriver olika kulturyttringar. Förutom olika konstformer innefattar kategorin mänsklig aktivitet och gemensamma traditioner inom ett specifikt, litet eller stort, geografiskt område. Som i *[Bryllup i Hardanger]*, där vi ser ett helt bröllopsfölje lämna en gård, promenera ner till roddbåtar som tar dem över vattnet och sedan gå i land på bryggan nedanför kyrkan.

Just bröllop är ett återkommande tema i Berges samling, med filmer som visar bröllopstraditioner i olika bygder. Återkommande är just transporten till kyrkan, brudpar och gäster tar sig till kyrkan på hästryggen, i vagn eller till fots. Ofta finns scener med lek och dans, medan bilder från själva vigningsakten saknas. Generellt finns få levande bilder innifrån kyrkor, kanske berodde det på dåliga ljusförhållanden. Dock återges interiören ibland i stillbilder. Bland de här skildringarna finns också en film som tycks vara en inspelning från ett iscensatt bröllop, inte för kameran, men för en stor åskådarskara på platsen. Efter bröllopet, d.v.s. skådespelet, som utspelar sig på Maihaugen, fördriver publiken tiden med att flanera runt bland byggnaderna på området eller med att ro i ekor på sjön.

Till kategorin hör filmer som dokumenterar hantverk eller kulturuttryck som dans, folkdräkter o.s.v., ofta i lantlig miljö. En annan film som också den är inspelad på Maihaugen, *[De Sandvigske samlinger, Maihaugen]*, speglar den rurala kultur som friluftsmuseet visar, både i beskrivande textplakat och i bild-innehållet som återger exteriörer av gamla byggnader. Men den är samtidigt en skildring av turism, en kultur som kanske först och främst förknippas med en bättre bemedlad del av befolkningen. Finkladda besökare statserar runt längs stigarna på området och tar sig en titt in i de gamla husen.

Skildringarna i den här gruppen ligger ibland nära innehållet i de filmer som jag valt att placera i *Fritid och rekreation*. I filmen *Fra midtsommerstevnet på Akershus: Norske folkedanser*, ser vi hur traditionella danser framförs av festkladda kvinnor och män. Att utöva, och därmed bevara, en tradition är ofta samtidigt en fritidssysselsättning, då som nu. *Resefilmer och platsskildringar* kan också innehålla sekvenser där kulturuttrycket utgör en del av berättelsen, men då ligger filmens huvudsakliga fokus på själva resan, inte på själva utövandet.

Djur och natur

Detta är en mindre kategori i den kvarvarande Berge-samlingen, men med tydliga särdrag. Naturen står helt klart i fokus och kan beskriva ett naturfenomen som i *[Saltstraumen, ca 1920]*, men kategorin innehåller också filmer som beskriver en djurart, vild eller tam. I ett tydligt exempel, *Fosser og Fjell*, staplas den ena

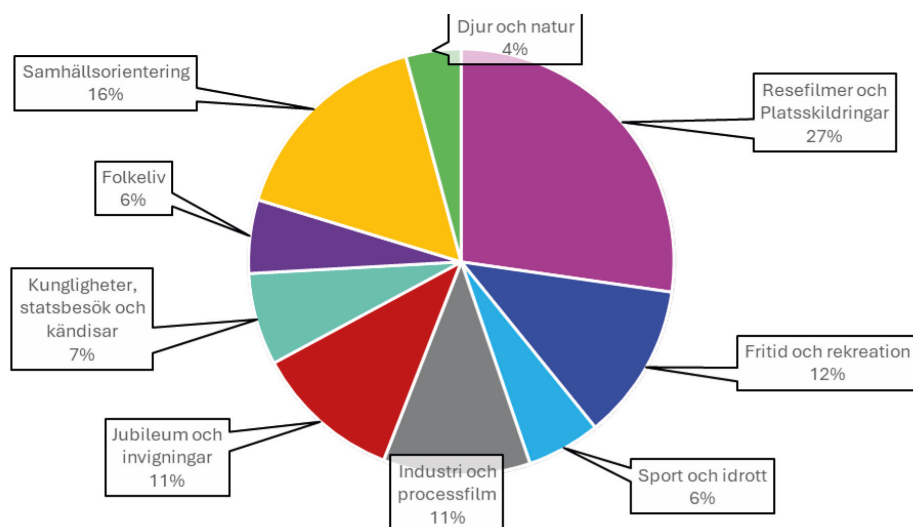
Figur 10. Kvinnor och barn under vattenfallet Steinfossen. Stillbild från filmen *Fosser og fjell*. Hans Berge, ca 1920.

scenen av brusande fjällforsar på den andra. Textplakaten ger oss bara namnen på de många forsarna, men i övrigt inga kommentarer. I Berge-samlingen är de här filmerna inte särskilt långa. I flera notiser och annonseringar för Berges föreläsningar, där han använt sina levande bilder, nämns naturbilder som en del av innehållet. Artiklar som beskriver Berges medverkan vid de världsutställningar han besökte – San Francisco, Rio de Janeiro och (eventuellt) Barcelona⁶⁰ – nämner naturbilder. (En del av dessa finns troligtvis i andra kategorier som *Resefilmer och platsskildringar*.)

Filmerna i den här kategorin kan innehållsmässigt ligga nära filmer i kategorin *Fritid och rekreation*. En film som visar scener från en fjällvandring innehåller till exempel gärna både scener med människor som leker i snön och vackra panoramabilder över fjälltrakter. Till denna kategori hör också exempel som [*Låtefoss och det natursköna Odda*]. Filmen hade även kunnat placeras i kategorin *Industri- eller processfilm*, eftersom den visar kraftstationen och dammbygget i Tyssedal. Men Berge väljer naturperspektivet redan i det första textplakatet: "I bunden av en fjorddal ligger det før saa naturskjønne Odda, et av de steder paa vestlandet som først vandt sig internationalt ry som turiststed". Det är det enda exempel jag hittills funnit på något som kan liknas vid ett ställningstagande från Berge. Det lilla ordet *før* antyder ett visst missnöje med utbyggnaden av forsen.

Några generella iakttagelser rörande innehåll

Att dömma av fördelningen mellan de olika kategorierna tycks några teman mer frekventa än andra.

Figur 11. Graf över fördelning av filmer i olika innehållskategorier.

Resefilmer och platsskildringar är den dominerande och utgör mer än en fjärdedel av filmerna i undersökningen.

Med få undantag är innehållet i Berges aktualitetsfilmer glansiga bokmärken av den unga nationen. Det är bara i kategorin *Samhällsorientering* vi ibland kan ana en mörkare sida av tillvaron.⁶¹ Men det är inte misären som står i fokus, det huvudsakliga temat är olika samhällsaktörers hantering av den. Bortsett från dessa undantag genomsyras alla filmer av en optimistisk anda, oavsett kategori. Det är ett samhälle i utveckling som skildras, utveckling inom industri och uppvisningar av tekniska nymodigheter, utbyggnad av kraftverk och invigningar av nya järnvägsrutter. Men också skildringar av vård och omsorg. Bilder från det moderna Norge varvas med nästan lyriska skildringar av tradition och bygdekultur som tar sig uttryck i lantbruk och hantverk, bondebröllop och firande av S:t Hans (midsommar). Det är sportsliga prestationer, kungligheter och folknöjen. Människorna är friska och sunda och utstrålar, till trots för en viss genans, ofta lekfullhet. Och inte att förglömma alla oändligt vackra naturvyer!

Berge använder sig i varierande grad av textplakat. Filmer tänkta för en lokal publik innehåller sällan platsbeskrivningar i textplakaten som t.ex. [*Akekonkurransen i Korketrekkeren*]. Filmen, som visar hur folk roar sig med att ta sig ner för den branta källbacken i olika stil och med en stor skara människor längs banan som hejarklack, är tydligen tänkt för Oslopubliken som kan relatera till vad som i folkmun kallas Korketrekker'n. Vissa filmer har endast ett titelplakat eller ett plakat med en inledande kort beskrivning. Andra filmer har långa beskrivande textplakat och *Laagendalen – Fra Vittingfoss til Geilo* innehåller t.ex. också citat från litterära verk.

Filmernas längd varierar. Dels beror det på att materialet delvis är fragmenterat, vilket resulterar i en del avstumpade filmer. Men även bland de filmer som framstår som helt eller nästan helt kompletta är variationen stor.

I en artikel föreslår filmhistorikern Tom Gunning en indelning av tidig fiktionsfilm i fyra grupper baserat på klippning.⁶² Vid en närmare studie av Berges användning av, eller kanske snarare brist på, klippning som berättarteknik, blir det tydligt att en betydande del av hans aktualitetsfilmer är korta nyhetsinslag bestående av en obruten tagning. Inte heller i längre filmer, bestående av flera scener, använder Berge

klippning för att skapa tidsförskjutningar eller parallella händelser. Scenerna, som kan vara många, är individuellt fristående från varandra och till synes ofta placerade i en tillfällig ordning. Långa scener tagna med fast kamera är vanliga och förskjutningar i djupled i samma scen förekommer inte. I Berges processfilmer är scenerna däremot placerade i en logisk ordning som för historien konstant framåt, medan resefilmerna och platsskildringarna berättas utan en temporal ordning mellan scenerna, och handling i en scen blir inte vidareförd till nästa scen.

I aktualitetsfilmers innehåll får man snabbt öga på kulturella skillnader. Vissa teman och motiv tycks landsspecifika och speglar platsbestämda traditioner och kulturyttringar. Firandet av sjuttonde maj är ett uppenbart exempel på motiv som bara återfinns i norska filmsamlingar. Ett annat karaktäristiskt drag är den tydliga nationalromantiken som präglar norska resefilmer – ett resultat av de nationsbyggande strömningar som norsk kultur präglades av och som filmerna också medverkade till.

I kategorin *Fritid och rekreation* speglar innehållet fritidssysslor som tycks knutna till enskilda platser. Där brittisk aktualitetsfilm på temat *leisure* visar rekreation vid kusten med människor som promenerar ut på piren, längs Themsen, eller flanerar i parker, innehåller Berges filmer i kategorin *Fritid och rekreation* scener från skidåkning på fjället under påsken. *Sport och idrott* präglas naturligtvis också av landstillhörighet. Vintersport är, om inte unik, så i allafall typisk för norsk aktualitetsfilm. *Streetlife*, gatuliv, som i andra beskrivningar av aktualitetsfilmer utgör en egen underkategori,⁶³ innehåller gärna scener som fokuserar på färdmedel och transport.⁶⁴ I Berges filmer ingår ofta gatulivsscener, precis som *phantom rides*, som element i *Resefilmer och platsskildringar* eller *Industri och processfilmer*. I samlingar av brittisk aktualitetsfilm finns en del reportage från första världskriget. Det närmaste vi kommer i Berges produktion är inspelningar från militära övningar.

Filmer i gränsland mellan olika genrer

Att enkelt beskriva innehållet i Berges filmer genom att ge dem en genretillhörighet är svårt, kanske rent av omöjligt? Som vi tidigare sett dyker benämningen Aktualitetsfilm upp i norska sammanhang först i slutet av 1920-talet. Men Berge gjorde ju den här typen av filminspelningar långt innan 1929, så benämningen blir alltså en efterkonstruktion. Många av Berges filmer befinner sig naturligt nog också på gränsen till andra genrer, han hade helt andra intentioner med sina inspelningar än att uppfylla en genredefinition.

Vy-estetiken, den klart dominerande estetiken inom aktualitetsfilmen, utmärker sig genom sin imitation av att observera en händelse eller ett skeende, och som Gunning uttrycker det, "vy-film förlitar sig på de enskilda scenerna".⁶⁵ Berge förhåller sig inte helt strikt till dokumentära inspelningar, framförallt i de senare filmerna tycks Berge vinkla innehållet, kanske efter egna idèer, men oftare ser vi det i filmer han gör på uppdrag åt andra. [*Brannvakta i Kristiania*] har ett tydligt narrativ: en pojke larmar och brandkåren rycker ut. Brandmännen kämpar mot elden med pump och slang, (men inget vatten sprutar ur slangens mynning). I samlingen finns en film med snarlikt tema [*Brannutrykning til Rådhusbiografen i Vika, Kristiania*]. De två titlarna innehåller liknande element: utryckning från brandstationen, transport av utrustning genom gatorna, bekämpning av en imaginär eldsvåda. Det som skiljer dem åt är den iscensatta inledningen i [*Brannvakta i Kristiania*]. [*Brannutrykning til Rådhusbiografen i Vika, Kristiania*] saknar den del av narrativet som visar orsaken till utryckningen: pojken som larmar centralen. Det är kanske en autentisk brandövning vi ser i [*Brannutrykning til Rådhusbiografen i Vika, Kristiania*]?

Också i [*Kristiania politi 1919*] framstår åtminstone en scen där en berusad man blir omhändertagen, som arrangerad. Även i en av Berges mest påkostade och bearbetade resefilmer, *En tripp gjennom Lågendalen*, återfinns vi en iscensatt sekvens, mitt i flödet av skildrade platser. Reseberättelsen gör en överraskande avstickare till en fäbod (stabbur) där publiken blir vittne till ett romantiskt rendezvous och

ett misslyckat spratt. Utan att kommentera händelsen fortsätter skildringen av livet på landsorten med scener som visar traditionell dans.⁶⁶

Aktualitetsfilm anses vara en föregångare till den senare utvecklade dokumentärfilmen. Berge var verksam från 1900-talet och fortsatte att göra film i stumt format fram till sin död 1934. Då var redan ljudfilmen introducerad, filmrevyer visade nyheter i rörliga bilder och den då utvecklade dokumentären var på väg att ersätta aktualitetsfilmen.⁶⁷ Var i Berges filmproduktion går skiljelinjen mellan aktualitetsfilmens iakttagande vy-estetik och en mer bearbetad kommenterande skildring? Man kan se tendenser till att Berge vill påverka hur publiken uppfattar innehållet, dels genom kommenterande textplakat, som i [*Låtefoss, Naturskjønne Odda*], men också genom de val han gör i filmproduktionen.

Med sitt filmsällskap Framfilm gjorde Berge en hel del filmer på beställning. Efter Frogner-utställningen 1914 får Berge det i sig hedrande uppdraget att göra inspelningar runt omkring i Norge för visning i den norska paviljongen under världsutställningen Pan-Pacific i San Francisco 1915. Här är syftet glasklart: att sälja landet till resten av världen i en mix av vurm för traditioner och stolt presentation av utveckling och framåtanda. När det finns ett tydligt syfte görs valen i en skapandeprocess utifrån vad som främjar syftet respektive motverkar det. De här valen är en form av bearbetning av verkligheten. Berge är alltså på väg mot en mer utarbetad dokumentärfilm, utan att för den sakens skull lämna aktualitetsfilmens estetik – filmerna förlitar sig fortfarande på bildernas förmåga att bära berättelsen.

I den kvarvarande samlingen finns ett fragment med den konstruerade titeln [*Trafikkonstabel og mann på ski i flosshatt*], som tyder på att Berge i det sammanhanget inte bara gjorde beskrivande betraktelser men också iscensatta komiska sekvenser. I en notis i Morgenbladet återges en episod från en filmspelning på Majorstuen:

”Der ble filmet ved Majorstuen igaarformiddag til stor adspredelse for store stykker av køen fotograf Hans Berge tok opstilling ved Kirkveien og begyndte at sveive mot ski-køen. Saa kommer der anstigende en ung forvirret herremand iført floschat og snipkjole og med et par barneski paa ryggen. De som ikke hadde faat øie paa film-apparatet tog ham for en gal mand. Manden arbeidet sig gjennem sneen frem til køen og krøp in i den. Men blev efter avtale med fotografen velvillig lempet ut av publikum. Ved vognen hadde han et svare mas med at faa sine ski anbragt – saa køen lo høit fra ende til anden. Senere skal han være set i hop ved Tryvandshøiden og paa en restaurant – stadig forfulgt av uheld. Filmen er ikke rigtig ferdig ennda. Den skal sendes til Amerika, men vil ogsaa bli at se her i byen”⁶⁸

Uppdraget för andra, föreningar, organisationer eller näringsidkare, tycks med tiden komma att utgöra en allt större del av Berges verksamhet. De finansierade uppdragsfilmerna är ofta längre och mer påkostade än de tidigare, korta och snabba produktionerna. Annonseringar för Framfilms tjänster både under 1913 och 1918 riktar sig mot privatpersoner, antingen citeras kunders belåtna uttalanden,⁶⁹ eller så pekar de på hur mycket glädje kommande generationer kommer ha av att se levande bilder av sina då döda släktingar.⁷⁰ Senare riktar sig annonserna också mot föreningar och företag, de kan då också innehålla erbjudanden om föreläsningar.⁷¹

Här smyger sig ett tydligt syfte med filmerna in, ett precist budskap ska förmedlas. Bilderna ska inte bara förmedla information, men också skapa en positiv attityd gentemot beställaren, som t.ex. Norges Kooperative Landsforening.⁷² Då ingen specifik vara ska säljas uppfattas filmerna inte som produktreklam, men utöver att uppfylla beställarens önskemål marknadsför de också – om än indirekt – vissa värderingar och hållningar. Flera av uppdragsfilmerna har samma form och uppbyggnad som resefilmer.

Genom att framhäva platser med storslagen natur, byggetraditioner och kultur, samhällen och landskap i ett vackert – för att inte säga romantiserat – skimmer, bidrar de till att förstärka känslan av samhörighet och fosterlandskärlek under en tid präglad av nationsbyggande. Gunnar Iversen beskriver de så kallade Norges-filmerna från 1920-talet, med rötter i aktualitetsfilmen, som självförhärligande och patriotiska. Dessa "solskenskodokumentärer" blandar, enligt honom, bilder av traditioner och modernitet – något som väl överensstämmer med innehållet i många av Hans Berges resefilmer. Det är tätt mellan solnedgångarna i Berges inspelningar! Men det är också här, bland uppdragsfilmerna, som vi får se en annan, av Berge sällan beskriven sida av Norge. Inspelningar som Berge gör för *Det blå kors*, [*Det blå kors, fra virksomhet ca 1920*], visar människor i samhällets utkant.

Överlappning och element som förekommer i flera kategorier

Denna undersökning försöker genom att gruppera filmerna efter huvudsakligt tema eller motiv, belysa vad Berges aktualitetsfilmer handlar om. Gränsdragning mellan olika kategorier är inte helt enkel då många filmer innehåller överlappande element som kan utgöra det huvudsakliga motivet och då falla in under en annan kategori. Resefilmer har t.ex. ofta inslag som visar företagsverksamhet eller industri på platser längs resan. I *Laagendalen - Fra Vittingfoss til Geilo* besöker vi t.ex. Kongsberg vapenfabrik. Ett annat exempel är filmer med kunglig närvaro, men där filmens huvudsakliga berättelse är ett arrangemang eller kanske invigning, som i [*Fra åpningen av Raumabanen 1924*].

Placeringen i innehållskategorier är tänkt att utgå ifrån en tolkning av vad Berge har velat skildra. Är en scen med en stor skara människor en bild av ett myllrande gatuliv eller finns det en mer specifik anledning till folksamlingen? Här är originaltitlar och textplakat en bärande faktor. I filmer utan textplakat är tolkningar av Berges val av bilder från ett skeende eller händelse betydande för placeringen i kategori. Filmen [*Ullevål sykehus*] har inga kommenterande textplakat. Den innehåller inga scener som visar verksamheten på sjukhuset, vilket direkt hade placerat den i *Samhällsorientering*. Den innehåller däremot långa svepande panoreringar över sjukhusområdet med byggnader och parkanläggningar och har därför placerats i *Platsskildringar*. Filmer som innehåller jakt och fiske är ett speciellt tillfälle. De har många gemensamma element och skiljelinjen går mellan huruvida jakten och fisket föregår som en fritidssyssla, som i *Rypejakt i Gudbrandsdalen*, eller som inkomstbringande verksamhet i *Fra storsildfisket ved Aalesund 1914*. Jakt- och fiskefilmerna har dessutom element som vi också hittar i *Djur och natur*. Ju längre och mer komplexa Berges filmer blir, desto svårare blir de att placera i en kategori utifrån motiv och flera kan sorteras under olika innehållskategorier.

Versioner med olika kontext

Det finns i samlingen exempel på att samma bildmaterial används i olika sammanhang, *En tripp gjennom Lågendalen* innehåller en sekvens där en bonde sår på sin åker. Samma sekvens återfinns vi också i [*Dyrking av korn*]. Den första sorteras som resefilm/platsskildring medan den andra till synes sorteras som processfilm. Nasjonalbibliotekets material tillhörande [*Dyrking av korn*] är ett bildnegativ och har alltså inga textplakat, men framstår ändå som en ganska färdigställd film med ett logiskt händelseförlopp. (Gödsling av åker, plöjning och spridning av utsäde, vältning. Så slås kornet med lie och skördetröska och samlas i buntar. När det har torkat på åkern samlas det i en höskrinda och filmen slutar med att vi ser en häst med vagn gå mot ladan med kornet, kusken vänder sig mot publiken och vinkar farväl med sin hatt.) Exemplet visar att det sammanhang i vilket en sekvens förekommer kan påverka sättet vi läser innehållet.

lakttagelser från undersökningar av sekundärkällor

När det gäller Berges verksamhet, både som filmskapare och som föredragshållare, kan sekundärkällorna berätta en del om Berges publik och i vilken kontext filmerna visades. I undersökningen har jag studerat listor/protokoll över censurerade filmer, tidningsintervjuer och omnämnanden i artiklar och notiser, samt Berges egen annonsering för Framfilm. Dokument som härstammar från Statens filmcensur är en tillförlitlig källa till information i en pragmatisk tillnärmning. De är också till hjälp vid en kategorisering då originaltiteln ofta indikerar tema och innehåll och avslöjar hur filmskaparen vill att vi ska uppfatta innehållet. Av produktioner visade innan slutet av 1913, då filmcensuren infördes, finns naturligtvis inte spår av dessa dokument och i samlingen efter Berge finns titlar daterade så långt tillbaka som till 1906.

Trots att Berge förmodligen producerat långt fler än de filmer som överlevt tidens tand, finner vi förhållandevis få av hans filmer i filmcensurens dokument, vissa år förekommer hans namn och företag inte alls, som under 1922–1926. En period då Berge var upptagen med ett större filmuppdrag som jag tidigare nämnt, t.e.x *Laagendalen - Fra Vittingfoss til Geilo*. Men den knappa förekomsten kan ha flera andra förklaringar. Reportagefilmer som visades senast två veckor efter filminspelningen var enligt §6 i Kinoloven LOV-1913-07-25,⁷³ undantagna censuren. Filmer med ett snabbt och kort nyhetsvärde, som alltså inte finns med i censurdokument, har troligen ändå visats i biografer. Notiser i lokaltidningar kan berätta om en närstående filminspelning vid ett lokalt arrangemang, som exempelvis vid Graakallrennet i Trondheim 1917.⁷⁴

Men aktualitetsfilmer kan också ha ett mer långlivat publikt intresse och finnas i censurlistor. I många tillfällen är dock filmrullar fragmenterade och ofta saknas då både originaltitel och den stämpel som visar att kopian är godkänd för visning, vilket försvårar identifieringen i censurdokument.

En undersökning av förekomsten av namnet på Berges företag "Framfilm" och "Film(s)fotograf Hans Berge" i norska tidningar fram till 1934 ger information om Berges verksamhet både i Norge och utomlands.⁷⁵ Vid flera världsutställningar, först i San Francisco under Pan-Pacific-utställningen sommaren 1915, ett uppdrag han troligen fått efter att varit officiell filmfotograf under Jubiluemsutställningen 1914,⁷⁶ och senare under utställningen i Rio De Janiero 1922–1923, representerade Berge Norge med sina filmer från olika platser i hemlandet.⁷⁷ Året efter Pan-Pacific-utställningen i San Francisco 1916, reste Berge runt i USA och höll föredrag om Norge. Han ingick också ett avtal med ett amerikanskt filmsällskap⁷⁸ om att, väl hemkommen till Norge, producera filmer som skulle visas i undervisningssyfte i USA, något han enligt tidningsnotiser också tycks ha gjort.⁷⁹ Filmerna⁸⁰ som Berge visade under utställningarna och andra platser under sin rundresa i USA, samt de filmer som han skickade till USA efter sin hemkomst och som beskrev norsk natur, traditionella hantverk och norsk industri o.s.v, producerades för utlandet och blev kanske aldrig censurerade för visning i Norge?

Vi vet, bl.a. från tidningsannonseringar, att Berge med de filminspelningar han gjorde under sina många resor, både i Norge och utomlands, höll föredrag runt omkring vid studieförbund (folkeakademier) och föreningar i Norge.⁸¹ Det finns också bevarade programblad från den här typen av arrangemang. Föredragsfilmerna kan vara svåra att identifiera med hjälp av sekundära källor. Föreläsningar annonserades visserligen av arrangören, men omnämns ofta bara under generella teman och inte med enskilda filmtitlar. I sin senare verksamhet som filmskapare och företagare ägnade sig Berge i mångt och mycket åt att producera filmer, oftast lite längre och mer påkostade produktioner, på uppdrag åt föreningar och företag. De visades troligen heller inte på biografer, men i förbindelse med föreläsningar i syfte att upplysa publiken. Inte heller film som användes vid undervisning eller föredrag behövde enligt §10 i Kinoloven LOV-1913-07-25, passera genom censuren.⁸²

Berges filmer är nästan alltid producerade med intention att upplysa sin publik. Specifika visnings-

sammanhang för Berges filmer kan ibland vara svårt att hitta stöd för i sekundära källor. Utöver bristen på information i censurupplysningar, saknas ofta både bioannonser och omtal. Generellt visades aktualitetsfilmer, också Berges, som förfilm till ett huvudnummer, och omtalas i bioannonser ofta bara som "virkelighetsbilleder", ibland med ett tillägg som t.ex. "fra Portugal". Däremot kan man hitta korta notiser i tidningars egna nyhetsannonser under rubriker som "Dagens nyt", både om stundande filminspelningar och visningar. Beskrivningar i notiser överensstämmer inte nödvändigtvis med den filmtiteln som anges i censurens protokoll.

Avslutande betraktelser

I inledningen av artikeln gör jag mig några frågeställningar, häribland den om vilka bilder av Norge som Berge presenterar för sin publik. I redogörelsen för de olika kategorierna har jag försökt beskriva innehållet i filmsamlingen. Under rubriken *Några iakttagelser rörande innehåll* redogör jag för mitt samlade intryck av Berges skildringar. För att besvara frågor om kontext rörande produktion och visning har jag förutom primärkällan också studerat sekundärkällor och i avsnittet *Iakttagelser från undersökningar av sekundärkällor* har jag försökt samla några tankar om de fynd jag gjort där.

Berge är en mångsysslande filmskapare som gör film för olika publik och uppdragsgivare med olika syften. Under sina 29 år som filmskapare gjorde Hans Berge film dels för en lokal publik, men också en bredare publik både i Norge och i andra länder, mestadels USA. Merparten av Berges filmer förmedlar nyheter. Ibland snabba nyheter där text och titelplakat ofta saknas. Frånvaro av platsangivelser kan tyda på att en lokal publik var bekant med en plats eller ett skeende. Också notiser i lokaltidningar om stundande filminspelningar visar att dessa filmer vände sig till en publik i närområdet. Men här finns också en del långsamma nyheter som beskriver ett skeende med ett mer långlivat nyhetsvärde.

Utöver korta nyhetsreportage, som ofta visades antingen som förfilmer eller som sammansatta program på biografer, gjorde Berge också filmer vars bilder likt illustrationer ledsagades av en muntlig föreläsning.⁸³ En betydande del av filmsamlingen utgörs av filmer gjorda på uppdrag åt andra. Bredden i Berges produktion återspeglas i hans flitiga annonsering för Framfilms tjänster där han söker uppdrag, och vänder sig både till privatpersoner och företag. Filmerna utgjorde en inkomstkälla, och innehållet i exempelvis uppdragsfilmerna – med det tydliga syftet att informera publiken om en viss verksamhet – var sannolikt anpassat till uppdragsgivarens önskemål snarare än resultatet av Berges egna val. Detta har naturligtvis i viss mån präglat innehållet i den samling filmer han efterlämnade.

Filmer gjorda för kommittéer, föreningar och organisationer är mer påkostade produktioner, en tänkbar förklaring är att finansieringen var på plats och därmed innebar den här produktionen inget ekonomisk risktagande för Berge. Filmerna blir längre och mer tekniskt utvecklade.

Med tiden kan också en förändring i hans uttryck skönjas. Berättelserna blir mer bearbetade och tycks förmedla mer än bara det som råkar utspela sig framför linsen där Berge ställt upp sin kamera. Att bestämma samlingens tillhörighet försvåras av att den genre som bäst beskriver Berges filmer, aktualitetsfilm, är ett begrepp som uppstod efter att han producerat och visat sina filmer. Berge har aldrig själv förhållit sig till de kriterier som beskriver en genre, de är skapade i en tid av experimenterande lekfullhet och många av Berges filmer befinner sig i ett gränsland mellan dokumentära inspelningar och fiktion.

Vid ett sammanliknande med liknande filmsamlingar i andra länder blir innehållsmässiga skillnader tydliga, och det verkar som om innehållet, i allafall delvis, är bundet till ett land. Bilderna speglar traditioner och sedvanor kopplade till ett lands historia. Det är inte en slump att norsk aktualitetsfilm innehåller många meter av bildrutor där den norska flaggan vajar stolt under firandet av nationaldagen, eller där nästan obegripligt vackra landskap glider förbi utanför tågönstret längs en nyöppnad järnvägsrutt

eller passeras av kryssningsfartyg längs den norska kusten. Inte heller de otaliga vintersportreportagen eller påskturismen är en tillfällighet som saknar motsvarighet i andra europeiska filmsamlingar.

Den kvarvarande samlingen präglas av en estetik som förlitar sig på innehålllets förmåga att fascinera. Tydligast är det kanske i resefilmer och platsskildringar där vyer och panoreringar staplas ovanpå varandra. En estetik som Berge tar med sig också när han gör filmer på uppdrag med ett tydligt syfte att gagna uppdragsgivaren.

Trots att berättarstilen i Berges filmer oftast är beskrivande visar de ändå strömningar i sitt samtida samhälle. Alla de val som görs vid en filmproduktion, liten eller stor, bär på upphovspersonens egna inställningar och idéer. Både det som finns med i bildrutan och det som inte gör det blottar, möjligen oavsiktligt, hållningar och åsikter. Personliga men kanske också allmänna. Berges aktualitetsfilmer berättar om en ung nation och ingjuter framtidstro, samtidigt som de vurmar för det genuint norska. Om detta är en medveten ambition eller ett resultat av en indirekt påverkan från samtida strömningar är svårt att bestämma i eftertid. Kanske är det mest trovärdiga svaret att Berges filmer är barn av sin tid, som både inspireras av och medverkar till att sprida samhällsoptimism?

Noter

- 1 Diesen, 1999
- 2 Evensmo, 1992 s. 37–38
- 3 Iversen, 2011, s. 42
- 4 Hansen, 2010
- 5 Gudbrandsdølen, 21 januari 1922, s. 3
- 6 Gudbrandsdølen, 29 december 1923, s. 2
- 7 Østlandposten, 2 december 1925, s. 3
- 8 Film og Kino, augusti 1917, s. 160
- 9 Detta beskriver Berge själv i en intervju i branchtidningen Film og Kino, augusti 1917
- 10 Isachsen, 1924, s. 166
- 11 Norsk kundgjørelsestidene, 8 oktober 1913, s. 2
- 12 Utstillingsavisen, 22 maj 1914, s. 3. skriver att A/S Framfilm visade levande bilder av "norsk natur, næringsveie, industrielle bedrifter, sport o.s.v.". I vissa nummer av Utstillingsavisen finns annonser för filmserien, ibland med filmtitlar som överrensstämmer med titlar som finns i samlingen. Även andra tidningar har beskrivningar avseriens innehåll. T.ex. Rjukan, 23 maj 1914, s. 1
- 13 Halden, 16 mars 1921, s. 3
- 14 Aftenposten, 9 september, 1921, s. 6
- 15 I Gudbrandsdølen, 21 november 1914, s. 2 kan man läsa att "Filmsfotograf Hans Berge ved amtskolebestyrer Stokkeland gaves tilladelse til at drive kinematograf i Vaalebru 1 gang om uken"
- 16 Norsk kundgjørelsestidene, 8 oktober 1913, s. 2. Berges rundresa i USA bekräftas av ett flertal notiser i den engelskspråkiga amerikanska tidningen Skandinaven
- 17 Många tidningar annonserar eller nämner visningar med inspelningar från resor. Gudbrandsdølen, 29 december 1923, s. 2, beskriver till exempel filmer från Brasilien
- 18 Om detta berättar Berge själv för skribenten Raymond i Kino og Film, 1917 s. 160. Det bekräftas också i flera tidningsannonser, t.ex. i Amerikanska Skandinaven 10 november 1916, s. 3
- 19 Altman 1999. Altman utvidgar sin tidigare föreslagna tillnärmning, semantisk/syntaktisk, till att även innefatta en pragmatisk tillnärmning
- 20 Brinch, 2001
- 21 Exempel: [Valdres], negativet innehåller scener från olika platser i Valdres men i slutet av rullen finns en scen från Hønefoss. Kanske passerade Berge Hønefoss på väg hem från Valdres och med lite film kvar i kameran utnyttjade tillfället att också få med sig några fina bilder av pappersbruket?
- 22 Skretting, 1995
- 23 Föredrag med levande bilder förde vidare en tradition av föredrag som ledsagades av illustrerande ljusbilder, en form som blev populär i slutet av 1800-talet. En sökning i norska dagstidningar för perioden 1890–1894 ger 498 träffar, bestående av annonser och notiser om "Lysbilleder illustrerte foredrag" / "Lysbilleder ledsagede foredrag" m.m.

- 24 Altman 1999. Altman utvidgar sin tidigare föreslagna tillnärmning, semantisk/syntaktisk, till att även innefatta en pragmatisk tillnärmning
- 25 Toulmin 2006
- 26 Diesen, Helseth och Iversen, 2016
- 27 Hediger och Vonderau, 2009
- 28 Flera annonser i Arbeiderbladet, 4–6 mars 1929
- 29 Tidens Tegn, 18 april 1929, s. 11
- 30 Dagbladet, 20 mars 1929, s. 9
- 31 Dagbladet, 23 mars 1929, s. 15
- 32 Flera tidningar som i notiser berättar om inspelningarna, t.ex. Inlandsposten, 3 oktober 1929, s. 3, Buskerud og Vestfold, 30. augusti 1929, s. 2, m.fl.
- 33 Agderposten, 31 augusti 1929, s. 3
- 34 Tranøy, 2025 (<https://snl.no/aktualitet>)
- 35 Wood, 1937
- 36 Norsk Filmblad: organ for kommunale kinematografers landsforbund, Oslo, 15 januari 1949
- 37 Pedersen, 1999, s. 59
- 38 Aftenposten, 6 juni 1923, s. 4
- 39 Furhammar, 1998
- 40 Mitchell & Kenyon startar sin verksamhet 1897 och slutar producera film 1913, det finns inga tecken på produktion efter det även om företaget existerar fram till 1922, men det är dock ett visst överlapp med Berges verksamma år
- 41 [Tenerife, ca 1920], [Bremen, ca 1920], [Verdensutstillingen Barcelona, 1929], [Golden Gate Park]
- 42 Iversen, 2023
- 43 Reisen til Nord Norge, Laagendalen – fra Vittingfoss til Geilo, Geografitimen, är exempel på längre filmer som Berge gjort på uppdrag, flera av dem för kooperativet, som samtidigt skildrar Norge
- 44 Flera av Berges platsskildringar är gjorda i slutet av 1910-talet eller runt 1920
- 45 T.ex. Burton Holmes som var en av stumfilmens flitigaste när det kommer till resefilm eller Travelogues. I Berges samling finns Across Manchuria to Korea 1917, Among the Maori of New Zealand 1918, [Seoul, Korea, ca 1918] alla av Holmes och Japan of today, 1918 och [St. Croix, Jomfruøyene] ca 1919 av Clyde E. Elliott m.fl.
- 46 Samtida tidningsannonseringar av reseberättelser i form av föredag och förevisning av levande bilder styrker en sådan tolkning
- 47 https://snl.no/turisme_i_Norge
- 48 Till exempel Med Dovrebanen til Trondheim 1932, eller Bergensbanen, Norges viktigste og mest storslagne turistbane 1925
- 49 De fåtal som återfinns i samlingen är producerade av tyska UFA, hur Berge införskaffat dem är okänt
- 50 Till exempel [Demonstrasjonstog mot 1. verdenskrig]
- 51 [D/S Kristianiafjord] visar jungfrufärden i en kompilation bestående av tre filmer förknippade med Amerika-resor och emigration.
- 52 Ødemark, 2013, s. 22
- 53 Walton 2004, s. 158–166
- 54 Nidaros, 4 mars 1917, s. 4
- 55 Finns som en del i en kompilation med en samling fragmenterade filmer
- 56 Evensmo, 1992, s. 37–38
- 57 Solum, 2004, s. 94 "Kroningsfilmene og den oppmerksomhet som ble hendelsen til del, ga filmen en mer sentral posisjon i offentligheten og i folk bevissthet, Viktige begivenheter hadde tidligere utgjort en betydningsfull del av det tidlige filmrepertoaret. Men aldrig før hadde en hendelse med så vidt oppmerksomhetsskapende effekt og med så stor grad av nærhet til publikum latt seg fange av kameralinsene"
- 58 Bokmålsordboka og Nynorskordboka <https://ordbokene.no/>
- 59 Det norske akademis ordbok <https://naob.no/ordbok/folkeliv>
- 60 Det är osäkert om Berge visade filmer under utställningen i Barcelona eller om han var där bara som besökare och för att göra filminspelningar
- 61 ... som t.ex. i [Det blå kors, fra virksomhet ca 1920] där organisationens verksamhet ingående beskrivs, eller i [Kristiania politi 1919] där en berusad man blir omhändertagen
- 62 Gunning, 1990, s. 86–94
- 63 Dixon, 2023
- 64 Yearsley, 2004, s. 181–189

- 65 Gunning, 1997 s. 22
- 66 En tripp gjennom Lågendalen är en förkortad version av en film Berge gjorde på uppdrag av Lågdalsmuseets Oslokomite, Laagendalen – Fra Vittingfoss til Geilo. Uppdragsgivaren ville använda filmen för att skapa intresse för museet. Båda versionerna innehåller den iscensatta sekvensen
- 67 Loiperdinger, 1997 s. 27: Griegson menar att Flaherty skapar dokumentären som genre 1926 med filmen Moana. Loiperdinger hävdar att Griegsons egen definition "creative treatment of actuality" daterar dokumentärfilmen tidigare än Flaherty och pekar på krigspropaganda i filmer från första världskriget som dramatiserar verkligheten. Han menar att dokumentärfilmen inte har någon "uppfinnare" och att gränsen mellan non-fictionfilm och dokumentären är flytande
- 68 Morgenbladet, 15 januari 1917, s. 4
- 69 T.ex. Aftenposten, 4 augusti 1913, s. 4
- 70 T.ex. Aftenposten, 18 oktober 1918, s. 5
- 71 T.ex. Dagbladet, 15 november 1932, s. 8
- 72 Norges Kooperative Landsforening gav Berge i uppdrag att göra filmen Reisen til Nord Norge, som visar kooperativets verksamhet i norra Norge. Filmen är uppbyggd som en resefilm med nedslag i orter från Trondheim och norrut
- 73 "Kinematografbilleder maa ikke forevises offentlig, uten at de er godkjendt efter §§ 7–8.1 Dette gjælder dog ikke billeder, som gjengir almindelig kjendte begivenheter, forsaavidt de blir forevist i de første 14 dage, efterat begivenheten fandt sted, og politiet har gitt tilladelse til forevisningen." Kinoloven 1913, Lov om offentlig forevisning av kinematografbilleder, § 6
- 74 Nidaros berättar 4 mars 1917 om Hans Berges filminspelning under dagens skidtävlingar och att filmen ska visats under någon av de kommande dagarna i biografen på Prinsens gate, (själva filmen har dock gått förlorad)
- 75 T.ex. Nationen 28 februari 1934, s. 2, Aftenposten 27 februari 1934, s. 5
- 76 Espen Ytreberg skriver i Et medieensemble på Frogner, Den store Jubileumsutstillingen 1914, att Berges filmsällskap Framfilm fick ensamrätt att göra filminspelningar till och i utställningen
- 77 Ett par av dessa finns fortfarande i samlingen på Nasjonalbiblioteket. Berge var tydligen också utsänd till utställningen i Barcelona 1929, och i en artikel från 1929 kan man läsa att Berge också var utsänd till Chicago 1908. Det har inte lyckats att hitta stöd för det i andra källor, men det existerar ett kort fragment från [Norge Skiclub, Chicago]
- 78 Robert S. Scott, filmdirektör i Minneapolis, ska enligt Morgenavisen 16 augusti 1916, s. 6 "... af den norske filmfotograf, Berge, kjøpt en mængde film fra Norge, og sluttet kontrakt af mange tusen fod norsk Natur og Folkeliv."
- 79 T.ex. Aftenposten 7 oktober 1916, s. 2. Dagbladet 14 augusti 1916, s. 2. Sarpen 6 oktober 1916, s.1
- 80 Av de här filmerna, producerade för en amerikansk publik, finns i samlingen på Nasjonalbiblioteket i dag fyra titlar som innehåller textplakat på engelska; Norwegian sardine and anchovy industry; [D/S Kristianiafjord]; [Golden Gate Park]; [Norsk-amerikansk stevne i San Francisco, 1915]
- 81 Socialistiska Daggrö 30 januari 1919, s. 2, skriver: "Filmsfotograf Hans Berge, som i flere aar har opholdt sig i Amerika, har medbragt en række interessante films, som har vakt stor opmerksomhet og popularitet omkring i folkeakademierne, hvor hr. Berge har ledsaget billederne med forklarande foredrag. Fremvisningen vakte saa stor tilslutning paa folkeakademiets aften forleden, at hr. Berge paa opfordring har stilet sig villig til at gjenta foredraget med filmsfremvisningen lørdag aften i Avholdlokalet"
- 82 "Bestemmelsene i §§ 1 og 6 gjelder ikke forevisning av kinematografbilder ved læreanstalt når forevisningen er et ledd i undervisningen. Kinematografbilder kan også ellers vises i forbindelse med undervisning eller foredrag når politiet har gitt tillatelse til forevisningen." Kinoloven 1913, lov om offentlig forevisning av kinematografbilleder. §10
- 83 Offentliga föreläsningar illustrerade av ljusbilder blev populära på slutet av 1800-talet och i dagstidningar annonserades flitigt för "Lysbilleder ledsagade foredrag", "Lybilleder illustrerte foredrag" o.s.v. Foredrag med levande bilder förde vidare den traditionen

Rererenser

- Altman, R. (1999). *Film/Genre*. London: British Film Institute.
- Bokmålsordboka og Nynorskordboka (u.å.). Folkeliv. I *Bokmålsordboka og Nynorskordboka* på ordbøkene.no. Hämtat 27 februari 2025 från <https://ordbokene.no/nob/bm,nn/folkeliv>
- Brinch, S. och Iversen, G. (2001). *Virkelighetsbilder, Norsk dokumentarfilm gjennom hundre År*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Det norske akademis ordbok. (2025). Folkeliv i *Det norske akademis ordbok* på naob.no. Hämtat 27 februari 2025 från <https://naob.no/ordbok/folkeliv>
- Diesen, J. A. och Helseth, T. och Iversen, G. (2016). *Den levende fortiden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Diesen, J. A. (red.) (1999). *Filmeventyret begynner, av og om filmpioneren Ottar Gladtvat*. Oslo: Norsk Filminstitutt.
- Dixon, B. (2023). *The Story of Victorian Film*. London: Bloomsbury Publishing
- Evensmo, S. (1992). *Det store tivoli*, (2. utg.). Oslo: Gyldendal
- Furhammar, L. (1998). *Filmen i Sverige*, (2. utg.). Malmö: Bokförlaget Bra böcker.
- Gunning, T. (1997). Before Documentary: Early nonfiction film in the "view" aesthetic. I Hertogs, D. och De Klerk, N. (red.) *Uncharted Territory, essays on early nonfiction film* s. 9–24. Amsterdam: Stichting Nederlands Filmmuseum.
- Gunning, T., (1990). Non-Continuity, Continuity, Discontinuity: A Theory of Genres in Early Films. I Elsaesser, T. (red.). *Early Cinema – Space Frame Narrative*. s. 86–94. London: British Film Institute.
- Hansen, E. (2010). *Hans Berge en filmpionér*, [Masteroppsats]. Høgskolen i Lillehammer.
- Hediger, V. och Vonderau, P., (red.) (2009). *Films that Work: Industrial Film and the Productivity*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Iversen, G. (2023). Filmen og nasjonen i *Rushprint* 2023/08 på Rushprint.no. Hämtat 15 mars 2025 från <https://rushprint.no/2023/08/filmen-og-nasjonen>
- Iversen, G. (2011). Opplysning til folket – informasjonsfilmen og kinoene. I Bakøy, E. och Helseth, T. (red.) *Den andre filmhistorien*. s. 42. Oslo: Universitetsforlaget.
- Isachsen, I. M. (red.) (1924). *Kristiania nærings- og forretningsliv i tekst og bilder*, (Bd. 3). Oslo: A. M. Hanches forlag.
- Kinoloven. (1913). Lov om offentlig forevisning av kinematografbilder LOV-1913-07-25-4. Lovdata.no <https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1913-07-25-4>
- Loiperdinger, M., (1997). World War I Propaganda Films and the Birth of the Documentary. I Hertogs, D. och De Klerk, N. (red.) *Uncharted Territory Essays on early nonfiction film*, s. 27. Amsterdam: Stichting Nederlands Filmmuseum.
- Pedersen, A. (1999). Filmfotograf Hans Berge: ein filmpioner frå Gudbrandsdalen. *Årbok for Gudbrandsdalen*, 67, s. 59.
- Peterson, J. L. (2013). *Education in the school of Dreams: Travelogues and Early Nonfiction Film*. Durham: Duke University Press.
- Raymond, (1917). Vore filmfolk. Filmdirektør Hans Berge i *Film og Kino, Norsk Kinematograf-tidende*, 3(5), s. 160–161.
- Solum, O. (2004). *Helt og skurk: Om den kommunale film- og kinoinstitusjonenes etablering i Norge*, [Doktorsavhandling]. Oslo: Unipub. <https://www.nb.no/search?q=%22oai:nb.bibsys.no:990423165294702202%22>
- Skretting, K. (1995). *Reklamefilm: Norsk reklame i levende bilder 1920–1990*. Oslo: Universitetsforlaget
- Store norske leksikon. (2005–2007). Turisme i Norge i *Store Norske leksikon* på snl.no. Hämtat 12 april 2025 från https://snl.no/turisme_i_Norge
- Svensk Mediedatabas, <https://smdb.kb.se/catalog/id/002615594>

- Toulmin, V. (2006). *Electrical Edwardians: The story of the Mitchell & Kenyon collection*. London: British Film Institute.
- Tranøy, K. E. (2025). Aktualitet i *Store norske leksikon* på snl.no. Hämtat 24 februari 2025 från <https://snl.no/aktualitet>
- Walton, K. J. (2004). The Seaside and the Holiday Crowd. I Toulmin, V. och Popple, S. Och Russel P. (red.) (2004). *The lost World of Mitchell & Kenyon: Edwardian Britain on Film*. s.158–166. London: British Film Institute.
- Wood, L. (1937). Eventyret om Filmen (B. A. Nissen, Övers.). Oslo: O. Christiansens Boktrykkeri. (Ursprunglig utgivelse 1937). <https://www.nb.no/search?q=%22oai:nb.bibsys.no:999602830994702202%22>
- Yearsley, I. (2004). On the Move in the Streets: Transport Films in the Mitchell & Kenyon Collection. I *The lost world of Mitchell & Kenyon*, s. 181–189. London: British Film Institute.
- Ytreberg, E. (2014) Et medieensemble på Frogner. Den store Jubileumsutstillingen i 1914. I Aalstad, G. H. och Berg, S. F. (red.) *Å feire en nasjon*, Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Ødemark, E. (2013). *Den norske amerikaline: passasjerskip 1913–1940*. Nærnes: Bok Sirkus. <https://www.nb.no/items/307b595a36779de0549126970c5a4307>
- Aftenposten (1921, 9 september). s. 6
- Aftenposten (1913, 4 augusti). s. 4
- Aftenposten (1916, 7 oktober). s. 2
- Aftenposten (1918, 18 oktober). s. 5
- Aftenposten (1923, 6 juni). s. 4
- Aftenposten (1934, 27 februari). s. 5
- Agderposten (1929, 31 augusti). s. 3
- Arbeiderbladet (1929, 4–6 mars)
- Buskerud og Vestfold (1929, 30 augusti). s. 2
- Dagbladet (1929, 23 mars). s. 15
- Dagbladet (1932, 15 november). s. 8
- Daggry (1919, 30 januari). s. 2
- Film og Kino (1917, augusti). S. 160
- Halden, (1921, 16 mars). s. 3
- Gudbrandsdølen, (1914, 21 november). s. 2
- Gudbrandsdølen, (1923, 29 december). s. 2
- Gudbrandsdølen, (1922, 21 januari). s. 3
- Inlandsposten (1929, 3 oktober). s. 3
- Morgenbladet (1917, 15 januari). s. 4
- Morgenbladet (1929, 20 april). s. 5
- Morgenavisen (1916, 16 augusti). s. 6
- Nationen (1934, 28 februari). s. 2
- Nidaros (1917, 4 mars). s. 4
- Norsk Filmblad (1949, 15 januari). Organ for kommunale kinematografers landsforbund.
- Norsk kundgjørelsestidene (1913, 8 oktober). s. 2
- Rjukan (1914, 23 maj). s. 1
- Sarpen (1916, 6 oktober). s. 1
- Skandinaven (1916, 10 november). s. 3

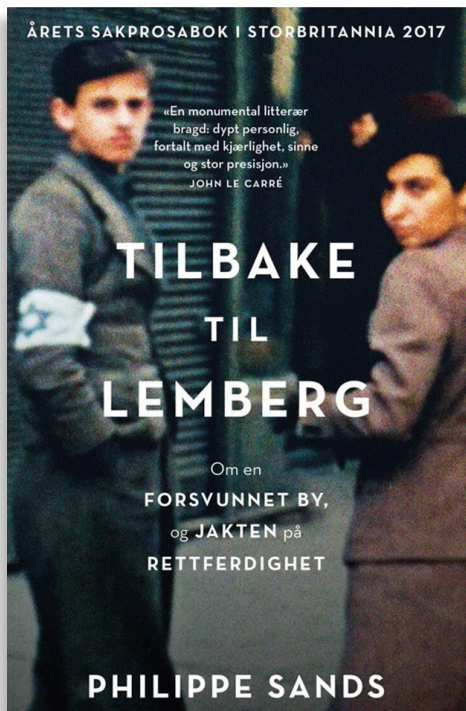
Tidens Tegn (1929, 18 april). s. 11

Utstillingsavisen (1914, 22 maj). s. 3

Filmreferanser

- Berge, H. (ca 1919–1926). [Film] Laagendalen - Fra Vittingfoss til Geilo. Framfilm
- Berge, H. (1915). [Film] Norwegian Sardine and Anchovy Industry. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [Over Stortinget, Karl Johan, ca 1920]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1918). [Film] [*Låtefoss, Naturskjønne Odda*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [*Akekonkurranse i Korketrekkeren*]. Framfilm
- Berge, H. (1910). [Film] [*Ballong på Kontraskjere*]t. Framfilm
- Berge, H. (1930). [Film] *Nord Norge*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [*Oslo bybilder ca 1920*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1925). [Film] [*Paris, 1920-talet*]. Framfilm
- Berge, H. (1920). [Film] [*Fra Bergen til Kirkenes*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1917). [Film] [*Drammen 1917?*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [*Fra Bergen til Kirkenes*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [*Tenerife ca 1920*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [*Bremen ca 1920*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1929). [Film] [*Verdensutstillingen Barcelona, 1929*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1915). [Film] [*Golden Gate Park*]. Framfilm
- Berge, H. (1919). [Film] [*Kristiania politi, 1919*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [*Det blå kors, fra virksomhet, ca 1920*]. Framfilm
- Berge, H. (1923). [Film] *Viking Melkens tilblivelse*. Framfilm
- Berge, H. (1920). [Film] [*Sætre kjeksfabrik*]. Framfilm
- Berge, H. (1907). [Film] [*Skandinaviske tyllgardinfabrik, bybilleder fra Bergen, 1907*]. Framfilm
- Berge, H. (1913). [Film] [*D/S Kristianiafjord*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] *Numedalsbanens aapning den 19. november 1927*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1919). [Film] [Badeliv i Kristiania]Framfilm
- Berge, H. (ca 1925). [Film] [*Skisport 1920-åra*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1925). [Film] *Livet på Lindern sportsklubs skøitebane*. Framfilm
- Berge, H. (1906). [Film] [*Feiring av kongeparet i Kristiania 1917*]. Framfilm
- Berge, H. (1917). [Film] [*Trekongemøte, Kristiania*]. Framfilm
- Berge, H. (1924). [Film] [*Aleksandra Kollontaj i Bergen, 1924*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1922). [Film] [*Christian Krohg, ca. 1922*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1925). [Film] [*Bryllup i Hardanger*]. Framfilm
- Berge, H. (1923). [Film] [*Bryllup på Maihaugen 1923*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [*De Sandvigske samlinger, Maihaugen*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1925). [Film] *Fra midtsommerstevnet på Akershus: Norske folkedanser*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] *Fosser og Fjell*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1920). [Film] [*Saltstraumen ca 1920*]. Framfilm
- Berge, H. (1925). [Film] [*Fra åpningen av Raumabanen 1924*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1926). [Film] [*Ullevål sykehus*]. Framfilm
- Berge, H. (ca 1917). [Film] *Rypejakt i Gudbrandsdalen*. Framfilm
- Berge, H. (1914). [Film] *Fra storsildfisket ved Aalesund*. Framfilm

- Berge, H. (ca 1917). [Film] *[Brannvakta i Kristiania]*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1917). [Film] *[Brannutrykning til Rådhusbiografen i Vika, Kristiania]*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1925). [Film] *[En tripp gjennom Lågendalen]*. Framfilm
- Berge, H. (1918). [Film] *[Trafikkonstabel og mann på ski i flosshatt]*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1925). [Film] *[Dyrking av korn]*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1915). [Film] *[Golden Gate Park]*. Framfilm
- Berge, H. (ca 1915). [Film] *[Norsk-amerikansk stevne i San Francisco, 1915]*. Framfilm
- Elfelt, P. (1906). [Film] *[Kong Haakon og Dronning Mauds ankomst til Trondhjem, 1906]*. Framfilm
- Elliott, C. E. (ca 1919). [Film] *[St. Croix, Jomfruøyene]*. Clyde E. Elliott's Post Film Company
- Elliott, C. E. (1918). [Film] *[Japan of today]*. Clyde E. Elliott's Post Film Company
- Gladttvet, O. (1925). [Film] *[Raumabanen. Norges nyeste turistbane]*. Gladttvet-film
- Hermansen, H. (1906). [Film] *[Kroningsreisen, juni 1906]*.
- Holmes, B. (1917). [Film] *[Across Manchuria to Korea]*. Paramount Burton Holmes Travel Pictures
- Holmes, B. (1918). [Film] *[Among the Maori of New Zealand]*. Paramount Burton Holmes Travel Pictures
- Holmes, B. (1918). [Film] *[Seoul, Korea, ca 1918]*. Paramount Burton Holmes Travel Pictures
- Okänd, (ca 1929). [Film] *[Krassin]*
- Okänd, (ca 1929). [Film] *[På kryss og tvers]*
- Okänd, (1929). [Film] *[Oslo ved dag og natt (icke realiserad)]*
- Okänd, (1923). [Film] *[Norge: en skildring i 6 akter]*. Kommunenenes filmcentral
- Okänd, (1917). [Film] *[Trekungamötet i Kristiania]*. Svenska Biografteatern
- Rowland V. (Regissör). (1928) [Film] *[Loves of an Actress]*. Paramount Pictures

Philippe Sands er en sentral forfatter av bøker om folkerett. Han har bakgrunn som akademiker, folkerettsjurist og advokat for palestinerne i høringene i Den internasjonale domstolen i Haag (ICJ) om okkupasjonen av palestinske områder i 2024. I boken «Tilbake til Lemberg» gjør Sands et poeng av at USA var helt sentral i opprettelsen av Nürnbergdomstolen som dømte nazistene for krigsforbrytelser under andre verdenskrig. USA støttet rett etter krigen avkoloniseringen i opposisjon til europeiske kolonimakter. I oppfølgingsboken «Den siste kolonien» viser Lemberg et linjeskrifte i USAs forhold til folkeretten i slutten av 1950-årene.

Underreporting of Legal Issues in Media Coverage of U.S. and Norwegian Wars

Abstract: This article discusses the challenges faced by the Norwegian media in covering legal issues and international law related to Norway's participation in wars such as those in Libya and Afghanistan. As our most important ally, the United States, does not respect international law, it is difficult for Norway to uphold its stated commitment to protecting international law. Examples from the coverage of Gaza and Libya are provided, to illustrate a lack of a principled approach to legal issues. The article advocates for the need for a constitutional amendment regarding the treatment of Norwegian war participation and criticizes Norway's failure to adhere to the Convention against Aggressive Wars.

Keywords: Norway's war participation, international law, Constitution, Libya, Syria and Gaza

FAGFELLEVDERT

Underrapportering av juridiske spørsmål i medienes dekning av USAs og Norges kriger

Sammendrag: Denne artikkelen drøfter norske mediers problemer med å dekke juridiske og folkerettslige problemstillinger knyttet til norsk deltagelse i kriger som dem i Libya og Afghanistan. Siden vår viktigste allierte USA ikke respekterer folkeretten, blir det vanskelig for Norge å forsvare sin uttalte vilje til å beskytte folkeretten. Gjennom eksempler fra dekningen av Gaza og Libya dokumenteres det mangler på prinsipielle tilnærminger til juridiske spørsmål. Artikkelen drøfter behovet for en endring i Grunnloven når det gjelder behandlingen av norsk krigsdeltagelse, og kritiserer manglende norsk tilslutning til konvensjonen mot angrepskrig.

Stikkord: Norges krigsdeltagelse, folkerett, Grunnloven, Libya, Syria og Gaza

Rune Ottosen
professor emeritus ved Oslomet
– storbyuniversitetet
rune@oslomet.no

Innledning¹

Denne artikkelen utforsker dilemmaene norske medier i Norge står overfor når de skal dekke folkerettslige problemstillinger knyttet til norsk utenrikspolitikk generelt, og artikkelen ser også på hvordan norske medier dekker norske bidrag til militære operasjoner ledet av USA spesielt. Respekt for folkeretten og støtte til FN er en av de utalte grunnpilarene i norsk utenrikspolitikk. Dette går igjen i alle nyere stortingsmeldinger, NOU-er og andre policydokumenter. I Stortingsmelding 36: Veivalg i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk, slås det fast at (Norge skal bidra) til å bevare og videreutvikle den internasjonale rettsorden og styrke FN og andre internasjonale institusjoner. Arbeide for å fremme menneskerettigheter, rettsstat og demokrati. Reagere på alvorlige folkerettsbrudd.²

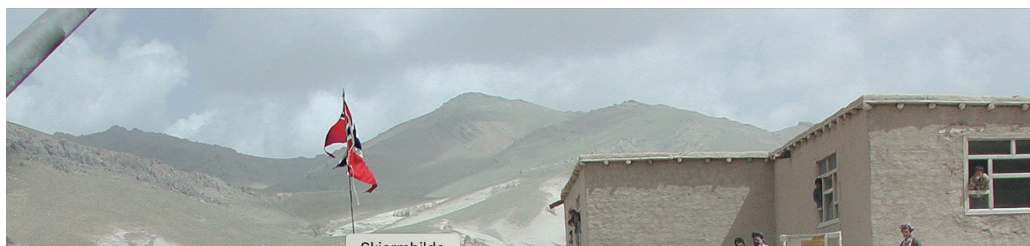
En problemstilling som vil bli drøftet nærmere i denne artikkelen, er forholdet mellom liv og lære i denne uttalte målsettingen. Det er tidligere dokumentert at norske mediers dekning av de rettslige og folkerettslige problemstillingene knyttet til Norges krigføring har vært mangelfull.³ En utfordring for norske journalister som dekker dette feltet, er uklarheter i grunnlovsbestemmelsene for norsk deltagelse i militære utenlandsoperasjoner. Et annet underkommunisert problem er hvilke krav Grunnloven stiller for å sende norske soldater i krig i andre land. Disse uklarhetene som er godt dokumentert i Ida Andenæs sin masteravhandling, senere publisert i boken *Med høyeste befaling*, gjør det krevende for norske medier å drive kritisk journalistikk om Norges deltagelse i kriger utenfor landets grenser.

Når fagjurister er uenige om lovforståelsen, blir det krevende for norske journalister å drive kritisk journalistikk. Formålet med artikkelen er også å belyse en hypotese om at norske medier er dårlig rustet

NOU

Norges offentlige utredninger **2016:8**

En god alliert – Norge i Afghanistan 2001–2014

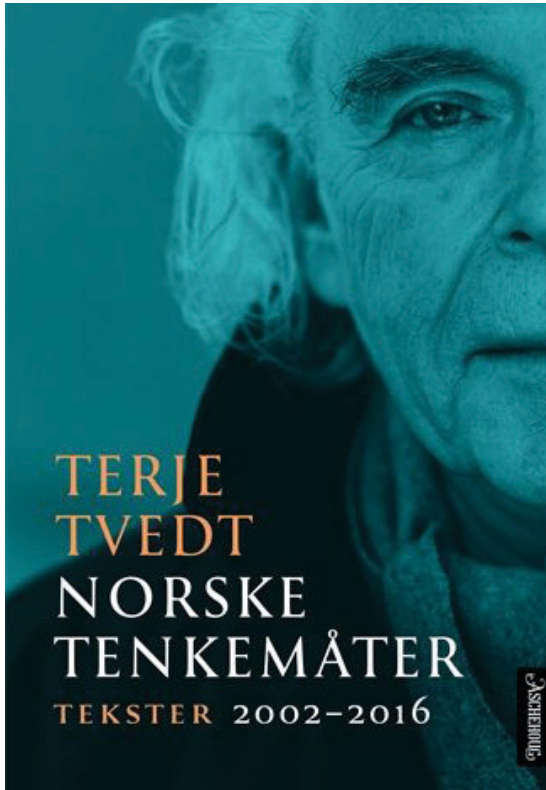

Godal-utvalget som evaluerte norsk deltakelse i Afghanistan, hadde den betegnende tittelen «En god alliert: Norge i Afghanistan 2001–2014». Her ble det slått fast at mange av de erklærte formålene med norsk støtte – som demokrati, ytringsfrihet og demokrati – hadde mislyktes. Det norske bidraget hadde derimot lyktes med å styrke båndene mellom Norge og USA.

til å belyse slike viktige prinsipielle spørsmål på en god måte. En av grunnene er at vår nærmeste allierte, USA, mangler en prinsipiell tilnærming til de problemstillingene som er reist.

En annen bakenforliggende faktor er forholdet mellom liv og lære i Norges selvbylde som fredsnasjon og pådriver for en mer rettferdig verdensorden i viktige områder som klima, fred og nedrustning. Terje Tvedt er blant dem som har skrevet godt om dette i artikler og bøker med tematikk som Norges «godhetsregime» og merkevarebygging av Norge som fredsnasjon.⁴

Norge vil gjerne framstå som foregangsland i det grønne skiftet, men vil samtidig fortsett med oljeleting siden oljeinntekter fortsatt er en forutsetning for velstand og langsiktig økonomi.⁵ På det sikkerhetspolitiske området er det en beslektet problemstilling, der Norge både vil være en pådriver for fred og meklings i konflikter, men samtidig tjene penger på våpeneksport. I sin siste bok *Norske tenkemåter – tekster 2016–2024*, viser Tvedt hvordan de uttalte fredsintensjonene med norsk utenrikspolitikk de siste 15 årene har lidd nederlag på den utenrikspolitiske arenaen. 20 år med krig i Afghanistan bidro ikke til å nå målsettingen om demokrati og kvinnefrigjøring; resultatet var tvert imot en ydmykende retrett. Norsk bombing av Libya i 2011 bidro til en «failed state» og mindre velstand, sammenbrudd i staten, kaos og

Terje Tvedt har skrevet boken Norske tenkemåter – tekster 2016–2024, der han blant annet problematiserer Norge som et "godhetsregime" og merkevare-byggingen av Norge som fredsnasjon.

skade forholdet til USA. Et spørsmål hun reiser, er om Norge er tjent med økt konfrontasjon med Kina for å holde oss inne med USA. Og hun reiser følgende problemstilling:

Det kan argumenteres for at krigen mot terror og «utenfor-område»-operasjonene i de første ti årene etter USAs krig mot Irak verken trygget eller styrket oss. Vi bygget ned forsvaret av norsk territorium ytterligere, samtidig som operasjonen for eksempel i Afghanistan verken ga oss eller afghanerne større sikkerhet.¹⁰

Det nære bilaterale forholdet mellom Norge og USA som i tillegg til NATO-samarbeidet «binder Norge til masten i USAs stormaktspolitikk», er godt beskrevet av Bård Wormdal i boken *Spionbasen*. Wormdal har i Edward Snowdens avsløringer funnet dokumentasjon på at Norge er på en høyt prioritert plass blant USAs utvalgte allierte i et bilateralt samarbeid som i mange tilfeller har vært unndratt Stortingets kontroll. Dette forholdet begrenser Norges ønske om å operere som uavhengig aktør.¹¹

I denne artikkelen vil den pågående krigen i Gaza fram til presidentvalget i november 2024 bli brukt som case for å belyse problemene Norge står overfor i den rådende dobbeltkommunikasjonen om

mer menneskesmugling. Normalt burde dette føre til en ydmykhet i det norske selvbildet som vi ser for lite til blant politikere og i mediene.⁶

Et sikkerhetspolitisk bakteppe er nyorienteringen i norsk sikkerhetspolitikk. Tormod Heier viser at det har skjedd en overgang fra et tradisjonelt forsvar av landet innenfor NATO og til en tilknytning til USAs globale ambisjoner. Dette har medført endringer fra Bratteli-doktrinen fra 1960-årene, der hovedpoenget var avskrekking og beroligelse overfor vår mektige nabo i øst. Doktrinen innebar selvpålagte restriksjoner, som ingen baser på norsk jord og tilbakeholdenhet med militære øvelser i nordområdene. Denne politikken med beroligelse er blitt erstattet av et permanent nærvær av amerikanske styrker på norsk jord og militære øvelser og støttepunkter.⁷ Heier påpeker at dette linjeskiftet og tettere bånd til USA kan gjøre Norge mer sårbart i en konfliktfylt verden.⁸ Norge er verdens 19. største våpeneksportør, og USA er største mottaker.⁹

Forsker Julie Wilhelmsen ved NUPI har vært en tydelige stemmene når det gjelder å problematisere prinsipielle spørsmål knyttet til sikkerhetspolitikken, selv om det kan utfordre forholdet til USA. Hun kritiserer blant annet beslutningen om å sende norske fregatter til Sør-Kina-havet av frykt for å

folkerettslige spørsmål som involverer våre viktigste allierte. Siden norske medier var kritiske til Trumps kandidatur, kan vi muligens forvente en mer kritisk dekning av USAs utenrikspolitikk i perioden etter at han ble valgt. En annen grunn til å foreta en tidsavgrensning av analysen er regimeskiftet i Syria, der Bashar al-Assad ble styrtet i begynnelsen av desember 2024. Det er grunn til å tro at de store endringene i regionen også vil påvirke mediebildet.

Problemstillingen i denne artikkelen er derfor: Hvordan har norske medier og politikere i den offentlige debatten omtalt Norges viktigste alliertes forhold til den internasjonale rettsordenen i perioden 1991–2024?

I denne artikkelen vil jeg støtte meg på empiri fra tidligere forskningsarbeider om Norges deltagelse i «NATOs nye kriger».¹² Her viser jeg at norske medier i liten grad har interessert seg for prinsipielle folkerettslige problemstillinger. Det gjelder i høyeste grad også mediedekningen av Norges kriger og konflikter i NATOs out-of area-operasjoner etter 1999.¹³

Søk i Retriever, dokumentert i denne artikkelen, viser en mangel på interesse i mediene for viktige debatter på Stortinget om behovet for å endre lovreglene for norsk deltagelse i nye kriger. Det er også påfallende lite interesse for folkerettseksperters kritikk av Norge for ikke å ha undertegnet konvensjonen mot angrepskrig.

Metode

I denne artikkelen bruker jeg en blanding av kvantitativ og kvalitativ metode. Det kvantitative bidraget er dokumentasjonen fra egne tidligere forskningsarbeider og nye data skaffet til veie gjennom søk i databasen Retriever, som omfatter alle norske nyhetsmedier.

I tillegg benytter jeg kritisk diskursanalyse basert på Norman Faircloughs teori. Ny innsikt og kunnskap er ikke bare basert på tung empiri, men generes gjennom å sette sammen sekundærkilder på en måte som tilfører forskningsfeltet ny innsikt. Fairclough understreker at språkhandling eller diskursive handlinger inngår i en ideologisk og politisk helhet («language use conceived as social practice»);¹⁴ Språkhandling som for eksempel medietekster må forstås i en maktanalytisk kontekst.

Diskursanalyse kan blant annet synliggjøre ubevisste sammenhenger mellom språkbruk og maktutøvelse (for eksempel i sikkerhetspolitikken). Når elitepersoner bruker språk for å uttrykke makt på en bestemt måte, har derfor journalistene et valg om de vil supplere med egne kritiske analyser og sette det inn i en større sammenheng. Ett sentralt poeng i den videre drøftingen vil være å vise at journalister altfor ofte ukritisk gjengir meningen til maktpersoner i tolkningen av rettslige spørsmål.

Mediebildet av USA og Norges håndtering av folkeretten siden 1991

I mitt kapittel i boken *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021* er min hovedtese at mediene historisk har sviktet i deknningen av Norges nye kriger ved å unnlate å sette søkelys på de prinsipielle sider ved Norges folkerettsbrudd. Svikten består blant annet i å unnlate å stille spørsmål ved Norges forhold til folkeretten ved hjelp av det Berit von der Lippe kaller «taushetens retorikk».¹⁵ Det betyr at man i deknningen av løpende kriger, som for eksempel den i Libya, forholder seg taus til mulige folkerettsbrudd fra Norges side.

Jeg har tidligere vist til «out-of-area»-strategien som i 1999 innebar en omlegging av NATO fra å være en ren forsvarsallianse til å bli et globalt redskap for angrepskriger som USA står bak. Norske piloters støttefunksjoner i bombingene av tidligere Jugoslavia 1999 skjedde parallelt med NATOs omlegging av strategien. Denne omleggingen ble viet lite oppmerksomhet i norske medier.

Gunnar Garbo gjør et poeng av dette i boken *Også krig er terror*. Den endelige teksten i den nye strategien, undertegnet av daværende statsminister Kjell Magne Bondevik, hadde ifølge Garbo ikke vært diskutert i Stortinget og ble knapt nevnt av mediene. Garbo mener at den mangelfulle saksbe-

Regjeringen vedtok, med støtte fra Stortinget, å sende norske piloter for å bombe Libya i 2011. Den formelle begrunnelsen var forankret i FNs sikkerhetsråds resolusjon 1973. Denne slo fast at sivilbefolkningen skulle beskyttes, men NATO overtok operasjonen og gjennomførte et regimeskifte i strid med folkeretten. De fleste mediene stilte seg positiv til krigføringen.

Det er betegnende at det er uavhengige intellektuelle og forskere og ikke mediene selv som reiser slike problemstillinger. En annen unnlattelsessynd fra norske medier er å ikke si fra om hva folkeretts-eksperter faktisk sier om de krigene Norge har vært mest involvert i. Norges deltagelse i Afghanistan ble begrunnet i FN-resolusjon 1368. Geir Ulfstein har gjort et poeng av at resolusjonen viser til statenes rett til selvforsvar, den gir ikke USA rett til en krigføring som i praksis strakte seg over 20 år.¹⁸ Mitt poeng var at norske politikere i en rekke sammenhenger, uten å få kritiske oppfølgingsspørsmål fra journalistene, nettopp brukte resolusjon 1368 slik Ulfstein advarte mot.¹⁹

NATO-landene var splittet i synet på USAs folkerettsstridige invasjon av Irak i 2003. Storbritannia var entusiastisk alliert, mens Norge var mer tilbakeholden på linje med blant annet Tyskland og Frankrike. Statsminister Bondevik var påvirket av norske biskopers motstand mot krigen. Utenriksminister Jan Petersen og forsvarsminister Kristin Krohn Devold var mer positive til norsk deltagelse. Splittelsen i eliten åpner for mediekritikk, og blant norske medier var det VG med politisk redaktør Olav Versto i spissen som ivret mest for norsk deltagelse.²⁰

handlingen skyldtes at NATOs bombing av det tidligere Jugoslavia allerede var i gang. Denne bombingene uten FN-mandat ble sterkt kritisert av Garbo i boken, blant annet fordi bombingene også rammet ikke-militære mål, der minst 1500 sivile serbere mistet livet og mange tusen ble skadet. Dette er også dokumentert i en biografi jeg nylig ga ut om Gunnar Garbo.¹⁶

Bruken av militærmakt ble av norske politikere forsvart som et virkemiddel for å stanse president Miloševićs etniske rensing av kosovo-albanere. Dette var utvilsomt et reelt dilemma. Slobodan Milošević, den tidligere presidenten i Serbia og Jugoslavia, var tiltalt av Den internasjonale krigsforbryterdomstolen for det tidligere Jugoslavia (ICTY), men døde i 2006 før det falt noen dom. Domstolen vurderte i rettssaken det omfattende bevismaterialet som knyttet Milošević til systematiske overgrep under krigene i det tidligere Jugoslavia.

Den uavhengige Kosovo-kommisjonen slo da også fast at krigen var folkerettsstridig, men mente at den var legitim fordi den stanset serbernes etniske rensing av kosovoalbanere i landet.¹⁷ Gunnar Garbo skrev et stort antall avisartikler der han reiste slike folkerettslige spørsmål til debatt. Ofte med brodd mot Norges folkerettsbrudd og de for sterke bindingene til USA. Etter at han døde i 2016, er det blitt mindre debatt rundt slike spørsmål i norsk offentlighet.

Palmaria-haubitser fra Gaddaffis loyalister ødelagt av det franske luftvåpenet nær Benghazi i Opération Harmattan 19. mars 2011. Foto: Bernd.Brincken.

Norge hadde ikke vært med i koalisjonen som invaderte, men etter press fra USA ble norske soldater likevel sendt til Irak i juni 2003, med henvisning til et vedtak i FNs sikkerhetsråd. Dette var med basis i et FN-vedtak i FNs sikkerhetsråd. Avdøde professor Ståle Eskeland mente at Norge likevel ble medskyldig i krigsforbrytelser under Irak-krigen.²¹ Herunder hadde Norge også et medansvar for den manglende planen for hva som skulle skje internt i Irak etter Saddam Husseins fall. Det oppstod kaos etter at sunnimuslimene ble fjernet fra sine maktposisjoner, og den massive misnøyen med dette bidro til framveksten av IS. 20 år senere, i 2014, kontrollerte IS et område på størrelse med Storbritannia.²² Det norske medansvaret for denne utviklingen ble nok et eksempel på «taushetens retorikk».²³

Mediedekningen av norsk deltagelse Libya-krigen i 2011 er etter mitt syn det største nederlaget for håpet om mer kritisk journalistikk i dekningen av Norges kriger. Misbruk av FNs sikkerhetsråds resolusjon 1973 som skulle beskytte sivilbefolkningen mot et mulig angrep fra Gaddafi, ble misbrukt av NATO til å starte en angrepskrig som endte med lynsjing av Gaddafi og regimeendring i strid med resolusjonen. Her hadde mediene hatt god mulighet til å foreta en selvstendig vurdering av hvordan FN-resolusjon 1973 skulle tolkes. En mulighet som norske medier ikke benyttet i særlig grad.

Libya ble også et nederlag for det første seriøse forsøket på å implementere det relativt nye FN-prinsippet for *Responsibility to Protect* (R2P), som ble innført etter folkemordene i Rwanda og skulle være et redskap for hindre nye folkemord.²⁴ Russland og Kina ga i ettertid uttrykk for at NATO misbrukket mandatet til en krig som i realiteten dreide seg om regimeskifte i Libya. Det blir nok lenge til neste gang FN vil samle seg om å henvise til R2P når nye folkemord krever handlekraft fra FN.²⁵

Kampen mot IS

I mai 2017 krysset norske spesialsoldater grensen fra Jordan til Syria ved den amerikanske al-Tanf-basen, som var strategisk plassert i den sjia-muslimske aksen mellom Bagdad til Damaskus. Dette nærværet var ikke godkjent av Syria, og det ble nesten ikke omtalt av norske medier.²⁶ Forskere, som blant andre Cecilie Hellestveit og Øyvind Østerud, sa at en norsk militær deltagelse med støtte til de islamistiske opprørsgruppene som kjempet mot Assad-regimet, vil være et klart brudd på folkeretten.²⁷

På ett punkt ser det ut til at regjeringen hadde trukket lærdom av Libya. Libya-utvalget slo fast at det ikke fantes skriftlig dokumentasjon på de folkerettslige vurderingene som ble gjort i forvaltningen i forkant av norsk bombing. Geir Ulfstein viser i sin vurdering av Syria-saken til at Solberg-regjeringen, i motsetning til hvordan denne regjeringen håndterte Libya-saken, gjennomførte en skriftlig betenkning der de grunnga hvorfor Norge kunne delta i krig mot terrorister i andre land, med henvisning til kollektivt selvforsvar.²⁸

I forbindelse med arbeidet med boken *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021* sendte jeg spørsmål til Stortingets presidentskap om det formelle grunnlaget for norsk militært nærvær i Syria. Jeg fikk til svar at Grunnlovens paragrafer 25 og 26 «regulerer de rettslige rammer for norsk utenriksstyrke og bruk av forsvarsmakten i internasjonale operasjoner».²⁹ Det vises videre til at regjeringen offentliggjorde den formelle beslutningen om norsk deltagelse i kampen mot ISIL i statsråd 26. september 2014.³⁰ Men leser man denne redegjørelsen, vises det ikke i teksten konkret til bruken av tropper i Syria. Det vises til at det «2. mai 2018 ble det avholdt en redegjørelse av utenriksministeren og forsvarsministeren om kampen mot ISIL». Det forsvarsministeren der sier om Syria, er:

Det har de siste ukene vært oppslag i media om det norske spesialstyrkebidraget som tidligere opererte i Syria. De opererte i 2016–2017 sammen med lokale partnere i Syria for å bekjempe ISIL-grupper som truet Irak.³¹

Regjeringens beslutning om å sende soldater inn i Syria kan ifølge noen forskere rettferdiggjøres folkerettslig dersom man aksepterer at stater har en rett til selvforsvar mot angrep fra ikke-statlige grupper. Dette er omdiskutert internasjonalt, men var en del av regjeringens rettslige grunnlag for å delta i denne militæraksjonen.

Selv om man aksepterer denne rettslige begrunnelsen, gjenstår problemet som *Klassekampen* dokumenterer gjennom intervjuet med representanter for de gruppene Norge støttet som ikke la skjul på at deres mål var å kjempe mot president Assad. Dette var med andre et folkerettsbrudd slik noen folkerettsekspertene hadde advart mot, slik jeg tidligere har vist. Nok en gang unnlot norske medier med unntak av *Klassekampen* å gjøre et poeng av denne prinsippløsheten.³² Etter at Assad-regimet kollapset 8. desember 2024 og islamister i Hayat Tahrir al-Sham (HTS) med støtte av andre militsgrupper tok makten, flyktet den forhatte diktatoren Bashar al-Assad til Russland.

Et interessant spørsmål som mediene burde følge opp, er i hvilken grad de islamistgruppene Norge trente, som også hadde gjort seg skyldige i grove brudd på menneskerettighetene, kan ha bidratt til dette regimeskiftet.

Medieanalyse: Prinsippløshet i dekning av folkerettslige spørsmål

USAs manglende prinsipielle støtte til folkeretten blir sjelden problematisert av norske politikere og medier. Dette ble anskueliggjort da Norge unnlot å protestere da USA innførte sanksjoner mot dommere ved straffedomstolen som innledet etterforskning mot USA for krigsforytelser i Afghanistan i ICC. At en stormakt som USA truer med personlig sanksjoner mot en dommer som gjør jobben sin, burde vekke

oppsikt, men er nesten ikke omtalt i norske medier.

Høsten 2024 ble det lagt fram et nytt lovforslag i Senatet som vil skjerpe sanksjonene mot ICC. Lovforslaget *Illegitimate Court Counteraction Act* vil medføre sanksjoner som visumforbud for utenlandske statsborgere og deres familiemedlemmer som bidrar til ICC-etterforskning USA misliker. Lovforslaget omfatter også frysing av eiendelen og formuen til dem som rammes av sanksjonene. Potensielt kan sanksjonene ramme anklagere, dommere og ansatte ved ICC. Sanksjonene kan ramme vitner, også amerikanske statsborgere som driver med menneskerettighetsarbeid. Dette kan også ramme individer som samler dokumentasjon på av krigsforbrytelser under den pågående krigen på Gaza. Sanksjonene kan ramme ansatte hos ikke-statlige organisasjoner som dokumenterer krigsforbrytelser og aktivister som samarbeider med ICC.³³

Gaza som case³⁴

I sin bok *Manufacturing Consent* introduserte Noam Chomsky og Edward Herman begrepene «verdige og uverdige» ofre.³⁵ Begrepet karakteriserer den dobbeltmorske tilnærmingen USA benytter når de behandler ofre for krig ulikt, avhengig av hvem som er gjerningspersonen. Jeg ble slått av denne tilnærmingens relevans under terrorangrepet fra Hamas 7. oktober, da de begikk sine krigsforbrytelser.

Ifølge BBC ble 1200 israelere drept sammen med 71 utlendinger. Hamas tok samtidig 250 gisler.³⁶ Israel slo tilbake med en sterk militær styrke. I slutten av august 2024 hevder helsemyndighetene i Gaza at mer enn 40 000 palestinere, inkluderte 16 000 barn, er blitt drept av israelsk militære på Gaza. Dette er et gjennomsnitt på 300 personer per dag. Direktør Richard Brennan i Verdens helseorganisasjons sa at han anser disse tallene som pålitelige (BBC). En artikkel i tidsskriftet *Lancet* mener at tallet er enda høyere, og har meldt om 67 000 sivile dødstill fram til juni 2024.³⁷

Verden er blitt overrasket over Israels brutalitet. Et eksempel var da den israelske hæren (IDF) 29. februar 2024 angrep en gruppe sivile som stilte seg opp for å få matforsyninger nord i Gaza. 112 sivile ble drept og 750 såret da jagerfly og bakkestyrker åpnet ild med maskingevær, i det Al Jazeera kalte «melmassakren».³⁸ USA la ned veto mot en resolusjon med kritikk av Israel foreslått i FNs sikkerhetsråd. Historien om amerikansk dobbeltmoral kommer til uttrykk når amerikanske tjenestemenn uttaler seg om angrep fra «fienden» sammenlignet med grusomheter begått av deres «venner» (som Israel).

Da redaksjonen til det satiriske magasinet Charlie Hebdo ble angrepet i 2015, fordømte president Barak Obama det, og kalte det et «grusomt» brudd på folkeretten. Han tilbød Frankrike sin varme støtte.³⁹

Ifølge Committee to protect journalists (CPJ) var minst 137 journalister og mediearbeidere drept av Israel på Gaza per november 2024.⁴⁰ Dette var ifølge Israel et svar på terrorangrepet fra Hamas den 7. oktober. Nyhetsorganisasjoner og journalistorganisasjoner har i et brev uttrykt solidaritet med palestinske journalister.⁴¹

Nestleder og talskvinne for Pentagon, Sabrina Singh, sa følgende som svar på et spørsmål om journalister drept i israelske luftangrep: «Vi fortsetter å oppfordre Israel til å opprettholde beskyttelsen av uskyldige sivile, som inkluderer medlemmer av pressen.»⁴² Denne forsiktige forespørselen (ingen fordømmelse) er et tegn på dobbeltmoralen der de «verdige» franske journalistene og de «uverdige» palestinske journalistene blir omtalt.

USAs retorikk etter Charlie Hebdo-angrepet står i skrikende kontrast til deres egen behandling av Julian Assange. Assange ble tiltalt etter en spionlovgivning beregnet på spioner under første verdenskrig for å ha publisert massiv dokumentasjon om USAs krigsforbrytelser iblant annet i Irak og Afghanistan. Det skjedde etter at han hadde sittet syv år i asyl i den ecuadorianske ambassaden i London og mer enn fem år i varetekt i høyrisikofengslet Belmarsh i påvente av en eventuell utlevering til USA. Etter et forlik

med amerikanske myndigheter slapp han fri sommeren 2024 etter en såkalt «plea bargain», der han i et mindre tiltalepunkt innrømmet skyld i publisering.

Etter et vedtak i Europarådets parlamentarikerforsamlingen i oktober 2024 fikk Assange full oppreisning og ble kalt politisk fange under protester fra de britiske delegatene.⁴³ USA ble samtidig sterkt kritisert for å ha brukt spionlovgivningen mot journalister. Denne oppsiktsvekkende uttalelsen ble nesten ikke omtalt i norske medier.⁴⁴ Et søk i databasen Retriever viser at NTB omtalte talen til Assange i Strasbourg. NTB-meldingen som også nevner at Assange fikk stående applaus medier, ble gjengitt i flere norske medier. Men det var bare Klassekampen som hadde oppslag om det prinsipielt viktige vedtaket i parlamentarikerforsamlingen. Steigan.no hadde også en omfattende dekning av møtet i av høringen Europarådets parlamentarikerforsamling. Disse eksemplene må sees på som en del av et større bilde, som viser at norske medier ofte legger for liten vekt på folkerettslige spørsmål og viktige prinsipielle rettslige forhold som det omtalte vedtaket i Europarådets parlamentarikerforsamling. I den før omtalte artikkelen i *Le Monde Diplomatique* vurderer Remi Nilsen om Gaza-krigen kan bli et vendepunkt i spørsmålet om verden vil akseptere USAs dobbeltmoral og doble standarder:

Norske medier skrev lite om Europarådets parlamentarikerforsamling som i oktober 2024 ga full oppreisning til Julian Assange. Foto: David G. Silvers, Cancillería del Ecuador.

Israels ledere har fra første stund i angrepet mot Gazastripen gjort det klart at de vil ta få, om noen, hensyn til sivilbefolkningen. Angrep på boliger, skoler og sykehus er åpenbart en kollektiv straffelse som strider mot alle folkerettslige prinsipper. Den indre motsetningen i USAs regelbaserte orden kunne dermed ikke vært større. For mens Libya ble bombet sønder og sammen for å hindre massakrer på sivile, har Israel fått full støtte for sine dødelige angrep fra statene som i 2011 hevet fanen for å forsvare sivile – Frankrike, Storbritannia og ikke minst USA, som nå gir 3,4 milliarder dollar i våpenstøtte til Israel og omdirigerer bomber som skulle til Ukraina. Den regelbaserte orden har avgått med døden i Gaza. Spørsmålet nå er om det er mulig å gjenreise en internasjonal orden basert på FN-pakten og folkeretten.⁴⁵

Minda Holm har et lignende resonnement i en kronikk i *Klassekampen*, basert på en analyse av det hun kaller USAs eksepsjonalisme:

I mange år har det vært åpenbart: Om vi ikke tar misnøyen den sistnevnte eksepsjonalismen skaper på alvor, vil det bli enda vanskeligere å holde fast ved visse grunnleggende, universelle verdier. Der er vi dessverre nå. Mens mye av verdens øvrige globale strukturer og institusjoner vil fortsette

som før, står den internasjonale rettsordenen og ideen om en felles humanitet svekket. Det vil bli vanskelig å glemme vestlige staters svik overfor både palestinere og det internasjonale samfunnet.⁴⁶

Russlands folkerettsbrudd vs. USAs brudd

Kjartan Fløgstad har i et essay minnet om kontrastene i Vestens dobbeltmoral, og viser til synet på Russlands folkerettsbrudd sammenlignet med USAs og NATOs folkerettsbrudd og krigsforbrytelser: «Krig i Europa er opprørende og følgeskadene mange. Det meste som er sagt om russiske overgrep og brotsverk er sikkert sant. Like sant er ofte det som ikke blir sagt om våre egne overgrep».⁴⁷

Fløgstad peker på at en dypereliggende økonomisk forklaring på rivaliseringen mellom USA og Russland. Han viser til den globale økonomien, der USA viser til en internasjonal rettsorden de selv ikke respekterer. Han skriver: «Når amerikanerane snakkar om innblanding i andre land er det også god grunn til å lytte. Historiske eksempel frå Guatemala til Chile til Honduras til Iran til Indonesia viser at det er noko dei har greie på».⁴⁸ I en kronikk i *Klassekampen* er Minda Holm også inne på den fallhøyden Vesten skaper seg når den er «høy og mørk» i omtalen av Russlands folkerettsbrudd:

Gaza var en varslet katastrofe på flere vis; ikke bare gjennom konflikten selv, men i vestens selektive håndheving av egne verdier. Det har blitt stadig enklere å rive ned vestlig forsvar for blant annet folkeretten. Den selektive håndteringen ble særlig iøynefallende nå fordi krigen i Ukraina har blitt fremstilt som en kamp om demokratiets – og den internasjonale rettsordenens – sjel. Fallhøyden var enorm, og fallet har vært stort. Det gjelder både vestlige staters direkte politiske og militære støtte til Israel; svak eller manglende kritikk; og i nedhugging av demonstrasjoner og aktivisme på hjemmebane.⁴⁹

Norges posisjon som direkte og indirekte støttespiller for USA og Israel vil være en viktig underliggende premiss for den senere diskusjonen i denne artikkelen om mediedekningen av Norges rolle i Gaza-konflikten.⁵⁰

USA og folkeretten

Det nære forholdet til og alliansen med USA i og utenfor NATO er også en gjenganger i offisielle norske dokumenter som nevnt ovenfor. Det som sjelden problematiseres, er at USA som stormakt og vår viktigste allierte ikke lever opp til den uttalte viljen fra norske politikere om å holde seg innenfor folkeretten. I valget mellom å forsvare USAs egne stormaktsinteresser og å respektere FN og folkeretten er det egne interesser som trumfer. Etter at Donald Trump vant presidentvalget i 2024, er det med bakgrunn i erfaringen fra Trumps forrige presidentperiode grunn til å tro at folkeretten blir tillagt enda mindre vekt i årene som kommer.⁵¹

Phillipe Sands er en sentral premissleverandør for min analyse. Hans bakgrunn som akademiker, folkerettsjurist og advokat for palestinere i Den internasjonale domstolen i Haag (ICJ)s høringer om okkupasjonen av palestinske områder i 2024 gjør han til en aktør man bør lytte til. Sands er konsekvent i sin kritikk av folkerettsbrudd. Han har tatt til orde for et eget tribunal for å etterforske Russland og Vladimir Putin for brudd på folkeretten etter Russlands invasjon av Ukraina i 2022. Han er selv praktiserende folkerettsjurist, har jødisk bakgrunn og representerte palestinere ved Den internasjonale domstolen i Haag (ICJ) (mer om det senere).

Sands gjør i boken *Tilbake til Lemberg* et poeng av at USA var helt sentral i opprettelsen av Nürnberg-domstolen som dømte nazistene for krigsforbrytelser under andre verdenskrig. USA støttet rett etter krigen avkoloniseringen i opposisjon til europeiske kolonimakter. I oppfølgingsboken, *Den siste kolonien*, viser Lemberg et linjeskrifte i USAs forhold til folkeretten.

PRESIDENTIAL ACTIONS

IMPOSING SANCTIONS ON THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

EXECUTIVE ORDER

February 6, 2025

USA har ikke ratifisert tilleggsprotokollene til Genève-konvensjonene fra 1977 om krigens folkerett. ICC er verdens første permanente internasjonale domstol som skal straffefølge enkeltpersoner for internasjonale forbrytelser. ICC ble opprettet gjennom Roma-vedtektene, som ble vedtatt i 1998. USA anerkjenner ikke ICC og har innført sanksjoner mot domstolen.

Parallelt med utviklingen av en global mediestrategi som skal fremme USAs interesser, har USA i praksis reversert sitt syn på overnasjonale folkerettslige mekanismer.⁵² Et av vendepunktene kom da USA i 1986 ble dømt i Den internasjonale domstolen i Haag for sin støtte til geriljabevegelsen *Contras*, som kjempet militært mot sandinistenes regime i Nicaragua. Dommen slo fast at USA brøt folkeretten ved å trene, bevæpne, utstyre og finansiere *Contras* paramilitære styrker i Nicaragua. Videre ble USA funnet skyldig i angrep på sivil infrastruktur i Nicaragua, blant annet gruver og havner. I dommen slås det også fast at USA hadde gjort seg skyldig i å oppmuntre *Contras* til å begå grusomheter som brøt med internasjonal humanitær lov. For dette IJC USA til å betale erstatning uten at det ble fastsatt et beløp. Nicaragua har selv beregnet størrelsen til 12 milliarder amerikanske dollar. I dag tilsvarer dette med renter 21 milliarder dollar.

Så sent som i juni 2023 purret Nicaragua på betaling. USA har helt siden 1986 avvist kravet.⁵³ USA valgte å ignorere domstolens avgjørelse og brukte sin vetorett i FNs sikkerhetsråd for å forhindre videre sanksjoner. Dermed ble erstatningsbeløpet i praksis aldri håndhevet. USA har altså nektet å forholde seg til dommen i Den internasjonale domstolen og har siden motsatt seg tilslutning til Den internasjonale straffedomstolen (ICC).

At USA ignorerer folkeretten, er ikke noe nytt historisk fenomen, men det tematiseres lite i den offentlige debatten. USA har bare undertegnet 5 av de 18 internasjonale menneskerettskonvensjonene.

Ødeleggelser etter israelske luftangrep i Gaza by 9. oktober 2023. Foto: Palestinian News & Information Agency (Wafa) i kontrakt med APImages.

USA har heller ikke ratifisert tilleggspkollene til Genève-konvensjonene fra 1977 om krigens folkerett. ICC er verdens første permanente internasjonale domstol som skal straffeforfølge enkeltpersoner for internasjonale forbrytelser. ICC ble opprettet gjennom Roma-vedtektene, som ble vedtatt i 1998. Vedtektene tredde i kraft 1. juli 2002 etter at over 60 stater hadde ratifisert vedtektene.⁵⁴

Et annet eksempel der USA overser folkeretten, ble demonstrert ved USAs støtte til Storbritannias motstand mot Mauritius kamp for å få tilbake Chagosøyene. Storbritannia som koloniserte øyene, tvilholdt på sitt lokale hegemoni helt fram til nederlaget i Den internasjonale domstolen i Haag i 2018, der Mauritius fikk medhold. USA har en viktig militær base på Diego Garcia (en del av øygruppen). Basen var et strategisk plassert brohode under den folkerettsstridige invasjonen av Irak i 2003, og en viktig brikke i den pågående rivaliseringen med Kina i Sør-Kina-havet.⁵⁵ Siden 2022 har Storbritannia og Mauritius forhandlet om en avtale.

Statsminister Keir Starmer kunngjorde i oktober 2024 at det var inngått en avtale med Mauritius. Storbritannia aksepterer å gi fra seg kontrollen mot å inngå en avtale om 99 års bruk av basene på Diego Garcia. Da han møtte kritikk fra de konservative, begrunnet han ikke avtalen med Storbritannias forpliktelse til å bøye seg for dommen, men la vekt på betydningen av basene for Storbritannias strategiske interesser.⁵⁶

Saker som dette, og som involverer småstater som Mauritius i en «Davids kamp mot Goliat», kommer sjelden fram i det norske nyhetsbildet.

Amerikanske diplomater har i 2024 også aktivt forsøkt å hindre at israelske ledere skal tiltales for

krigsforbrytelser og mistanke om folkemord på Gaza i Den internasjonale straffedomstolen. En av hensiktene med denne artikkelen er å vise at amerikansk propaganda prøver å unngå oppmerksomhet mot prinsipielle og folkerettslige spørsmål som angår USA selv.

Mediene belyser for sjelden dobbeltmoralen når USA med patos fordømmer andre lands folkerettsbrudd, som for eksempel Russlands storskalainvasjon i Ukraina i 2022. USA unnlater gjerne å bruke tradisjonelle juridiske termer fra folkeretten når de omtaler egne interesser. I stedet brukes et nøkkelbegrep som «en regelbasert orden».⁵⁷ Remi Nilsen gir i en artikkel i *Le Monde Diplomatique* denne forklaringen som jeg kan slutte meg til:

USA har unnlatt å ratifisere en rekke folkerettslige avtaler, og heller ikke anerkjent institusjoner som Den internasjonale straffedomstolen, men ser gjerne at andre land aksepterer det folkerettslige rammeverket. Å snakke om en regelbasert orden gjør også at USA kan legge til egne momenter i sine tolkninger av FN-resolusjoner og FN-paktens forbud mot krig. For eksempel tolket USA og vestlige allierte Sikkerhetsrådets resolusjon 1973 om en flyforbudssone over Libya med henvisning til en «plikt til å beskytte» sivilbefolkningen mot alvorlige forbrytelser. Med denne tolkningen ga USA, Frankrike, Storbritannia og Norge seg retten til å utvide mandatet om å forhindre massakrer på sivile og igangsatte luftangrep mot regimet til Muammar Gaddafi.⁵⁸

Øyvind Østerud har plassert Libya- og Afghanistan-krigene inn i et bredere mønster av feilslått politikk.⁵⁹ Norske journalister viser liten vilje til å se sammenhengen mellom de ulike militære eventyrene vi kastes inn i. Norges 20 år lange militære nærvær i Afghanistan endte i kollaps, NATO-styrkene forlot landet i panikk i august 2021. Taliban tok makten på nytt.

Godal-utvalget som evaluerte norsk deltagelse i Afghanistan, hadde den betegnende tittelen *En god alliert: Norge i Afghanistan 2001–2014*. Her ble det slått fast at mange av de erklærte formålene med norsk støtte – som demokrati, ytringsfrihet og demokrati – hadde mislyktes. Det norske bidraget hadde derimot lyktes med å styrke båndene mellom Norge og USA. Utvalget etterlyser i ettertid en offentlig samtale om grunnlaget og forutsetningen for norsk krigsdeltagelse i Afghanistan over en tiårsperiode.⁶⁰ Likevel ble det ingen vesentlige endringer i norsk Afghanistan-politikk før kollapsen i august 2021.

Eksempelet Libya i 2011 er et av flere eksempler fra min egen forskning på norske mediers unnlatelsessynder når det gjelder dekning av folkeretten.⁶¹

Etter å ha sluppet 588 bomber og bidratt til et Libya i kaos snakker vi nesten ikke om krigen i norsk offentlighet. Morten Bøås, forsker ved NUPI, skriver i boken *Krigens uutholdelige letthet*, som jeg redigerte sammen med Terje Tvedt og Tormod Heier, at islamister fra Mali som var leiesoldater hos Gaddafi, tok med seg sine våpen tilbake til Mali og bidro til opprør og uroligheter etter kollapsen i Libya.

De negative regionale bivirkningene av NATOs bombing bidro til islamistenes framgang, som igjen førte til at franske styrker rykket inn i Mali i 2012.⁶² Da Frankrike ba Norge om militær støtte for å slå ned disse islamistene, ble det støttet av *Aftenposten* på lederplass, uten å minne leserne om at Norge var medansvarlig for misæren.

Regjeringen var opprinnelig innstilt på å si ja til den franske forespørselen, men etter å ha møtt motstand i Stortinget besluttet regjeringen å la være. I 2021 sendte likevel Norge et mindre antall soldater for å inngå i en svensk styrke, dette bidraget fikk støtte fra Stortinget.⁶³ Dette var en del FNs fredsbevarende operasjon, kjent som MINUSMA (*United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali*). Betegnende nok rører nå Russland i opprørt vann i Sahel-regionen (inkl. Mali) ved hjelp av leiesoldater fra Wagner-gruppen.⁶⁴

Norge, Gaza og folkeretten

Den rådgivende uttalelsen fra Den internasjonale domstolen i Haag til FNs sikkerhetsråd i juli 2024 var en knusende dom over Israels okkupasjon av Vestbredden. Domstolen var bedt om å ta stilling til de folkerettslige sidene ved Israels fortsatte okkupasjon av Vestbredden og Gaza siden 1967. Philippe Sands, som prosederte palestinerne sak, var tydelig i sin konklusjon:

Retten til selvbestemmelse krever at FNs medlemsstater bringer Israels okkupasjon til ende umiddelbart. Ingen hjelp. Ingen assistanse. Ingen medskyldighet. Ingen bidrag til tvang. Ingen penger, ingen våpen, ingen handel, ingen-ting. Alle FN-medlemmer er forpliktet etter loven til å gjøre slutt på Israels nærvær i det palestinske territoriet. Punktum.⁶⁵

Domstolen krever at dette stoppes og reverseres umiddelbart, og påpeker at alle andre stater er pålagt å ikke yte hjelp eller bistand til at disse ulovlighetene fortsetter. Den fremhever videre at FNs generalforsamling og Sikkerhetsrådet burde vurdere tiltak for å bidra til at den ulovlige tilstedeværelsen opphører. FNs høyeste domstol uttaler dette: Okkupasjonen er å anse som annektering av store deler av det okkuperte området og bryter med folkeretten.

Professor Geir Ulfstein skrev etter dette et innlegg i *Klassekampen* at

disse bosettingene inngår i et mer omfattende mønster hvor den palestinske befolkningen fordrives, landområder konfiskeres, boliger rives og hvor det bygges infrastruktur, blant annet et omfattende veinett forbeholdt isrelerne, som i praksis innebærer en faktisk annekasjon av de okkuperte områdene. (...) Lokalbefolkningen får ikke tilstrekkelig adgang til vannressursene og må i stedet kjøpe vann fra Israel, til en høy pris. Bosetternes vold mot palestinerne blir ikke tilstrekkelig etterforsket og straffet, og de israelske sikkerhetsstyrkene går fram med unødig brutalitet. Domstolen går også inn på om diskrimineringen av palestinerne er så omfattende at den bør anses som apartheid.⁶⁶

Ulfstein understreker at denne uttalelsen er så klar at den må få konsekvenser:

Uttalelsen innebærer at Israel og landets støttespillere ikke lenger kan bruke hensynet til Israels sikkerhet og behovet for en forhandlingsløsning som rettslige argumenter for å utsette tilbaketrekkingen av militærstyrkene og avviklingen av de ulovlige bosettingene. Avgjørelsen krever også at medlemslandene har en plikt til å hindre handel og investeringer som støtter oppunder okkupasjonen. Dette betyr at alle stater – inkludert Norge – må gå gjennom de økonomiske forbindelsene til Israel, for å sikre at domstolens krav overholdes.⁶⁷

Geir Ulfstein er professor emeritus i folkerett ved Universitetet i Oslo og en viktig kilde for analysen i denne artikkelen. Han har publisert bøker på ulike områder av folkeretten, inkludert havrett, internasjonal miljørett, internasjonale menneskerettigheter, internasjonal institusjonell rett og internasjonale domstoler. (Foto: universitetet i Oslo)

Fagjurister, politikere og medier – en analyse

Som tidligere nevnt i artikkelen er det en utfordring for medier som skal dekke folkerettslige problemstillinger, at det er uenighet blant jurister og statsvitere hvordan rådende lovgivning skal tolkes. I det følgende vil jeg gi noen eksempler på slike forhold.

Følgende forskningsspørsmål vil bli belyst:

1. Er det behov for å endre Grunnloven for å sikre bedre parlamentarisk kontroll over Norges krigsdeltagelse utenfor landets grenser?
2. Er det behov tydeligere politiske diskusjon i mediene og blant politikere om Norges praktisering av Norges forpliktelse overfor folkeretten?
3. Er det behov for å granske Norges ambivalens til konvensjonen som forbyr angrepskrig?

På et overordnet plan har Norge både forpliktet seg til FN-pakten og NATO-traktaten om kollektivt selvforsvar. Micheline Egge Grung viser at det etter omleggingen av NATOs «out of area»-strategi i 1999 skjedde en omorganisering av det norske militæret. Det skulle bli mer mobilt for å kunne stå til disposisjon for NATO.

Allerede i 1994 valgte Stortingets flertall – i valget mellom FN-traktaten, som krevde vedtak i FNs sikkerhetsråd for å gå til krig, og NATOs interesser for å gå til krig uten mandat – valgte stortingsflertallet NATO. I et prinsippvedtak 6. desember 1994 vedtok Stortinget at Norge kan delta i utenlandsoperasjoner selv der FNs sikkerhetsråd ikke har sanksjonert aksjonen. Under krigen i tidligere Jugoslavia ble dette iverksatt for første gang.⁶⁸

Grung har sammen med Tormod Heier redigert boken *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Jeg har selv et bidrag i boken med et kapittel om mediernes dekning av Norges deltagelse i NATOs kriger «out of area» fra 1999. Det som er påfallende med boken, er at en rekke av våre fremste jurister og statsvitere gjennom ulike bidrag viser at det er en stor grad av enighet om at Norge som nasjon har et lemfeldig forhold til vår egen grunnlov og folkeretten.⁶⁹ Nå er det ikke noe nytt at framtreddende jurister har omtalt grunnlovsbrudd ved norsk deltagelse i militære eventyr i USAs kriger i land som Afghanistan og Libya.

Ståle Eskeland har i en artikkel i *Norsk militært tidsskrift* og i boken *De aller største forbrytelsene* argumentert for at Norge flere ganger har brutt folkeretten og Grunnloven. Norge hadde i motsetning til Danmark sagt nei til å delta i koalisjonen som invaderte Irak i 2003, men sendte soldater på et senere tidspunkt, noe Eskeland mente gjorde oss medskyldige i krigsforbrytelser gjennomført av amerikanerne. Han mente også at Norge var medskyldige i den folkerettsstridige invasjonen, siden daværende forsvarsminister Kristin Krohn Devold stilte norske våpen til disposisjon for USA.⁷⁰

Det nye med boken *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021* er likevel at det mellom to permer er samlet så mange tunge navn blant fremtreddende forskere som peker i samme retning. Jeg har her bare plass til å nevne noe få eksempler. Også professorene i rettsvitenskap ved henholdsvis Universitet i Oslo og Universitetet i Bergen, Christoffer C. Eriksen og Eirik Holmøyvik, argumenterer for å revidere Grunnloven hvis norsk krigspraksis skal fortsette som nå. En viktig problemstilling de diskuterer, er om norske styrker kan bli part i en internasjonalt væpnet konflikt som gjør norske styrker til lovlige militære mål etter folkeretten. De stiller også spørsmål om de folkerettslige rammene for norske styrkers maktbruk. De konkluderer med at slike spørsmål ikke var klarlagt ved regjeringens beslutning om å sende styrker til Libya. De ser behov for å oppdatere språket og mener at begrepet «landvern» i Grunnloven ikke kan tilpasses en ny realitet der norske soldater opererer utenfor landets grenser. De reiser også tvil om hvem som i grunnlovsmessig for-

stand kan få kommandomyndighet over norske styrker som opererer utenfor landets grenser.⁷¹

Professor i statsvitenskap Øyvind Østerud viser i boken til norske styrkers deltagelse i krigen mot IS i Syria og advarer om Stortingets mulighet til å beholde kontrollen over hva norske styrker faktisk gjør i utenlandsoperasjoner, og han uttrykker tvil om handlingene kan forsvares i henhold til folkeretten. Høsten 2014 samlet USA en koalisjon av rundt 70 land for å bekjempe IS i det som het *Operation Inherent Resolve*. Et prinsipielt spørsmål var om den flernasjonale styrken kunne operere legitimt i Syria med bakgrunn i Sikkerhetsrådets resolusjon 2249 fra november 2015.

Østerud stiller spørsmål ved om Stortinget har nok oversikt til å ta korrekte formelle beslutninger i en svært uoversiktlig situasjon. Han spør også om de 120 norske soldatene som var sendt for lære opp syrisk militær i kamp mot IS, også var støttespillere for styrker som i praksis kjempet mot Assad-regimet, som Norge har anerkjent. Dette ville i så fall være et folkerettsbrudd. Østerud advarer mot at Stortinget tar beslutninger på sviktende grunnlag i konflikter som dem i Libya og Syria. Han mener at små stater som Norge ikke får tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag når stormakter som USA har den reelle kontrollen:

I slike situasjoner blir konsultasjoner og informasjon til Stortinget også redusert til et spørsmål om formalia fordi krigens dynamikk er uforutsigbar og operasjonens konsekvenser blir skjult.⁷²

For mitt formål er professor Geir Ulfsteins kapittel i boken nyttig for min analyse. Han går systematisk gjennom den norske folkerettslige stillingen i alle norske «out of area»-kriger fra Golfkrigen i 1991, Kosovo-krigen i 1999, Afghanistan-krigen fra 2001 og krigen mot Libya i 2011. Klarest er konklusjonen fra Ulfsteins side når det gjelder Libya-krigen i 2011. Ulfstein hadde også et kapittel i den før omtalte boken *Libya. Krigens uutholdelige letthet*. Tittelen på kapittelet er «Norge brøt folkeretten i Libya». Hovedpoenget her er at Norge gikk langt utover FN-mandatet, som var å beskytte sivilbefolkningen gjennom en flyforbudssone.

Norge ble dermed medansvarlig for å omdefinere mandatet til en angrepskrig som resulterte i regime-skifte. Det overordnede prinsipielle problemet i Stortingets forhold til de nye krigene og Norges medansvar oppsummerer Ulfstein slik i *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*:

1. Det har vært politisk vanskelig å føre tilsyn fordi Stortinget gjennom konsultasjonsprosessen ble medansvarlig for å sende styrker ut av landet.
2. Forventningen om utenrikspolitisk konsensus har innskrenket Stortingets mulighet til å føre tilsyn med regjeringens bruk av norske styrker.
3. Stortinget har ikke ønsket å føre et aktivt tilsyn med krigene, men snarere å overlate krigens gang til den til enhver tid sittende regjering.⁷³

Tormod Heier har også påpekt at Norge mangler innsyn i hvordan USA bruker norske styrker i sin krigføring, og hvilken rolle Norge dermed spiller i det større bildet i USAs globale strategi (2024).

Det spesielle med boken *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021* er at den har et forord fra Stortingets presidentskap ved Tone Wilhelmsen Trøen. Hun understreker behovet for å avklare også mange av de prinsipielle spørsmålene som boken reiser. Det er sannsynlig at bokutgivelsen bidro til at det ble satt ned et utvalg av Stortinget som skulle se på behovet for å revidere Grunnloven.

Den 20. juni 2024 overleverte utvalgsleder Ine Eriksen Søreide en rapport til Stortingets presidentskap med forslag om å modernisere og oppdatere «Grunnlovens bestemmelser om utenriks- og forsvarsstyret». Rapporten behandler også spørsmål om ordningen med konsultasjoner mellom Stortinget og regjeringen

i viktige utenriks- og forsvarssaker, som primært foregår i den utvidede utenriks- og forsvarskomiteén.

For mitt formål er det flere interessante trekk ved innstillingen og rapporten til Stortingets presidentskap. Det var et mindretall og et flertall. Hele utvalget foreslår å modernisere ordlyden i § 25 og § 26. Mindretallet på to personer som ikke ønsket vidtgående endringer av Grunnlovens ordlyd, bestod av lederen av utvalget Ine Eriksen Søreide, stortingsrepresentant for Høyre og leder av stortingskomiteén. Den andre var Eivind Vad Pettersen fra Arbeiderpartiet og statssekretær i Utenriksdepartementet. Her ser vi altså at de to partiene som har vært garantistene for stabiliteten og de lange linjene i norsk sikkerhets- og utenrikspolitikk, ikke stilte seg bak forslaget om omfattende grunnlovsendring. De som ønsket en kraftig revisjon, var Audun Lysbakken fra SV og fagjurist i utvalget; Åsne Julsrud, dommer i Oslo tingrett; og Siri Gloppen, professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo.

Det er spesielt interessant å se hvor veiene mellom mindretallet og flertallet skiller seg. Flertallet ønsket høyere terskel for når Stortinget skal gi sitt samtykke ved bruk av forsvarsmakten utenfor rikets grenser. I klartekst betyr det økt parlamentarisk kontroll over beslutninger om deltagelse i nye kriger. Det andre spørsmålet er behovet for å grunnlovsfeste krav om konsultasjoner mellom Stortinget og regjeringen før norske styrker sendes utenfor landets grenser. Flertallet mener at et krav bør være at Stortinget skal uttale seg «før regjeringen fattet viktige beslutninger som gjelder utenrikspolitikk, handelspolitikk, sikkerhetspolitikk og beredskap». Dette skal erstatte den nåværende ordningen som er regulert i Stortingets forretningsorden § 16 om den utvidete utenriks- og forsvarskomiteé (DUUFK). Med en slik grunnlovsbestemmelse ville det vært umulig å sende norske bombefly til Libya uten godkjenning i Stortinget.⁷⁴

Harberg-utvalget

Harberg-utvalget på Stortinget konkluderte allerede i sin innstilling fra februar 2021 med et forslag om å styrke Stortingets stilling i vedtak som angår utenlandsoperasjoner.⁷⁵ Utvalget mener dagens regler for norsk deltagelse i militære operasjoner utenlands er «uklare og lite anvendelige». Utvalget skriver blant annet: «For å sikre demokratisk legitimitet mener utvalget at det kan være nødvendig at regjeringen, i tillegg til å konsultere Stortinget, påser at beslutninger om å delta i militæroperasjoner i utlandet har klar 'parlamentarisk forankring'.» De fleste norske militære bidrag «out of area» sikres gjerne med et solid stortingsflertall uten en åpen, grundig debatt i Stortinget. Høyre og Arbeiderpartiet sikrer gjerne flertall dersom en opposisjon, ofte bestående av SV og Rødt, er imot å sende styrker.⁷⁶

Jeg selv vil stille spørsmål ved om motstanden fra styringspartiene DNA og Høyre mot å endre Grunnloven kan henge sammen med at Norge selv kan komme i kritisk søkelys for deltagelse i kriger initiert av USA i strid med folkeretten. Ikke minst kan berøringsangsten for de prinsipielle spørsmålene bunne i at Norge som USAs nære allierte kan bli beskyldt for medvirkeransvar ved USAs folkerettsbrudd (med Gaza som et aktuelt eksempel).⁷⁷

Norsk ambivalens mot å slutte seg til konvensjonen mot angrepskrig

Et annet eksempel på norsk motstand mot å slutte seg til forpliktende internasjonale avtaler mot aggregasjonsforbrytelser er regjeringens avvisning av et Dokument 8-forslag fra stortingsrepresentant Bjørnar Moxnes, datert 6. februar 2020. Her kreves det at Norge bør ratifisere et eksisterende tillegg i Roma-vedtektene om plikt til å straffe folkerettsstridig angrepskrig. Derfor bør deltagelse i en folkerettsstridig angrepskrig gjøres straffbar i norsk straffelov.⁷⁸

Bakgrunnen for Moxnes' forslag var at Den internasjonale straffedomstolen i Haag (ICC) gjennom det såkalte Kampala-tillegget til Roma-vedtektene ber om at angrepskrig gjøres straffbar. Dette må sees på

som et tiltak for å bøte på vakuumet som oppstod da Nürnberg-domstolen ble avvirket etter rettsoppgjøret etter andre verdenskrig. Den var jo opprettet for å dømme tyskere. Etter det fantes ikke lenger en domstol som kunne håndheve et forbud mot angrepskrig gjennom et permanent rettssystem. Den internasjonale domstolen (ICJ) kan riktignok løse rettstvister mellom land, men har ingen mulighet til å stille ledere og enkeltindivider til strafferettslig ansvar. Bestemmelsen om aggresjonsforbrytelser i Roma-vedtektene er svært detaljerte, og det blir ikke plass til å gjengi alt her.

Men noen hovedpunkter er:

Forbud mot

- en stats angrep mot et annet lands territorium
- bombing ved bruk av en stats væpnede styrker mot et annet lands territorium
- blokade av en annen stats havn med militære virkemidler
- angrep med væpnede styrker på en annen stats landbaserte styrker, til sjøs eller luftstyrker, eller på en annen stats marine

Moxnes begrunnet forslaget sitt med at dette ville styrke Norges rettsikkerhet og beredskapen i et eventuelt angrep på Norge. Men kanskje bunner Norges motstand i frykt for at dette kan bli brukt som argument mot Norge og Norges allierte for tidligere og framtidige utenlandsoperasjoner? Med de nevnte eksemplene fra Norges deltagelse i krigen på Balkan i 1999 og Norges bombing av Libya i 2011 er en slik tolking etter mitt syn sannsynlig.

Professor Geir Ulfstein skriver i et innlegg i *Rett* 24 i oktober 2020 at han selv hadde gitt en høringsuttalelse der han støttet Dokument 8-forslaget. Han går gjennom svaret han hadde mottatt fra utenriksministeren, og stiller seg undrende til begrunnelsen. Han viser også til at USAs utenriksminister Mike Pompeo omtalte ICC slik: «a so-called court which is revealing itself to be a naked political body».

Ulfsteins konklusjon er klar:

Norge er et lite land som er avhengig av en sterk folkerett, ikke minst når det gjelder beskyttelse mot angrep. Regjeringen uttalte i 2019 at Norges *fremste* utenrikspolitiske interesse er å forhindre svekkelse av internasjonal rettsorden og multilaterale styringssystemer. Det ble også sagt at Norge alltid må arbeide for at «folkeretten utvikles, vedlikeholdes og tolkes på en måte som er i tråd med våre strategiske interesser og verdisyn». Det er god grunn til å hevde at ratifikasjon av tillegget om aggresjonsforbrytelsen vil utvikle folkeretten på en måte som Norge er tjent med. Likeså er det vanskelig å se at Utenriksministeren i sitt svar har gitt tilstrekkelige tungtveiende argumenter til å vente med norsk ratifikasjon.⁷⁹

Videre forskning bør undersøke årsaken til norske politikeres motstand mot å forplikte seg til Kampala-tillegget. En hypotese kan være at det henger sammen med frykt for å skade det bilaterale forholdet til USA.

Manglende medieinteresse: en undersøkelse gjennom Retriever

Har så norske medier etter dette vist mer interesse for å behandle prinsipielle spørsmål knyttet til Grunnloven og folkeretten? For å undersøke dette gjorde jeg under arbeidet med denne artikkelen søk i databasen Retriever for å fastslå om norske medier viste interesse for debatten i Stortinget om de prinsipielle spørsmålene som er behandlet i denne artikkelen.

Det første var det omtalte Dokument 8-forslaget om å ratifisere forbudet mot angrepskrig. Jeg søkte

i Retriever på alle datoer fra februar 2020 da forslaget ble levert, og ut året. Det eneste treffet jeg fikk, var på Geir Ulfstein og den før omtalte artikkelen i *Rett* 24. Mediene viste med andre ord ingen interesse for å følge opp Ulfsteins poeng.

Det andre søket var for å kartlegge dekningen av behovet for grunnlovsendring etter utvalgets innstilling 20. juni 2024. Et søk i databasen med søkeordene «grunnlovsendring § 25 og § 26» i ukene etter innstillingen ga ingen treff før 30. september, samme dag innstillingen ble lagt fram for Stortinget. Det resulterte i ett oppslag i *Aftenposten* samme dag, og *Klassekampen* fulgte opp dagen etter med en leder med støtte til endringsforslaget fra flertallet i utvalget. Mediene gikk dermed glipp av muligheten til å stimulere til en viktig debatt i ukene før saken ble lagt fram for Stortinget. Vi kan derfor konkludere med at norske mediers interesse for juridiske og prinsipielle spørsmål knyttet til norsk krigføring «out of area» fortsatt er minimal.

Diskusjon og avslutning: Norge, Israel og folkeretten

I denne artikkelen har jeg et mediehistorisk blikk på den manglende interessen for USAs og Norges brudd på folkeretten. Min tidligere forskning viser at norske medier i liten grad har belyst folkerettslige problemstillinger i dekningen av norsk krigsdeltagelse i perioden fra 1991 og helt fram til i dag.

Allerede da Norge deltok i Golfkrigen med kystvaktskipet KV Andenes, uttrykte folkerettsjurister bekymring over at Norge brøt FN-mandatet om at KV Andenes kun skulle observere skipsfarten i Indiahavet. Mannskapet om bord uttrykte bekymring da det også ble foretatt inspeksjoner av fartøyer.⁸⁰ I de senere krigene som på Balkan i 1999, i Irak i 2003 og Libya i 2011 har problemet vært mangelen på FN-mandat, som er dokumentert tidligere i artikkelen.

Den mediehistorisk linjen i denne artikkelen ender med en analyse av de folkerettslige problemstillingene etter Israels angrep på Gaza etter Hamas' angrep på Israel 7. oktober 2023. Nok en gang har vi sett at mediene ikke har fulgt opp folkerettslige spørsmål etter Norges kritikk av Israel. Norge har tradisjonelt hatt et nært forhold til Israel. Historikeren Hilde Henriksen Waage har skrevet en bok om forholdet med den betegnende tittelen *Norge, Israels beste venn*. Senere har hun oppdatert og videreført analysen blant annet gjennom: *Konflikt og stormaktspolitikk i Midtøsten*.⁸¹

Norges spesielle rolle i Midtøsten under den såkalte Oslo-avtalen har gjort spørsmålet om Israel–Palestina-konflikten til et tilbakevendende tema i norsk politikk. Norge har vært tydelig kritisk til Israels håndtering av konflikten etter angrepet 7. oktober. Det har til tider gjort forholdet til Israel problematisk, siden Israel har ignorert utallige FN-resolusjoner som krever Israels tilbaketrekking av styrker fra Vestbredden og respekt for palestineres rettigheter.⁸²

Sør-Afrika anla 29. desember 2023 sak mot Israel ved Den internasjonale domstolen (ICJ) for brudd på folkemordskonvensjonen. I lys av domstolens kjennelser, omtalt tidligere i artikkelen, har Utenriksdepartementet gjennomgått hvilke folkerettslige forpliktelser som følger av folkemordskonvensjonen, og hva denne saken har å si for Norges samhandling med Israel.⁸³ Sør-Afrika hevder at staten Israel begår folkemord i Gaza. Domstolen avsa 26. januar 2024 en første kjennelse i saken. Domstolen slår fast at det er en risiko for krenkelse av rettighetene etter folkemordskonvensjonen, og pålegger Israel en rekke begrensninger og forpliktelser for krigføringen i Gaza. Disse forpliktelsene er senere utvidet ved nye kjennelser 28. mars og 24. mai 2024. De tre kjennelsene gjelder Sør-Afrikas anmodning om midlertidige tiltak.⁸⁴

Siden Norge nå har anerkjent Palestina og kritisert Israel i klare ordelag, har forholdet mellom Norge og Israel surnet. Som eneste nordiske land stemte Norge sammen med flertallet i FNs generalforsamling 18. september 2024 for en resolusjon der Israel anmodes om å trekke seg ut av palestinske områder innen ett år. Kun 14 land, inkludert USA og Israel, stemte imot.

Norge opprettholdt også støtten til UNWRA og trosset Israels krav om stans i støtten etter at det ble kjent at et fåtall UNWRA ansatte hadde deltatt i angrepet 7. oktober.⁸⁵ Vil Norge som et resultat av denne utviklingen utfordre USA og peke på at landet er forpliktet av folkeretten til å reagere og stanse våpenleveranser? Det synes å være bred enighet om at disse våpnene er en forutsetning for fortsatt krigføring på Gaza.

Ett annet springende punkt i fortsettelsen blir om Norge følger opp Ulfsteins poeng om at Norge er forpliktet til å gjøre noe med de økonomiske forholdene til Israel. Vil de gå fra kritikk til å gjennomføre sanksjoner som også kan skade norsk våpenindustri og eksportinteresser?

Minda Holm reflekterer over dette i en artikkel i *Klassekampen*:

(Det var en) frisk og fornuftig pust da Espen Barth Eide i høst begynte å problematisere høyt rundt andre staters oppfatning av vestlige dobbeltstandarder. I Al Jazeera skrev statssekretær i Utenriksdepartementet Andreas Motzfeldt Kravik i april en kommentar der han la lista svært høyt: Norges 'viktigste bidrag til en fredelig og rettferdig verdensorden – og vår egen nasjonale sikkerhet – er å unngå dobbeltstandarder i utenrikspolitikken og å jobbe for at andre stater gjør det samme'. Det er en klok strategi. Klarer vi å leve opp til den?⁸⁶

Svaret på Holms retoriske spørsmål kom da regjeringen måtte forholde seg til en henvendelse fra to representanter fra partiet Rødt om hva Norge aktet å gjøre med «Norges forpliktelser etter folkemordkonvensjonen der disse er relevante for norsk samhandling med Israel». Svaret var av det intetsigende slaget. I svaret står det blant annet «at vi fra norsk side er klart utenfor en faresone for på noen måte å ha bidratt til folkemord». At det forholder seg slik, skyldes at Norge angivelig ikke har «evne til å effektivt påvirke handlingene til gjerningspersonene og hovedaktørene i hendelsene». Og uten denne evnen er påstanden at Norge som stat ikke kan betraktes som skyldig i «å forebygge eller forhindre folkemord».

Spaltist i *Klassekampen* Jesús Alcalá oppsummerer regjeringens unnfalleshhet slik:

Hvordan justisdepartementet har kommet frem til at styrken i Norges påvirkningskraft i hovedsak er lik null, fremgår ikke klart. Den mest konkrete grunnen som blir fremført, er en ren «antakelse». «Det antas at Norge ikke er i en posisjon som tilsier en streng aktsomhetsnorm da vi hverken yter direkte bistand eller har en særlig nær relasjon eller direkte politisk påvirkningskraft vis-à-vis Israel.⁸⁷

Betegnende nok er norske ikke-statlige organisasjoner mer pågående i sin kritikk mot norsk eksport av våpen som havner i Israel, enn norske medier er: Organisasjonen Redd Barna har startet en underskriftsaksjon på følgende grunnlag:

Vi krever at norske våpen ikke brukes i Gaza. Da må norske myndigheter:

- Kreve at norskprodusert krigsmateriell ikke havner i Israel via andre land.
- Kreve at allierte land må skrive under på erklæringer om sluttbruk og videresalg.
- Endre loven for å sikre at norske selskaper gjør grundige aktsomhetsvurderinger.
- Sikre at Oljefondet ikke investerer i selskaper som lager våpen som brukes i Gaza⁸⁸

Legen Mads Gilbert er blant dem som har vist kontrasten mellom handlekraften Norge viste i forhold til

Oljefondets praksis når det gjaldt sanksjoner mot Russland etter invasjonen av Ukraina, og mangelen på handlekraft overfor Israel. Han skriver i *Klassekampen*:

Finansministeren eller Statsministeren må svare på tre enkle spørsmål:

- Hvem foretok risikovurderingen, og hvem besluttet å fryse alle Oljefondets russiske investeringer i februar 2022?
- Hvorfor har ikke en tilsvarende risikovurdering konkludert med at Oljefondets investeringsunivers ikke kan omfatte israelske verdipapirer mv.?
- Hva hindrer nå regjeringen i å trekke Oljefondet – og Norge – ut av Israel?⁸⁹

Styringspartiene Arbeiderpartiet og Høyres motvilje mot å styrke Stortingets stilling i beslutninger som angår norske utenlandsoperasjoner, og Norges motvilje mot å slutte seg til konvensjonen om angrepskrig, kan forstås i en sikkerhetspolitisk sammenheng. Mediedekningen framover av den pågående konflikten i Midtøsten vil vise om norske medier vil utfordre norske myndigheter med krav om å gå fra ord til handling, spesielt om Norges rolle i våpenforsyninger til Israel.

Noen betraktninger om grunnlovsendring

Konklusjonen min er at det er behov en grunnlovsendring. Flertallets innstilling med forslag til endring av Grunnloven for å sikre bedre parlamentarisk kontroll over Norges krigsdeltagelse utenfor landets grenser bør støttes. Det er også behov for en tydeligere politiske diskusjon i mediene og blant politikere om hvordan Norge landets forpliktelse overfor folkeretten. De historiske linjene i dekingen av Norges nye kriger beskrevet innledningsvis taler sitt tydelige språk.

Mediene har et stort forbedringspotensial når det gjelder å forholde seg til folkerettslige problemer generelt. At Norge er involvert i kriger som er på kant eller i strid med folkeretten, utelir som regel som en kritisk tilnærming. Når vår nærmeste allierte bryter folkeretten og opererer med doble standarder slik eksemplene fra Ukraina og Gaza har vist, er norske politikere og medier tilbakeholdne med kritikk. For å få mer kritisk journalistikk om folkerettslige spørsmål er det videre et behov for å granske Norges ambivalens til konvensjonen som forbyr angrepskrig. Mediene bør vise større interesse for slike prinsipielle spørsmål.

Videre forskning

I tiden etter at Donald Trump vant presidentvalget, der min undersøkelse som tidligere nevnt ble avsluttet, har det oppstått en interessant debatt i blant annet *Klassekampen* og *Aftenposten* blant jurister, statsvitere og andre akademikere om Israels pågående krigføring på Gaza, i Libanon og Syria.⁹⁰ Temaet for debatten er blant annet om Israels krigsforbrytelser kvalifiserer til betegnelsen folkemord.

En hypotese som bør følges opp, er om denne økte interessen for folkerettslige problemstillinger vil stimulere til økt interesse for folkerettslige spørsmål i de redaksjonelle prioriteringene til norske nyhetsmedier.

En annen hypotese som kan følges opp, er om den sterke motstanden i norske medier mot Donald Trumps kandidatur vil føre til mer kritikk av USAs utenrikspolitikk etter at han er kommet til makten. Allerede før innsettelsen som president kom Trump med trusler om bruk av militær makt for å få kontroll over Panamakanalen og Grønland. Det førte til flere kritiske medieoppslag som vi ganske sikkert kan vente oss flere av.⁹¹

Noter

- 1 Et tidligere utkast ble lagt fram på Nordisk medieforskerkonferanse i Ålesund 17.–18. oktober 2024. Takk til Tormod Heier og Kåre Volla for kommentarer.
- 2 Meld. St. 36 (2016–2017): 6
- 3 Nohrstedt og Ottosen 2016, Ottosen 2019
- 4 Tvedt 2003, 2019
- 5 Greenpeace 2024
- 6 Tvedt 2024
- 7 Heier 2024
- 8 Heier 2019
- 9 Store norske leksikon
- 10 Wilhelmsen 2025
- 11 Wormdal 2023
- 12 Nohrstedt og Ottosen 2014
- 13 Ottosen 2021b
- 14 Fairclough 1995:135
- 15 Lippe 2019: 193
- 16 Garbo 2002 og Ottosen 2024
- 17 Ottosen 2021: 247–248
- 18 Ulfstein 2009.
- 19 Ottosen 2021: 248–249
- 20 Ottosen 2009: 205–206
- 21 Eskeland 2003
- 22 Gordon og Trainor 2006
- 23 Lippe 2019
- 24 Lippe 2019
- 25 Heier mfl. 2019
- 26 Bing og Ottosen 2018
- 27 Hellestveit 2015 og Østerud 2021
- 28 Ulfstein 2019: 98
- 29 Sitert fra Ottosen 2021
- 30 Regjeringen 2014
- 31 Sitert fra Ottosen 2021: 238
- 32 Ottosen 2021
- 33 Lohne 2024
- 34 Det følgende avsnittet er basert på sammendrag på norsk av en artikkel på engelsk om samme emne (Ottosen 2024).
- 35 Herman og Chomsky: 1979
- 36 BBC 2025
- 37 NRK 10. januar 2025
- 38 Al Jazeera 29. februar 2024
- 39 Ottosen 2024
- 40 Committee to protect journalists 2024
- 41 Ottosen 2024
- 42 Ajanis, A. 2024
- 43 Artikkelforfatteren har tidligere vært leder for Assange-utvalget i Norsk PEN.
- 44 Borgen og Ottosen 2024
- 45 Nilsen 2023
- 46 Holm 2024
- 47 Fløgstad 2024: 589
- 48 Fløgstad 2024: 589
- 49 Holm 2024
- 50 Waage 1996

- 51 Seltzer 2024
- 52 Ottosen 1994
- 53 Norton 2023
- 54 FN-sambandet 2024
- 55 Problemstillingene som drøftes her, er tidligere behandlet mer utfyllende på engelsk i Ottosen 2024.
- 56 Wheeler 2024
- 57 Dugard 2023
- 58 Nilsen 2023
- 59 Østerud 2021
- 60 NOU 2016:8
- 61 Ottosen 2019
- 62 Ottosen 2022
- 63 Stortinget 2024: 25
- 64 Hansen 2024
- 65 Sitert fra Haugen 2025
- 66 Ulfstein 2024
- 67 Ulfstein 2024
- 68 Grung 2021: 225–226
- 69 Grung og Heier 2021
- 70 Eskeland 2011
- 71 Eriksen og Holmøyvik 2021: 58–63
- 72 Østerud 2021: 198–199
- 73 Ulfstein 2021: 127
- 74 Stortinget 2024
- 75 Stortinget 2021
- 76 Sitert fra Ottosen 2021
- 77 Ottosen 2019
- 78 Stortinget 2020
- 79 Ulfstein 2020
- 80 Ottosen 1994
- 81 Waage 1996 og 2013
- 82 Orgeret 2024
- 83 UD 2024
- 84 UD 2024
- 85 Orgeret 2024
- 86 Holm 2024.
- 87 Alle sitater fra Alcalá 2024
- 88 Redd Barna 2024
- 89 Gilbert 2024
- 90 Se blant annet Borgen 2024, Cooper mfl. 2024, Hagtvedt 2024 og Khateeb mfl. 2024
- 91 Filter Kaffe 8. februar 2025

Referanser

- Alcalá, J. (2024). Krigens kalkyler. *Klassekampen* 5. oktober 2024.
- Ajansi, A. (2023). 'US urges Israel to protect civilians, including journalists', *AA Corporate news*. <https://www.aa.com.tr/en/world/us-continues-to-urge-israel-to-protect-civilians-including-journalists/307656>
- Andenæs, I. (2022). *Med høyeste befaling. Om internasjonale militæroperasjoner og grunnloven § 26*. Bergen: Fagbokforlaget.
- BBC (2025). What is Hamas and why is it fighting with Israel in Gaza? <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67039975>
- Borgen, E. og Ottosen, R. (2024). Hva mener utenriksministeren om Assanges seier? *Journalisten* 3. november 2024. <https://www.journalisten.no/hva-mener-utenriksministeren-om-julian-assanges-seier/626343>
- Bøås, M. (2019). Konflikt, ustabilitet og migranter: «post-Gaddafi blues i Sahel. I Heier, T., Ottosen, R. og Tvedt, T. (red.) (2019). *Libya. Krigens uutholdelig letthet*. Oslo: Cappelen akademiske.
- Bing, I. og Ottosen, R. (2018) Syria-nærværet. En ikke-sak for mediene? *Dagsavisen* 12. september <https://www.dagsavisen.no/debatt/en-ikke-sak-for-mediene-1.1200807> nedlastet 17. juni 2020.
- Borgen, J. (2024). Styrker USA folkeretten? *Klassekampen* 30. november 2024.
- Cooper, C.G., Dahl, A.W. og Hellestveit, C. (2024). Oppklaring om folkeretten. *Aftenposten* 19. desember 2024.
- Committee to Protect Journalists (2024). <https://cpj.org/2024/11/journalist-casualties-in-the-israel-gaza-conflict/>
- Dugard, J. (2023). The choice before us: International law or 'ruled based international order. *Lein journal of international law*. Cambridge University Press 21 February 2023 <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/choice-before-us-international-law-or-a-rulesbased-international-order/7BEDE2312FDF9D6225E16988FD18BAF0>
- Eskeland, S. (2011). *De mest alvorlige forbrytelser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eskeland, S. (2003). Krig og fredsbevarende operasjoner. *Norsk Militært Tidsskrift* nr. 12.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Filter Kaffe (2025). Kraftige reaksjoner på trusler om maktmidler mot Danmark. <https://mailchi.mp/filtermedia/kraftige-reaksjoner-p-trumps-trusler-om-maktmidler-mot-danmark-trump-jr-beskte-hans-egede-statue-p-grnland?e=7e4d9e015a>
- Fløgstad, K. (2024). Følgeskader av nyliberalisme og krig. I Fløgstad, K. (2024). *Skriftarbeid. Essay*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- FN-sambandet (2024). Fem ting du bør vite om Den internasjonale straffedomstolen ICC. <https://fn.no/nyheter/fem-ting-du-boer-vite-om-den-internasjonale-straffedomstolen-icc>
- Garbo, G. (2002). *Også krig er terror*. Oslo: Eget forlag.
- Gilbert, M. (2024). Norge ut av Israel. *Klassekampen* 18. desember 2024.
- Gordon, M.R. og Trainor, B.E. (2006). *Cobra II. The inside story of the invasion an occupation of Iraq*. New York: Pantheon books.
- Greenpeace (2024). «Norsk olje er miljøvennlig og ni andre myter» <https://www.greenpeace.org/norway/fakta/energi/norsk-olje-er-miljoennlig-og-ni-andre-oljemyster/>.
- Grung, M.E. og Heier, T. (red.) (2021). *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

- Grung, M.E. (2021). Stortingets dilemma mellom FN og NATO. I Grung, M.E. og Heier, T. (red.) (2021). *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Hagtvedt, B. (2024). Hvilken statsform vil Israels ekstremhøyre ha? *Aftenposten*, 12. desember 2024.
- Hansen, K.F. (2024). Wagner i Sahel. *Klassekampen*, 22. august 2024.
- Harbo, T. I. (2021). Grunnlovens grense for norsk maktbruk. I Grung, M.E. og Heier, T. (red.) (2021). *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Haugen, K. (2025). Grusomhetens hierarki. *Klassekampen*, 3. januar 2025.
- Hellestveit, C. (2015). Syria-krigen og folkeretten. *Klassekampen*, 15. desember 2015.
- Heier, T. (2024). Utfordringer i norsk-amerikansk krisehåndtering. I Heier, T. og Larssen A.K. (red.). *Militærmaktens rolle i norsk krisehåndtering*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Heier, T. (2019). *Et farligere Norge?* Oslo: Fagbokforlaget.
- Heier, T., Ottosen, R. og Tvedt, T. (red.) (2019). *Libya. Krigens uutholdelig letthet*. Oslo: Cappelen akademiske.
- Herman, E. og Chomsky, N. (2022). *Manufacturing Consent. The political economy of Mass media*. New York: Pantheon Books.
- Holm, M. (2024). De gode, det er oss. Slik har det alltid vært, har det ikke? *Klassekampen* 18. september.
- Eriksen, C. og Holmøyvik, E. (2021). Stortingets rolle Norges kriger. I Grung, M.E. og Heier, T. (red.) (2021). *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Khateeb, L., Nygaard P., Bolstad H.S., Mediaas. C og Haug, I. (2024). Det er uforsvarlig å tåkelegge Israels folkerettsbrudd. *Aftenposten* 11. desember 2024.
- Lippe, B. von der (2019). Beskyttelse av hva og for hvem – hvordan og nå. I Heier, T., Ottosen, R. og Tvedt, T. (red.) (2019). *Libya. Krigens uutholdelig letthet*. Oslo: Cappelen akademiske.
- Lohne, K. (2024). Den internasjonale straffedomstolen kan kollapse. *Aftenposten* 18. desember.
- Nilsen, R. (2023). Vilkårlig orden. Den regelbaserte internasjonale orden har avgått med døden i Gaza. I *Le Monde Diplomatique* november 2023.
- Nohrstedt, S.A. og Ottosen, R. (2014). *New Wars, New Media and New War Journalism. Professional and Legal Challenges in Conflict Reporting*. Göteborg: Nordicom.
- NOU 2016:8. *En god alliert: Norge i Afghanistan 2001–2014*.
- Norton, B. (2023). US legally owes Nicaragua reparations, but still refuses to honor 1986 Int'l Court of Justice ruling. <https://geopoliticeconomy.com/2023/06/28/us-owes-nicaragua-reparations-1986-icj/>
- NRK (2025). Lancet: Dødstall er underrapportert. I NRK 10. januar 2025 https://www.nrk.no/nyheter/lancet_-_dodstallene-i-gaza-er-underrapportert-1.17200177
- Orgeret, K.S. (2024). Israel–Palestina-konflikten i norske medier. Nyhetsskjevheter og en felles virkelighetsforståelse som forsvant. *Internasjonal Politikk*, 82(2), 203–215. <https://doi.org/10.23865/intpol.v82.6494>.
- Ottosen, R. (2024). Israel's attacks and harassment of Palestine journalists and US reaction based on double standards. *Black Sea and Eastern Mediterranean Review* vol. 1 no 2, 160–175. <https://lawjournals.unic.ac.cy/index.php/bsemr/issue/view/6>
- Ottosen, R. (2024b). *En fredens mann i krig. En biografi*. Oslo: Sandnes forlag.
- Ottosen, R. (2021). Har vi ingen ting lært? *Klassekampen* 21. august.
- Ottosen, R. (2021b). 30 år i krig hvordan kan vi forstå norsk mediedekning. I Grung, Michelin Egge, og Heier, Tormod (red.) (2021). *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Ottosen, R. (2021b). 30 år i krig: Hvordan kan vi forstå norsk mediedekning? I Grung, M.E. og Heier, T. (red.) (2021). *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

- Ottosen, R. (2019). Fra kald krig til out of area. Mediene og dekningen av NATOs nye kriger 1999–2018. *Norsk mediehistorisk tidsskrift* nr. 2 2019.
- Ottosen, R. (2009). *VG, Saddam og vi. Et kritisk blikk på nyhetsdekning av krig og konflikt*. Oslo: IJ/ Høyskoleforlaget.
- Ottosen, R. (1994). *Mediestrategier og fiendebilder i internasjonale konflikter. Norsk medier i skyggen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Redd Barna (2024). Opprop: Krev at norsk våpen ikke brukes i Gaza: <https://www.reddbarna.no/opprop/krev-at-norske-vaapen-ikke-brukes-i-gaza/>
- Regjeringen (2014). Norske bidrag til bekjempelse av ISIL i Irak. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Norske-bidrag-til-bekjempelsen-av-ISIL-i-Irak/id2001852/> Nedlastet 27. august 2020.
- Selzer, T. (2024). En USA-ekspert ser seg i speilet – og på veien videre. *NRK Ytring* 9. november 2024. https://www.nrk.no/ytring/en-usa-ekspert-ser-seg-i-speilet-_og-pa-veien-videre-1.17119315
- Stortinget (2024). Rapport fra utvalg til å utrede Grunnloven §§25 og 26 mv. Dokument 20 – 2023–2024.
- Stortinget (2020). Representantforslag om ratifikasjon av tillegg til Roma-vedtektene om straffefølgelse av folkerettsstridig angrepskrig og kriminalisering av folkerettsstridig angrepskrig i norsk straffelov. Dokument 8:63 S (2019–2020), Innst. 164 S (2020–2021) <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Representantforslag/2019-2020/dok8-201920-063s/?all=true>
- Stortinget (2012). Rapport om Stortingets kontrollfunksjon. Harbergutvalgets innstilling <https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/Nyhetsarkiv/Hva-skjer-nyheter/2020-2021/harbergutvalget-har-levert-sin-rapport/> nedlastet 22. september 2024.
- Stortinget (2016). Stortingsmelding nr. 36 (2016). Veivalg i norsk utenriks og sikkerhetspolitikk (2016–2017).
- Tvedt, T. (2024). *Norske tenkemåter – tekster 2016–2024*. Oslo: Aschehoug forlag.
- Tvedt, T. (2019). Libya-krigen og fraværet av etterpåklokskap i Heier, T., Ottosen, R. og Tvedt, T. (red.) (2019). *Libya. Krigens uutholdelig letthet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Tvedt, T. (2003). *Utviklingshjelp, utenrikspolitikk og makt: den norske modellen*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- UD (2024). Uttalelse fra utenriksminister Espen Barth Eide om den rådgivende uttalelse fra FN-domstolen om lovligheten av Israels okkupasjon av palestinsk territorium. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/uttalelse-fra-utenriksminister-espen-barth-eide-om-den-radgivende-uttalelsen-fra-fn-domstolen-om-lovligheten-av-israels-okkupasjon-av-palestinsk-territorium/id3048479/>, nedlastet 20. juli 2024.
- Ulfstein, G. (2024). Knusende dom over Israels okkupasjon. *Klassekampen* 16. april. <https://klassekampen.no/artikkel/2024-07-23/knusende-dom-over-israels-okkupasjon/pHkB> nedlastet 23. juli.
- Ulfstein, G. (2021). Stortingets kontroll med militær maktbruk i utlandet. I Grung, M.E., og Heier, T. (red.) (2021). *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Ulfstein, G. (2020). Norge er tjent med å ratifisere forbudet mot angrepskrig. *Rett* 24. 28. oktober 2020. <https://rett24.no/articles/om-norsk-ratifikasjon-av-tillegg-til-roma-vedtektene-om-aggresjonsforbrytelser> lastet ned 20. september 2020.
- Ulfstein, G. (2019). Norge brøt folkeretten i Libya. I Heier, T., Ottosen, R. og Tvedt, T. (red.) (2019). *Libya. Krigens uutholdelig letthet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Ulfstein, G. (2003). Terror og folkerett. *Lov og Rett* nr. 2 2003.

- Weehler, R. (2024). Starmer defends Chagos Islands decision amid Argentine claims over the Falklands. *Evening Standard* October 4. <https://www.msn.com/en-gb/news/uknews/starmer-defends-chagos-islands-decision-amid-argentine-claims-over-the-falklands/ar-AA1rHjF3?ocid=socialshare>. Nedlastet 10. Oktober 2024.
- White house (2015). President Obama Responds to the Attack in France. <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2015/01/07/president-obama-responds-attac>. Nedlastet 15. Juli 2024.
- Wilhelmsen, J. (2025). Hva nå? *Klassekampen* 8. januar 2025.
- Waage, H.H. (2013). *Konflikt og stormaktspolitikk i Midtøsten*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Waage, H.H. (1996). *Norge, Israels beste venn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Østerud, Ø. (2021). Nye kriger og parlamentarisk krigsmakt. I Grung, M.E., og Heier, T. (red.) (2021). *Stortinget og den lange krigen, 1991–2021*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Jon Magnus bak skrivebordet og en pur ung krimreporter Terje Helsingeng. Foto: Ukjent.

MEDIEMINNER

Den gang VG-døra stod på vidt gap

Av Jon Magnus
Tidligere journalist

Jon Magnus var utenriksjournalist i VG fra 1972 til 2014. Da var han blant annet korrespondent i London, New York og Berlin.

Medieminner – hva er egentlig det? Er det vemodstanker og lengsel etter blyants og gamle treetasjes skrivemaskiner? Minner om Tri-X-filmer, mørkeromskofferter og fremkallertanker av Paterson-typen? Om aviser som bytter navn, eier eller format? Og om gamle redaktører med blyant bak øret, bredt slips og bukseseler?

Hva med journalistfylla på Tostrup og Ryktebørsen, og hvordan man tente den ene sigaretten med den andre når deadline nærmet seg sent på natten, og manusflakene havnet på gulvet?

Eller er kanskje de viktigste medieminne heller *øyeblikkene* som endret norsk presse? Som for eksempel innføringen av Vær varsom-plakaten i 1936, med stadige revisjoner, eller overgangen til pc, mobil og alskens moderne teknologi? Og hva med nyvinningen «avis på nett», som vi allerede har hatt i noen tiår, og som kom som et lammende sjokk på enkelte av oss med 18 tommeltotter?

Jeg var vel kanskje den aller siste i VG som våget meg på en rød IBM kulehodemaskin med rettetast, og i parentes bemerket fikk jeg **to** slike i avskjedsgave da jeg gikk av med pensjon for ti år siden.

Svenskekongen begravet for tidlig

Medieminner, ja. Hva med en helt spesiell mediebegivenhet, som da legendariske og for lengst avdøde Tore Johannessen begravet den gamle svenskekongen over fem spalter i VG – et døgn for tidlig! Valget er fritt, minnene ligger like åpne og like fristende som luksusretter på et julekoldtbord. Det er egentlig bare å forsyne seg ...

Etter over 40 år i VG, fra den spede start på «utrykningsavdelingen» i 1972 fram til pensjon på «utenriks» i 2014, er min egen medieminnebank sprengfull: fra reportasjereiser i hundreognoenogførti land og territorier eller deromkring, til hverdagsliv i Akersgata og vannhullene rundt. Fra korrespondentliv i London, New York og Berlin, til drap og bankran, togulykker og snøskred i Tønsberg og Fredrikstad, Ørsta, Kirkenes og Tretten. Og fra både muntre, spennende og late dager med gode kolleger inne i VG-huset.

Hva som har gjort mest inntrykk? Og hvilke minner sitter best klistret? Vanskelig å si etter 15 000 døgn på jobb i mediebransjen. Den seriøse pressehistorien har aldri vært min sterke side, men til gjengjeld husker jeg smilene – og moroa – fra 50 år tilbake like klart som om det skulle ha skjedd i går.

Mennesker på vei til eller fra stopper opp og sjekker dagens nyhetsoppslag. Foto: Ukjent.

Nøkkelt kort og hemmelig kode

Men det er rart med det, da. For de gangene jeg besøker dagens moderne VG-redaksjon etter ti år som pensjonist – og det skjer ikke særlig ofte – tenker jeg gjerne på fortidens åpne dørs politikk kontra dagens stengte dører: I dag må man ha nøkkelt kort med bilde av seg selv i en snor rundt halsen, en egen hemmelig kode og dessuten nikke vennlig til de to sikkerhetsvaktene i resepsjonen for å kunne snuse inn duften av for lengst henfarnе dager.

En gang i tiden, i det «gamle» VG-huset, satt det en resepsjonsdame nede på gatenivå, men hun gikk hjem klokka 16. Etter den tid var det stort sett fritt fram, der, som i de fleste andre aviser i Akersgata. Det var «åpen dør» for alle: For dem som skulle på kvelds- og nattevakt, for alle de slitne bladfykene som måtte hvile ut litt på en sofa etter en strabasjøs ettermiddag og kveld dypt nede i hovedstadens vannhull før de omsider begav seg hjemover, for folk som «svingte innom» med et godt eller dårlig tips, for gatens løse fugler – og for alle dem som skulle «ta» en stakkar som hadde skrevet noe som ikke hadde falt helt i smak.

Det var nachspiel på mørkerommet, der gin og konjakk var lagret i all hemmelighet i svarte fremkallertanker på øverste hylle, vi hadde overnattsgjester på diverse sofaer og heftig og vrøvlete debatt i ledige rom etter en aften på by'n. Ofte moro, og ofte interessant, men uten tvil en sikkerhetsrisiko. For det skjedde, en gang iblant på 70-tallet, at politiet måtte rykke ut til VG.

Bak Knut Haaviks skrivebord

Ofte satt jeg mutters alene på nattevakt i 4. etasje i datidens gamle avishus i Akersgata 34. Jeg satt alltid bak Knut Haaviks store skrivebord, puslet med mitt, og det eneste selskapet jeg hadde, var politiradioen samt en og annen tipstelefon. Ja, og så et og annet fuktig besøk av gode kolleger som hadde vært på Tostrup, Snekker'n eller Leppa, da. Og like ofte hørte jeg heisen passere – opp eller ned. Uten å vite hvem – eller hva. Eller hvor.

En gang, ved 3–4-tiden om natten, hørte jeg heisen komme opp og stanse i min etasje. Inn kom en velkledd, men litt skummel mann. Han trakk en stol bort til Knuts skrivebord, satte seg ned, og spurte vennlig: – Kan jeg få snakke med Knut Haavik?

– Nei, det går ikke. Du får komme igjen i morgen. Han sover. Du vet vel at det faktisk er ganske sent på natten? svarte jeg.

En Colt 45

Mannen så lenge på meg, åpnet jakken og stakk en hånd ned i innerlommen. Opp trakk han en pistol, en svær Colt 45, og siktet på meg:

– Kan jeg få snakke med Knut Haavik NÅ, sa han rolig, men lett truende.

– Javisst, NÅ kan du få snakke med Knut, svarte jeg, og ringte hjem og vekket sjefen min, som den gangen bodde på Kolbotn.

Knut tok telefonen i halvsøvne. Jeg forklarte ham situasjonen, og hørte sjefens svar: – Faen, vet du hva klokka er? Be ham komme igjen i morgen!!

Deretter la han på.

– Knut ville ikke snakke med deg, sa jeg. – Det er best om du kommer igjen etter klokken 9 i morgen tidlig ...

Pistol mot pannen

Mannen bøyd seg fram, presset pistolmunningen mot pannen min og sa lett truende: – Prøv en gang til!

Jeg ringte på nytt, men med samme resultat: – Faen, be ham komme igjen i morgen! Så la Knut på igjen.

Mannen så lenge på meg igjen, ristet på hodet, puttet pistolen tilbake i innerlommen – og forsvant. Og jeg kastet meg på telefonen til politiet. Det ble full utrykning selvfølgelig, og i håp om at pistolmannen skulle dukke opp igjen neste morgen for en samtale med Knut Haavik, stilte de mannsterke i Akersgata allerede fra klokken 8 og utover:

To politifolk, én i sportsjakke og en annen i støvfrakk, sto utenfor *Dagbladet* og stirret tomt ut i luften mens de lot som ikkeno'. En annen halvsivilist «leste avis» utenfor *Aftenposten*, en helt «tilfeldig turist» satt på murkanten utenfor VG-huset, mens et par andre ruslet opp og ned i Akersgata – ustanselig, fram og tilbake, og helt fram til klokken 11. Da gav de seg, for mannen med Colten dukket aldri opp.

Gråt fra etasjen over

Joda, minnene fra den åpne avisdørs politikk er mange, og jeg tar gjerne et par til i samme slengen: For på en annen vakt, like sent på natten, hørte jeg heisen komme, den passerte 4. etasje hvor jeg satt – og fortsatte oppover. En halvtime senere gikk den ned igjen, og samtidig hørte jeg gråt fra etasjene over meg et sted.

En av avisens unge sekretærer hadde vært på nattklubb, og tatt med seg en fyr på nachspiel-kos i VG-huset. Det endte i voldtekt – og drama. Også denne gangen ble det full politiutrykning, nå med både taktikere og teknikere fra Krimmen. Den unge kvinnen ble kjørt til legeundersøkelse og avhør, mens

F.v. fotograf Reidar Fure, fotosjef Knut Skarland, Jon Magnus og Andreas Norland - alle med noe godt i glasset Foto: Ukjent.

åstedsgranskerne jobbet med sofaen der voldtekten skulle ha foregått.

Etter en times tid kom en av dem ned til meg for en prat: – Hvordan går det? spurte jeg. – Finner dere noe?

Sædflekker fra 1952

Han så på meg, smilte skjevt og ristet på hodet: – Nei, dette blir nok vanskelig. På den sofaen hvor overgrepet skal ha skjedd, har vi funnet sædflekker helt tilbake fra vinter-OL i 1952, sa han og lo.

Hvem sofaen tilhørte, vil for alltid forbli min lille hemmelighet ...

Eller en annen gang, da jeg selv svingte innom VG-huset sent på natten etter en laaaang og fuktig aften på Tostrupkjelleren: Midt i trappen, en halv etasje opp fra den ubetjente resepsjonen på gateplan, lå en herre- og damefrakk henslengt. Litt lenger opp – to par sko, en jakke, en bukse og et skjørt.

Naken journalist

Man blir jo nokså nysgjerrig av slikt, så jeg fortsatte – forbi fjerde etasje og videre. Plaggene som lå der, ble stadig mer «intime» – og sporene sluttet i sjette etasje: Der lå en av VGs mer kjente journalister naken på gulvet, i dyp søvn, mens en ukjent kvinne lå like naken på en sofa et par meter unna. Alkohol-dunsten lå tung i rommet, så jeg dekket dem til med deres respektive frakker, og overlot ryddingen til påtroppende vakter neste morgen. Resten forblir historie ...

Nå var nok neppe det gamle VG-huset det eneste stedet i Akersgata hvor døren nede sto ulåst. Opp gjennom årene har jeg hørt en del muntre anekdoter fra gamle kolleger i så vel *Dagbladet* som *Aftenposten*.

Ja, ja, kanskje er det ikke like morsomt å sitte nattevakt lenger. Men på den annen side: Har du ikke nøkkelkort, så slipper du heller ikke inn. Dessuten er både Tostrup, Snekker'n, Smuget og Ryktebørsen stengt ...

Boken "Øyeblikk med Aktuell" av Bjørn Tore Pedersen.

BOKANMELDELSE

Bjørn Tore Pedersen
ØYEBLIKK med Aktuell
 272 sider
 Museumsforlaget 2024

En illustrert etterkrigshistorie

En ny bok om *Aktuell Illustrert Ukerevy* viser utviklingen av Norges første illustrerte reportasjemagasin. Utvalgte reportasjer forteller mye om Norges etterkrigshistorie.

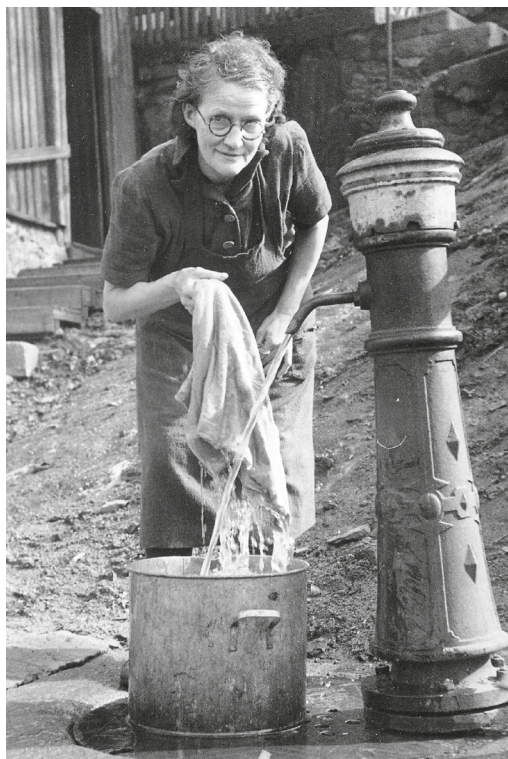
Birgitte Kjos Fonn
 Professor i journalistikk, Oslomet
birgitte@oslomet.no

Aktuell Illustrert Ukerevy var en av frigjøringsens førstefødte – bladet ble registrert 10. mai 1945. Per Bratland, London-basert journalist gjennom krigen, begynte arbeidet mens han fortsatt var i den britiske hovedstaden. I Norge holdt Birger Madsen, som hadde vært en av grunnleggerne av *Arbeidermagasinet*, og Kolbjørn Fjeld, som var forlagssjef i Tiden, på med å utvikle en lignende idé. Da de tre fant hverandre, begynte historien om reportasjemagasinet *Aktuell* – Norges første fotobaserte reportasjemagasin.

Ambisjonen var å dokumentere gjenreisningen og veien inn i et nytt samfunn, etter fem år med krig og utplyndring. Det betydde også «svimlende muligheter til å skape et Norge i folkets bilde», mente den første redaktøren, Per Bratland, som la vekt på at en av lærdommene av krigen var at Norge hadde «lært å stole på oss selv og våre egne evner. Vi vet nå at intet er håpløst hvis vi bare vil».¹

Et krigsherjet og nedbrent Nord-Norge, hvor folk kom roende lange veier for å få stekt brøddeigen sin i den eneste komfyren de fortsatt visste at fantes – *Aktuell* var der. Drammens Jernstøperi, der maskinene gikk for fullt for å skaffe nordlendingene nye ovner og komfyrer – *Aktuell* var der. Etableringen av Årdal og Sunndal Verk – *Aktuell* var der. Sprengningen av fjellhallene i det som skulle bli Jernverket i Mo i Rana – *Aktuell* var på plass og fotograferte og rapporterte.

Aktuell var i Longyearbyen, der kraftstasjon og nye lasteanlegg, arbeidsbrakker, sykehus og mer var bygd og utbedret etter tyskernes herjinger, og der nordmenn og russere skålte i vodka over det gode naboskapet. De var i Bodø for å se byen reise seg på nytt, og i Tromsø for å fotografere byggingen av Tromsøbrua. Det gjorde fotografen vaklende på de samme brokablene som arbeiderne beveget seg på, opp mot 75 meter over vannflaten, uten sikkerhetsnett. Dette var før HMS.

*Enerhaugen i Oslo hadde vært rivningstruet i 50 år, og derfor hadde utviklingen av området mer eller mindre stått stille. Beboerne måtte fortsatt hente vann fra vannposten. Bildet ble sannsynligvis tatt til en reportasje i *Aktuell* nr. 39, 1959. I 1960-årene ble bebyggelsen på Enerhaugen jevnet med jorden, og høyblokkene reiste seg. Foto: Thorbjørn (Timmie) Skotaam.*

Boken *ØYEBLIKK med Aktuell*, som er skrevet av NRK-journalist og forfatter Bjørn Tore Pedersen, er primært bygd på *Aktuells* egne reportasjer. Enkelt-reportasjer er valgt ut og omtalt, sammen med et fantastisk fotomateriale fra fotografer som Thorbjørn («Timmie») Skaatam, Sverre A. Børretzen, Aage Storløkken og Ivar Aaserud.² Forelegget var åpenbart store utenlandske reportasjemagasiner som la stor vekt på foto, som amerikanske *Life*.

Norge rundt

Bladet skulle være bygd på arbeiderbevegelsens idealer og verdier, og skulle være folkets blad. Det skulle se Norge «nedenfra» – fra synsvinkelen til vanlige nordmenn. Det er mye arbeidere i reportasjene, men flere av sakene er også fra den typen steder som ingen skulle tru at nokon kunne bu. Det er et Norge som ikke finnes lenger – og som knapt nok gjorde det da. Det er tydelig at *Aktuells* journalister lot seg forundre av en del av de ensomme, avsides og tungtdrevne plassene de kom til, og folkene de traff som åpenbart tok de uvanlige levekårene sine med stor ro. *Aktuell* dokumenterte livene til folk som klarte seg på de underligste vis ved Altafjorden, ved Lodalsvatnet og på Jæren. Dette var godt stoff allerede for 70–80 år siden, lenge før Oddgeir Bruaset, og til og med lenge før Dagfinn Grønsetts *Anna i ødemarka* fra 1972.

Slit og dårlige levekår var det i en del mer sentrale strøk også. Tolv år gamle Hermann på Åmot

lappet alle familiens sko og tjente hele 28 kroner på å kjøre høylæss i slåttonna. Dette var mens det skal ha kostet rundt 60 kroner måneden for en gjennomsnittsfamilie å bo. Da familien på ni fikk den første barnetrygden i 1946, betydde det at ungene kunne få både nye sko og klær til jul.

I 1959 besøkte *Aktuell* Enerhaugen i Oslo. Der bodde blant andre 88 år gamle Karoline Hansen. Helt siden familien hennes kom dit i 1912, hadde de hørt at Enerhaugen skulle rives, så derfor hadde de aldri lagt inn vann. Nå var riveplanene i ferd med å bli realisert, nesten 50 år senere. Kommunen hadde tilbudt beboerne erstatning, men den var dårlig, og noen, som Karoline, klorte seg fast. Likevel var det mange som hadde gitt opp og forsvunnet – både «Tjukka-Marja-gutta, Spå-Karen og vaffelkona» hadde dratt.³ Året etter ble den gamle bebyggelsen på Enerhaugen jevnet med jorden, og høyblokkene reiste seg.

Radio Days

Aktuell ble til i radioens tid. Noe av det som gjør inntrykk når man leser seg gjennom fortellingen om disse reportasjene, var folkets kjærlighet til radioen. I 1937 var det såkalte Radiogavefondet etablert – en organisasjon som ganske enkelt skaffet folk som ikke hadde råd til det, radio. Pedersen siterer blant

Krigen er over, livet har vendt tilbake til det normale. Barn med hund i Jens Bjelkes gate 1949. Vi har ikke fått brakt på det rene i hvilken utgave dette bildet ble trykket. Foto: Thorbjørn (Timmie) Skaatam.

annet en reportasje der en yrkesskadet og uføretrygdet mann i Oslo fikk overlevert sin radio like før jul i 1950. Det er et ganske rørende øyeblikk, selv når den opprinnelige reportasjen har gått gjennom enda et ledd og blitt gjenfortalt av en ny forfatter i 2024. Andre radiogavemottakere fortalte hvor mye radioen betydde for dem – det var kontakt med omverdenen, selskap og hygge.

En av reportasjene fra de mest utilgjengelige stedene var besøket hos to søstre på henholdsvis 81 og 83 år på en fjellhytte i Dalen i Telemark. De to søstrene – for øvrig begge rundt 130 centimeter høye! – bodde alene i en sparsomt utstyrt hytte så uveisomt plassert at blodsmaken sto i munnen og bena skalv da journalist Jostein Nyhamar og fotograf Storløkken endelig kom frem. Gurine på 81 år var blitt såpass dårlig til bens at hun kviet seg for turen ned i bygda for å handle, men Ingerine på 83 løp, hvis vi skal tro gjenfortellingen, omtrent som en fjellgeit opp dalsiden. Hjemme i stua hadde de imidlertid et problem – de fikk ikke radioen til å virke. Der kunne byguttene fra *Aktuell* bidra med å stille bølgevelgeren på langbølgen, og siden Ingerine også hadde vært i bygda og handlet parafin, hadde de to søstrene det de trengte i livet.

Med is til Ekvator

Aktuell publiserte ikke bare innenriksstoff, det var reportasjer fra Korea-krig, opprør i Sør-Afrika, Berlin-blokade og Vietnam. Utenlandske nyhetsbyrå eller samarbeidspartnere bidro med foto fra hele verden. Bildene fra mordet på Kennedy og månelandingen sto selvsagt i *Aktuell*. Akkurat utenriksdekningen blir

*Etter tyskernes herjinger under 2. verdenskrig var deler av Nord-Norge ødelagt. Dette bildet viser Vadsø i 1944. Bildet ble sannsynligvis publisert i *Aktuells* aller første utgave. Fotograf: Ikke oppgitt.*

imidlertid nokså oppsummerende behandlet av Pedersen. Det kan skyldes at dette ikke var redaksjonens egne reportasjer og bilder. En reportasje utenfor Norges grenser som er behørig omtalt, handlet derimot om da tre tonn med is skulle fraktes med lastebil fra Østerdalsbreen til Albert Schweitzers hospital i jungelen utenfor Libreville.

Turen tok totalt nærmere to måneder og ble etter hvert rapportert daglig av Radio Luxembourg – men selvsagt også av *Aktuell*, som var med hele veien. Når isbilen kjørte seg fast i Sahara, hjalp *Aktuell* til med å spa sand. Da isen nådde bestemmelsepunktet, var det fortsatt 2,7 tonn igjen. På toppen av den etter hvert litt svette isblokken lå medisinene til Schweitzer, som tok godt imot både isen og bladet. *Aktuell* fikk tilbringe tre dager hos Schweitzer, som betydte at han aldri ga intervjuer, i urskogen i Lambarene. *Aktuell* skal ha sluppet inn fordi de var fra Norge, og Schweitzer mente det betydde en mulighet for å nå menneskeheten med et budskap om hvor farlig atombomben var.

Inn i fremtiden

I de første årgangene gjøres fortsatt mye av det daglige arbeidet i Norge med hest, øks og sag. Men nå kommer den motoriserte teknologien. Bulldoser og motorsag betydde helt nye arbeidsforhold i skog-

*Da familien vendte tilbake til hjembygda i Finnmark i 1944 etter lang tids opphold i en hule, sto bare skorsteinen igjen. Bildet ble sannsynligvis publisert i *Aktuells* aller første utgave. Foto: Alfred Skar.*

og jordbruk. Bilen kom, selv om det fortsatt var rasjonering og ikke mange hadde penger til å kjøpe. Gjennomsnittsfamilien fikk innlagt vann og strøm, hadde råd til kjøtt og fisk, røyk, litt brennevin, aviser og kino, og jevnlig frisorbesøk. Da *Aktuell* kåret en tobarnsfamilie i Drammen som den typiske norske gjennomsnittsfamilien i 1951, var premien en vaskemaskin. «Nå er vi ikke noen gjennomsnittsfamilie lenger», sa kona, «for nå har vi vaskemaskin.»⁴ Men snart var de like gjennomsnittlige igjen, for nå var Marshall-hjelpen etablert, og amerikanske vaskemaskiner og andre husholdningsapparater strømmet inn over norskegrensen.

I USA utfordret folk som Henry Miller den rådende seksualmoralen og varslet indirekte om hva som skulle komme i 1960-årene. I Norge gjorde forfatteren Agnar Mykle det samme. Men også en vel ansett publisasjon som *Aktuell* våget seg frempå. Allerede i 1960 trykket bladet en reportasje fra de første øyeblikkene i et nyfødt barns liv, en reportasje som mange syntes var stor fotokunst, men som også vakte en del bestyrrelse. Det var bilder av den typen som aldri før hadde kommet på trykk i norsk presse, det var uhørt at en mann (fotografen) skulle være til stede under en fødsel, og en fødsel hadde jo også noe med kjønnslivet å gjøre, som man da helst ikke snakket om. Politiske, sosiale og moralske merkesteiner ble passert, én etter én.

Sentralisering

Fremskrittet var ikke uten problemer. En iscenesatt reportasje med 37 «lik» spredt utover en gate i Oslo i 1956 illustrerte den økende trafikkdøden. Det viste seg etter hvert at arbeidere som brukte motorsag, ble like yrskadd som de gamle øksesvingerne, med følelseløse fingertupper og hørselsskader. Etter 20 år med industrieventyret i Årdal kom det for en dag at det var en miljøbombe – røyken fra fabrikkpipene inneholdt giftige stoffer som trolig var grunnen til at barskogen visnet og husdyr i området ble syke og døde. Sentraliseringen som skulle gi mer velferd, førte også til at røtter ble revet opp og ættegårder forlatt, med sorg og tap som følge.

Aktuell var altså ikke bare et optimistisk gjenreisningsorgan. Det var også et kritisk magasin som satte søkelys på problemer i etterkrigstidens arbeiderpartistat, som effektivitets- og rasjonaliseringspress og kraftsosialismens bakside. Bladet avslørte uverdige forhold på det psykiatriske sykehuset på Tokerud (Emma Hjorths hjem), lagde kritiske reportasjer om fornorskningstvangen overfor flyttsamene og om rom (sigøynere) som fikk fratatt barna sine. Et team tilbrakte en natt med Oslos uteliggere og viste stor sympati for rusmisbrukere og andre som hadde falt gjennom i det moderniserende landet.

Siden boken er en allmennutgivelse uten noen nærmere spesifikasjon av utvalget forfatteren har gjort, vet vi jo ikke hva som er utelatt. Jeg har nevnt at utenriksdekningen er litt stemoderlig behandlet, og jeg hadde kanskje også ventet mer fokus på *sporten* – vintersporten som var blant de store kulturbegivenhetene i den tidlige etterkrigstiden. Men rett skal være rett, både friskus'n fra Ogdalen (Torgeir Brandtzæg), Kupper'n (Knut Johannesen) og Håkon Brusveen er med, Kupper'n med sju sider i strekk. Når det gjelder det geografiske utvalget innenriks, kan det se ut som forfatteren Bjørn Tore Pedersens affinitet til Nord-Norge slår igjennom, men det er ikke sikkert at det gjør noe.

Konkurranse fra høyre

Det er sannsynligvis en svakhet med mediehistorien at den så ofte fokuserer på aviser til fortrenghet for tidsskrifter og blader, som ofte har nådd bredt ut – faktisk bredere enn mange aviser. I 1949 ble *Aktuell* lest av 450 000 mennesker. Opplaget startet på 120 000 og var oppe i over 130 000 før bladet i 1952 fikk konkurranse av det høyreorienterte *Libertas* sitt reportasjemagasin *NÅ*. Men *Aktuell* var dyrt å drive, og det var heller ikke alle i arbeiderbevegelsen som var like begeistret for den kritiske dekningen. Utover 1960-årene lyktes borgerlige aviser – ifølge redaktøren på det tidspunktet, Jostein Nyhamar – med en svertekampanje mot *Aktuell*, der «samrøret» med arbeiderbevegelsen og den støtten bladet mottok, var et gjentakende tema. I motsetning til hva ryktene ville ha det til, skal ikke støtten ha vært særlig stor.

Det endte med at bladet ble vedtatt nedlagt i 1974, etter 29 års drift. Nyhamar mente – i likhet med mange andre – at dette var en gedigen tabbe, at ikke eierne forsto hva bladet hadde forsøkt å gjøre, eller verdien av et moderne, fotobasert reportasjemagasin. De som hadde forstått hva *Aktuell* kunne være, var *Libertas*, som da kunne bygge videre på *Aktuells* suksess, mente Nyhamar.

«Nedleggelsen av *Aktuell* betyr at arbeiderbevegelsen legger et marked vidåpent for *Libertas*», skrev han i sin siste leder.⁵

NÅ eksisterte frem til 1995. Da ble også det nedlagt og omdannet til Liberalt Forskningsinstitutt (Lifo). Lifo tok i 2001 initiativ til å etablere en norsk tenketank: Civita.⁶

Unike øyeblikk

Noen klassisk historisk fremstilling om *Aktuell* er dette ikke. Bortsett fra noen tekster foran og bak i boken står det ikke all verden om selve bladet og rammene rundt det. Men utvalget av reportasjer og fotografier fra de tre første tiårene etter andre verdenskrig bærer seg. Dette er først og fremst historien om

Norge i den første etterkrigstiden. Det er historien fortalt gjennom reportasjer og unike øyeblikk som er dokumentert for ettertiden gjennom tekst og ikke minst bilder. Konklusjonen må være at *ØYEBLIKK med Aktuell*, et gjennomillustrert praktverk i storformat, holder akkurat det det lover.

Takk til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek for å ha gjort bildene fra Aktuell tilgjengelig for bruk i Mediehistorisk tidsskrift.

Noter

- 1 Sitert fra Pedersen 2024: 11. Den første setningen i anførselstegn er et indirekte sitat fra Pedersens bok.
- 2 Se Pedersen 2024: 256 ff. for en nærmere presentasjon av disse fotografene.
- 3 Pedersen 2024: 141
- 4 Sitert fra Pedersen 2024: 85
- 5 Sitert hos Pedersen 2024: 270
- 6 Fjelstad, U.C og Garvik, O.: Civita i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 4. april 2025 fra <https://snl.no/Civita>

Faksimile: Trebindsverket "Under krigen" av Ingar Sletten Kolloen.

FORUM

Okkupasjon som kommunikasjon

Kommunikasjon og medier spilte en spesielt viktig rolle under okkupasjonen av Norge under andre verdenskrig.

Av Hans Fredrik Dahl
Professor emeritus,
Universitetet i Oslo

*I denne artikkelen kommenterer og diskuterer Hans Fredrik Dahl trebindsverket *Under krigen* av Ingar Sletten Kolloen. Dahl er professor emeritus ved Universitetet i Oslo. Han har skrevet en rekke bøker om mediehistorie, krigshistorie, idehistorie og mye annet.*

Det kan kanskje kjennes uvant å se okkupasjonen av Norge 1940–45 som en periode hvor kommunikasjon og medier spilte en spesiell rolle. Men det synes faktisk så når man leser den nye fremstillingen av årene 1940–45 som Ingar Sletten Kolloen nylig har utgitt. De tre bindene *Under krigen* er av særlig interesse for den som måtte kombinere nysgjerrighet for hva den nyeste krigslitteraturen forteller, med sansen for hva medier og kommunikasjon betyr i et samfunn som det norske.¹

Det spørsmålet som umiddelbart reiser seg, gjelder selve forhistorien til hva som hendte i 1940. Hvorfor var Norge så uforberedt den gang? Man skulle jo tro at den langvarige striden mellom Tyskland og Storbritannia gjennom 1930-årene, liksom selve krigsutbruddet i september 1939, ville ha skjerpet årvåkenheten i et nøytralt land som Norge og kanskje gjort det forberedt. Men nei, overfallet 9. april kom fullstendig uventet, noe Kolloen viser og litteraturen ellers så tydelig demonstrerer. Myndighetene ble overrumplet. De første okkupasjonsdagene i april 1940 var derfor preget av improvisasjoner, misforståelser og kaos i et omfang som må forundre selv i dag. Hva var det da som gikk galt, rent kommunikasjonsmessig?

Kolloens fremstilling følger her hva andre har sagt – at sammenbruddet i 1940 skyldtes et manglende samsvar, og derfor en manglende funksjonell forbindelse, mellom sektorene diplomati, forsvar og politikk. Norske diplomater i Berlin fikk varsler om at Tyskland, som under Hitler hadde ambisjoner om å skape et større kontinentalrike, kunne true nøytrale stater. Men ikke oss! Forsvaret på sin side forsto at landet måtte (og til en viss grad kunne) forsvares militært. Men de hadde vanskelig for å trenge gjennom hos politikerne, som helst ville tro at verden var slik den alltid hadde vært – slik at de kunne fortsette med sitt. Alle organer forsto i og for seg at situasjonen var farlig, jamfør den omfattende dekningen av utenrikspolitikken, men de kommuniserte best med seg selv. Man opptrådte altså rasjonelt internt, men uten å forstå hva andre opplevde.

Ingar Sletten Kolloen. Foto: Morten Brun.

Kommunikative misforståelser

Første bind av Kolloens krigshistorie gir da også mange eksempler på misforståelser basert på isolasjon og ønsketenkning, rent kommunikativt.

Varslene fra Berlin, som i dag synes så tydelige, ble jo den gang ikke forstått, fordi de hele tiden ble tolket ut fra det mest sannsynlige – og det var at varslene gjaldt *andre*. De tyske skipene som gjorde seg klar i Lübeck, skulle sikkert andre steder, slik at advarslene om at de skulle til Norge, var overdrevne. Selv da de dro nordover og passerte Danmark, ble det antatt at de var på vei til Nordishavet, antakelig vestover, og så videre (britene mente det samme). Varslene ble ikke forstått, fordi de måtte konkurrere med sannsynligheten.²

Dernest de improviserte tiltakene: Det som måtte settes inn da krigen først kom, måtte utføres uten nødvendig kunnskap fra sektor til sektor. Politikerne i regjeringen visste ikke hvordan forsvaret skulle brukes, fordi de ikke forsto forskjellen på stille og åpen mobilisering. Og de kommunikasjonslinjene som var anlagt i 1930-årene, var altfor uvante til å bli brukt – som når av-knappen under mikrofonbordet ikke ble brukt for

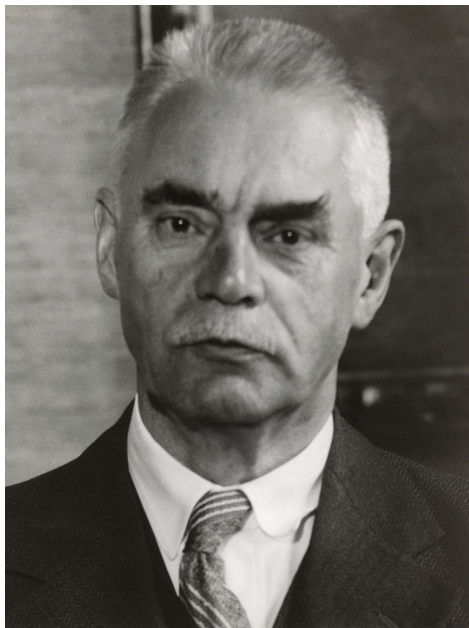
å hindre statskuppet 9. april, eller at myndighetene ikke tenkte på radioen før det var gått mange dager ut i krigen. På slike områder kan vi snakke om klare kommunikasjons-sammenbrudd.³

Tragiske og komiske eksempler

Også fortsettelsen gikk dårlig. Bare en slik ting som at den allierte militærhjelpen ikke hadde fast radio-kontakt med det norske forsvaret, fordi general Ruge manglet egen sender, spilte en rolle. Her er det detaljer i mengder, til dels tragiske, til dels komiske – i den krigshistorien om 1940 som Kolloen forteller i sitt første bind.

Nå må det sies at kaos og forvirring er nokså vanlig i denne sammenhengen. Mange overfall i historien kommer uventet, også på høyt nivå og særlig under annen verdenskrig. Til og med Pearl Harbor-angrepet fra Japans side i 1941 vakte stor overraskelse i Washington – det kom uventet, enda det var gitt varsler på forhånd. Litt tidligere var Hitlers angrep på Sovjetunionen blitt bortforklart av Stalin i flere dager, ved en vegring som måtte kamufleres etterpå.⁴ I våre dager er Russlands fullskala-angrep på Ukraina, for ikke å snakke om opposisjonens framstøt mot Assad i Syria, kommet overraskende på selv våre mest vel skolerte kommentatorer.

Det må også sies at angrepet på Danmark og Norge i 1940 var et strategisk overfall – hvilket betyr at det var basert på hemmelighold i alle ledd, nettopp for å kunne komme uforberedt på motstanden. Ja, overraskelsene under annen verdenskrig var mange, da den militære strategien enda besto i slike ting som lureri og hemmelighold. Det ble for eksempel sagt at hele den såkalte Operasjon Jupiter, den planlagte allierte invasjonen i Nord-Norge 1943, var iscenesatt som en avledningsmanøver bare for å narre den tyske overkommandoen bort fra mulighetene for en landgang i Normandie – og at den derfor måtte baseres på å forlede selv deltakerne.⁵

Halvdan Koht. Foto: Digitalmuseum.no

Konsekvensene av dette ble følbare. En etterkrigsallianse som NATO ble basert på grundige forberedelser på forhånd, hvilket var årsaken til at det ellers nøytralistiske Norge gikk med. Politikere våre hadde jo opplevd 9. april-ørraskelsen – en begivenhet som *aldri* skulle gjenta seg.⁶

Av de mange bisarre personportrett fra aprilagenes Norge som Kolloen tegner, er vel tilfellet Halvdan Koht⁷ det mest spesielle. Intellektuelt strålende og personlig uagripelig som han var, møtte Koht like fullt sin bane fordi han var og ble en kvinnekjær gammel gubbe (67 år), uforstyrrelig nyforelsket selv i de mest hektiske dager – en komisk og tragisk skjebne på samme tid som nå kan avsløres i større detalj enn før fordi Kohts egne brev i den anledning foreligger.⁸

Også andre respekterte øvrighetspersoner omtales her i detaljer som leseren kanskje steiler over – hvis man da ikke legger vekt på det grunnleggende ørraskende ved aprilagenene 1940. All vanlig kommunikasjon brøt jo sammen.

Panikkdagen 10. april 1940

Dette gjaldt også i medie- og kommunikasjonsforhold. Alle har vel hørt om panikkdagen 10. april 1940, da store skarer av hovedstadens befolkning i hast søkte ut av byen. Foto fra denne dagen viser det samme som Kolloen nå skriver, at folk løp, kastet seg på lastebiler og kløv opp på stigtrinn for bare å unnsnippe den påståtte skrekk – at britene ville bombe Oslo. Dette var jo motsatt av situasjonen. Men ryktene, denne uformelle kommunikasjonen som var så sterkt uønsket av myndighetene, grep om seg i meningsflommen med helt motsatt innhold av det egentlige – britene var jo våre *venner*.

Disse ryktene ble bevisst satt i omløp for å skape kaos og uro av en liten gruppe NKP-ungdommer. De gikk fra munn til munn og steg til allmenn panikk, noe som fikk følger for den «evakuering» og folkeforflytting som bredte seg. «Panikkdagen» var en stor misforståelse – men er lærerik for ettertidens forståelse av denne type krise-kommunikasjon.⁹

Av misforståelser ellers – forstått som forskjeller mellom intensjon og virkning i mediesektoren – kan ellers merkes sendingene fra BBC i London. Disse sendingene er tematisert i en egen bok om NRKs krigshistorie, men behandlet på ny ut fra tilgjengeliggjorte opptak i bøker som i det følgende siteres som utfyllende i forhold til Kolloens krigshistorie, som jo angår forholdene i Norge, mens radiobølgene ikke kjenner landegrenser.¹⁰

BBCs uklare rolle

For ettertiden står jo BBC som en av de store internasjonale institusjonene i krigsårene – ikke minst gjelder dette for Norge, der sendingene fra London fikk betydning for hele krigstidens gang. Men begynnelsen i 1940 var langt fra vellykt, hvilket skyldes radiokommunikasjonens uklarhet med hensyn til opphav. For *hvem* sendte egentlig meldingene fra London? Og *hvorfor* ble de sendt?

Panikkdagen 10. april 1940. Folk frykta bombing av byer, spesielt Oslo. Dette førte til panikkarta evakuering. Bildene er fra Lillestrøm i Skedsmo kommune. Foto: Digitalmuseum.no

Norske lyttere trodde at det var deres egen regjering som sto bak sendingene på norsk, at det var Nygaardsvold og hans folk som talte. Dette var selvfølgelig en misforståelse. Sendingene var strengt britiske. Men misforståelsen hadde en viss bakgrunn. Sendingene gikk i norsk språk. Dessuten oppga BBC ofte «norske myndigheter» som kilde og antydte dermed en offisiell forbindelse. En «common responsibility» for sendingene ble da også diskutert da norske statsråder kom til London på en kort tur i mai for å rådslå med sin nye allierte Storbritannia. Alt dette pekte i og for seg mot et norsk ansvar.

I tillegg kom en velkjent stemme fra Norsk rikskringkasting i Oslo til London midt under felttoget og gav seg til kjenne som Olav Rytter, utsendt fra norske myndigheter. Rytter, som i tillegg til engelsk talte bade polsk og tsjekkisk, opptrådte i flere av BBCs utenlandssendinger denne våren 1940.

Nyheter som en del av britenes mislykkede felttog

Men sendingene var britiske, rent britiske. BBCs program på dansk og norsk ble startet i hui og hast den 9. april 1940 som en del av britenes krigspropaganda. De norske sendingene (som avbrøt programmet på Home Service med «News in Norwegian» to ganger daglig) var i faktisk en del av britenes felttog i april–mai 1940. De fulgte derfor militære hensyn mer enn informasjonsmessige hensyn, og vant liten troverdighet for dem av lytterne som faktisk kunne se hva som hendte på bakken – at de egentlig var kontroversielle, ja, like mislykte som det som foregikk under felttoget selv. Og det var negativt. Innsatsen feilet. Da britene måtte trekke seg ut av de brennende kystbyene i Norge i mai, og til slutt i juni oppga hele landet mot at de fikk med seg kongen og regjeringen, lå tilliten blant norske lyttere på null. Et «skjendig forræderi», ble det sagt om britenes militære løfter og begrunnelsen for dem gjennom BBC.

Felttoget var en fiasko så alvorlig at statsminister Neville Chamberlain mistet støtten i Parlamentet, ikke bare på grunn av det militære nederlaget, men fordi de overoptimistiske meldingene som var blitt kringkastet, på langt nær svarte til situasjonen. Som opposisjonslederen Clement Attlee sa i Underhuset 7. mai 1940, var sendingene «extremely ill-advised» ved at de narret folk til å tro på fremgang når virkeligheten ble et bittert nederlag. Når det gjaldt propaganda-effekten, hadde Storbritannia hentet «a serious loss», sa han. Regjeringen måtte gå av noen dager etter til fordel for et krigskabinett ledet av Winston Churchill. Slik sett kastet begivenhetene i Norge våren 1940 lange skygger.¹¹

Hva var galt med disse sendingene i BBC? Britiske aviser brakte krigsrapporter like villedende som BBCs, men gjennom radio fikk de en over-optimistisk tone som ga nyhetene en feilaktig retning.

Toralv Øksnevad, som leder de norske sendingene fra London, holder radiotale. Foto: Ukjent.

Olav Rytter i Norsk Rikskringkastings studio i London 1944. Foto: Ukjent/Riksarkivet.

Både de norskspråklige og de engelske bulletengene startet med nyheter om den vellykte allierte fremrykkingen (alltid vellykt), mens tyske bevegelser ble underspilt og omtalt helt til slutt – og da i negative vendinger. Både britiske og norske lyttere ble derfor villedet. Tysk overlegenhet i luftrommet ble for eksempel systematisk nedtont – den var i virkeligheten avgjørende. Nederlaget kom derfor som et sjokk.¹²

Større alvor

Men etter det ulykksalige norgesfelttoget åpnet det seg en enda større ulykke – et mulig tysk angrep på Storbritannia, innledet av den tyske bombingene av London. Dette fikk norgessendingene til å fortone seg annerledes utover sommeren 1940. De ble også annerledes. Optimismen forsvant, et større alvor inntok både opinionen og nyhetene. Bomberegnet var jo et faktum.

Det som ble sagt på norsk fra London, ble gradvis viktigere, ikke minst etter at konge og regjering var ankommet. Norske nyheter fikk egen bølgelengde og sendte ikke lenger innenfor Home Service. Men kanskje viktigst var at NRKs egen nyhetsredaktør Toralf Øksnevad ankom London den 29. august 1940 og prompte ble tatt til hjelp i BBC.

Økt troverdighet

Med dette økte sendingenes troverdighet dramatisk. Øksnevad beholdt sin gasje fra NRKs London-avdeling, akkurat som Hartvig Kiran og senere Carl Lyche, medarbeidere fra nyhetsavdelingen i NRK som etter hvert flyktet fra Oslo og ankom London. Til sammen fire vante radiostemmer kunne fra nå av besvare tyskernes propaganda.

Krigen ble «the war of words», en kamp om ord og særlig om stormaktstilknytning. Det gjaldt for BBC å motvirke den tyske propagandaen, som var «anti-British to an unprecedented degree», som BBC selv konstaterte. Men nettopp i skjebnens time kom altså redningen – økt troverdighet. Vi er igjen troverdige, ble det sagt, idet «the ground lost owing to over-optimism during the Norwegian campaign has now been regained, the news ... is held to be reliable»¹³. Krigsnyhetene ble mer nøkternt rapportert. Dreiningen mot realiteter i krigsreportasjene, med vekt også på skuffelser og nederlag, virket i det hele positivt. BBCs *Intelligence Department* håpet at endringen i norsk opinion fra avsky over hjelpen i 1940 til økt beundring for britenes krigsmot når de nå sto alene, ville vare. Og virkelig, fra senhøsten 1940 ble de norske sendingene mer og mer en suksesshistorie – en del av BBCs legendariske krigsinnsats.¹⁴

Som BBC selv skrev internt ved årsskiftet 1940–41, foran det store året i kampen om norsk opinion:

... if our broadcasts were to speak with the authority of King Haakon added to their own, Norwegians would quickly – perhaps even in time – take our advice to avoid a premature open conflict and instead deflect their dynamic energy into the more promising channel of underground organisation in step with our European campaign.¹⁵

Britene behersket radiopropagandaen

BBC beholdt overtaket i opinionen fordi britene behersket det nye våpenet – den internasjonale radiopropagandaen. Ved dette ble nordmennene, som hittil hadde tilhørte en stat som bestandig hadde erklært seg nøytral, nå gjenstand for intens rivalitet mellom tysk og britisk-amerikansk stormaktinnflytelse.

Et formål med Tysklands okkupasjon i 1940 var jo å få Norge til å gjøre felles sak med Tyskland – knytte landet til den kontinentale blokken snarere enn til et atlantisk fellesskap, slik eksilregjeringen London valgte. Altså «en frigjørelse fra den britiske avhengighet», som Reichskommissar uttrykte det.¹⁶ Fra tysk side ble denne kampen om opinionen forsøkt gjennomført med streng sensur (skjønt man visste at brutal framferd ikke virket¹⁷), dessuten av egen propaganda – mer eller mindre vellykket.¹⁸

Fra britisk side ble den derimot gjennomført ved de generøse sendingene på norsk via BBC – som igjen ble spredt vidt ut via en omfattende, illegal presse, i en gigantisk pro-britisk overrissling som for mange år fremover gjorde Norge vestvendt.¹⁹

Nye konfliktlinjer

Denne tvekampen angikk flere forhold under krigen: eksilregjeringen versus Hjemme-Norge; alliert versus tysk-nazistisk innflytelse; kanskje også motstand mot samarbeid i selve Norge.

Mediemessig står vi også overfor strukturelle motsetninger, mellom avisenes trykkpresser og radio-kringkastingens bølgesendinger. To medier som vanligvis formidler felles nyheter, skjønt på forskjellig måte, sto nå i konflikt rent institusjonelt.

Vender vi oss så mot mottakerne i det norske samfunnet internt, slik de fremstår i okkupasjonshistorien og nå også i Kolloens verk, finner vi det hele tematisert mer politisk. Innsetting av NS-vennlige redaktører og den drastiske reduksjonen av avisenes antall som okkupasjonsmakten forlangte, var overgrep som var ment å ramme partivesenet i Norge, men som skapte frykt og uro i sivilsamfunnet landet rundt.²⁰

Tyskerne kontrollerte videre dagspressen gjennom sensur, straff, forfølgning, fengsel og i verste fall dødsdom, mens briteres ord gjennom luften ga oppmuntringer av mer åndelig art – krigsnyheter simpelthen, og nøkterne frontrapporter. De var det forbudt å lytte til, riktig nok, ettersom radioapparatene ble inndratt i Norge (i seg selv en svær politiaksjon²¹), men sendingene besto altså bare av ord, nyheter om krigens gang til personlig informasjon.

Tysk kontroll førte til motstand

De tyske kontrolltiltakene førte til motstand, den igjen til represjoner som skapte enda mer motstand, dertil utbredt illegalitet, hemmelighet og flukt. Forbausende mange motstandsaktiviteter hadde utspring i hemmelig avisdrift som etter hvert ble utvidet til etterretning, flukt, dekning, grense-losing, profesjons- og organisasjonskamp – hvilket altså går opp i en høyere enhet av holdning i samfunnet som helhet – en generell motvilje som utviklet en *trang til å øve motstand*. Mange flere ble da også dømt og straffet for å ha spredt budskap fra «London» enn for de fleste andre motstandsformer. Hemmelige aviser – produksjon, drift, distribusjon, lesing – ble dermed en motstandsfaktor av rang. Også for kommunistene, som ellers prioriterte andre virksomheter enn den rene avisdriften.²²

Alle som leser Kolloens verk, vil finne at denne motstandsviljen var den dominerende holdningen under krigen. Kampen mot tyskerne, motviljen mot det påtvungne NS-regimet, innsatsen for de allierte – kort sagt forsvaret for den gode sak, folkets navngitte motstand, er det som preger denne fremstillingen.

Dette skulle i utgangspunktet ikke forundre noen. Motstanden som fenomen er jo helt fantastisk. Den fremstår her som utrolig, vel verd å fortelle om igjen og om igjen. Hva aktørene utsatte seg for av fare, pinsler og ubehag, kan i dag synes nesten uforståelig. Motstanden som fenomen hører så absolutt hjemme i krigshistorien, og det er ikke til å forundres over at den fortelles den dag i dag, selv åtti år etter – det ser vi av oppslutningen om Gunnar Sønsterby-filmen *Nr. 24* nå.

Den kollektive erindringen

Motstanden kan også sies å være *det* sentrale i det som hendte i årene 1940–45, i den forstand at vi her står overfor det mest overraskende og usedvanlige i hendelsesforløpet. Om ikke *den* gangen, kanskje – et trekk ved perioden er jo den lave graden av felles opinion preget av begrenset nyhetsspredning (værmeldinger for eksempel, var forbudt å spre, likeledes all bedriftsutvikling og økonomiske forhold)²³. Men straks krigen var over og beretningene kom, og det vi kaller den kollektive erindring bredte seg (eller kanskje heller: konstruerte seg) – da sa de, klart og tydelig, at Norge var et motstandsland.

Men andre fenomener hører også tidsrommet til, temaer som knytter okkupasjonsårene til mer generelle fenomener, også slike som gjenkjennes i vår egen internasjonale tid:

For det første at landet var *okkupert av fremmed makt*. Nordmennene, som i sin egenforståelse bestandig hadde sett seg selv isolert, befant seg plutselig besatt av en utenlandsk og helt fremmed stormakt, dertil av en militært overveldende makt – 300 000 tyske soldater, en tidel av folketallet, som krevde føde og pleie etter folkerettens regler, og som ville sørge for ro og orden på *sin* måte, ved hjelp av *sitt* politi.²⁴ Derneft at det opptrådte *et alternativt regime* i Norge, konkurrerende med det bestående, gjennom en revolusjonær omkasting som vi ikke hadde opplevd siden middelalderen. Dette nye regimet ville uttrykkelig stå på egne ben. «Ett nytt Norge kaller. Partipolitikkens tideverv er slutt», ble det erklært i 1940.²⁵

NS som et alternativt regime

Dette nye Norge ble en ettpartistat ved hjelp av tyskernes forbud mot alle andre partier enn NS (ett av deres mange inngrep i Norges forfatning, noe som selvsagt var i strid med internasjonal rett). Det gamle flerpartistyre måtte da bøye seg for makten og se seg avvirket. Partipressen, for eksempel, ble omdannet fra sine 250 til omtrent 100 eksisterende aviser. Skjønt: *avistrykkeriene* gikk derimot for fullt, for det nye regimet krevde trykksaker i massevis.²⁶

Endelig ble nordmennene, som hadde tilhørte en stat som bestandig før hadde erklært seg nøytral, gjenstand for en intens rivalitet mellom tysk og britisk-amerikansk stormaktinnflytelse – hvilket altså preget mediene.

Hver av disse særegne krigstemaene blir selvfølgelig *omtalt* i den vanlige okkupasjonspressen. Men i forhold til det overveldende temaet motstand kommer de lett i skyggen. Atlanterhavspolitikken, NS-regimet, underholdet av okkupanten – alt dette blir underordnet motstanden, og denne igjen konsentrerer oppmerksomheten om de kjempende individer – Odd Starheim, Kristian Stein, Asbjørn Sunde (Osvald), Knut Haukelid – personer som tegnes i sin institusjonelle kontekst, men som samtidig beholder den utrolige spenningen rundt det personlige motet, som alle kjenner så god fra den kollektive erindring.²⁷

Ti prosent på hver side

Nå er motstand, eller motvilje, en holdning som går på tvers av forståelse eller samarbeid, samvirke. Jo

mer et samfunn preges av motstand, desto mindre er den preget av kommunikasjon, kan man si. Men hvor allmenn var denne motstanden? LO-lederen Konrad Nordahl sa ofte at den britiske etterretningen hadde beregnet stemningen i Vest-Europa slik at om lag ti prosent var engasjert på hver side. I Norge altså rundt ti prosent NS-vennlige og tilsvarende på motstandssiden – med omtrent 80 prosent indifferente i midten.²⁸

Dette kan kanskje virke litt kynisk, men er like fullt gyldig, som en påminnelse om at aktiv motstand var et utpreget mindretallsfenomen, akkurat som oppslutningen om det nye NS-regimet også var det. Motstanden var dertil alders- og generasjonsbestemt, i noen grad også kjønnsbestemt – det siste da omdiskutert – hvilket i alle fall innebar visse begrensninger.

Majoriteten på midten må likevel ikke regnes som rent passiv, for også samfunnets motstandsmoral har sin aktive bakside i de samarbeidende og lydige – kort sagt i den tause majoriteten, som også hører hjemme i okkupasjonshistorien, ja, kanskje særlig der, for det å holde hjulene i drift er viktig for enhver okkupant.

I tyskernes «favntak»

Hva som i denne forbindelsen var tillatt eller ikke-tillatt for folk flest når det gjaldt samarbeid med fienden, ble en hovedsak både for motstandsledelsen i dens folkerettslige overveielser og for juristene i rettsoppgjøret etter krigen.²⁹ Også senere historikere har beskjeftiget seg med tysker-samarbeidet – for eksempel Ole Kristian Grimnes, som i sin okkupasjonshistorie har et fyldig kapittel der krigsøkonomien betegnes som et «favntak» – han sier favntak og ikke «grep».

Samarbeidsholdningen blir i Kolloens fremstilling mer klistret til industriherrer og direktører og den slags – overklassen, «Oslo-klikken» som går inn for å samarbeide med tyskerne.³⁰ Rimelig nok, og dessuten faglig forsvarlig, absolutt. Men samarbeidet gikk nok dypere, det omfattet helt alminnelige menneskene også, i et «favntak» som gjorde at de fortsatte å gjøre som de alltid hadde gjort, og som derfor føyde seg etter tyskernes budskap – deres generelle kommunikasjon om å bli ved sin lest.

Ja, så sannelig, de hører også med i okkupasjonshistorien!

Noter:

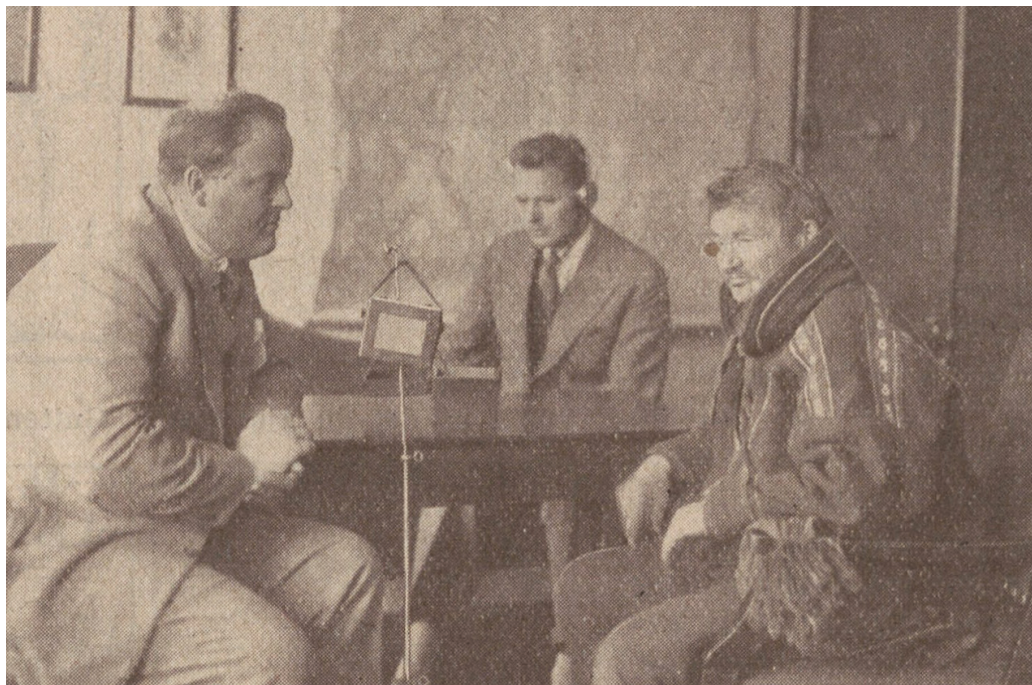
- 1 Kolloen 2019, 2021 og 2023
- 2 Om varslene, se Undersøkelseskommisjonen av 1945, bd I; Steen 1954; Riste 1995; Knutsen, Leira og Neumann 2016.
- 3 Om april dagenes kaos, se Steen 1947; Grimnes 1984; Borgersrud 1996.
- 4 Om Pearl Harbor, se Dahl 2017; om Stalin og Barbarossa, se Khlevniuk 2017.
- 5 Kolloen 2021: 419
- 6 Om Operasjon Jupiter: se Riste 1973–79; Jaklin 2006; Kolloen 2021: note 1. Om «Aldri mer 9. april»: se Njølstad 2008.
- 7 Jf. Berggrav 1945; Berggrav 1960; Berggrav 1966; Heiene 1992; Njølstad 2008: note 5
- 8 Scheel 2016
- 9 Borgersrud 1994
- 10 Dahl 1978, Hovdenakk 2020
- 11 Dahl 1978: note 9
- 12 Kiszley 2017
- 13 Sit. Dahl 1978: note 9
- 14 Stenton 2000
- 15 Sit. Dahl 2015
- 16 Reichskommissars tale ved Statsakten 1942, sit. etter Straffesak mot V.A.L.J. Quisling, Oslo 1946.
- 17 Larsen, Sandberg og Dahm 2008
- 18 Nyeste arbeider om dette: Hagen 2018; Herresthal 2019 (musikk sendt i NRK av Abteilung Rundfunk); Jensen og Dahl 2005; Økland 2008.

- 19 Dahl og Werenskjold 2025 (under utgivelse)
- 20 Ottosen 2010
- 21 Hjeltnes 1986
- 22 Færøy 2017; Solbrekken 2018; Halvorsen 2020
- 23 Jacobsen 2017
- 24 Sæveraas Pax 2021; Røed 1945
- 25 Quisling ved pressekonferansen 10. april 1940, sit. Straffesak 1946: note 15
- 26 Johansen 2013
- 27 Haga 1987; Sunde 1947; Myklebust 2011
- 28 Gjengitt fra Nordahl 1969; Berntsen 1995
- 29 Om landssvikoppgjøret 1962; Røed 1945: note 23; Hem 2012
- 30 Kolloen 2019: note 1

Litteratur

- Berntsen, H. (1995). *To liv – én skjebne. Viggo Hansteen og Rolf Wichstrøm*. Oslo: Aschehoug.
- Berggrav, E. (1945). *Da kampen kom*. Oslo: Land og Kirke.
- Berggrav, E. (1960). *Forgjeves for fred*. Oslo: Land og Kirke.
- Berggrav, E. (1966). *Front Fangenskap Flukt*. Oslo: Land og Kirke.
- Borgersrud, L. (1994). *Wollweber-organisasjonen i Norge*. Dr. avh. UiO.
- Borgersrud, L. (1996). Er du blitt gærn'n, Ljungberg. I *Historisk tidsskrift* nr. 3.
- Borgersrud, L. (2012). Like gode nordmenn? Den norske militærfascismens historie. Bind II. Oslo: Spartakus.
- Conradi, M. og Skjeseth, A. (2015). *Osvald. Storsabotøren Asbjørn Sunde*. Oslo: Spartacus.
- Dahl, H.F. (1978). «Dette er London». *Kringkastingen i krig*. Oslo: Cappelen.
- Dahl, H.F. (2015). *Closing the Information Gap. The Formation of the BBC Norwegian Service 1940–1945*. Ms. P.e.
- Dahl, H.F. (2017). *Krigen som aldri tar slutt*. Oslo: Aschehoug.
- Dahl, H.F. og Werenskjold, R. (2025). *Norge i verden – verden i Norge. Utenrikskorrespondenter gjennom tidene 2025* (under utgivelse).
- Færøy, F. (2017). *Fiende eller forbundsfelle? Den kommunistiske motstandsbevegelsen i Norge*. Oslo: Dreyer.
- Goebbels, J. (1992). *Tagebücher. Herausg. Else Frölich*. München: Piper.
- Grimnes, O.K. (1984). *Overfall, Norge i krig, bd. 1*. Oslo: Aschehoug.
- Grimnes, O.K. (2018). *Norge under andre verdenskrig*. Oslo: Aschehoug.
- Haga, A. (1987). *Da Stein-organisasjonen ble sprengt*. Oslo: Cappelen Damm.
- Hagen, T.V.H. (2018). *Folkefellesskap, forlystelse og hverdagsmotstand. Kino i Norge 1940–45*. Dr. avh. UiA.
- Halvorsen, T. (2020). *Forfulgt, fordømt og fortiet. Historien om den kommunistiske motstanden i Norge 1940–45*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Heiene, G. (1992). *Eivind Berggrav. En biografi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hem, Per E. (2012). *Megleren. Paal Berg 1873–1978*. Oslo: Aschehoug.
- Herresthal, H. (2019). *Propaganda og motstand. Musikklivet i Oslo 1940–1945*. Oslo: Ad Notam.
- Hjeltnes, G. (1986). *Hverdagsliv. Norge i krig Bd 5*. Oslo: Aschehoug.
- Hovdenakk, S. (2020). «Over til London». *NRK i eksil*. Oslo: Solum Bokvennen.
- Jacobsen, A.R. (2017). *Først med det siste. NTB i nyhetenes tjeneste gjennom 150 år*. Oslo: Vega forlag.
- Jaklin, A. (2006). *Nordfronten. Hitlers skjebneområde*. Oslo: Gyldendal.
- Jensen, T.B. og Dahl, H.F. (2005). *Parti og plakat. NS 1933–45. Røyken: Historisk forlag*.
- Jensen, T.B. (2018). *Norsk lokalhistorisk krigshistorie om 2.verdenskrig. 1940–45 En bibliografi*. Oslo: Dreyer.
- Johansen, T.A. (2013). «Et produksjonssystem i støpeskjeen», i *Pressehistorisk tidsskrift* 19.
- Khlevniuk, O. (2017). *Stalin. New Biography of a Dictator*. New Haven: Yale University press.

- Kiszley, J. (2017). *Anatomy of a Campaign. The British Fiasco in Norway, 1940*. Cambridge: Cambridge Military History.
- Knutsen, Th., Leira, H. og Neumann, I.B. (2016). *Norsk utenrikspolitikk idehistorie 1890–1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kolloen, I.S. (2019). *Under krigen: Vi må ikke falle, bd. 1*. Oslo: Gyldendal.
- Kolloen, I.S. (2021). *Under krigen: Nå må vi tåle alt, bd. 2*. Oslo: Gyldendal.
- Kolloen, I.S. (2023). *Under krigen: Hvis vi overlever, bd. 3*. Oslo: Gyldendal.
- Larsen, S.U., Sandberg, B. og Dahm, V. (red.) (2008). *Meldungen aus Norwegen 1940–45. Die Geheimen Lageberichte Des Befehlshabers Der Sicherheitspolizei Und Des SD in Norwegen I–III*. München: Oldenburg.
- Luihn, H. (1960). *Den illegale pressen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Myklebust, G. (2011). *Tungtvannssabotøren*. Oslo: Aschehoug.
- Njølstad, O. (2008). *Jens Chr Hauge – fullt og helt*. Oslo: Aschehoug.
- Nordahl, K. (1969). *Med LO for friheten*. Oslo: Tiden.
- Nøkleby, B. (1986). *Holdningskamp. Norge i krig, bd 4*. Oslo: Aschehoug.
- Om landssvikoppgjøret (1962). Innstilling [...] avgitt 11. jan. 1962. Gjøvik.
- Ottosen, R. (2010). *Parti, presse og publikum. Norsk presses historie, bind 2*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Riste, O. (1973–79). «London-regjeringa»: *Norge i krigsalliansen, 1–2*. Oslo: Samlaget.
- Bjørge, N., Rian, Ø., Kaartvedt, A., Berg, R., Tamnes, R., Eriksen, K.E., Pharo, H.Ø., Engdal, O.G., Sverdrup, J. og Fure, O. (red.) (1995–97). *Norsk utenrikspolitikk historie, 1–6*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Røed, O.T. (1945). *Fra krigens folkerett*. Oslo: Aschehoug.
- Scheel, A. (2016). *Utenriksminister Halvdan Kohts hemmeligholdte brev til Unni Diesen i Canada 29. august 1940–14. januar 1941*. Oslo: Kolofon.
- Skodvin, M. (hovedred.) (1984–87). *Norge i krig I–VIII*. Oslo: Aschehoug.
- Solbrekken, I. (2018). *Gestapos mest ettersøkte nordmenn*. Oslo: Opera forlag.
- Steen, E.A. (1954–69). *Norges sjøkrig 1940–1945, bd 1–7*. Forsvarets krigshistoriske avdeling.
- Steen, S. (red.) (1947–50). *Norges krig I–III*. Oslo: Gyldendal.
- Stenton, M. (2000). *Radio London and Resistance in Occupied Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Straffesak mot V.A.L.J. Quisling. Oslo 1946.
- Sunde, A. (1947). *Menn i mørket*. Oslo: Dreyer.
- Sverdrup, J. (1996). *Inn i storpolitikken. Norsk utenrikspolitikk historie, bd 4*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sæveraas, T.E. (2021). *Wehrmacht i Norge*. Oslo: Pax.
- Undersøkelseskommissjonen av 1945, bd 1–6 m. bilag. Oslo: Stortinget 1946–47.
- Økland, Ø. (2008). *Damsleth. Han teikna for Norge*. Oslo: Samlaget.
- Zentner, C. og Bedürftig, F. (1993). *Das grosse Lexikon des Dritten Reiches*. München: Südwest Verlag.

Faksimile av fotografi i Hallo! Hallo! nr. 39/1930. Fotograf ukjent.

Den første joiken i de tusen hjem. Et glimt fra samisk mediehistorie

Stian Hårstad

Professor i nordisk språkvitenskap, ph.d.
Institutt for språk og litteratur
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
stian.haarstad@ntnu.no

***Stian Hårstad** er professor i nordisk språkvitenskap ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Han har blant annet skrevet om språkhistoriske emner med vekt på samlivet mellom norsk og minoritets-språka i Norge.*

Den 8. september 1930 stiller Per Kittl, en 50-årig reindriftssame fra Kvaløya, opp i et provisorisk radio-studio i Tromsø og setter seg anspent ned ved programsekretær Diesens bord. Det har tatt ei stund å overtale ham, men nå ser han inn i den forunderlige remedien de kaller mikrofon, og etter litt oppvarming lar han tonene strømme. De norske radiolytterne skal få høre joik – «fjellfolkets eiendommelige form for sang», som Diesen omtaler det. Radioen er fortsatt en nyvinning som bare et fåtall nordmenn har i huset, men denne dagen kan de heldige – for første gang – høre joik gjennom eteren.

Det er ikke så lett å anslå hva «folk flest» visste og forestilte seg om samer og «det samiske» i ei tid da informasjonsflyten var en helt annen enn i vårt gjennomdigitaliserte mediasamfunn. Folkelesnad som P.A. Jensens og Nordahl Rolfsens lesebøker, som var bortimot enerådende i norske klasserom fra 1860-åra til etterkrigsåra, omhandla det samiske i lesestykker som «Træk af Fjeldlappernes Liv i Finmarken» og «Tamreinen og finnane». Så et visst inntrykk av samisk kultur og levesett må de fleste unger ha fått gjennom skolegangen, men for mange forble nok avstanden til samene stor – både fysisk og mental.

Hvor fremmed det samiske var særlig i de sørlige landsdelene, kan vi lese ut av en del avisartikler fra tiåra omkring 1900. Da kunne meldinger om en «lapp» eller «finn» på gjennomreise i tettbygde strøk være nok til at det ble satt inn en liten notis. At «en finkall» våren 1922 kom til Trondheim fra «avdalene paa den anden side av svenskegrænsen», var nok til at minst ti aviser rykka inn ei kort melding om det, selv om den besøkende ikke gjorde stort annet enn å se på domkirka. Et eldre eksempel finner vi i *Lillehammer Tilskuer* den 14. februar 1885. Da var «en gammel Finn» og hans medhjelpere på vei fra Helgeland til Telemark med en flokk rein, og reporteren skildrer det uvanlige besøket bemerkelsesverdig detaljert: Klesdrakt, hårfrisyrer, ganglag, røykevaner, gemytt og språkbruk blir omtalt på måter som vi i dag vil oppfatte som påfallende eksotiserende.

I den samme tidsperioden var forskjellige reisebrev fra de nordligste landsdelene en populær sjanger både i bokform og i aviser. Språkforskeren Jens Andreas Friis (1821–1896) var tidlig ute med slike beretninger.

Funnet av Andrée-ekspedisjonen i 1930. Tromsø i verdenspressas fokus

Salomon August Andrée (1854–1897) var en svensk ingeniør og oppdagelsesreisende som først ble berømt for sin banebrytende utprøving av luftballongteknikk. Etter et mislykka forsøk på å nå Nordpolen i ballong i 1896 prøvde han på nytt sommeren 1897, denne gangen med to hjelpesmenn. Med Danskøya nordvest på Spitsbergen som utgangspunkt la de av sted, men også denne gangen gikk det galt. De stranda på polarisen etter to drøye to døgn og måtte ta beina fatt. Etter nesten tre måneder kom de til Kvitøya, og der planla de å overvintre.

Det skulle imidlertid gå bare noen få dager før alle tre døde, mest trolig av en kombinasjon av utmattelse og forurensa mat. Levningene ble liggende på Kvitøya helt til august 1930 da den norske fangstskuta «Bratvaag» fant dem. Mysteriet med den forsvunne Andrée-ekspedisjonen hadde fått mye medieomtale i de 33 åra som var gått, men nå skulle pressedekninga nå nye høyder. «Det blev straks stor livlighet i pressekrete», som *Nordkapp* nøkternt meldte da nyheten om funnet spredte seg. Telegraflinjene glødet og radioantennene gnistret over hele kloden, skriver Nils Ytreberg i *Tromsø bys historie*, og det ble et kappløp mellom all verdens journalister om å skaffe siste nytt om den sensasjonelle oppdagelsen av oppdagerne. Store avstander og dårlige radiosamband gjorde det vanskelig å få pålitelig informasjon, og derfor ble den tragiske skjebnen i isødet omgitt av spekulasjoner i mange retninger. Hvem døde først? Hvordan døde de? Stemte det at det var bare to lik? Vart det sant at ett av dem mangla hode? Hva sto i Andrées feltdagbøker?

«En liten flåte med pressemenn» seilte redningsskuta i møte da den kom inn til Tromsø med to av de omkomne den 3. september. Noen dager seinere ble det arrangert høytidsgudstjeneste i Tromsø domkirke til minne om de tre som mista livet i «det for forskertrangen så lokkende Ishav», som domprosten formulerte det. Mens minnestunda pågikk, kom det bud om at levningene av det tredje ekspedisjonsmedlemmet også var funnet og var på vei mot Tromsø. Seinere på høsten ble de tre bårene ført hjem til Sverige, og da Andrées levninger kom til Stockholm den 5. oktober, var byen prega av det som er omtalt som Sveriges mest storslagne uttrykk for nasjonal sorg fram til mordet på Olof Palme i 1986.

I løpet av seinsommeren 1930 ble funnet av ekspedisjonsmedlemmene og hendelsene i Tromsø omtalt i nærmere tusen saker i norske aviser. Svenske aviser var ikke mindre opptatt av sensasjonen i ishavet, og det finnes flere historier om geskjeftige journalister som gikk langt for å kunne sende hjem pikante detaljer om funna på Kvitøya. Blant annet skal en svensk korrespondent ha tilbudt et beløp tilsvarende tre årslønner for et intervju med kapteinen på «Bratvaag». Reportere fra alle de nordiske landa, USA, England og Tyskland var i Tromsø fram til de tre avdøde ble skipa ut. Så ble det straks roligere: «Det stilner av omkring Andrée-sensasjonen nu. Verdens opmerksomhet, som i ukevis atter har vært vendt mot den lille flekk øverst oppe på verdenskartet som Tromsø er, har fått nye ting å beskjeftige sig med, nye sensasjoner – nye nervepirrende nyheter. – Og Tromsø er igjen glemt, – til neste gang», skrev avisa *Tromsø* den 13. september 1930.

Pressefolk og lokalbefolkningen på brygga i Tromsø venter på «Bratvaag» med restene av Andrée-ekspedisjonen. Fotograf: Carl S. Sæther.

Først kom *En Sommer i Finmarken, Russisk Lapland og Nordkarelen. Skildringer af Land og Folk* i 1871, og seinere skulle han publisere ei rekke liknende beskrivelser av livet i nord. Både Friis og andre forfattere av reiseberetninger fra nord må kunne sies å ha vært temmelig idylliserende i det de skrev, men tekstene fikk en stor leserskare og bidro til å heve majoritetsbefolkningens kunnskaper om de samiske samfunna. Her kunne man blant annet lese om samenes særegne sang. Friis kalte dette å «joige», forklart som å «synges Troldsange». Johannes Furø (1836–1899), som i 1886 ga ut ei bok med fortellinger fra Nordland og Finnmark, kalte det «heijing» – «en Slags

jodlende Sang uden Melodi og Verseform [som] lyder for en stor Del, som naar en halvvoxen Hundehvalp tager paa at smaasutre» ... Hvordan dette faktisk lød, hadde de færreste av leserne erfaring med. Det ble riktignok gjort lydopptak av joik fra de norske delene av Sápmi allerede i 1905, men disse tonene kom neppe så mange andre enn folkeminnegranskerne for øre.

Radio som folkeopplyser

I 1920-åra kom et nytt medium i bruk i Norge, radioen, og den skulle også komme til å spille ei viktig rolle i folkeopplysninga. I første omgang var det imidlertid underholdning, særlig i form av musikk, som fylte det meste av sendetida, og fram til 1930-åra hadde sendingene dessuten begrensa rekkevidde. Lokale stasjoner ble etablert først i Oslo i 1925 og deretter i Bergen, Tromsø og Ålesund. Noen år seinere ble sendere satt opp i Kristiansand, Stavanger, Trondheim og Bodø, og etter hvert som teknikken tillot å forbinde alle disse, ble Norge samla til ett kringkastingsrike. Dét betyr imidlertid ikke at «folk flest» hørte på radio. Det er anslått at omtrent ti prosent av befolkninga hadde tilgang til en radio i 1930. Tallet økte raskt, men i begynnelsen av 1930-åra var radiolytting i hovedsak et byfenomen, og ettersom apparatet i seg selv var temmelig kostbart, var de mer velstående lag av folket overrepresentert i den tidlige lytterskaren.

Kringkastingsselskapet AS i Oslo – NRKs forgjenger – sto for den største andelen av det produserte stoffet og inntok tidlig plassen som «riksprogrammet». Også radioselskapa i de mindre byene lagde innhold til sine sendinger, fra foredrag og kåseri til bridge- og språkkurs, men det var ressurskrevende å fylle sendetida, og de fleste overførte derfor programmet fra Oslo særlig på kveldene.

Og sendinga der Per (Peder) Nilsen Kitti (1880–1946) skulle bli den første som joika til nasjonen, var det nettopp Oslo-redaksjonen som sto for. Programsekretær Thorstein Diesen (1894–1962), som seinere skulle bli en sentral mann i NRK, reiste sammen med en tekniker og den svenske radiopioneren Sven Jerring (1895–1979) til Tromsø for å lage sendinger i anledning funnet av Andrée-ekspedisjonen (se egen tekstboks) som gjorde byen til «de dagers verdenscentrum», som Diesen selv uttrykte det. Fordi denne saken hadde så stor interesse i Sverige, ble det bestemt at de skulle kringkaste også til svenske lyttere – med «Farbror Sven» som programleder. Kallenavnet hadde Jerring fått som bestyrer for *Barnens brevlåda*, barneprogrammet han skulle komme til å lage mer enn 1700 utgaver av i perioden 1925–1972.

«Verdens ører rettet mot Tromsø»

Tromsø Kringkaster hadde ikke det nødvendige utstyret for den banebrytende produksjonen Diesen så for seg, og både han og teknikeren hadde med seg «et utall kufferter» med forsterkere og annet materiell fra Oslo, kunne avisa *Tromsø* berette. Det er mulig at de tekniske utfordringene forsinka det øvrige planleggingsarbeidet, for dagen før den første sendinga meldte flere aviser om at «programmets enkeltheter ennå ikke er utformet i detalj». Men sending ble det, og de mange skrivende journalistene som var i byen for å dekke Andréé-saken, merka seg det nye mediets nærvær: «Nu har i lang tid verdens øine vært henvendt på Tromsø. Søndag og mandag vil verdens ører være rettet mot Tromsø», meldte *Tromsø* den 7. september. Midt i vrimmelen av telegrammer og presseskriv skulle altså nå *lydbølger* brukes til å formidle nytt fra ishavsbysten.

Diesen hadde en plan om å lage to programmer fra Tromsø: ett fra høytideligheten til minne om de tre omkomne svenske polarfarerne, og ett «Nord-Norge-program» med «skildringer fra ishavstraktene m.m.». Denne andre sendinga ville Diesen gjerne bruke til å gi lytterne «et inntrykk av Nord-Norge i sin almindelighet og av nomadefolket i særdeleshets», skrev han seinere. Han hadde altså en tanke om å vise fram det samiske gjennom det nye mediet, men var ikke helt sikker på hvordan det best kunne gjøres. Etter noe rådføring med lokale radiofolk falt han ned på å la en same «joige» for radiopublikummet i de tusen hjem. «Det är också meningen att en lapp skall säga några ord», skrev avisa *Dagens Nyheter* i sin forhåndsomtale av sendinga. For å få med autentiske samiske bidrag ble Diesen satt i forbindelse med Per Kitti, men han viste seg å være nokså tung å be. I *Radiobladet* omtrent et år seinere beskriver Diesen det første møtet med Kitti på en måte som i ettertid framstår temmelig respektløs:

‘Voi, voi!’ Lappen står der hjulbent og sid i enden, rynkene i fjeset ser ut til å formere sig ved knoppskytning og han plirer med sine skjeve røksure øine mot ‘turistan’ som vil snike sig til å forevige denne fjellviddens sønn. Han rister avvergende på hodet og triller fort avgårde, mens den store dusken i hans storsnutede hodeprydelse duver heftig op og ned i hans vuggende luntetrav.

Etter noe mer godsnakking sa Kitti ja til å møte radiofolket, og litt over klokka 17 den 8. september stilte han opp i det midlertidige studioet.

I programbladet *Hallo! Hallo!* nr. 9 i 1934 ser Diesen tilbake på dette som var «hans eiendommeligste oppdrag som kringkastingsmann». Kitti var til å begynne med svært nervøs i møte med mikrofonen og radiofolket: «Det var så vidt man kunde høre det knirket et steds nede i strupen på ham.» Men etter hvert ble han tryggere og joika «slik at telegrafbestyrerne nedover kysten hoppet i stolene, og det var næsten ikke mulig å få stoppet mannen», ifølge Diesen. Blant de andre medvirkende i det 50 minutter lange programmet var domprost Nissen, en fangstmann, en polarskipper og en «ishavsgast» som musiserte.

Europa-rekord

Det er ikke så lett å finne ut hvordan den allmenne responsen på programmet var, men i et kort stykke dagen etter slo iallfall avisa *Tromsø* fast at det var «meget vellykket», og blant innslagene nevnes «lappe-joik» og «noen vakre ord av programchef Diesen om landet og folket hernord». I *Tidens Tegn* (7.2.1931) ble sendingene fra Tromsø omtalt som banebrytende:

Det er intet i veien for å kalle denne overføring en Europa-rekord, da mikrofonen aldri tidligere har vært opstillet så langt nord og selve overføringens omfang er også en avgjort rekord. Det gikk pr. tråd fra Tromsø via Oslo til Stockholm og så nordover igjen til den siste kringkastingsstasjon Kiruna.

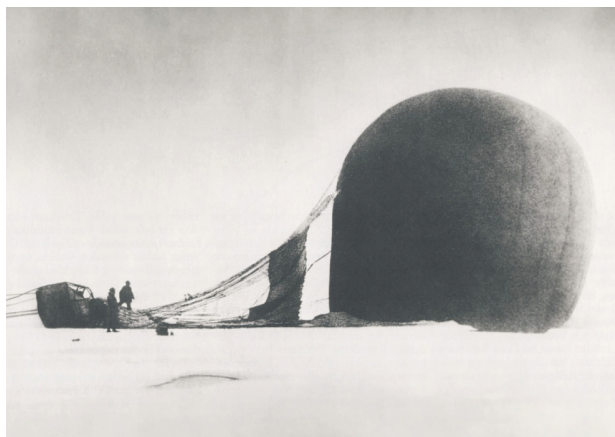

Bilturister på besøk i «lappeleiren» i Tromsdalen i 1925. Foto: Anders Beer Wilse.

En notis i *Tromsø* i forkant av radiofolkets besøk i byen antyder at utsendinga vil gå «over samtlige norske, svenske og formodentlige andre europeiske kringkastingstasjoner», men ingen andre kilder nevner at sendingene kunne høres utenfor Norge og Sverige.

Hvorfor akkurat Per Kitti ble valgt til å representere det samiske i denne pionersendinga, er uklart. Muligens var det av rent praktiske årsaker ettersom han var overhode i en av de få samiske familiene i Tromsø bys nærmeste omland, det som den gang var Tromsøysund kommune. Kanskje var det personlige bekjenskaper gjennom Leif Andersen, formann for Tromsø turistforening, som bisto Thorstein Diesen i planlegginga av «Nord-Norge-programmet». Vi vet at turistforeninga var involvert i «den bekjendte lappeleir» i Tromsdalen, som ble anlagt allerede i 1880-åra til glede for turistene. Muligens var noen i Kitti-familien involvert i leiren og slik kom i kontakt med turistforeningas ledelse. Vi vet iallfall fra en artikkel i *Nordlys* (17.10.1929) at Leif Andersen arbeida for å flytte «lappeleiren» fra Tromsdalen til Tromsø by, og det antyder at han hadde tette forbindelser med samene som var knytta til turistattraksjonen. Andersen dreiv for øvrig Tromsøs ledende forretning for skinn og pelsverk, A/S Claus Andersen, og i rolla som innkjøper for denne bedriften kan det også tenkes at han fikk kontakter i de samiske miljøa.

Rekrutteringsprosessen vet vi altså lite om, men det var iallfall Per Kitti som ble forespurt. Kitti var født på Reinøya (noen mil nordøst for Tromsø) og gifta seg med Margrethe Lango i 1912. De dreiv med rein flere steder før de bosatte seg ved Rakkfjorden nord på Kvaløya omkring 1924. Margrethe levde inn

S.A. Andrées ballong «Örnen» i isødet i 1897. Foto: Erik Strindberg.

i sitt nittiende år og ble noe av en kjendis i Tromsø. «Den ukronede dronning i Kvaløysfjellene», kalte signaturen Oro henne i avisa *Tromsø* da hun fylte 70 år, og seinere har hun fått både ei gate og ei vindmølle oppkalt etter seg. Om hun og ektemannen var like mye av noen lokale celebriteter i 1930, er vel heller tvilsomt, men vi vet iallfall at Per og reinflokken hans i 1929 bidro til ei tysk filminnspilling basert på Tromsø-forfatteren Lars Hansens ishavsfortelling *I Spitsbergens vold*. (Filmen fikk navnet *Der Ruf des Nordens* ('Kallet fra nord'), og scenene med reinsdyra ser ut til å ha endt på klippebordet.) Lars Hansen kjente trolig familien Kitti personlig, og kanskje er det slike for-

bindelser som gjorde Per til en naturlig kandidat da programsekretær Diesen kom med sin forespørsel.

Det er vanskelig å fastslå når lytterne neste gang kunne høre kringkasting av joik, men muligens var det i Finnmarksenderens åpningsprogram den 17. mai 1934. Flere aviser nevner «den vellykkede overføring av lappejoik fra Karasjok» i denne forbindelse, og da er det antakelig snakk om programposten «17. mai-fest fra kirkebyen i Karasjok». Der ble både barnesang og joiking overført på riksnettet, og på kvelden ble «en grammofonoptagelse» av dette kringkasta internasjonalt via senderne i Stockholm og Paris. Dermed hadde joiken – trolig for første gang – nådd også det franske radiopublikummet. Om de likte det de fikk høre, er uklart, men en norsk lytter fra Romsdal uttrykte iallfall sin store begeistring i *Hallo! Hallo!* nr. 23/1934. Joikinga fra Karasjok blir framheva som høydepunktet i «det ellers imponerende lødige program». Romsdalingen priser «den umiddelbare *ekthet*, som vidnet om menneskeånd i aktivitet»: «Det var ekko fra en røst i ørkenen, en venn i kamp for livet, et rop mot uraltet som gav gjenklang. Det var menneskeviljens streben mot klarhet og kraft og seier – i urskikkelse. Derfor gjorde det veldig inntrykk.» *Sveriges Dagblad* (18.5.1934) omtalte hvordan man kunne høre «lappbarnen sjunga 'Ja, vi elsker' på lapska», og deretter en 76-årig same som framførte en hilsen – også den på samisk – «til sina över hela jorden spridda stamfränder med uppmaning att de icke skulle glömma sitt lappspråk og sin lappkultur».

Verken Per Kittis innslag fra Tromsø i 1930 eller joikinga fra Karasjok i 1934 ser ut til å ha ført til reaksjoner av den typen som skulle komme noen år seinere, da NRKs samiske sendinger begynte å sende joik mer regelmessig. Omkring 1950 kom det stadige klager fra flere hold, både i leserbrev i avisene og i tilbakemeldinger direkte til programskaperne: Enkelte mente joiking var så primitivt at det burde holdes utenfor en slik offentlig kanal, mens andre protesterte på religiøst grunnlag og mente joik var ukristelig. Biskopen i Hålogaland fikk da også en skriftlig henvendelse som han videresendte til kringkastings-sjefen. Det medførte «joikeforbud» på radio i noen måneder inntil de ansvarlige for de samiske sendingene overtalte ledelsen til å snu.

På andre arenaer skulle undertrykkinga av joik imidlertid vare lenger. I 1953 bestemte skolestyret i Kautokeino at joik ikke skulle tillates i undervisninga, og selv om vedtaket var oppe til drøfting i flere omganger, besto forbudet helt til 1975.

Kilder:

- Diesen, T. (1931). Osloprogrammet lages. Et gløtt bak kulissene. *Radiobladet* 1(26).
- Furø, J. (1886). *Fra Ishavets Kyster. Fortællinger fra Nordland og Finmarken*. Alb. Cammermeyers Forlag.
- Graff, O. (2016). *Joikeforbudet i Kautokeino*. Karasjok: Davvi girji.
- Halse, K.J. og Østbye, H. (2003). *Norsk kringkastingshistorie*. Det Norske Samlaget.
- Helland, A. (1906). *Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens amt. Anden del. Befolkning og historie*. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Hætta, O.M. (2003). *Dá lea Sámi radio: NRK sámegiel sáddagat 1946–1980. NRKs samiske sendinger 1946–1980*. Nrk Sami Radio.
- Kjellström, R. (1983). Mannen som steg av ballongen. *Fataburen* 1983. *Nordiska museets och Skansens årsbok*, 203–220.
- Nissen, K. (1917). Nordland – Lappland. *Den Norske Turistforenings Årbok for 1917*, 145–176.
- Ternhag, G. (1994). 'Ett fonogramarkiv för folkmusik': – en idé som aldrig förverkligades. *Svensk Tidskrift för Musikforskning* 75(1), 83–102.
- Ytreberg, N.A. (1971). *Tromsø bys historie. Tredje bind*. P. Norbye.

Anne-Catharina Vestly (født Schulerud; 1920–2008) var en norsk barnebokforfatter og skuespiller. Her holder hun opp den første av bøkene om Lillebror og Knerten. Flere av Vestlys bøker er filmatisert, og Vestly spilte selv rollen som Mormor i de to filmene *Mormor* og *de åtte ungene* fra 1977 og 1979. Foto: Rigmor Dahl Delphin/Oslo Museum.

Kvinnestemmer i radio

Hege Duckert

Stabsleder kringkastingssjefens kontor

Duckert har tidligere vært kulturredaktør i NRK og journalist

og kulturredaktør i Dagbladet

hege.duckert@nrk.no

Da radioen kom til Norge, var det ikke bare et nytt medium. Det kom også med en ny kultur. I de gamle mediene, avisene, var strukturene hierarkiske, patriarkalske og hogd i stein. Det tok lang tid før kvinner i det hele tatt fikk komme til orde. I radioen virket alt mye raskere og lettere, og kvinnestemmene lot til å være flere. Men det er nok bare en halv sannhet.

For da radiomannen Artur Klæbo skulle oppsummere NRKs første femti år i 1983, skrev han i erindringsboken sin:

«Når eg sit og manar fram i minnet dei eg møtte på kontoret mitt i dampradioen, og dit kom mange, då spør eg meg sjølv: Var der ikkje kvinner? Jau, visst var der kvinner, ikkje mange, men nok til å halde styr på papirflaumen og orden på skriveborda. Utan dei vakre og vennlege kontordamene hadde radioen gått i stå.»

Det pussigste ved denne erindringen er kanskje ikke hva den forteller om 1933, da Norge var et kjønnsdelt samfunn, men at den ble skrevet i 1983, da perspektivet var blitt et annet. I Klæbos minne var radioens kvinnelige pionerer fremdeles sekretærer og kontordamer, vakre og vennlige, ansatt på grunn av sin evne til å holde orden.

Det fantes kvinnelige radiostemmer både i og før 1933. De var bare ikke på lufta på tidspunkter da menn som Klæbo hadde tid til å lytte. *Husmortimen* var en av radioens første titler. Programmet gikk på formiddagen og bidro til husmoropplæringen som Norge var så opptatt av i mellomkrigstiden: Over 50 husmorskoler ble opprettet over hele landet, og bare seks prosent av gifte kvinner hadde arbeid utenfor hjemmet. Husmor var Norges vanligste yrke. Det var bred enighet om at husarbeid måtte utføres korrekt og med flid. For å få det til mente alle at kvinner trengte opplæring. Noen mente også at de trengte formaninger.

Og det fikk de i radioen. Den første som fikk lov til å snakke til husmødrene, var en solid utdannet husstellærerinne.

Henriette Wenche Nissen ledet *Husmortimen*, og senere arvtakeren *Hus og Heim*, i hele 24 år. Hun ga seg ikke før hun gikk av med pensjon. Til radioen ble hun hentet fordi hun kunne alt om vitaminer og drev systematiske undersøkelser på vegne av Landbruksdepartementet av «elektriske apparaters praktiske anvendelighet i husholdningen og brukbarhet i koketeknisk henseende». Dette var ingen spøk på slutten av 1920-årene.

Departementet hadde regnet ut at husholdningene kunne spare 25 prosent strøm med nye kokekar. Henriette Wenche Nissen fikk jobben med å lære norske husmødre å rasjonalisere. Hun forklarte hvordan de måtte planlegge og gjennomtenke sine oppgaver, så de kom i riktig rekkefølge. Skaftet på langkosten måtte være langt nok, så de slapp å bøye seg unødig, og kluten skulle ikke slenges

Helga Kristine Eng (født 31. mai 1875 i Rakkestad, død 25. mai 1966) var en norsk psykolog og pedagog, og er omtalt som en pioner innen barnepsykologi. Foto: Hugo Per Wickman. Eier: Nasjonalbiblioteket.

rundt på måfå. Kokekarene måtte være moderne og gullende rene.

En hel episode av *Husmortimen* var viet til det akutte, men kortvarige problemet med hvordan norske husmødre skulle forholde seg da statsminister Christian Michelsen var død og det ble krevd fem minutters stillhet over hele landet – midt i husmødrenes koketid.

I skarp kontrast til Henriette Wenche Nissens råd og vink kom radioforedraget som en fast post i radioens ungdom. Da Universitetet satte sammen sin A-serie i 1930, var ingen kvinner invitert til å til å snakke, men i B-serien ble det funnet plass til pedagogen og psykologen Helga Eng. Hun kvitterte for tilliten med å demonstrere sitt høye, faglige nivå og unngå fallgruven med å fri til lytterne.

I foredraget «Begavelsesforskning» sa hun følgende om hvordan man kan måle sitt barns intelligens:

«Hvis barnet løser én av åtteårsalderens og én av niårsalderens oppgaver, og ingen fler ovenfor eller nedenfor, får det to femtedels tillegg. Dividerer vi intelligensalder med kronologisk alder og multipliserer med hundre, får vi barnets intelligenskvotient, i dette tilfelle 88.»

Formen var altså en smule annerledes i *Radioforedraget* enn i *Husmortimen*, men innholdet var

beslektet og viste at kvinners kompetanse var like velkommen på barnerommet som på kjøkkenet. Utenfor husets fire vegger var det verre. Da Norsk Telegrambyrå – som leverte nyhetene til NRK – bestemte seg for å prøve en kvinnestemme i 1932, endte det med skandale.

Kvinnen det var snakk om, het Constance Stoltenberg. Hun var oldebarn av en eidsvollsmann og lærerinne ved tale-skolen i Oslo. Diksjonen hennes var glimrende, stemmen myk og behagelig. Norsk Telegrambyrå ansatte henne på prøve i rollen som «kvinnelig hallo-mann». Like før debuten tilsto Constance Stoltenberg at hun nok følte seg litt usikker. Det skulle det vise seg at hun hadde all grunn til.

Like etter at Norge fikk høre «en dame» lese nyhetene, ble det innkalt til møte i Oslo Lytterforening. Ens ærend til hovedstaden kom ingeniøren Erling Hjorth, formannen i Trøndelag Radiolytterforening og Norsk Radiolytterforbund. Ifølge avisreferatene gikk han *berserkergang* på møtet.

På vegne av samtlige lyttere i hele Trøndelag stilte han mistillitsforslag til Constance Stoltenberg. Og det var det ingen som hadde noe å si på. Han ble verken motsagt eller klubbet ned. Derimot rykket NRKs styreformann ut neste dag og opplyste at frøken Stoltenberg straks ville trekke seg som en følge av kritikken. Det dreide seg tross alt om samtlige lyttere i hele Trøndelag. Nå fikk man heller løse saken med at tre mannlige medarbeidere i Norsk Telegrambyrå byttet på å lese nyhetsbulletinen, selv om ingen av dem hadde gått noen tale-skole.

Først etter andre verdenskrig våget man å gjøre et nytt forsøk med en kvinne i nyhetene. Anne Knudsdatter Graah var journalist i programbladet *Hallo-Hallo* og ble kjent under navnet Lille Graah.

Hun hadde en stemme som ble karakterisert som «dyp, alvorlig og tung». Tittelen hun fikk, var hallo-dame, og hun ble betrodd både nyhetene og meldingene som skulle leses opp i *Ønskekonserten*. Det siste gjorde henne så populær at folk over hele landet kalte opp kattene sine etter Lille Graah.

I etterkrigstiden slapp man flere kvinner til for å bygge opp et programtilbud rettet mot barn. *Barnetimen for de minste* ble sendt fra 1947 og utgjorde sammen med *Lørdagsbarnetimen* hovedtilbudet til barn i radio. Thorbjørn Egner, Alf Prøysen og Anne-Cath. Vestly kom til programmet samtidig i 1952. Alle tre hadde teaterbakgrunn og klarte å nå over den hittil uoverstigelige kløften mellom radiotaler og radiolytter.

Men det var Anne-Cath. Vestly som skulle komme til å utfordre publikum.

Utstyrt med Norges mildeste mormor-røst fortalte hun om snille folk og gode gjerninger. Men et par år etter debuten – nærmere bestemt den 25. januar 1954 – fortalte hun også om hvordan barn blir til.

I kringkastingen! Som skulle formane og bygge opp nasjonen!

Årsaken var fortellingen om Ole Aleksander Filibom-bom-bom. Da gutten skulle få en lillebror, fortalte Anne-Cath. Vestly at babyen ikke kom med storken, men lå i magen til mammaen hans. Hvordan den kom *inn* i magen, lot hun ligge. Moren til Ole Aleksander forklarte sønnen at babyen hadde vokst seg så stor at hun måtte på klinikk for å få den ut, og at det kunne komme til å gjøre litt vondt. Lytterstorm fulgte.

Anne Knudsdatter Graah - kjent som Lille Graah - født 22. januar 1908 i Kristiania, død 19. januar 2001 i Oslo, var kringkastingsmedarbeider. Hun var ansatt i NRK i mer enn 30 år, først som hallo-dame og ansvarlig for *Ønskekonserten*, senere tilknyttet *Østlandssendingen*, hvor hun gjorde seg bemerket som aktiv radioreporter.

«Vi er en hel flokk husmødre med barn som reagerer voldsomt på slikt kvalmt seksualprat», skrev en innsender.

«Fy for en synd at De kan stå og sende ut i hjemmene deres simple og rå fortellinger», skrev en annen.

«Dere må få slutt på dette, ellers går vi undergangen i møte», skrev en tredje.

Noen av brevene var så grove at NRK valgte å sende dem rett til politiet. Men Anne-Cath. Vestly fikk også det som avisene kalte «fan mail», bunkevis med støtteerklæringer.

De ga henne mot til å fortsette å utfordre. Mødrene i fortellingene hennes var neppe lyttere av *Husmor-timen*, ganske enkelt fordi de ikke var hjemme om formiddagen da programmet ble sendt. De var på jobb.

I fortellingen om *Lillebror og Knerten* jobbet moren til Lillebror i butikk. Siden far var bortreist og storebror på skolen, måtte Lillebror leke alene utenfor butikken hele dagen. Det fantes jo ikke barnehager. Moren til Kaos sendte sønnen til dagmamma. Og juristmoren til Aurora kunne trygt gå fra blokka i drabantbyen hver morgen i visshet om at mannen hennes tok seg av barna, innimellom arbeidet med

Anne-Catharina Vestly (født Schulerud; 1920–2008). Foto: Rigmor Dahl Delphin/Oslo Museum.

en doktorgrad. Slik brakte Anne-Cath. Vestly gradvis samtiden og hverdagen inn i *Barnetimen*.

Da fjernsynet kom, ble mange bekymret for hvordan det skulle gå med radioen. Men det skulle vise seg at radioen hadde minst to fortrinn: Den var raskere og modigere. Mens 1960-årenes fjernsyn var stivt og korrekt, hadde radioen begynt å løsne på snippen. I 1967 eksperimenterte NRK med sene kveldssendinger, der tonen var muntlig og stemningen nedpå.

Det passet perfekt for Else Michelet. Hun valgte radiomediet som 25-åring, og så seg aldri tilbake. I nesten femti år møtte hun på jobb i NRKs hvite radiohus uten å kjenne noen dragning mot lysene i TV-huset, bare en gangbro unna. Radiostudioets lune mørke passet for henne, og hun skulle komme til å skape noe helt nytt der inne, først i *Natradioen*, så i *Nitimen* og til sist i *Hallo i uken*, som raskt ble en uunnværlig time hver lørdag klokka 15.03.

Hver gang satire er oppe i Kringkastingsrådet – ikke like ofte som i *Hallo i ukens* tid, men oftere enn man skulle tro – forsøker NRKs representanter å forklare hvorfor det er viktig at det fins et levende satiremiljø i Norge. Hvordan skulle NRK kunne dekke demokratiske, sosiale og kulturelle behov i samfunnet uten å bruke skråblikk?

I kulturkanalens *nest morsomste program* fikk Else Michelet vist hele spekteret av sitt omfattende talent: Hun var satiriker, humorist, skuespiller og politisk kommentator. Michelet hadde et skarpt blikk for å se **hvem** som hadde makt i enhver situasjon. Slik lærte hun en ny generasjon komikere å analysere samfunnet og kle av makta. Det har vi glede av i dag.

*Else Michelet var ein norsk kringkastingsmedarbeidar og forfattar, som arbeidde med underhaldnings- og satireprogram i NRK radio frå slutten av 1960-åra. Ho er best kjent for det satiriske radioprogrammet *Hallo i uken*, der ho var produsent frå 1993 til 2009. Her ser vi fra høyre Else Michelet, Espen Beranek Holm og Are Kalvø i 2000. Foto: Morten Holm/NTB.*

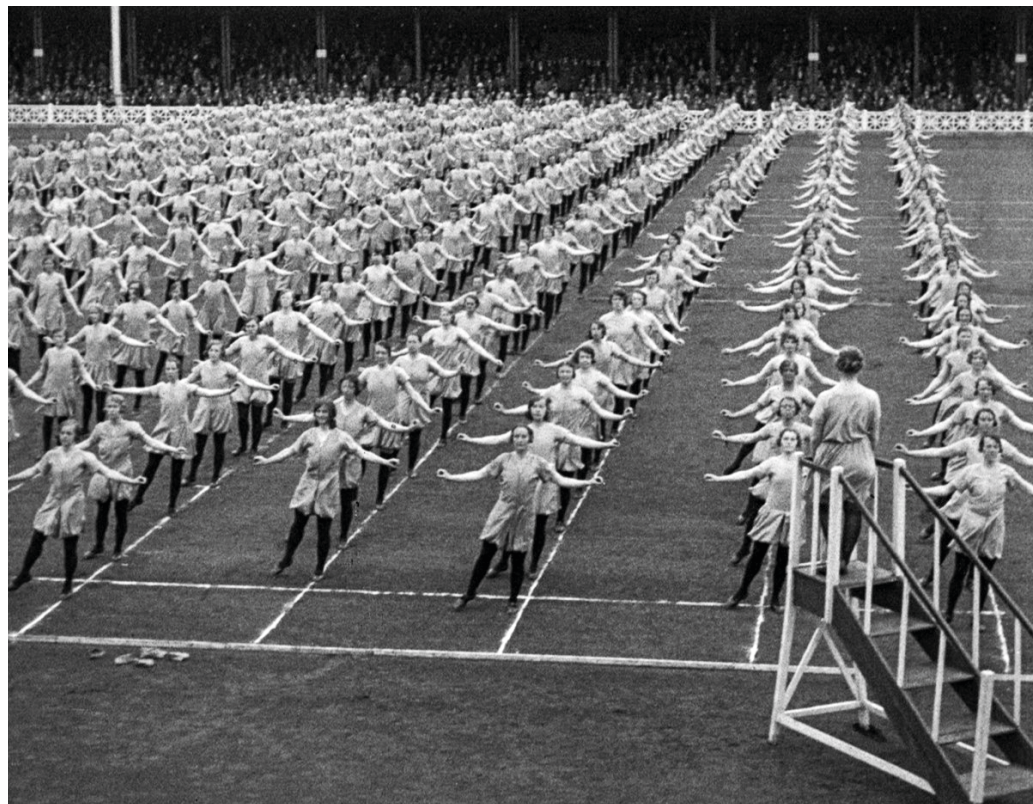
Dessuten var hun en utrolig morsom stemme.

Skjønt – alle var naturligvis ikke enig i det.

Da Else Michelet rettet skråblikket sitt mot bibelhistorien, syntes enkelte at grensen var nådd for hva en kvinne kunne tillate seg i rikskringkastingen.

Stortingsrepresentant Paul Svarstad fra Høyre gjorde som de pleide i *Hallo i uken* – han slo alarm «på vegne av vanvittig mange». I et innlegg i *Sogningen* skrev han:

«Ein må spørje seg: Kva er det som betar desse kvinnene som har gått heilt av skaftet, og som burar og beljar og vil leike stut? Eg dristar meg til å legge fram ein lekmannshypotese: Det er hormonforstyrrelsar. Dei har gnabla for mykje P-pillar.»

Figur 1: Stillbild från Det 10 kretsturnstevne: fra turnopvisningen på Bislet. Hans Berge (u.å.)

På jakt etter stumma kvinner

Filmarkivarie Tina Stenkulla Anckarman har varit på jakt efter nästan bortglömda kvinnor i stumfilmsamlingen vid Nasjonalbibliotekets filmarkiv i Oslo.

Tina Stenkulla Anckarman
Filmarkivar
Nasjonalbiblioteket
epost@epost.no

En filmsamling kan studeras utifrån många synvinklar. Den som till exempel vill undersöka ett kvinnligt perspektiv i den norska stumfilmsperioden, med utgångspunkt i kvinnors bidrag bakom kameran, har ett begränsat material att tillgå. Framför kameran finns de naturligtvis, som fiktiva karaktärer tolkade och gestaltade av skådespelerskor. Men i stumfilmsamlingen göms, (och glöms), många andra kvinnor som sällan står i centrum för uppmärksamheten. Kvinnorna som representerar sig själva, ibland fortfarande kända namn för oss i dag, men oftare helt anonyma – eller de namnlösa skådespelerskorna [skuespillerinnene] som gör fiktiva roller i den delen av filmproduktionen som inte nämns i bioannonserna. De är visserligen stumma men inte osynliga, de finns ju där i bildrutan, men de existerar bara för oss om de lyfts fram ur arkivet. Jag vill i den här texten belysa några av de här mestadels anonyma kvinnorna och undersöka i vilka roller de finns representerade.

Bakom kameran

Vi kan bara namnge ytterst få kvinnor bakom kameran i norsk stumfilmhistoria: Aud Egede Nissen som utövar sin skådespelarkarriär också drev eget filmsällskap i Berlin och som producerade ett stort antal filmer för den tyska marknaden¹, och Gurly Drangsholt, manusförfattare, regiassistent och produktionsledare. Men betyder det ovillkorligen att kvinnor bara undantagsvis deltog i produktionen under filmmediets första decennier i Norge? Kan det förhålla sig så att de i själva verket bara är anonyma? Och spelar det egentligen någon roll?

Det finns en del som tyder på kvinnors medverkan i filmindustrin, också i Norge. En filskapare som gjorde åtskilliga nyhetsreportage och reklamfilmer under stumfilmperioden var Ottar Gladtvet. I hans efterlämnade utkast till en självbiografi kan på flera ställen i texten läsas att hans hustru, Solveig Gladtvet, medverkat vid filminspelningar, dock beskrivs inte hennes roll närmare, så precis hur är osäkert, men att hon bidragit råder inga tvivel om.²

Det är naturligtvis inte bara kvinnor som ignorerats genom filmhistorien. Det finns åtskilliga roller i filmproduktionen som tidigare aldrig krediterades: färgläggare, klippare, o.s.v. och som i dag skulle vara omöjliga att förbise i rulltexterna efter filmen.

Anonyma assistenter?

Att filmpionjärerna själva stod för flera delar av insatserna vid en films tillblivelse är nog ett riktigt antagande, men helt utan medhjälp var de kanske inte ändå. Det finns inspelningar från den här tiden där filmskaparen överraskande nog själv dyker upp i bild. Ett väldigt bra och tydligt exempel är Hans Berges film *Panamakanalen 1918*.³ I en scen ser vi ryggen på filmfotografen där han står lätt böjd över sin kamera och filmar det obligatoriska dopet av förstagångspasserare när skeppet korsar ekvatorn. Plötsligt blir fotografen hämtad av Neptunus medhjälpare som döper även honom i bassängen. Eftersom man med dåtidens kameror vevade filmen manuellt genom kamerahuset måste någon ha gjort det också i det här tillfället, men denne någon, (kanske bör vi kalla hen "assistenten"?), förblir anonym – och därmed också obönhörligen bortglömd. Vid just det här inspelningen var nog "assistenten" en man – besättningen ombord består utifrån vad jag kan se uteslutande av män.

Av samma filmskapare Berge finns också ett annat kort klipp från en sommarkoloni där fröknarna, i dag skulle vi väl kalla dem barnpedagoger, leker med barnen. Det är en uppsluppen scen där barn och vuxna välter runt i gräset. Så kommer ett scenskifte och en man lyfter ett barn under vardera armen och går leende mot kameran. När han kommer närmare ser jag att det är Hans Berge själv som har klivit in i barnaskaran. Någon har också här skött kameran och jag vill gärna att tro att det är en av kolonins fröknar. Det finns troligtvis fler kvinnor som haft assisterande roller eller på annat vis medverkat anonymt, men som till skillnad från Ottar Gladtvets hustru, inte ens namnlöst förekommer i historien om norsk stumfilmsproduktion. Något som lämnar oss en obalanserad och begränsad inblick i dåtida förhållanden och omständigheter.

Den andra filmhistorien

Den nationella stumfilmsamlingen består till stor del av filmmaterial som, liksom de två filmer jag just nämnt, inte passar in i berättelsen om den fiktiva spelfilmen. Den del av filmhistorien som Eva Bakøy och Tore Helseth kallar *Den andre norske filmhistorien*,⁴ och som innefattar allt *det andra*, alltså dokumentära inspelningar, uppdragsfilm, undervisningsfilm, instruktionsfilm, aktualitetsfilm, reklamfilm o.s.v. Det är den här delen av filmhistorien som är min jaktmark, dock väljer jag att inte begränsa mig till norska produktioner, utan innefattar också norska språkversioner av utländska filmer. Originaltexter har blivit översatta och nya plakater med norska texter har ersatt de ursprungliga, något som uppenbart gjorts i Norge. Jag vill dessutom bestämt hävda att norska språkversioner tillhör historien om norsk biografkultur. Oavsett om du väljer att se på historien utifrån en kontext som beskriver biografdrift eller utifrån den sociala kontexten, så kommer du inte förbi det faktum att de norska språkversionerna har visats och setts på biografer runt omkring i landet.

I den stumma delen av *Den andre norske filmhistorien* finns det massor av män, det är polarhjältar, det är killar i skidspåret eller hoppbacken, män i flygmaskiner, valfångare, militärer och oändliga rader av män i talarstolar. Så var och i vilka sammanhang hittar vi kvinnorna framför kameran i *den andra filmhistorien*? Och då inte bara som statister i utkanten av bildrutan, utan som personer som av sin samtid har ansetts intressanta och därför har uppmärksammats?

I rampljuset – kända och okända idrottsstjärnor

Idrottsstjärnor som Sonja Henie står i rampljuset i flera filmreportage och behöver inte någon närmare presentation. Det finns också inspelningar med tidigare namnkunnigheter som nu är okända för den stora massan. Med den norsk-amerikanska tennisstjärnan Molla Mallory finns exempelvis en inspelning från en match i Nice 1922, där Mallory möter "dette franske vidunder" som Suzanne Lenglen kallas i textplakatet.⁵

Figur 2: Stillbild från [Sommerfugledans utført av Zoray Hayda] Hans Berge 1920.

Sportreportaget är i dag fragmenterat men tillräckligt av textplakaten finns kvar för att kunna berätta att matchen vanns av fransyskan. Mallory, som var flerfaldig vinnare av US Open, lär ha varit rankad tvåa i världen. Sin sista Grand Slam-turnering genomförde hon 1926 och då var Mallory hela 42 år gammal. Hon är för övrigt den enda norskfödda tennisspelare som vunnit en Grand Slam.

Vi håller oss kvar i idrottens värld för i stumfilmsamlingen existerar fortfarande en liten raritet: [*Fotballkamp for kvinner*]. Det är ett inslag i en brittisk news reel producerad av Gaumont 1918 och som tros vara den äldsta verifierade filminspelningen av en damfotbollsmatch. Inslaget visar matchen mellan de brittiska lagen Sterling Ladies FC och Vickers Ladies FC och varar bara 40 sekunder, men en artikel i *The Sportsman* hävdar att spelet drog till sig en publik på flera tusen åskådare som fick se en jämn kamp som slutade oavgjort. Spelarna är alla namngivna, men saknar spelarnummer, så en kan inte peka ut de individuella spelare vi ser i bildrutan.⁶

Det är få namngivna kvinnliga idrottare i sportreportagen och förutom Sonja, Molla och kanske ytterligare någon isdansare är de flesta anonyma. Som till exempel i de många inspelningarna från invigningar på stora idrottsarenor och som inleds av uppvisningar i gymnastik. Långa rader av gymnaster tågar in med fanor. Uppställda på led genomför de sedan fysiska rörelser – de böjer och sträcker, de vrider och vänder synkront på sina kroppar.

Kulturkreatörer på dansande fötter

Vi kan hitta ett par exempel på kvinnliga dansare i olika sammanhang utanför isen. En konstform som

Figur 3: Stillbilder från reklamfilmen *Revyens mester*, Ottar Gladttvet 1929.

finns bevarad i tidiga filminspelningar är *Serpentindansen*. Den skapades av den amerikanska dansaren Loïe Fuller i slutet av 1800-talet. Cirkelliknande armrörelser får silkestyget i dansarens vida klänning att ömsom fladdra likt lövtunna fjärilsvingar, ömsom linda sig runt dansarens kropp. Fuller utvecklade inte bara koreografin men också kostymer och ljussättningar som var en viktig del av hennes föreställningar. Överfört till film är ofta ljusets färger återgivna genom att filmen blev färglagd för hand eller något senare med en metod som kallas stencilkolorering. Kort förklarar så appliceras färger på filmremsan, ruta för ruta, genom att ytterligare en identisk filmremsa – en mall med utstansade områden i bildrutorna – läggs ovanpå den remsa som ska färgläggas, en för varje färg. Ett precisionsarbete som utfördes av kvinnor i stora filmfabriker. Fuller fick många efterföljare och den enda serpentindans vi hittills hittat i den norska filmsamlingen är utförd av en okänd dansare och det korta filmklippet saknar färger.⁷

I en film av Hans Berge hittar vi en dansare som faktiskt är namngiven i filmens titel [*Sommerfugledans utført av Zoray Hayda*]. Hayda dansade sig genom Europa och uppträdde i städer som Wien, London, Bukarest och fler därtill. I en intervju omtalas hon som "den norske danserinden",⁸ men skribenten skriver också att familjen ursprungligen var greker. I andra sammanhang – notiser och annonser – omtalas hon ibland som österrikisk, ibland som ungersk. Det är inte helt enkelt att avgöra vad som är riktigt och det är möjligt att både artistnamn och nationalitet var påhittade för att skapa mystik omkring hennes persona. Som dansare beskrivs hon med ord som "barfotdanserinde" och "kunst- og karakterdanserinde", och både rörelser och kostymer tycks inspirerade av orientalisk dans. Får man tro tidningarna så var hennes framträdande populära. Precis som Fuller skapade Hayda sina egna koreografier och dessutom komponerade hon musiken till sina dansnummer.⁹

Tobak för medgörliga flickor och frisinnade kvinnor

Det är inte alla dansare under stumfilmperioden som blir framställda med sådan respekt. De kvinnliga dansarna i balletten på Det Nye Teater är inte bara namnlösa – de är också objektifierade. I *Revyens mester*,¹⁰ där Victor Bernau ska sätta upp en ny sommarrevy, inspekterar teaterchefen baletten både i kostymateljén och vid den höj- och sänkbara scenen. Han beordrar att scenen höjs – "högre upp, högre upp" – så att han kan ta sig en titt under ballettens kjolar. Dansarna fortsätter att le med benen utsträckta i luften framför sig, men jag undrar om de inte var frestade att sparka till Bernau där han står nedböjd med ansiktet i lagom höjd med deras fötter. Jag hade gärna sett ett förlupet bensprattel. Filmen tycks

Figur 4: Stillbild från reklamfilmen *Morgen i atelieret*, (n.n) 1926.

Figur 5: Stillbild från reklamfilmen *[Akaba]* Hans Berge (u.å.)

vara ett nyhetsreportage om det kommande kulturella utbudet i Oslo och först mot slutet förstår vi att vi blivit förda bakom ljuset – på teaterhusets tak med utsikt över staden bjuder Bearnau den lättklädda balletten på cigaretter från Tiedemann Tobaksfabrik.

Precis som i *Revyens mester* blottar reklamfilm ofta sin samtids hållningar och attityder. Det gör den fortfarande och även om reklamens form och uttryck förändrats är det svårt att missa budskapet om vad som är eftersträfvansvärt eller förkastligt. *Revyens mester* är producerad av Gladtvet Film som under 1920-talet gjorde massor av reklamfilm. Ibland använder Gladtvet kända skådespelare, men lika ofta vet vi inte vilka de medverkande är och här finns gott om leende anonyma kvinnor.

Gladtvett är dock inte ensam om att göra tobaksreklam och kvinnorna är inte alltid reducerade till glittrande kabaréflickor. I *Morgen i atelieret*¹¹ får vi följa med in i verkstaden där konstnären målar vid sitt staffli. Hon är samtidigt i färd med att steka ett frukostägg som den tecknade hönan på målarduken framför henne just värpt. När det inte går som hon tänkt skickar hon bekymmerslöst hela stekpannan ut ur bild, (men vad annat kan förväntas av en kvinna som brutit med konventionerna?). Frukosten kan tydligen kvitta men röksuget måste hon göra något åt! Konstnären målar sig resolut både en cigarett och en sol så att hon kan tända sin tobak mot solstrålarna. Konstnären gör självklart det som faller henne in, men nu är hon redo att måla sitt mästerverk – en sultan, sittande till häst. *Tiedemanns Sultan Tyrkisk Cigaret* marknadsfördes med bilder av en man med ansiktsdrag som ofta förknippas med mellanöstern (sultanen får vi anta). Han sitter till häst klädd i kaftan och ghutra, det traditionella huvudplagget, och i sin hand håller han en stav med en hilal.¹²

Den här reklamfilmen är sorgligt men föga förvånande det närmaste vi kommer kvinnliga konstnärer i samlingen så långt jag hittills kunnat finna – här bör jag väl erkänna att det inte vimlar av manliga konstnärer i samlingen heller – men både Vigeland och Krogh har förärats inspelningar i respektive ateljé). Också i *[Akaba]*¹³ framstår kvinnorna som fria och självständiga när de rider gränsle över kraftfulla hästar genom skogen och ihärdigt puffar på sina cigaretter.

Omsorg och inflytande

I den här delen av filmsamlingen, alltså stumfilmen, finns det också gott om icke-fiktiva kvinnor som representerar en yrkesgrupp. Flera både norska och utländska filmproduktioner skildrar kvinnor i omsorgsarbete. Det kan röra sig om äldreboende, barn med funktionsvariationer eller sommarkolonier. Men det

Figur 6: Stillbild från *Mary og Doug eller da Stockholm og Kristiania stod paa hodet*. Ottar Gladtvet 1924.

finns också några lite längre reportagefilmer som skildrar välgörenhetsarbete i frivilligorganisationer, som till exempel *Det Blå Kors* eller *Frelsesarmeen*, där kvinnorna är en självklar del av verksamheten.

Om *Frelsesarmeens* arbete finns i samlingen fyra filmer från 1927. De förefaller att vara en serie, men mellan dem finns överlappande sekvenser och samma scener förekommer i flera av dem. Speciellt den andra filmen fokuserar på kvinnorna och då både på frälsningssoldaterna och på kvinnor de försöker att hjälpa.¹⁴ Filmen berättar hur arméns "Midnattsmisjon" nattetid försöker skydda utsatta kvinnor från "ulykke og skjendsel" som det heter i textplakatet. Sedan följer scener som innehåller demonstrationer av hur omsorgsarbete med barn eller skadade går till och scener från arméns textilateljé där man väver och syr.

I början av filmen presenteras den svenska Hanna Ouchterlony – major och grundare av Frälsningsarmén i Sverige – som ledde arbetet med att etablera *Frelsesarmeen* i Norge 1887.¹⁵

Längre fram i filmen får Oslos kår besök av Eva (Evangeline) Booth som också hon är namngiven. Booth var en högt aktad brittisk officer som tjänat Frälsningsarmén i Amerika och som dekorerats för sina insatser under första världskriget. De här båda befälen är naturligtvis auktoriteter, men de flesta av de få inflytelserika kvinnorna som syns i stumfilmerna har i stället den indirekta makt som en stjärnstatus eller ett kändisskap ger. Om vi tar en titt på en film som *Mary og Doug eller da Stockholm og Kristiania stod paa hodet*,¹⁶ där vi ser Mary Pickford och Douglas Fairbanks besöka de två huvudstäderna, slås vi genast av folkhavet

Figur 7: Stillbild från Gaumonts illustrerede uge-revy No. 42, (n.n.) 1912.

som samlats utanför Grand Hotel på Karl Johan i Oslo. Med det stora intresset för filmstjärnorna är de så klart förebilder, och den mediala uppmärksamheten kring vad de gör och säger ger möjlighet att påverka följarskaran. Pickford hade kanske lika stort inflytande på sina fans stil och smak under sina glansdagar som bloggare och influencers har på sina följare i dag? *Mary og Doug* eller *da Stockholm og Kristiania stod paa hodet* spelades in under en marknadsföringsresa i Skandinavien, (*Tjuven i Bagdad* med Fairbanks i huvudrollen hade premiär samma år). Filmen ger intryck av att vara ett kändisreportage, men redan efter ett par minuter avslöjar ett textplakat att det egentligen är en reklamfilm: "The world's sweetheart [sic] er som bekjendt en liten lækermund, hvorfor Freia's søsterselskap, A.-B. Chokladfabriken Marabou kompletterer hotellets konfektbeholdning". Längre fram i filmen pekar Fairbanks mot Freias butik med orden: "Oh, look there Mary. That's Freia".

Kvinnor med makt

Även om kändisskap ger inflytande så är det en indirekt makt och generellt sett är namngivna ledare och politiker i stumfilmen män. Vi ser dem tala vid invigningar eller andra stora folksamlingar. Långa enformiga tagningar som uppriktigt sagt inte gör sig särskilt bra på stumfilm eftersom textplakaten bara berättar vem som talar men nästan aldrig vad han säger. Vi har dock ett undantag: nämligen en

Figur 8: Stillbild från Omkring jubilæumsutstillingens aapning 1914, Ottar Gladtvet.

inspelning från sommaren 1924 då Alexandra Kollontaj, som var rysk diplomat i Norge och en förespråkare för jämställdhet och kvinnors frigörelse, besöker pansarskeppet Aurora som ligger utanför Bergen.¹⁷ Befälen hälsar på den respektingivande kvinnan med honnör. De ryska matroserna, samtliga är män, lyssnar allvarligt på Kollontaj som talar till dem från bryggan. I Kollontaj i Norge citerar författaren Arbeidet som berättar att Kollontaj under sitt besök ombord dekorerar fem kadetter med Den Røda Fanen och att matroserna skämtsamt utser Kollontaj till æresfyrbøter (hederseldvaktare).¹⁸

Mode från fjärran Paris och Torvgaten 6

Kvinnor i uniform är sällsynta och utöver frälsningsarméns soldater och en grupp systrar från amerikanska röda korstet på väg från New York mot fronten i Frankrike 1916¹⁹ är det inte många av dem i filmarkivet. Ett undantag är två kvinnliga tågkonduktörer som dyker upp i ett inslag i en filmjournal. Inslaget som är fragmenterat och saknar textplakat kommer alltså från en utländsk filmjournal,²⁰ och av dessa visades en ansenlig mängd på norska biografer.

Om uniformer är sällsynta så är kvinnokläder ofta i fokus. Ett återkommande tema i de här journalerna var modereportagen och i Nasjonalbibliotekets filmarkiv finns flera. Det är korta filmer som visar säsongens dammode: klänningar, kappor eller hattar som vi kan se till exempel i en av *Gaumonts* filmjournaler.²¹ Modereportagen var ofta färglagda – precis som i våra dagar hölls målgruppen informerad, inte

Figur 9: Stillbild från Torgliv i Bergen, Hans Berge ca 1910.

bara om snitt, men också om säsongens färger. Här hemma gjorde den redan nämnda Gladttvet mode-reportage för varuhuset Magasin du Nord. De innehåller, till skillnad från till exempel Gaumont eller Pathès reportage, också upplysningar om priser och varuhusets namn förekommer frekvent genom hela filmerna.²² I samtida dagstidningar kan vi hitta annonser för herrekiperingar, i stumfilmens modereportage figurerar männen knappt ens som statister.

Kvinnor i myllret på gator och torg

Det känns långt mellan kvinnorna som de lyxiga [luksuriøse] modereportagen vänder sig mot, och de arbetande försäljarna som vi ser på torgen runt omkring i norska städer. I många av samlingens platsskildringar förekommer scener från torghandel där kvinnor säljer diverse matvaror som fisk, potatis och andra grönsaker.²³ De flesta kunderna är också kvinnor som försöker uträtta sina ärenden i flocken av nyfikna småkillar, några i plommonstop [bowlerhatt] och mustasch, som likt flugor svärmar runt kameran. De ställer sig mitt i blickfånget och ser ogenerat rätt in i linsen. Mer generellt ser vi en del kvinnor i gatumiljöer.

De hastar förbi en uppställd kamera, nästan alltid med nedslagen blick, och kikar bara undantagsvis på oss för ett ögonblick, men de har uppenbarligen annat att tänka på för deras intresse falnar snabbt och de skyndar vidare i myllret.

Figur 10: Stillbild från [Sætre kjeksfabrik], Hans Berge 1920.

Husligt ansvar och matproduktion

Det råder ingen tvekan om vem som är ansvarig för det praktiska i hushållet – inte bara vad gäller hushållsinköp som vi såg i föregående avsnitt. I stumfilmsamlingen finns inspelningar från husmorsskolor och i reklamfilmerna riktar sig producenten oftast mot kvinnor, vare sig det rör sig om bakpulver eller rengöringsprodukter. De enstaka gånger en man medverkar så framställs hans husliga ansträngningar som både komiska och klumpiga, för att inte säga direkt idiotiska.²⁴ Men kvinnorna arbetar också i produktionen. I reportage från industrier ser vi kvinnor som arbetar vid maskinerna och tillverkar skor, gardiner, kex o.s.v. Här ska vi inte förglömma fiskindustrin, visserligen tycks samtliga fiskare vara män, men när båtarna väl kommer i land kliver kvinnorna fram och deltar vid hanteringen av fångsten. Det kan röra sig om konservering av sardiner eller som i [Klippfisk ca. 1924],²⁵ där fisken som har torkats på stenhällarna placeras i de så typiska runda staplarna med sina "hattar" på toppen, (toppflaka).²⁶

Tid för återhämtning och förströelse

Det är ganska monotona arbetsuppgifter som skildras i industrireportagen – avkoppling och förströelser var säkert välkommen omväxling. Norska stumfilmer är faktiskt fulla av människor som roar sig, med bad vid stränder, med skidåkning i fjällen eller med nöjen i stadsmiljöer. De leker ringlekar och dansar eller

Figur 11: Stillbild från [Klippfisk ca 1924], (n.n.)

njuter av kaffe i gräset i någon glänta. Eller så tar de del av händelser och arrangemang, såsom invigningar och framvisningar av sensationella nymodigheter som exempelvis flygmaskiner. I filmer som skildrar nöjen ges oftast utrymme till både kvinnor, män och barn.

Reflekterande kommentar

Jag har letat fram kvinnor, ofta anonyma, som är porträtterade i några utvalda situationer som skildras i stumfilmer från samlingen vid Nasjonalbibliotekets filmarkiv, och som hör till den delen av filmhistorien som går under benämningen *den andra filmhistorien*. De utvalda filmerna är naturligtvis bara ett axplock och jag gör inte anspråk på något annat än att belysa de här avporträtterade kvinnorna, på olika sätt doldisar i historien om norsk stumfilm. Inte sällan förvånas jag av de stämningar som bilderna förmedlar och jag slås lätt förlägen av insikten att det bara beror på mina egna fördomar. Utan tolkningsföreträde tillåter jag mig ändå att påstå att det i den här delen av stumfilmshistorien går att hitta en förvånansvärd variation av framställningar av kvinnor, och detta trots att de avporträtterade männen överstiger dem med råge i antal.

Eftersom filmerna i *den andra filmhistorien*, där de här kvinnorna finns representerade, sällan omtalas eller efterfrågas, betraktas de ibland som oviktiga eller ointressanta och riskerar därmed att helt glömmas bort. Vi kan ju inte förvänta oss att det som flertalet inte känner till efterfrågas i någon större utsträckning.

För att söka och förhoppningsvis finna ett material måste man ha en nyckel. Identifierade personer, det må vara välkända individer med stort inflytande eller ytterst lokalt bekanta gestalter, är ofta avgörande dörröppnare eller koder till ett sammanhang – vet vi vilka de avbildade personerna är har vi möjlighet att ta reda på mer om händelser, platser, dateringar o.s.v. Information som ökar sökbarheten och som bidrar till bildernas kontext. Likt ett pussel ger den ena biten fingervisningar om var nästa bit kan hittas, ibland med svårighet, andra gånger nästan slumpartat. Så ja, det spelar roll att vi pratar, skriver om och visar filmer ur den här delen av filmhistorien, det är bara så vi kan öka intresset för dem och motverka att de bleknar och försvinner ut ur våra medvetanden.

Noter

- 1 <https://nordicwomeninfilmm.com/person/aud-egede-nissen/>
- 2 I Filmeventyret begynner: av og om filmpioneren Ottar Gladttvet, har Gladttvets utkast bearbetats av Jan Anders Diesen, och utgivits av Norsk Filminstitutt 1999.
- 3 Det är praxis vid Nasjonalbibliotekets filmarkiv att konstruera en titel baserad på innehåll där originaltitel saknas. Filmtitlar som anges i klammer, [], är efterkonstruerade titlar utifrån innehåll där faktisk originaltitel är okänd.
- 4 Bakøy och Helseth 2011.
- 5 [Tenniskamp mellom Suzanne Lenglen og Molla Mallory], 192.2
- 6 Frith 2022. She Kicks Women's football Magazine hänvisar till en artikel i The Sportsman tisdagen den 23 april 1918 som lär bekräfta att matchen ägde rum.
- 7 [Serpentindans] av okänd regissör ca 1900.
- 8 Intervjun är publicerad både i Bergens Annonce Tidende 25 juni 1921 och i Haugesunds Dagblad 18. juli 1921.
- 9 Trønderen, 17 november 1919, s. 6.
- 10 Revyens mester 1929, av regissör Ottar Gladttvet.
- 11 Morgen i atelieret, av okänd regissör gjord på uppdrag av J.E. Tiedemanns Tobaksfabrik 1926.
- 12 Hilal, arabiska för halvmåne, symbol inom islam.Vogt K. 2025 <https://snl.no/hilal>
- 13 [Akaba] reklamfilm av Hans Berge 1920-talet. Akaba var en cigarett som producerades av M. Glotts Tobakfabrik.
- 14 [Frelsesarmeen i Oslo II] ca 1927. Okänd regissör på uppdrag åt Frelsesarmeen.
- 15 Bexell 1992–1994.
- 16 Gladttvet 1924 på uppdrag åt Freia och Marabou. Filmen, som tidigare var delad och bevarades dels av Svenska Filminstitutet och dels av Nasjonalbiblioteket, blev i ett gemensamt projekt 2019 digitaliserad och sammansatt till sin ursprungliga längd.
- 17 [Aleksandra Kollontaj i Bergen, 1924] Hans Berge
- 18 Nag 1981. På s. 122 citerar Nag Arbeidet 17 juli 1924.
- 19 I Eclair ukerevy no.44 (okänd regissör), censurerad i Norge, 1 december 1916.
- 20 [Pathe Journal nr 12, 1917]. (Okänd regissör). Pathé Journal var en till att börja med månatlig filmjournal som producerades av Pathé News och var den brittiska avdelningen av Pathé Frères
- 21 Gaumont Actualité no 42: La mode, Chapeaux créations de Blanche Robert. (Dansk språkvariant på befintlig kopia i Nasjonalbibliotekets filmsamling: Gaumonts illustrerede uge-revy n°. 42 : aktuelle verdensbegivenheter optaget i levende billeder 3die aar.). Producerad ca 1912 av okänd regissör.
- 22 T.ex. Julekjolen 1927 eller Mitt i centrum 1926
- 23 [Torgliv i Bergen] ca 1910, [Torghandel ved torget i Trondhjem ca. 1921], eller Omkring jubilæumsutstillingens aapning 1914
- 24 Ett bra exempel är Manden som skulde stelle hjemme av Ottar Gladttvet 1927.
- 25 [Klippfisk ca 1924] producerad av Kommunenenes filmcentral av okänd regissör.
- 26 Høberg 2005–2007.

Litteratur:

Andreassen, D. och Pedersen, F. L. (2024). M. Glotts Tobaksfabrik i Store norske leksikon. Hämtat 15 maj 2025 från https://snl.no/M.Glotts_Tobaksfabrik

Bakøy, E. och Helseth, T. (red.) (2011). Den andre norske FILMHISTORIEN. Oslo: Universitetsforlaget

- Bexell, O. (1992–1994). Hanna C. Ouchterlony i Riksarkivet.se. Hämtat 29 april 2025 från <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=7873>
- Diesen, J. A. (red.) (1999). Filmeventyret begynner, av och om filmpioneren Ottar Gladttvet. Oslo: Norsk Filminstitut.
- Frith, W. (2022). Earliest verified UK footage of a women's football match i She Kicks –women's football magazine. Hämtat 28 april 2025 från <https://shekicks.net/earliest-verified-uk-footage-of-a-womens-football-match/>
- Høberg, E. N. Toppflaka. (2005–2007). Klippfisk i Store norske leksikon på snl.no. Hämtat 3 maj 2025 från <https://snl.no/klippfisk>
- Nag, M. (1981). Kollontaj i Norge. Oslo: Solum forlag. Hämtat 8 maj 2025 från <https://www.nb.no/search?q=%22oai:nb.bibsys.no:998230033964702202%22>
- Roos, M och Arntzen, J.G. (2024). J. L. Tiedemanns Tobaksfabrik i Store norske leksikon. Hämtat 15 maj 2025 från https://snl.no/J._L._Tiedemanns_Tobaksfabrik
- Svendsen, T. O. (u. å.). Aud Egede Nissen i Nordic Women in Film. Hämtat 28 april 2025 från <https://nordicwomeninfilm.com/person/aud-egede-nissen/>
- Tørre, D. A. och Nordal, O. (2005–2007). Molla Bjurstedt i Store norske leksikon. Hämtat 28 april 2025 från https://snl.no/Molla_Bjurstedt
- Vogt, K. (2025). Hilal i Store norske leksikon. Hämtat 15 maj 2025 från <https://snl.no/hilal>
Filmtitlar som nämns i artikeln
- Berge. H. (1918). [Film] [Panamakanalen 1918]. Framfilm
- Okänd (1922). [Film] [Tenniskamp mellom Suzanne Lenglen og Molla Mallory]. Universal?
- Okänd (1922). [Film] [Fotballkamp for kvinner]. Gaumont
- Berge. H. (u.å.). [Film] Det 10 kretsturnstevne: fra turnopvisningen på Bislet. Framfilm
- Okänd (ca 1900). [Film] [Serpentindans].
- Berge, H. (1920). [Film] [Sommerfugledans utført av Zoray Hayda]. Framfilm
- Gladttvet, O. (1929). [Film] Revyens mester. Gladttvet Film
- Okänd (1926). [Film] Morgen i atelieret.
- Berge, H. (1920-tal). [Film] [Akaba]. Framfilm
- Okänd (1927). [Film] [Frelsesarmeen i Oslo II].
- Gladttvet, O. (1924). [Film] Mary og Doug eller da Stockholm og Kristiania stod paa hodet. Gladttvet Film
- Berge, H. (1924). [Film] [Aleksandra Kollontaj i Bergen, 1924]. Framfilm
- Okänd (1916). [Film] Eclair ukerevy no.44. Éclair Films
- Okänd (1917). [Film] [Pathe Journal nr 12. 1917]. Pathè News
- Okänd (1912). [Film] Gaumont Actualité no 42: La mode, Chapeaux créations de Blanche Robert. Gaumont
- Gladttvet, O. (1927). [Film] Julekjolen. Gladttvet Film
- Gladttvet, O. (1926). [Film] Mitt i centrum. Gladttvet Film
- Gladttvet, O. (1914). [Film] Omkring jubilæumsutstillingens aapning 1914. Gladttvet Film
- Berge, H. (ca 1910). [Film] Torgliv i Bergen. Framfilm
- Berge, H. (ca 1921). [Film] [Torghandel ved torget i Trondhjem ca 1921]. Framfilm
- Gladttvet, O. (1927). [Film] Manden som skulde stelle hjemme. Gladttvet Film
- Berge. H. (1920). [Film] [Sætre kjeksfabrik]. Framfilm
- Okänd (ca 1924). [Film] [Klippfisk ca 1924].

Bok: Hugo Lauritz Jenssen, En samisk verdenshistorie.

En forunderlig og stutt beretning om «journalistikkens logikk»

Tre professorer publiserte en lang artikkel om sakprosaetikken i Mediehistorisk Tidsskrift i 2024. Beretningen om den harde, støyende mottagelsen av boken *En samisk verdenshistorie* og det langtrukne etterspillet ble muligens noe mangelfull.

Av Hugo Lauritz Jenssen
Journalist og forfatter

Hugo Lauritz Jenssen (f. 1962) er journalist og sakprosaforfatter. Han har blant andre skrevet *Høyblokken. En bygningsbiografi* (Forlaget Press, 2013 – nominert til Brageprisen), *Sossen. Bohemdronningen* (Kagge Forlag, 2015). Siste bok: *En samisk verdenshistorie. Hvordan et arktisk urfolk erobret verden, kolliderte med rasismen og blandet blod med kapitalismen* (Cappelen Damm, 2019).

Det hender at vi sakprosaforfattere blir slaktet, bløgget og sløyet. Vi kan snuble i virkeligheten og begå soleklare faktiske feil. Kritikken er da høyst berettiget. Og vi kan bli flådd såpass omsvøpsløst at det hele føles blodig urettferdig; noen ganger blir det også rene karakterdrap. Heftige debatter oppstår gjerne i kjølvannet, og disse bør ha en selvsagt plass i resepsjonshistorien til den boken som blir diskutert.

I *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1/2024 publiserer professorene Birgitte Kjos Fonn, Ellen Lexerød Hovlid og Paul Bjerke en lang og interessant artikkel om sakprosaetikken i norsk forlagsverden.¹ De skriver innledningsvis at de «analyserer fem debatter i perioden etter 2000», og at de diskuterer etikken (kildebruk og referansepraksis) på sakprosafeltet – både på et overordnet nivå og at de knytter an til enkeltutgivelser. Dette skal lede frem til den etiske sjekklisten som Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening landet på i 2020. For et spennende utgangspunkt for en viktig og grundig artikkel!

Jeg er forfatteren av en av artikkelens eksempelbøker: *En samisk verdenshistorie. Hvordan et arktisk urfolk erobret verden, kolliderte med rasismen og blandet blod med kapitalismen*.² Den noe skrinne behandlingen av denne bokens mottagelse i *Mediehistorisk Tidsskrift* fortjener imidlertid noen tillegg – kanskje særlig i en publikasjon som er en nasjonal autoritet på *mediehistorie* (og er monopolist på feltet), og som

Bildetekst: Hugo Lauritz Jenssens bok *En samisk verdenshistorie* fikk hard kritikk da den ble publisert i 2019. Kritikerne Bernhard Ellefsen i *Morgenbladet* mente boken både i tekst og bilder lå for tett opp til en doktoravhandling (faksimile *Morgenbladet* 22. mars 2019). Bildet i faksimilen er fra reklamen for en dyrepark i Stellingen, der ledelsen i 1910 hentet inn 20 finske samer. Det er gjengitt på s. 157 i *En samisk verdenshistorie*.

Faksimile fra *Mediehistorisk Tidsskrift* 01-2024.

bidrar til å forme denne historien. Jeg skal så nøkternt som mulig gjøre rede for mottagelsen av boken, debatten og etterdønningene. Men jeg erkjenner at det selvsagt ikke er helt enkelt; som forfatter av den omstridte boken har jeg jo en soleklar egeninteresse her.

Nordaførr, tilblivelse

Min bok ble til over mange år, i rykk og napp – slik det nok ofte er for frilansjournalister som også skriver sakprosa-bøker. Jeg sendte den første stipendsøknaden til Det faglitterære fond i 2007, med arbeidstittelen *Trommekrigen. Samenes verdenshistorie som en arktisk elegi*. Jeg så for meg rune-bommene (de samiske trommene) som tydelige kulturobjekter, og at disse kunne fungere som en slags sammenbindende rytme-giver til teksten. Den lett disige tittelen speilet det ennå uklare prosjektet, som selvfølgelig fikk et velfortjent avslag.

I 2010 søkte jeg fondet om prosjektstøtte til en bok om samer som ble vist frem – eller *lot seg vise frem*, på utstillinger i Europa og Nord-Amerika. En tidlig inspirasjonskilde var tidsskriftet Ottars temanummer *Samer på utstilling*, redigert av Cathrine Baglo.³ Jeg fikk raus støtte fra Det faglitterære fond som var ment

å dekke ti månedsverk (jeg fikk i innspurten også støtte fra Fritt Ord). Men året etter, i 2011, kom Cathrine Baglos doktorgradsavhandling *På ville veger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika*.⁴ Det var selvsagt en kraftig strek i regningen. Jeg kjente jo ikke til hva som rørte seg i akademiske kretser. Men her kom altså en hel akademisk avhandling om samer på utstilling. Den var grundig og god. Hva skulle jeg gjøre nå? Å skrinlegge prosjektet var en nærliggende mulighet. Gi opp, rett og slett. Et annet alternativ var utvide boken tematisk, slik at den inkluderte også helt andre erfaringer ved det å reise ut, vekk fra Sápmi. Og skrive en helt annen tekst om samene som ble stilt ut, eller som lot seg stille ut, som en del av en større fortelling. Det ble på sett og vis en retur til den opprinnelige ideen. Baglos avhandling bar selvsagt med seg mange kilder, i tillegg til selv å være en viktig kilde.

Tanken om *En samisk verdenshistorie* hadde for alvor bitt seg fast. Den ble en besettelse, slik det ofte må være skal man makte å løfte en bok frem fra ideenes behagelige og uforpliktende slumring til en tekst mellom to permer. Research og skrivning tok mange år.

Baglos avhandling ble i 2017 til en bok med samme tittel.⁵ Som jeg skriver i fotnote 164 i min bok: «Baglos fremragende bok er basert på hennes doktorgradsarbeid og er en hovedkilde til kunnskap om utstillingene av samene. Ottar 4/2007 (red. Baglo): *Samer på utstilling* var en tidlig inspirasjonskilde til herværende bok.» Jeg la altså overhodet ikke skjul på betydningen av Baglos arbeid. Også i hovedteksten i min bok står det en passasje som krystallklart sier noe om Baglos betydning på dette feltet: «Cathrine Baglo er den fremste kronikøren av praksisen med utstillingene av de levende samene, deres reinsdyr og hverdagslige habengut» (side 153). Jeg satte også Baglos arbeid i kontekst med den svenske professoren Gunnar Brobergs banebrytende – og harmdirrende – artikkel *Lappkaravaner på villovägar*.⁶ Jeg skrev (på side 442 i min bok) at Baglo leverte en slags spørrende replikk til Broberg med sin avhandling *På ville veger?*

Men var jeg noen steder også for raus med krediteringen av Baglo? En del av fotnotene som viser til Baglos arbeid, var kanskje mer ment som anerkjennende og høflige nikk – et slags *ja, jeg erkjenner at du har funnet frem mye interessant om akkurat denne utstillingen, og at du skrev en bok om det først* – enn at de viste til eksakt kunnskap hentet fra den. Derfor ble nok også noen av fotnotene litt tilfeldig plassert.

I Morgenbladets pøl

Dagbladets Marius Wulfsberg var den første som anmeldte *En samisk verdenshistorie*.⁷ Han kritiserte den kåserende stilen, alle anekdotene, «det lette og lødige». Og hevdet at Cathrine Baglo ble avspist med én fotnote (det er mer enn 50 slike i boken som viser til hennes arbeid). Han mente også at «mange av illustrasjonene er de samme i de to bøkene». Men hvor mange er mange? Noen dager senere svarte jeg med en kort replikk der jeg blant annet pekte på at bare syv bilder i min bok også var med i Baglos bok – og jeg mener at mange av disse er del av en slags kanon og nærmest uomgjengelige.⁸ I *En samisk verdenshistorie* er det totalt gjengitt 118 bilder. Wulfsberg var imidlertid ikke entydig negativ til boken, han skrev også at «Jenssen levendegjør stoffet og underholder leseren».

I *Morgenbladet* ble jeg og boken min ribbet for all integritet og ære. Avisens forside proklamerte: Kunnskapstyveri om samisk historie. «Alt som kunne gå galt, har i denne boken gått ettertrykkelig galt,» skriver Bernhard Ellefsen.⁹ Her er noen smakebiter fra anmeldelsen: «Allerede åpningssidene av Jenssens tekst grunnstøter i møte med selv et minstemål av følsomhet for kolonialismens språklige maktstrukturer.»

«Det absolutte flertallet er sendt ut i verden mot sin vilje, som objekter for utstilling og 'vitenskapelig' undersøkelse. Å beskrive samene som ble stilt ut på verdensutstillinger, som erobrere, er ikke bare feil, det er en fornærmelse.» (Her må jeg skyte inn at Ellefsen på dette punktet skrev mot bedre vitende: Hverken Baglo eller jeg har funnet eksempler på at samer ble tvunget ut på utstillingsturneer – mens det så visst var tilfelle med mange andre urfolk).

«Svermen av fotnoter blir en slags *røykteppe* som dekker over for det faktum at denne tykke boken i *ekstremt liten grad* bygger på arbeid med primærkilder, og at selv fremstillingen ofte er hentet fra andre.»

«At en erfaren journalist ikke har fått vammel smak i munnen av å sitte å [sic.] skrive denne fortellingen om fra første- til tredjeperson, og særlig i arbeidet med en nokså storsnutet bok om et urfolks kulturhistorie, er vanskelig å forstå.»

«Jenssens lesning av samisk kulturhistorie er så klossete at leseren får vondt, hans skriftlige ego er rett og slett olympisk.»

Dette var ikke litterær kritikk. Det var blodsport, febril jaktfeber og drapsinstinkter forkledd som aktverdig litteraturkritisk praksis.

De påfølgende sidene i *Morgenbladet* denne dagen var viet et intervju med Cathrine Baglo.¹⁰ Hun besværet seg også over boken:

«I og med at han innimellom har en veldig personlig tone, sår han tvil om hvem stoffet tilhører. Det er mitt største ankepunkt mot ham.»

«Det er kombinasjonen av dårlig kildebruk, synsing og denne personlige stemmen som er veldig provoserende.»

I et intervju med *Nordlys* sa Baglo at jeg hadde forsynt meg grovt fra hennes bok, og at jeg dessuten fremstiller samene på «en fordomsfull og gammeldags måte».¹¹ Hun syntes min fremstilling samenes historie er «ille». Videre: «Samene blir framstilt som eksotiske og spesielle, og ikke som vanlige folk. Jeg håper vi slipper mer av dette.» Hun ga ingen eksempler.

At nettopp Cathrine Baglo ble min argeste kritiker, var rart og absolutt fortvilende. Jeg hadde i min blankeste naivitet trodd at hun og andre som stelte med samisk historie, i det minste ville ha ønsket glemt puslespillbiter fra dette historiefeltet velkommen, både tekst, kilder og bilder. Min bok supplerer den kunnskapen som finnes i Baglos arbeider, men den er skrevet med en annen innfallsvinkel og den har mange andre kilder – også primærkilder. Teksten min er rett og slett en annen.

I debattrundene ble det klart av vi befant oss på ulike planeter: Hun er akademiker og forholder seg selvsagt til de etiske kjørereglene for akademiske tekster. Jeg er journalist og forholder meg like selvsagt til mitt laugs etikk.

Baglo var rasende fordi jeg hadde trampet inn på et område hun mente at hun *eide*; det virket som om samene på utstilling tilhørte henne. Jeg fikk kyllt en versjon av «akademisk eierskap» rett i fleisen. Det er umulig for meg å lese hennes vredesfylte orkanbyge på annen måte. Hun vedgikk imidlertid at jeg hadde funnet mye nytt empirisk materiale, men at jeg «ikke skiller dette tilstrekkelig fra det som fantes fra før».

Jeg forsøkte etter fattig evne å svare *Morgenbladet* i avisens påfølgende utgave – uten å la teksten bli for indignert eller emosjonell.¹² Altså skrive behersket, slik at andre i sakprosafeltet kanskje kunne ha nytte av mine erfaringer. Det var ikke så lett. «Et kunnskapstyveri kan ikke forstås på en annen måte enn at kunnskap er stjålet. Men da må jo det bety at kunnskap er eiendom, at noen faktisk kan eie den. Nei, det er ikke slik», skrev jeg. I samme utgave av *Morgenbladet* ble jeg intervjuet.¹³ Der sa jeg blant annet. «Jeg refererer til Baglo i mer enn femti fotnoter, kanskje jeg kunne plassert dem bedre, og mer presist, men resultatet i mitt hode ville uansett vært det samme. Jeg mener at alt jeg har hentet fra Baglos arbeid, kan finnes igjen i fotnotene. Poenget mitt er at jeg ikke har forsøkt å skjule noen kilder. Det ville vært forrykt.»

Hilde Østby anmeldte boken i *Aftenposten*, og mente at jeg skrev «pompøst og anekdotisk». Ja, og «arkaisk». Mitt skriftspråk stemplet hun som «riksmål, nærmere kansellistil».¹⁴ For dette kunne jeg bare takke og bukke. Hun skrev også at «ut fra det jeg kan se er ikke *Samenes [sic.] verdenshistorie* et plagiat, men å hente store deler av researchen og perspektivet til en bok rett fra en annen bok er mildest sagt ufint». Østby skrev kritisk, interessant og perspektivrik – og at boken «rakner litt i sømmene og forsvin-

ner i bisetninger og innfall, den mangler et historisk blikk. Tilsammen er dette som et essay på syre, et litt for springende stykke historiefortelling til å forsvare den flotte innpakningen».

Ordet «pompøs» er av en del kritikere blitt en velbrukt nidstang man kan henge gamle og «gamle» skribenter til tørk på, og en markør for å utdefinere forfattere som forsøker å sno seg ut av standardprosaens kvelende favntak. Jeg synes disse setningene i Østbys anmeldelse er særlig fantastiske: «Hvite imperialistiske menn har det aldri vært flest av på jorden, men selv nå er det likevel hvite, privilegerte menn som liksom skal eie [sic!] historien. (...) Nå viser det seg imidlertid at også denne boken er et resultat av privilegerte menn som tar seg til rette.»

Usynlig kontekst

Lå det noe og ulmet under Morgenbladets grusomme tirade? Det tok litt tid før det gikk opp for meg hva det kunne være. Jeg fikk øye på en redaksjonell politikk – og etikk – der bevisstheten om det «å sette dagsorden», skape selgende snakkiser og avdekke skandaler for lengst hadde entret redaksjonslokalene – også i litteraturanmeldelsene.

Da kritikken av min bok stod på trykk i *Morgenbladet*, var denne avisredaksjonen i en tilstand mellom full oppløsning og borgerkrig. Konflikten ble for alvor synlig utpå høsten 2019. Daværende sjefredaktør Anna B. Jenssen – for øvrig en så fjern slektning av meg at det ikke har den ringeste relevans – var skyteskiven for redaksjonsopprøret. Hun hadde bygget opp fredagsmagasinet *D2 (Dagens Næringsliv)*, og hadde gått tilbake til *Morgenbladet* som sjefredaktør. Det larmende og lammende spektaklet i *Morgenbladet* var rettet mot den pågående digitaliseringen, altså det modernitetsbykset som avisens styre og redaktør ivret for, og mot en redaksjonell styring som mange av *Morgenbladets* penner avskydde. Slik så det i alle fall ut for oss som fulgte dramaet fra avisspaltene.¹⁵

Ellefsen unngikk behendig å skrive det, men jeg har i hele mitt yrkesliv skrevet for *Dagens Næringsliv* (jeg hadde min første sommerjobb i *Norges Handels- og Sjøfartstidende* i 1986), var fast ansatt i avisen fra 1989 til 1995, og har siden jevnt og trutt skrevet for avisen som frilanser. Også *D2* har jeg vært så heldig å få skrive for. *DN* har utvilsomt vært mitt livs viktigste akademi og yrkeserfaring. Da bråket om min bok slapp løs, holdt de to avisene – *DN* og *Morgenbladet* – fornøyet nok til under samme tak, også i fysisk forstand. Og de hadde da samme hovedeier (NHST-konsernet).

Kunne Ellefsens angrep på meg leses som et kamouflert angrep fra *Morgenbladets* opprørskadrer, rettet mot redaksjonskulturen i *DN* og dens økonomisk-liberalistiske forretningsideologi? Det er i alle fall riktig å legge denne *mulige* konteksten på disseksjonsbenken (men jeg vet jo ikke om det stemmer, bare så det er sagt). Her var det en passende pompøs *DN*-penn – altså min – som man nå mente at man kunne tømme for blekk. Dette sammenfalt også med at det ble arbeidet med etiske kjøreregler for sakprosaforfattere. Her stod det intellektuelt selvbevisste, forsøksvis kulturkritiske og ofte *selvfede* (som danskene sier) Morrablad' steilt mot en *DN*-verden preget av rasjonell (og tidvis dogmatisk) økonomisk tenkning. Rabalderet synliggjorde for all verden at dette avisekteskapet var tidenes mesalliance. Da krutt-røyken til slutt la seg i *Morgenbladet*, hadde ansvarlig redaktør Anna B. Jenssen blitt tvunget til å gå av. Kolofonen fortalte den gang at Ane Farsethås (med ærerik fartstid i *DN*, ja da) tronet som kulturredaktør, og at Bernhard Ellefsen var bokansvarlig. I dag – ved begynnelsen av 2025 – er Farsethås forfremmet til «redaksjonssjef for nye satsninger», mens Ellefsen har overtatt som kulturredaktør. Og *Morgenbladet* fikk nye eiere.

Tanken om at det lå en agenda bak kritikken av meg ble ikke svekket da *Morgenbladet* på sine nettsider øyeblikkelig etter at Ellefsens kritikk av *En samisk verdenshistorie* var publisert, satte opp en link til avisens fabelaktig fine – og smertefulle – intervju med den falne *D2*-stjernen Daniel Butenschøn. Han hadde blitt

fanget og felt av sine egne ambisjoner om å lage enestående, glitrende artikler. Til Simen Sætre sa han: «Som journalist har man en idé om å skrive artikler som er viktige og betyr noe.»¹⁶ Butenschøn er en tvers igjennom hyggelig fyr. Han var en gnistrende flink skribent som skrev mange komplekse, velformulerte artikler. Men i 10 av 20 saker han skrev i *Morgenbladet*, og i 40 av 158 saker i *D2*, var det juks med sitater, og plagiat. Det er stadig uforståelig at dette kunne skje – og jeg vil tro han selv vil leve i evig undring. Det ser ut som om han var drevet av en eller annen perfektjonsdemon, at han var fanget i sitt eget nett av overprestasjon. Jeg ble altså slått i hartkorn med Butenschøn og hans villfarelser – uten at *Morgenbladet* rett ut skrev en eneste setning om det. Men det å sette opp linker mellom saker er selvsagt ikke uten argumentativ eller retorisk kraft. Det har blitt hevdet at *Morgenbladet* manglet digital kompetanse. Men her demonstrerte avisen et mesterskap i durkdreven, nettbasert trolling.

Til min redaktør i *DN* protesterte jeg for øvrig, med forsiktig stemme, i en e-post (25. september 2015), mot beslutningen om at Butenschøns artikler skulle fjernes fra avisens digitale arkiv. Jeg mente at publiserte avisartikler, også de som senere viste seg å ha en feil eller et eller annet lyte, tilhørte publiseringshistorien – og derfor måtte forbli tilgjengelig.

Og jeg vil alltid angre på at jeg ikke straks tok kontakt med ham etter at miseren ble avdekket. Han visste selv at han hadde tråkket grundig feil. Men kanskje det hadde vært bra med en stemme som minnet ham på at han stadig var et verdifullt menneske. For en ting er skrift. Noe annet er selve livet.

Plagiat eller ikke plagiat

Kafka-øyeblikkene kom sigende i stim. Samme dag som Ellefsens kritikk stod på trykk i *Morgenbladet*, satte den hardbarkede yrkesironikeren, sosiologen og vokalisten i Penthouse Playboys Kjetil Rolness fyr på tastaturet, denne gang helt uten anstrøk av ironi. Han meddelte verden via Facebook: «Slik skal et bokslakt utføres! Presist, grundig og drepende.»

Kjetil Rolness hadde garantert ikke lest boken, men i trollenes vidunderlige nye verden er slike detaljer uten betydning. Rolness ble for øvrig utpekt av kultur- og likestillingsminister Abid Raja til å sitte i Ytringsfrihetskommisjonen (det er helt sant).

Det skjedde mye som knapt var til å fatte. Den dagen *Morgenbladets* anmeldelse sto på trykk sammen med intervjuet med Cathrine Baglo, sendte hun meg en e-post: «Jeg håper det går bra med deg. Det har sikkert vært en krevende dag. Jeg skjønner at dette ikke var ondt ment, men jeg håper også du skjønner at det er viktig for meg å reagere. Alt vel, Cathrine Baglo.»

Hva var dette? En trøstende bøddel?

Geir Hønneland, som da var styreleder i Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFFO), uttrykte forståelse for Baglos irritasjon. Redaktør Merete Røsvik i Prosa sa seg enig i karakteristikken «uredelig bruk av kildemateriale», og at hennes inntrykk av min bok var «slurv og lettvinnt gjenbruk». Ingen av dem hadde da lest boken.¹⁷

Noen dager etter at kritikken i *Morgenbladet* hadde stått på trykk, ringte en medarbeider fra avisen, med begeistring i stemmen: *Avisen vil arrangere debattmøte om boken på Nasjonalbiblioteket! Og du må være en del av panelet!* Jeg tenkte instinktivt at jeg ikke ville gjemme meg – og takket ja på sparket. Så kom jeg i tvende sinn, og snakket med min gode redaktør Finn Totland i Cappelen Damm. Samtalen ga klarhet. Jeg skulle selvsagt ikke stille, det ville bli et sirkus, og jeg måtte regne med å bli partert og bløgget på ny, for åpen scene. Skulle jeg la meg piske rundt i *Morgenbladets* manesje som en aldrende, svaksynt og såret løve? Nei. Annonsen lokket: «Kunnskapstyveri – hvor går grensen?» I panelet stilte Bernhard Ellefsen, premissleverandøren for debatten, sammen med Helene Uri, Johan L. Tønnesson og Tor Bomann-Larsen. En fryktinggytende *line up*. Fra annonseteksten: «Morgenbladet inviterer til samtale

om de vanskelige spørsmålene hele det skrivende Norge snakker om.»

Hele det skrivende Norge. Du og du. Det var selvsagt ikke boken min «hele det skrivende Norge» var opptatt av. Det var den rabiate *mottagelsen* av den, altså *Morgenbladets* triumf.

Ellefsen skrev i en replikk-hale til mitt tilsvar det han unnlot å skrive rett ut i sin anmeldelse (han tilhører nok den gruppen mennesker som alltid må ha det siste ordet, men det gjør visst jeg også): at «ifølge sakprosaens etikk, inneholder Jenssens bok plagiat».¹⁸ Dette baserte han på lesning av sakprosaprofessor Johan L. Tønnessons (mfl.) utredning *God skikk* (2006). At han leser professoren nærmest teologisk, som om han refererer til en hellig bok, er hans fulle rett. Ellefsen skriver mye klokt om Tønnessons utredning, men også noe som er litt uforståelig: «Prinsippet om at fakta ikke kan eies, er ikke noe frikort til å sette inn en fotnote og ellers gjøre som man vil.» Var jeg nå også stemplet som sakprosaanarkist? I tillegg til tjuvradd? Jeg hadde med bruk av fotnoter nettopp søkt å respektere et utall kilder og mange forskeres og forfatters arbeid.

Kildene forteller

Alt er på et eller annet tidspunkt funnet, erfart og nedskrevet. Jeg har lagt vekt på å behandle kildene demokratisk, altså med like stor respekt og grundighet, enten en tekst ble skrevet (og utgitt) for 200, 300 eller 400 år siden eller om det skjedde i fjor. Da er det jo unektelig en smule vittig at aviskritikerne repeterer at *Morgenbladet* «har avslørt» at jeg lener meg tungt på kildene. Man *må* jo nødvendigvis bruke kildene for det de er verd. Som en god og klok venn presist uttrykte det: *Hva annet enn kildene har man å lene seg på?* De synger til oss fra historiens tussemørke, og de kan man jo ikke godt pynte på bare fordi snerpete lesere (kritikere) synes dette blir pussigheter, støtende beskrivelser og rariteter lest med vår tids briller. Kilder som i dag klinger skingrende umusikalsk (fordi de i dag må oppfattes om rasistiske), har selvsagt stor verdi i en bok som fletter en beretning om den hjemmeavlede rasismen og kolonialismen, rettet mot samene, sammen med den importerte vitenskapelige rasismen.

Jeg kan slett ikke klage på oppmerksomheten boken min fikk. Jeg ble intervjuet av NRK i Tromsø, av Cille Biermann i NRK P2s Åpen bok, av *Rana Blad* (der jeg i 1980-årene hadde min første, skjellsettende sommerjobb som journalist)¹⁹, Nynorsk Pressekontor (artikkelen dukket opp i *Dagen*²⁰) og *Hjemmet*²¹. Boken ble plukket opp av Norla (uten at det resulterte i noe som helst der ute i verden – kritikerbagasjen ble kanskje for tung). Boken ble innkjøpt av Kulturrådet, og ble slik heldigvis sikret et langt liv i bibliotekenes hyller. Jeg ble invitert til Norsk Litteraturfestival på Lillehammer.

Anmeldelsen i *Morgenbladet* sjokkerte mange av mine venner (eventuelle fiender må ha frydet seg). Det var en «ond melding», skrev en venn i forlagsbransjen. En annen pekte på at det var «en moralsk dom» mer enn litteraturkritikk. En god venn mente at dette ikke var en anmeldelse, men «et karakterdrap». En professor nordpå skrev en e-post til meg (15. januar 2020) og sa at han fant boken «både interessant, velskrevet og medrivende». Mer kan man jo ikke håpe på som forfatter – selv om de private meldingene ikke var en del av den skriftlige offentligheten.

En av de dyktige veteranene blant landets kulturjournalister, Jan H. Landro, gjorde et intervju med meg i *Dag og Tid*.²² Landro demonstrerte en samvittighetsfull, kritisk lesning av boken og stor interesse for hva den faktisk inneholder. Han gjorde meg oppmerksom på at jeg et sted i boken (side 164) nevner Stor-Stina (Kristina Katarina Larsdotter), som ble kalt *The Lapland Giantess* og ble beskrevet som «verdens lengste kvinne», og at jeg skrev at jeg skulle komme tilbake til henne senere i boken. Men det gjorde jeg ikke. Jeg glemte det, rett og slett.

En samisk kvinne sendte meg et par meldinger på Messenger en god stund etter at boken var publisert. Hun lurte på hvordan jeg hadde kunnskap om samisk historie, og om jeg var «seriøs» – boken hadde

jo fått «en ganske stor tittel». Hun sluttet slik: «Jeg har ikke lest boka di, men jeg har snakket med andre samer som har lest boka. De sier du har hentet litt herfra og derfra, så det var intet nytt». Den samiske kvinnen sympatiserte åpenbart ikke med meg og prosjektet mitt. Men hennes påpekning om at jeg hadde hentet «litt herfra og derfra» var jo for så vidt presis. Det var jo kjernen i prosjektet. Og det står enhver – leg som lærd, opplyst som uopplyst – fritt å målbære skepsis. Det er ytringsfrihet.

Simen Sætres etterspill

Prosa-redaktør Merete Røsvik er klok. Hun forstod at historien om *En samisk verdenshistorie* kanskje fortjente en grundigere behandling, og ga Simen Sætre spalteplass. Hun grunnga dette slik i en leder: «I tilbakeblikk er ikkje det mest alvorlege verken Jenssens kjeldebruk eller måten kritiker Bernhard Ellefsen omtalte boka på, men at ingen stilte spørsmål ved eller ettergjekk den harde dommen. I staden vart fordøminga straks unison. Saka viser at den maktkritiske impulsen i internt i bransjen ikkje har vore sterk nok, heller ikkje i *Prosa*. Å skilje mellom barn og badevatn er ikkje så lett som ein skulle tru.»²³

Simen Sætres tekst *Tyvens historie* utforsket begrepet *kunnskapstyveri* – og ga støtet til en ny runde med debatt om sakprosa-etikken.²⁴ «Forfatteren Jenssen ville godt. Han ville skrive om en undertrykt minoritet, la ned et stort arbeid, han elsket det, han ville bruke den informasjonen han fant hvor enn den fantes. Han plagierte ikke, brøt ingen etiske regler som han kjente til eller som var klargjort for ham, men han ble målt i gråsoner og fordømt med harme», skrev Sætre.

For meg var dette selvsagt like kjærkomment som overraskende – Sætre (som jeg ikke kjente), er en særdeles dyktig journalist og har skrevet strålende og viktige sakprosabøker. Simen Sætre er en helt slik vi vil at skribenter skal være det.

Selvsagt utløste Sætres tekst nye debattrunder, både i *Morgenbladet*, *Prosa* og *Aftenposten*. Og *Prosa* (Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforenings tidsskrift) arrangerte et debattmøte i lokalene til Fritt Ord 8. februar 2022. I panelet satt *Morgenbladets* kritiker Bernhard Ellefsen, forfatter Simen Sætre, sakprosa-professor Johan L. Tønnesson (UiO), *Prosa*-redaktør Merete Røsvik og undertegnede. Ordstyrer var Cathrine Sandnes, sjefredaktør i J. M. Stenersen forlag.

Jeg gjorde ingen god figur; det var mer enn en smule skrekkinnjagende å være gjenstand for et offentlig møte. Flere gode røster var kritiske mot boken min. Og – slik det gjerne blir i en forsamling der temperaturen skrus litt opp – var det noen pussige og øyeåpnende tildragelser. *Aftenpostens* hovedanmelder Ingunn Økland kunne fortelle at publiseringen av Ellefsens anmeldelse i *Morgenbladet* hadde ført til at Hilde Østby delvis skrev om sin anmeldelse før den kom på trykk i *Aftenposten*.

En samisk verdenshistorie er slett ikke feilfri, uten lyter og forglemmelser. Og det er mulig at det å skrive noen til taushet, å *kansellere*, er noe som ligger i vår oppjagede tid og fragmenterte kultur. Men god folkeskikk er det ikke.

Jeg forliste ikke, jeg gikk ikke under i malstrømmen av kritikk som nær hadde episk format – selv om jeg nok var svimeslått i lange tider. Slik det kanskje er for alle som sjøsetter en bok som møter en durk-dreven kritiker av Bernhard Ellefsens støpning.

Uansett. Jeg nekter å skamme meg over boken jeg skrev. Og tenker at såpass kynisk bør enhver sakprosaforfatter være.

Denne artikkelen er forelagt Hilde Østby, Cathrine Baglo, Bernhard Ellefsen og Daniel Butenschøn til gjennomlesning, men ingen av dem ønsket å svare på kommentaren fra Hugo Lauritz Jenssen.

Noter

- 1 Fonn mfl. 2024
- 2 Jenssen 2019a
- 3 Baglo 2007
- 4 Baglo 2011
- 5 Baglo 2017
- 6 Broberg 1982
- 7 Wulfsberg 2019
- 8 Jenssen 2019c
- 9 Ellefsen 2019a
- 10 Stoltenberg 2019a
- 11 Bråthen 2019
- 12 Jenssen 2019b
- 13 Stoltenberg 2019b
- 14 Østby 2019
- 15 Se for eksempel: Vollan mfl. 2019; Heiervang 2019; Helle mfl. 2019
- 16 Sætre 2016
- 17 Forfatter ikke angitt 2019
- 18 Ellefsen 2019b
- 19 Gretasdatter 2019
- 20 Hamre 2019
- 21 Gjetvik 2019
- 22 Landro 2019
- 23 Røsvik 2021
- 24 Sætre 2021

Litteraturliste

- Baglo, C (2011). På ville veger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika. Tromsø: Doktorgradsavhandling, UiT.
- Baglo, C. (2017). På ville veger? Levende utstillinger av samer i Europa og Amerika. Stamsund/Oslo: Orkana Akademisk.
- Baglo, C. (red.) (2007). Samer på utstilling. Ottar nr. 4.
- Broberg, G. (1982). Lappkaravaner på villovägar. Uppsala: Lychnos.
- Bråthen, T. (2019). Tromsøforsker reagerer på bokutgivelse. – Framstiller samene som om de ikke er vanlige folk. Nordlys, 26. mars 2019, s. 19.
- Ellefsen, B. (2019a). Et kunnskapstyveri. Morgenbladet, 22. mars 2019, s. 40–41.
- Ellefsen, B (2019b). Kommentar. Morgenbladet (på nett), 29. mars 2019.
- Fonn, B.K., Hovlid, E.L. og Bjerke, P. (2024). Journalistikkens logikk? Debatten om en sakprosa-etikk i Norge. Mediehistorisk Tidsskrift 1, 112–139.
- Forfatter ikke angitt (2019). – Uredelig bruk av kildemateriale. Morgenbladet (på nett), 27. mars 2019.
- Gjetvik, A.L. (2019). Margrete reiste verden rundt og ble vist fram for penger. Hjemmet, uke 13 2019, s. 124–127.
- Gretasdatter, I. (2019). Forfatteren Hugo Lauritz Jenssen (56) oppvokst på Mo, gir nå ut unik verdenshistorie om samene som reiste ut i verden. Samen Edvard fra Rana dro til Kina. Rana Blad, 18. mars 2019, s. 12–13.
- Hamre, K (2019). I samiske fotefar ut i verda. Dagen, 16. mars 2019, s. 28–29.

- Heiervang, C.H. (2019). – Jeg er lei meg for at jeg ikke lenger klarte å stå i dette. Aftenposten, 22. oktober 2019, s. 38.
- Helle, B.T, Eidem, M. og Johannessen, S.Ø. (2019). Slutter i Morgenbladet etter massiv kritikk. Dagens Næringsliv, 22. oktober 2019, s. 28–29.
- Jenssen, H.L. (2019a). En samisk verdenshistorie. Hvordan et arktisk urfolk erobret verden, kolliderte med rasismen og blandet blod med kapitalismen. Oslo: Cappelen Damm.
- Jenssen, H.L. (2019b). Kolliderende universer. Morgenbladet, 29. mars 2019, s. 30–31.
- Jenssen, H.L. (2019c). Hurtiglest samisk verdenshistorie? Dagbladet, 21. mars 2019, s. 31.
- Landro, J.H. (2019). Samar, rasisme og kapitalisme. Dag og Tid, 29. mars 2019, s. 18–19.
- Røsvik, M. (2021). Barnet i badevatnet. Prosa, 6/2021, s. 2–3.
- Stoltenberg, H. (2019a). – Jenssen er systematisk lemfeldig. Morgenbladet, 22. mars 2019, s. 42–43.
- Stoltenberg, H. (2019b). – Med fullt overlegg og beste hensikter. Morgenbladet, 29. mars 2019, s. 44–45.
- Sætre, S. (2016). Butenschøns fristelser. Morgenbladet, 5. august 2016.
- Sætre, S. (2021). Tyvens historie. Prosa 6/2021, s. 19–28. En noe forkortet versjon med samme tittel i Aftenposten 7. desember 2021, s. 32–33.
- Vollan, M.B. og Hygen Meyer, A. (2019). Scener fra et ekteskap. Klassekampen, 21. september 2019, s. 14–20.
- Wulfsberg, M. (2019). Problematisk praktverk. Dagbladet, 15. mars 2019, s. 35–35.
- Østby, H. (2019). Pompøst og anekdotisk om samene. Aftenposten, 24. mars 2019, s. 4–5.

Svar til Hugo Lauritz Jenssen

Vi er forelagt innlegget fra forfatter Hugo Lauritz Jenssen, som ønsker å påpeke mangler ved vår beskrivelse av mottakelsen av hans bok *En samisk verdenshistorie. Hvordan et arktisk urfolk erobret verden, kolliderte med rasismen og blandet blod med kapitalismen*. Det gjelder vår artikkel «Journalistikkens logikk. Debatten om en sakprosaetikk i Norge» i *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1 2024.

Vi vet at omfattende omtale i nyhetssaker kan være belastende, og at det til tross for all mulig tilsvaretsrett likevel kan være vanskelig å trenge gjennom lydmuren for de som er blitt omtalt, eller de som ønsker å støtte dem. Det det kanskje er mindre oppmerksomhet om, er at dette også kan gjelde når man omtales i *anmeldelser*. Ut fra det Jenssen skriver, er det ikke vanskelig å forstå at mottakelsen av denne boken var en personlig belastning. Vi ser i ettertid at vi burde ha fått med oss forfatter Simen Sætres innlegg i *Prosa* nr. 6 2021, der han gikk i rette med kritikken mot Jenssen. At vi også siterte Sætre i en annen sammenheng der han tok en annen forfatter i forsvar, illustrerer at vi burde vært mer oppmerksomme på dette forsvaret av Jenssens bok.

Uten å gå nærmere inn på de forholdene Jenssen ellers bringer opp, vil vi dermed bare si at han i sitt innlegg peker på et generelt problem, som det er verdt å ta med i betraktning.

Birgitte Kjos Fonn, Paul Bjerke og Ellen Lexerød Hovlid

Om bidragsyterne

Per Overrein er historiker, statsviter og førstelektor i samfunnsfag ved Institutt for lærerutdanning (NTNU) og styremedlem i forskergruppen Historie, politikk og samfunnsutvikling (HIPOLS). Han har skrevet bidrag innen pressehistorie og avishistorie, og har forsket på pressen under andre verdenskrig og avviklingen av partipressen. I lærerutdanningen har han analysert lærebøker og tekster i skolens samfunnsfag og sett på betydningen av begrepslæringen.

Roar Madsen er historiker og førstelektor i samfunnsfag ved Institutt for lærerutdanning (NTNU), leder for forskergruppen Historie, politikk og samfunnsutvikling (HIPOLS) og styremedlem i International Research Association for History and Social Sciences Education. Madsen er forfatter av et av bindene i Senterpartiets historie, har skrevet om grunnleggende ferdigheter i skolefaget samfunnsfag og er forfatter av tre artikler om partipressens avvikling i Norge.

Birgitte Kjos Fonn (f. 1961) er professor i journalistikk ved OsloMet og redaktør for Mediehistorisk Tidsskrift. Hun er dr.philos. fra Universitetet i Oslo (UiO) på en avhandling om pressehistorie, og har mastergrader i samfunnsvitenskap fra UiO og London School of Economics. Fonn er en av lederne for forskergruppen Media Narration Group (MNG, tidligere Index) og koordinator for Sakprosa-linjen på MA-graden i Medieutvikling ved OsloMet, der blant annet faget mediehistorie inngår. Fonn er tidligere journalist med spesialisering i utenriks og økonomi, og har skrevet en rekke arbeider om både historiske og samtidige mediespørsmål.

Johann Roppen (f. 1967) er professor i journalistikk ved Høgskulen i Volda. Han er dr.polit. i massekommunikasjon og mediekunnskap frå Universitetet i Bergen (2003) på ei avhandling om eigarkonsentrasjon, redaktørar og journalistikk i norske avis konsern. Han var rektor ved Høgskulen i Volda åra 2015–2023.

Peter Dahlén er professor i medievitenskap ved Universitetet i Bergen. Han er interessert i medienes kulturhistorie, innhold og uttrykksformer, både i radio, film, TV, musikk og populærpresse. Dahlén er svensk, og har blant annet skrevet en doktoravhandling (1999) om den svenske radiosportens historie fra 1925 til 1995, og en mediefokusert biografi (2016) om den svenske radiogymnasten, idrettslederen og offiseren Bertil Uggla.

Tina Stenkulla Anckarman (f.1968) har en bakgrund inom fotografisk konservering med en master från Konservatorskolan vid Kungliga Konstakademien i Köpenhamn. Sedan 2009 arbetar hon som filmarkivar vid Nasjonalbiblioteket med bevaring och förmedling av det norska filmarvet, både i Norge och internationellt. Vid avdelningen för Fag og Forskning arbetar Anckarman med speciellt fokus på stumfilmsamlingen.

Rune Ottosen (1950) er faglitterær forfatter og professor emeritus ved OsloMet- storbyuniversitetet. Han er statsviter og journalist, og fra 1996 ansatt ved Journalistutdanningen, Høgskolen i Oslo, der han ble professor fra 1999. Han var engasjert av Norsk Journalistlag (NJ) fra 1993-1996 for å skrive jubileumsboken til NJs 50-års jubileum. Ottosen er en aktiv faglitterær forfatter og var leder for Norsk faglitterære forfatter- og oversetterforening (2001-2005).

For forfattere og fagfeller

Forfatterveiledning for Mediehistorisk Tidsskrift

Mediehistorisk Tidsskrift er Norges eneste mediehistoriske tidsskrift. Det har åpen publisering etter open access-prinsippet, er fagfellevurdert og gir publikasjonspoeng på nivå 1.

Mediehistorisk Tidsskrift tar også imot andre typer manuskripter av mediehistorisk interesse. I tillegg til det fagfellevurderte, vitenskapelige stoffet tar vi blant annet imot debattstoff, bokanmeldelser, intervjuer og essays, samt stoff til spalten «Medieminner».

Mediehistorisk Tidsskrift tar bare imot originalmanus. Vi forutsetter at manuskripter ikke er sendt til vurdering hos av andre tidsskrifter mens det er i en redaksjonell prosess i *Mediehistorisk Tidsskrift*, eller at det har vært publisert andre steder på andre språk. Som digitalt tidsskrift gjør vi oppmerksom på at vi rutinemessig er nødt til å screene bidrag for plagiat.

En vitenskapelig artikkel bør være mellom 6000 og 12000 ord. Inkludert figurer, tabeller, noter og litteraturhenvisninger bør den som hovedregel ikke overstige 30 A4-sider (regnet ut fra halvannen linjeavstand, 12 punkt skriftstørrelse).

For andre bidrag, f.eks. essays og debattstoff, avtales omfanget for hvert enkelt tilfelle. Manuskripter sendes i Word-format (ikke pdf) på e-post til oystein.dahlen@kristiania.no

Rutine for innsendte vitenskapelige artikler

For vitenskapelige artikler opererer vi etter «double blindfold»-prinsippet, hvilket vil si at forfattere og eksterne fagfeller ikke blir opplyst om hverandres identitet. Forfatterne vil bli bedt om å fjerne identifiserende referanser til eget arbeid og annen identifiserende informasjon i artikkelfilene før fagfellevurdering. Slik foregår prosessen:

- Redaktøren vurderer om et manus er aktuelt for tidsskriftet
- Går manuset videre, kan redaktøren foreslå en viss omarbeiding før manuset blir sendt til fagfellevurdering
- Redaksjonen utformer så en samlet vurdering basert på fagfellenes tilbakemelding. Hvis konklusjonen er at artikkelen bør publiseres, går manus så tilbake til artikkelforfatteren for eventuell revidering
- Ferdig tekst returneres til redaksjonen
- Teksten språkvaskes
- Språkvasket versjon sendes artikkelforfatteren for godkjenning. Etter dette er det bare anledning til å gjøre mindre endringer i teksten
- Godkjent språkvask blir brukket om til tidsskrift sider. Herfra tar redaksjonen seg av korrekturrundene
- Unntaksvis kan nye fagfeller bli trukket inn i vurderingen. Det er redaksjonen som tar den endelige beslutningen om artikkelen skal publiseres

Forutsetninger for vitenskapelige artikler

Det forutsettes at artikler som vurderes i *Mediehistorisk Tidsskrift*, følger de etablerte etiske retningslinjene for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi: <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-humaniora-juss-og-teologi/>

For medforfatterskap gjelder *Vancouverreglene for praktiske og etiske retningslinjer for forfattere*, <https://www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/lover-retningslinjer/vancouveranbefalingene/>

Mediehistorisk Tidsskrifts forfattere beholder opphavsretten til sin tekst, men samtykker altså i at den publiseres under de betingelsene som ligger i lisensen Creative Commons CC BY-NC 4.0

Mediehistorisk Tidsskrift har ingen avgifter for redaksjonell vurdering eller publisering, eller leserbetaling.

Referansesystem

Referansestilen er **APA med noter**. Manusene leveres med fotnoter, som av layoutmessige hensyn gjøres om til sluttnoter før publisering. I dette systemet brukes notene blant annet til forfatternavn, årstall og eventuelle sidetall (eksempel: Gripsrud 2017: 299), samt kortversjoner av f. eks. arkiv- og avisreferanser. Fotnotene kan også brukes til andre nødvendige opplysninger.

Titler på bøker, aviser og tidsskrifter o.l. settes i kursiv i brødteksten.

Bøker: etternavn, fornavn som forbokstav med punktum, årstall i parentes, punktum, boktittel i kursiv, punktum, utgiversted, kolon, forlag, eventuell URL eller DOI-nummer

Eksempel: Eide, M. og Myrvang, C. (2018). *Alltid foran skjermen. Dagbladet og det digitale skiftet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kapitler i bøker: etternavn, fornavn som forbokstav med punktum, årstall i parentes, kapittelnavn, punktum, boktittel i kursiv, komma, sidespenn, punktum, utgiversted, kolon, forlag

Eksempel: Gripsrud, J. (2017). 1890-1940. Massenes tidsalder. I Gripsrud J. (red.), *Allmenningen. Historien om norsk offentlighet*, s. 228-301. Oslo: Universitetsforlaget.

Artikler: etternavn, fornavn, årstall i parentes, punktum, artikkeltittel, punktum, tidsskriftets navn i kursiv, årgang i kursiv, nummer i parentes, sidespenn, punktum, eventuell URL eller DOI-nummer. Hvis ikke tidsskriftet oppgir årgang, sløyfes det.

Eksempel: Rasmussen, T. (2019). Offentlig mening som politikkenes omverden, 2000-2020. *Mediehistorisk Tidsskrift* 16(2), 32-64.

Mediereferanser: Mediereferanse i fotnotene, f. eks. avis: Avisnavn, dato, årstall, ev. sidetall.

Eksempel på mediereferanse i fotnoter: Sandefjords Blad, 12. september 1983, s. 1

Samme mediereferanse i litteraturlisten: Avisnavn, år og dato i parentes, punktum, tittel, sidetall.

Eksempel: Sandefjords Blad (1983, 12. september). Vi stemmer Høyre i Sandefjord, s. 1

Merk at vår konvensjon når det gjelder aviser skiller seg marginalt fra APAs, siden vi mener det også er nødvendig å ha med avisdato i notene (APAs kortversjon er avisnavn, årstall, sidetall). For avisreferanser med forfatter, andre medietyper eller kildetyper som ikke er dekket her, refererer vi til veiledningen på

Arkivreferanser: Kildekompasset har ikke egen angivelse for arkivreferanser, men vi foreslår denne varianten:

Arkivreferanse i fotnotene: Arkivdokument, ev. dato og avsender, arkiv

Samme arkivreferanse i litteraturlisten: Arkivnavn. Arkivdokument, dato, avsender. Nærmere angivelse (boks, mappe, pakke etc.)

Eksempel: Samme arkivreferanse i litteraturlisten, eksempel: Statsarkivet, Norsk Journalistskole (SAO/NJ). Årsmelding for 1965-66, boks 0001.

Vedlegg til vitenskapelig artikler

Følgende legges ved de vitenskapelige manuskriptene, senest ved innlevering av siste versjon:

- et sammendrag på 50–150 ord, både på norsk (eventuelt dansk eller svensk) og engelsk
- tre–fem emneord, både på norsk (eventuelt dansk eller svensk) og engelsk
- et forfatterportrett
- en kort forfatterbyline (vanligvis: navn, arbeidstitel, arbeidssted og e-postadresse)
- en forfatteromtale (maks 400 tegn med mellomrom)
- bilder/illustrasjoner/faksimiler til teksten eller forslag til slike, samt forslag til bildetekster med all nødvendig informasjon om illustrasjonen. Forfatterne må selv innhente tillatelse til å gjengi illustrasjonene. Tidsskriftet har ikke anledning til å betale for bruk av bilder, og er avhengig av å finne illustrasjoner som kan brukes fritt

Til fagfellene

Mediehistorisk Tidsskrift setter stor pris på det arbeidet som gjøres av eksterne fagfeller. Dette utføres som standard etter «double blindfold»-prinsippet, der forfatter og leser er anonymisert for hverandre. Vi har ikke noe standard-skjema for fagfellevurdering, men ber fagfellenes tilbakemelding munne ut i en av fire anbefalinger til redaksjonen:

- Artikkelen aksepteres som den er.
- Artikkelen aksepteres med nærmere angitte endringer.
- Artikkelen aksepteres ikke slik den nå foreligger, men kan vurderes på nytt dersom den blir vesentlig omarbeidet.
- Artikkelen aksepteres ikke.

Artikler med vedlegg, sendes til oystein.dahlen@kristiania.no

Tidligere utgaver

Tidligere utgaver av Pressehistoriske skrifter/Pressehistorisk tidsskrift utgitt til og med 2014 koster mellom 75 og 150 kroner og kan bestilles hos Norsk Mediehistorisk Forening ved Ragnhild Holmen. Send nummeret på utgaven og antall sammen med bestillers navn og adresse til rh@mediebedriftene.no.

Årgang 1:

Nr. 1/2004

Arnhild Skre: «I dag må ingen sitte hjemme».
Presse og partiloyalitet 1957–1973.

Nr. 2/2004

Øystein Sande m. fl.: Agitasjon og opplysning

Nr. 3/2004

Else-Beth Roaldsø: Å skrive i motvind.
Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad.
Hallvard Tjelmeland: Aviser som historisk kjelde

Årgang 2:

Nr. 4/2005

Norhild Joleik: Albert Joleik – bladstyrar i brytingstid

Nr. 5/2005

Div. forfattere: 1905 – Nu gjæder det at holde kjæft

Årgang 3:

Nr. 6/2006

Anne Hege Simonsen: De der ute– vi her hjemme.
Utenlandsdekningen i tre norske aviser 1880–1940
Jo Bech-Karlsen: På sporet av en glemt stil. Litterær
journalistikk på 1950-og 60-tallet

Nr. 7/2006

Tor Are Johansen: «Trangen til læsning stiger, selv
oppe i Ultima Thule». Aviser, ekspansjon og tekno-
logisk endring ca 1763–1880

Årgang 4:

Nr. 8/2007

Guri Hjeltne (red): «Har de ikke journalister i

Aftenbladet lenger når de sender et kvinnfolk?»
Kjønnsperspektiv på pressehistorien

Nr. 9/2007

Tor Are Johansen: Hett bly og raske presser.
Teknologisk endring i norsk avisproduksjon

Årgang 5:

Nr. 10/2008

Sidsel Meyer: Så brøt stormen løs.
Debatten om beredskapslovene høsten 1950.
Bernt Ove Flekke: Eit historisk blikk
på «Hele Norges sportsavis»

Årgang 6:

Nr. 11/2009

Henrik G. Bastiansen: Lojaliteten som brast.
Partipressen i Norge fra senit til fall. 1945–2000

Nr. 12/2009

Sigurd Høst: Mye mer enn Akersgata. Norsk presse-
struktur 1945–2009. Navneendring til Pressehisto-
risk tidsskrift f.o.m. 11.6.2010

Årgang 7:

Nr. 13/2010

Div. forfattarar: Nordisk presse
under andre verdenskrigen

Nr. 14/2010

Ivar Andenæs: Halden Arbeiderblad – den siste
partiavis
Arnhild Skre: «En kostbar og farlig tid». Vest-
vendingen i norsk presse 1947–1949

Årgang 8:

Nr. 15/2011

Leiar: 22/7 – eit pressehistorisk vendepunkt?

Birgitte Kjos Fonn: Da venstresiden ville lage DU-journalistikk

Henrik G. Bastiansen: Portrett av TV-kritikeren Sverre Evensen

Nr. 16/2011

Tor Are Johansen: Orkla Media 1983 –2006.

Et medieselskap i konserndannelsen og eier – konsentrasjonens epoke

Årgang 9:

Nr. 17/2012

Maria Utheim: Engebret-bevegelsen

Peter Larsen: Bergens Tidendes første redaktør

Nr. 18/2012

Rune Ottosen: Presse mannen Johan Falkberget

Jo Bech-Karlsen: Referatets død og intervjuets seier

Årgang 10:

Nr 19/2013

Tor Are Johansen: Et produksjonssystem i støpeskjeen.

Teknologiutvikling i norske aviser 1940 –2010

Nr 20/2013

Elisabeth Eide og Else-Beth Roalsø: Kriminelle, kulturelle, kapable kvinner

Birgitte Kjos Fonn: Ukebladene i 1913

Ragnhild Mølster: «Redaktrices». Kvinnelige redaktører frem til 1913

Gerd von der Lippe: Nanna With – et tilbakeblikk på sportsjournalistikk

Årgang 11:

Nr 21/2014

Hans Fredrik Dahl: Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling

Henrik G. Bastiansen: Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall

Birgit Røe Mathisen: Fra partipresse til lokalisme, lokal journalistikk

Nr 22/2014

Rune Ottosen: Pressen og ytringsfrihetens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig

Anne Hege Simonsen: Den første verdenskrig i to norske aviser

Hans Christian Erlandsen: Rowland Kenney, britisk påvirkningsagent

Nils E. Øy: Jubileumsutstillingen 1914

Årgang 12:

Nr 23/2015

Ruth Hemstad: Propagandakrigen om Norge i europeisk presse

Odd Arvid Storsveen: Aviser som politiske aktører på 1800-tallet

Marthe Hommerstad: Politisk debatt mellom dannede elite og bøndene

Håkon Harket: 1814 og jødene utestengelse fra Norge

Nils. A. Øy: Er slangene i § 100 borte etter 200 år

Nr 24/2015

Masoud Haidari: Når blir jeg norsk i medienes øyne?

Cora Alexa Døving: Historiens grep om samtiden

Harald Syse: Norsk presses dekning av antijødisk politikk

Margareth A. van Es: Bildet av «muslimske kvinner» i Aftenposten

Årgang 13:

Nr 25/2016

Per Overrein og Roar Madsen: Om avviklingen av partipressen

Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl: Svar til Overrein og Madsen.

Gudleiv Forr: Dagbladets løsrivelse fra Venstre.

Rune Ottosen: Unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942

Kathrine Geard: Skjult kamp for det frie ord under krigen

Nr. 26/ 2016:

Rolf Werenskjold: Norges første lydfilmavis

Birgitte Kjos Fonn: Journalisten Vilhelm Aubert

Rune Ottosen: Klimajournalistikk under valget 2013 med historisk bakgrunn

Navneendring til Mediehistorisk Tidsskrift f.o.m. 1.9.2016.

Årgang 14:

Nr. 27/ 2017:

Østein Pedersen Dahlen: UDs hemmelige pressekontor

Rolf Werenskjold: Haakon Lie som filmskaper

Magne Lindholm: Norges første statlige PR-kampanje

Ole Bjørn Rongen: Bokseropprøret i Kina i 1900

Nr. 28/ 2017:

Åsmund Egge: Fra revolusjonsbegeistring til brobygging

Rune Ottosen: Revolusjonsfrykt og klassekamp

Birgitte Kjos Fonn: Revolusjon og folkelesning

Roy Krøvel: Garborg, Uppdal og revolusjonen

Kristian Steinnes: Sigurd Simensen, avismann

og agitator

Gudleiv Forr: Karl Johanssen, liberale

blant kommunister

Årgang 15

Nr. 29/2018

Trygve Svensson: Ludvig Holbergs retorikk

Henrik G. Bastiansen: Berlinmurens fall i norske medier

Anders Gjesvik: Dekningen av

homofile på 1950-tallet

Nr. 30/2018

Henrik G. Bastiansen: Fra analog til digital mediehistorie

Eivind Røssaak: Når nasjonens hukommelse

digitaliseres: Kulturens ubevisste vender tilbake

Frode Weium: Inskripsjon og digitalisering

Om fonografens tidlige historie

Nina Bratland: Fotoalbum: Digital

praksis og prøvelse

Magne Lindholm: Hva skjer med arkivene når

de blir digitalisert?

Henrik G. Bastiansen: Hvordan skal vi

plasere internett i mediehistorien?

Hans Fredrik Dahl: Bok: Krigsdrama i eksil

Gudleiv Forr: Bok: Krigsdrama i eksil

Rune Ottosen: Bok: Gatekeeper med stor makt

Birgitte Kjos Fonn: Bok: Rikholdig

Presshistorisk Årsbok

Fra desember 2018 er alle årgangene av Mediehistorisk Tidsskrift tilgjengelige på medietidsskrift.no

Årgang 16:

Nr. 31/2019

Turid Borgen: Kampen om kontroll En

casestudie av prosjektet «Redaksjo-

nell posisjonering 15» anno 2012

Paul Bjerke: Bond eller Smiley i nordisk

spionjournalistikk?

Per Overrein/Roar Madsen: Om partipres-

sens korporative system – et søkelys på seks

høyrepresseaviser

Henrik G. Bastiansen: Hvordan skal vi plassere World

Wide Web i mediehistorien?

Audgun Oltedal: Grave i gener

Nr. 32/2019

Gudmund Hernes: Det medievidde samfunn 2.0

Terje Rasmussen: Offentlig mening som

politikkens omverden, 2000–2020

Rune Ottosen: Fra kald krig til

«out of area»-strategi

Anne Krogstad: Den medievidde kultureliten

Paul Bjerke/Birgitte Kjos Fonn: Er jour-

nalistikken venstrevridd?

Cristine Myrvang: Stormens øye. Om forsøket på

å stabilisere Dagbladets nyere historie

Årgang 17:

Nr. 33/2020

Siri Hempel Lindø: Den norske TV-aksjonen i

historisk perspektiv

Henrik G. Bastiansen: Mediehistorie 2.0 og behovet

for en ny filologi

Roar Madsen/Per Overrein: «– Vi stemmer Høyre

i Sandefjord». Høyreaviser i valgkamp

Morten Haave: Norsk arbeiderbe-

vegelse og «pengejødene»

Nr. 34/2020

Henrik G. Bastiansen: Kan mediehistorien kaste nytt lys over miljø- og klimakrisen?

Lars Sandved Dalen: Forsiktige forskere, engasjerte journalister

Thale Elisabeth Sørli: Det handler om mennesker – fotografiske klimaendringer i Arbeiderbladet mellom 1948 og 1997

Ingrid Fadnes: Mardøla-aksjonen(e). Et tilbakeblikk på en av norgeshistoriens viktigste miljøvernaksjoner
Marte Veimo og Andreas Ytterstad: Den sprikende kraften i «det grønne skiftet»

Marianne Takle: Hva innebærer det å ta hensyn til fremtidige generasjoner?

Eva Åsén Ekstrand: Sökande efter "Svenskhet" och "folket" i Småläningens Jul under beredskapstiden (1939-1945)

Årgang 18:

Nr. 35/2021

Birgitte Kjos Fonn, Leder: Avisens hjerte

Per Bonde Hansen og Gudrun Rudningen:

«Desken var avisens hjerte som aldri lukket et øye»

Veronica Årseth Ljosheim: På nett med historien:

Å tallfeste Dagbladets journalistikk

Henrik G. Bastiansen: Brikker til en ny filologi

Håkon Benjaminsen: Et løfta blikk. Karina Jensen og norsk fotojournalistikk i årene 1980–1999

Nr. 36/2021

Birgitte Kjos Fonn, Leder: En bredere mediehistorie

Jens Petter Kollhøj, Are Flågan, Anne Hege Simonsen:

Offentlig fotografi. Fotografisk mangfold i publiserings- og kunnskapsprosesser

Marthe Tolnes Fjellestad: Å vise vanskelige bilder.

Fotografier fra Sydspissen fangeleir i Tromsø, 1945

Tone Svinningen: Krigsbilder på vandring. Bruken av Kari Berggravs bilder fra felttoget våren 1940

Olaf Knarvik: Jørgen Grindes fotografier fra Midtøsten 1956-59

Nina Bratland: Fotograferte samtaler. Arbeid for nøyaktighet og økonomi i Televerket

Stig Storheil: Ingenmannsland. Brefotografier, vitenskap og materialitet

Arne B. Langleite: Med ryggen mot kameraet.

Bildebyråets ryggfigur i det norske landskapet

Guro Tangvald: Oljeplattform i solnedgang. Postkort fra norsk oljeindustri 1970-2021

Jens Petter Kollhøj: Bedre enn originalen? Fotografier som halvfabrikata i bokproduksjon på 1950- og 60-tallet

Årgang 19:

Nr. 37-38/2022 (dobbelnummer)

Birgitte Kjos Fonn og Rolf Werenskjold: Leder: Nordisk utenriksjournalistikk i det lange 20. århundret

Hans Fredrik Dahl: 'Nordic foreign journalism in the long 20th century' – an introduction

Øystein Pedersen Dahlen og Rolf Werenskjold: Presse, PR og politikk Utenriksdepartementets pressekontor 1919-1924

Eva Åsén Ekstrand: När Spaniens sak blev vår: svensk lokalpress under spanska inbördeskriget 1936–1939

Hans Fredrik Dahl: The Spanish Civil War in a Nordic Perspective

Hans Fredrik Dahl og Rolf Werenskjold: Bibliografi: The Spanish Civil War in a Nordic Perspective

Rune Ottosen: Gunnar Garbo som journalist og pressemann

Josef Batikha: Koldkrigsjournalistikk

Heidi Kurvinen: Gendering the history of foreign correspondents: The case of Helsingin Sanomat's Majja-Liisa Heini

Rolf Werenskjold: Ottar Odland: radiomannen og utenrikskorrespondenten, 1953–1987

Rune Ottosen: Conflict coverage and security policy orientation: A longitudinal study of war coverage in Norway in a Nordic comparative perspective

Birgitte Kjos Fonn: Nye måter å dekke Vesten på. En studie av internasjonalt stoff i to norske aviser 1975–2005

Årgang 20:

Nr. 39/2023

Henrik G. Bastiansen og Carl Emil Vogt:

Innledning: Mediene, offentligheten og Holocaust

Guri Hjeltnes: Da Hollywood lanserte «Holocaust»
Hans Fredrik Dahl: Debatten om Holocaust i perspektiv

Bjørn Westlie: Aftenpostens brutale mellom krigshistorie

Terje Emberland: Norsk ungkonservatisme, nasjonal-sosialismen og jødeforfølgelsene i Tyskland:

En lesning av tidsskriftene Minerva og Unge Høire, 1932 – 1939

Kjetil Braut Simonsen_ En apokalyptisk antisemitisme: Nasjonal Samling og jødene, belyst ved invasjonen i Sovjetunionen

Rune Ottosen: Holocaust i norske og svenske aviser: En nærlesning av Aftenposten og Dagens Nyheter fra 26. november 1942

Øystein Hetland og William Hamre: «Jødernes utryddelse er ingen tom frase, det er det nyordnede Europas rystende virkelighet». Omtale av jødar og Holocaust i Norsk Tidend

Carl Emil Vogt: «Jødeforfølgelsene» i hjemmefrontledelsens illegale avis Bulletin

Ingjerd Brakstad: "De siste års tragedie" – genocidal prosess eller nasjonalmyte? Holocaust og norske aviser 1945–55

Bjørn Sørensen: Holocaust og norsk film

Gunnar D. Hatlehol: David Irving vs. Penguin Books og Deborah Lipstadt sett med norske øyne:

Holocaust og medievirkeligheten 2000

Mette Langeid: Holocausts ansikt: En studie av bokomslag fra den norske holocaustlitteraturen

Thomas Lewé: Visuelle perspektiver og utfordringer i formidlingen av Holocaust

Bernt Hagtvet: «Sannheten om hakekorset» – filmen som forandret alt

Elsa Kvamme: Dokumentaristens dilemmaer i møte med Holocaust

Nina Grünfeld: Mine formative filmår: Fra "Holocaust" til "Shoah"

Birgitte Kjos Fonn: Har vi hjemmefronten nå?

En gjennomgang av den såkalte «Michelet-debatten»

Henrik G. Bastiansen: Fjernsynet fyller 100 år: Hvordan kan vi utforske en så omfattende TV-historie?

Carl Henrik Grøndahl: Hvem lager vi radio for?

Tormod Kjensjord: Da Petre ble til

Cecilia Aare: Barbro Alving's folkhemsblick exotiserer Norrland

Nr. 40/2023

Øystein Pedersen Dahlen: Påvirkning og sensur

Cecilie Authen: Fotografi på plateomslag knyttet til norsk folkemusikk

Kristina Krake: Det danske Socialdemokratis propagandaapparat, HIPA

Rolf Werenskjold og Øystein Pedersen Dahlen: Politisk sensur med silkehånd: Tysk stormaktspress og norsk politisk sensur 1914–1940

Øivind Hanche: Et farlig sted for smitte? Spanske-syken 1918–19 og kinoene i Norge

Helge Østbye: Avviklinga av partipressa i Norge

– et historisk-politisk og økonomisk perspektiv

Henrik G. Bastiansen: Pressestrukturens primat. Svar til Helge Østbye

Hans Fredrik Dahl: Bok: Enda en teori om mediene

Alf Skjeseth: Medieminner: «Kast styret – støtt Rekve»

Yngvil Kiran: Medieminner: Ordene som forsvant

Årgang 21

Nr. 41/2024

Nik. Brandal og Erik Brazier: Norge som propagandaslagmark: Britisk og tysk påvirkningsarbeid under første verdenskrig

Eva Åsén Ekstrand: Frivilliga på Östfronten. Francos blå division och Waffen-SS/Nordland

Astrid Marie Holand og Tanja Ellingsen: Terroranslag og terroroppslag i Den nyliberale orden, 1989–2019

Johann Roppen: Bladmannaskulen: Den første norske journalistutdanninga

Birgitte Kjos Fonn, Ellen Lexerød Hovlid og Paul Bjerke: Journalistikkens logikk? Debatten om en sakprosa-etikk i Norge

Alf Skjeseth: Odd Karsten Tveits irakiske ørkenstorm. Fra lutefisk til fangenskap

Arnhold Skre: Kampskrift i lammepels: Anmeldelse av Joel Halldorf: Bokens folk. En sivilisasjonshistorie

fra papyrus til piksler

Kayla Tungodden: Mot en bevisst digitalisering av kulturarven: Anmeldelse av Henrik Bastiansen:

Når fortiden blir digital – Medier, kilder og historie

i digitaliseringens tid

Hans Fredrik Dahl: Syv svenske sosialreportasjer:

Anmeldelse av Cecilia Aare: Den engagerade
reportern. Svenska sociala reportage 1910-2010

Henrik G. Bastiansen: Mediehistorisk tidsskrift fyller 20 år

Helge Østbye: Partipressa og endringer i norsk
pressestruktur etter 1950 – noen kommentarer til
Henrik Bastiansen

Nr. 42/2024

Eli Skogerbø, Amalie Drage Habbestad, Maren
Rønning Fjærli og Eva Josefsen: Sannhets- og
forsoningskommisjonen i mediene

Inker-Anni Sara: Sámi media reporting on the indus-
trial development in the Sámi region: The Fovsen
case and the Álaheadju-Guovdageaidnu case

Eli Skogerbø og Niamh Ní Bhroin: Slow-TV as a for-
mat for Indigenous media production: The Case
of Gidđajohtin

Torbjörn Söder: The lifespan of Old Literary South-
ern Saami

Gunvald Opstad: Til minne om min læremester

Hans Fredrik Dahl: Pressestøtten gjennomlyst

Anmeldelse av Paul Bjerke og Lars J. Halvorsen:
Pressestøtten

Tone Kristin Aker og Paul Bjerke: Fagpressen i 125 år

Hans Fredrik Dahl: Pressestøtten gjennomlyst

Anmeldelse av Paul Bjerke og Lars J. Halvorsen:

Pressestøtten – og Tone Kristin Aker og Paul Bjerke:
Fagpressen i 125 år

I dette nummeret diskuteres ulike måter å gjengi og fortolke virkeligheten på – hvordan virkeligheten blir skapt og gjenskapt gjennom medier, forskning og debatt.

Per Overrein og **Roar Madsen** analyserer kunnskapsgrunnlaget for 106 bokutgivelser om norske aviser.

Birgitte Kjos Fonn undersøker historien om det feministiske magasinet Sirene.

Johann Roppen legger frem historien om da Anders Lange var den første som ble felt i Pressens faglige utvalg.

Peter Dahlén viser hvordan bryllupet mellom kronprins Olav og Märtha i 1929 skapte en ny samhörighet mellom nordmenn og svensker etter unionsoppløsningen i 1905.

Tina Stenkulla Anckarman har studert filmene til Hans Berge, Norges første filmfotograf.

Rune Ottosen drøfter norske mediers dekning av juridiske og folkerettslige problemstillinger knyttet til norsk deltagelse i krigene i Libya og Afghanistan.

Jon Magnus forteller om da han ble truet med pistol i VGs lokaler.

Hans Fredrik Dahl kommenterer Ingar Sletten Kolloens trebindsverk Under krigen.

Stian Hårstad forteller om da det ble sendt joik for første gang i norsk radio.

Hege Duckert forteller om holdningene til kvinner i radioens tidlige barndom.

Tina Stenkulla Anckarman har funnet frem til kvinner i norske stumfilmer.

Hugo Lauritz Jenssen kritiserer sine kritikere av boka En samisk verdenshistorie.

Mediehistorisk Forening finnes på facebook.com/mediehistorisk

Mediehistorisk Forening finnes på twitter på [@Mediehistorisk](https://twitter.com/Mediehistorisk)